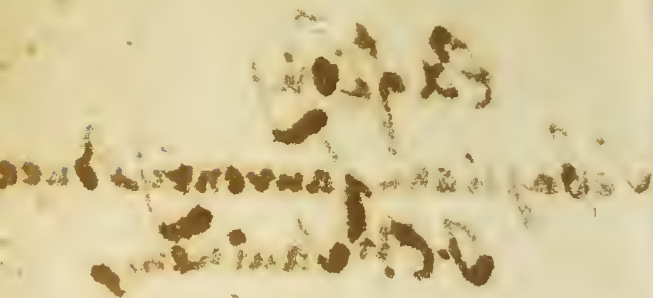

Ex libris
Sebastiani Laurentij Ducci
I.C.ti Saminens

ROMA
ILLV-
STRA-
TA.
VICTORIA
POPVLI
ROMANI
FASCES
ET SECVRES
AMSTELODAMI,
Ex officina Elzeviriana. A°. 1657.

ROMA ILLVSTRATA, SIVE ANTIQVITATVM ROMANARVM BREVIARIVM.

Accessit

GEORGII FABRICII Chemnicensis

VETERIS ROMÆ cum Nova collatio.

Ex nova Recensione

ANTONII THYSII J C.

Postrema Editio.

AMSTELODAMI,
Apud Ludovicum & Danielem Elzevirios.
cIↄ Iↄc LVII.

Ad Lectorem.

In Roma illuſtranda facem nobis prælu-xit Ivstvs Lipsivs, in admirandis ſuis de Antiquitate Romana voluminibus; atque ex illo oceano flumen hoc derivatum ſumma & accurata fide. Hæc volui, Lector humaniſſime, ne neſcires. Vale, & inſtituto noſtro fave.

Amplissimo Viro, atque omni genere Virtutis & Eruditionis excultissimo,

D. JOACHIMO A VVEVELICHOVEN, JC. & Syndico Reip. Leidensis meritissimo,

A. THYSIUS S. P.

Rbem Romam, quæ nihil unquam augustius fuit, quæque latissimum imperium suum per totum fere terrarum orbem diffudit, cunctisque admodum populis horrorem & venerationem sui nominis incussit, tibi integram, & qualis melioribus temporibus fuit, offero, Vir Amplissime. Roma quidem suis hodie horret ruinis, & in ipsa Urbe splendor ille antiquæ Urbis quæritur, nec invenitur: sed hic antiqua iterum construitur ex veterum autorum monumentis. Aureum illud hic quotidie Capitolii cælum intramus, ibi cum consulibus senatum cogimus, de bello, de pace, de fœderibus sententiam rogamus, cum Prætore jus dicimus, formulas Actionum præscribimus, Patriciorum artibus Tribunorum auctoritatem opponimus, denique regia potestate rebus extremis præditum Dictatorem veneramur. Sin horrida nobis & sanguinolenta castra placeant, antiquum quidem illum Martem miramur magis, quam colimus.

Hic

Hic ſub Teſtudine confertus latitat miles & in mœnia irrumpit, Vineæ aguntur ſine ullo periculo, Turres in aggeribus conſtituuntur, Arietis ferro muri perfodiuntur, ex Catapultis ſagittarum telorumque denſa quædam tempeſtas ſurgit, nervis intenſæ Balliſtæ ſaxa immenſi ponderis torquent, per Scorpionum inſtrumenta fulminis more lapides rapiuntur, Fundas ſuas Baleares excutiunt. Sin ad ludos Romanorum nos convertamus, Gladiatorum ſanguineas pugnas ſine ſanguine videmus, hic ſubito Secutores, Retiarii, Myrmillones, Threces, Hoplomachi, Samnites. Eſſedarii, Andabatæ, oculos noſtros ſtringunt, ſed non morantur in Amphitheatro ſedentes. Verum cum ad ipſam Imperii Romani magnitudinem perventum eſt, ibi vero obſtupeſcit animus, & credendo tamen dubitat. Agnovit ejus faſces Oriens, & Solem veluti ſuum Romano Soli ſubmiſit, cum Occidente ſuum imperium Roma Oceano abluit, ubi Africa à meridie deſerta, deſerta quoque populi Principis poteſtas, uſque ad Danubium & Rhenum limes à Septentrione extenſus. Itaque quicquid fere in orbe terrarum fuit, opes ſuas in Vrbis hujus effudit gremium, ita ut quod uſpiam, hic natum videretur. Quis porro credat quadraginta & duo millia ambitu ſuo Vrbem unam amplexam fuiſſe? Octuagies centena millia in una Vrbe, tanquam Orbis quodam

com-

compendio, vel habitasse, vel saltem commoratos fuisse? Quid ultra quadringentas sacras ædes; fora, porticus, aquæductus, theatra, circos, referam? Quæ omnia exiguis conclusa chartis cui potius offeram, quam tibi, Vir eruditissime? Qui Antiquitatis admirator maximus, iis studiis semper multum tribuisti, & adhuc tribuis, quibus ipsa humanitas continetur. Itaque quicquid ingenii Princeps Græcia, quicquid imperio orbis & literarum nobilis illa Roma æternitati consecravit, non tantum summo studio arripuisti, verum etiam in usum tuum quotidie convertis. Quippe Reipublicæ nuper admotus, nunc demum recte judicare potes, quantum studia antiquitatis valeant, præsertim ea, quæ ortus & occasus fatales Imperiorum ostentant, Historiamq; simul amplectuntur & Eloquentiam. Vbi virtutes imperarunt, imperavit & Roma, quam tibi triumphantem hic sistimus. Quæ cum floruit, civilis vitæ egregium atque admirandum nobis ostendit exemplar: cum collapsa, atque cadaver tantum sui reliquit, quibus ex causis præcipiti ruina devolvantur imperia, abunde demonstravit. Quæ hic ambitiosa oratione colligere non opus est, ne docere videar illa, quæ tibi notissima sunt. Neque laudum hic cumulum tibi statuam, quem in pectore civium tibi ipsi constituisti. Novo certè tuo honori gratulatur ipsa civitas nostra, quæ prudentissimi patris tui,

atque

atque de Republica & Ecclesia egregie meriti, vegetæ senectæ tuam substravit florentissimam juventam; & nos quoque V. A. gratulamur, ac dum fausta precari cum novo anno omnibus solenne est, Epistolam hanc pio voto claudimus, Deumque immortalem rogamus, ut parentis tui vitam diutissime protrahat, egregiis tuis virtutibus faveat, familiamque vestram quam diutissime incolumem conservet. Vale, Vir Amplissime. Datæ Lugd. Batavorum. Anno cIↃ IↃ C L.

Vestræ dignitatis eximius cultor,

ANTONIUS THYSIUS.

IUSTI LIPSI
DE
MAGISTRATIBUS
VETERIS POP. ROM.

CAP. I.

Diviſio Honorum. quid Dignitas *proprie*, Poteſtas Magiſtratus. *Etymon nominis.*

DE Magiſtratibus dicturus, ut id dilucide & compoſite poſſim, de *Honore*, ejuſque diſcrimine, quædam libabo. *Honorem* hic *publicum* intelligo: quem *jus* definio, *titulumque ſupra cæteros, lege aut more conceſſum.* Is duplex; *divinus*, aut *humanus. Divinus*, qui ad ſuperum cœleſtemque cultum pertinet; cui *pietas & religio* finis: quo in genere *Sacerdotes. Humanus*, qui curam adminiſtrationemque tangit rerum humanarum: cui *ſalus & utilitas publica* finis. quo in genere tria cenſentur, *Dignitas, Poteſtas, Magiſtratus. Dignitatem* appello, auctoritatem in ſuadendo, conſulendo, decernendo; qualis *Senatorum & Iudicum. Poteſtatem*, jus legitimum regendi, jubendique, extra Urbem & ejus fines; ut ſunt *Imperia & Præſidatus. Magiſtratum*, ſimile jus, ſed in Urbe ipſa. Hi limites & diviſio ex veterum mente & uſu: etſi miſceri interdum ſcio, & omnem fere *Honorem* venire in nomen *Magiſtratus.* Ita Ariſtoteles large & laxe ἀρχὰς definit *Politicor. cap.* 15, οἷς ἀποδέδοται βουλεύσασθαί τε περί τινων, καὶ κρῖναι, καὶ ἐπιτάξαι, καὶ μάλιστα τοῦτο: id eſt, *Quibus conceſſum eſt conſulere, judicare, jubere, atque iſtud maxime.* Etſi poſtrema parte iterum adſtrin-

ſtringens. Et Latini etiam Scriptores confundunt, qui Proconſules & Rectores Provinciarum *Magiſtratus* paſſim appellant. *l.* 2. *ff. de in jus vocando.* Nomen *Magiſtratus à Magiſtro* dictum. *l.* 57. *ff. de verbor. ſignif. Magiſter* autem, qui magis cæteris poteſt. *Feſtus in voce Magiſter.* Olim *Prætores* dicti videntur ab eo, quod cæteris honore *præirent.* Ita conſul *prætor* dictus: & in priſca lege apud Livium *lib.* 7. *Prætor Maximus clavum pangit.* Itaque non abſurde Varro *libr.* 4. *de lingua Latina*, qui natum *Magiſtratus* nomen judicat poſt Dictaturam & Magiſterium equitum. *Reliqui*, inquit, *quod minores quam hi Magiſtri, dicti Magiſtratus, ut ab albo albatus.*

CAP. II.

De varia diviſione Magiſtratuum.

MAgiſtratuum autem genera & diſcrimina plura. Aut enim *à temporibus* dividuntur: ut, *Ordinarii, Extraordinarii.* Illi dicti, qui ſtatis temporibus & ſemper in republica eſſent; ut, *Conſules, Prætores, Ædiles, Tribuni, Quæſtores.* Hi, qui nec eodem tempore, nec ſemper; ut, *Dictatores, Cenſores, Interreges.* Aut *à perſonis* diſcriminantur: ut, *Patricii, Plebeii, Mixti.* E quibus primi dicti, qui ſolis patriciis patent, ut, *interregnum.* Alteri, qui ſoli plebi, ut, *Tribunatus & Ædilitas plebis.* Poſtremi, qui cuique ordini: ut, *cæteri omnes.* Aut *à qualitate* agnominantur: ut, *Majores & Minores.* Idque ſenſu duplici. Aut enim *Majores Minoreſve Magiſtratus* dicuntur, qui auſpicia majora minorave habent: de quibus Agellius *lib.* 13. *cap.* 14. aut quorum poteſtas imperiumve majus minuſve. Sic *Majores* erant, qui lictorem viatoremque habebant, iique omnes erant; exceptis Ædilibus & Quæſtoribus: *Minores*, qui non habebant. Aut denique diſtinguuntur *ab inſignibus*; in *Curules*, & *non Curules*. *Curules*, quibus jus eſt Sel-

læ:

læ: ut, *Dictator, Consul, Censor, Prætor, Ædilis Curulis.* *Non Curules*, quibus minime: ut, *cæteri omnes. L.* 31. *ff. de injuriis.*

CAP. III.

De iis, qui apti ad quoscumque Magistratus. & Series temporum, qua paulatim Plebeii ad omnes Magistratus admissi.

DIvisioni non inepte jungam de iis, qui *apti* ad quemque Magistratum. *Aptitudo* autem duplex: *à gente*, & *ab annis*. *A gente* olim maxime, quia solos *Patricios* admittebant ad Magistratum. A Romulo id institutum; qui autore Dionysio *lib.* 2. sanxit: Τοὺς εὐπατρίδας ἱερᾶσθαί τε καὶ ἄρχειν, καὶ δικάζειν. Id est, *Patricios sacra facere, magistratum gerere, judicia exercere.* Cui tamen legi in libertate non diu locus. Nam statim anno XVI. post Reges exactos, violari cœpta, *Livius l.* 2. cum novus Magistratus à Plebe creatus, hoc est, *Tribuni*, (Anno Urb. Cond. CCIX.) & paulatim carpsêre eam Tribuni & plebs, donec corruit tota. Series & ordo iste. Primum *Quæstores* è Plebe creati, anno Urb. Cond. CCCXLIV. *Livius libr.* 4. Inde *Tribuni militum Consulari potestate*, anno CCCLIII. Nec diu post *Consules* ipsi, anno CCCLXXXVIII. Tum *Ædiles Curules*, anno uno post, id est, CCCLXXXIX. *De quibus convenerat*, ait Livius, *lib.* 7. *ut alternis annis è plebe crearentur: postea promiscuum fuit.* Inde ad caput ipsum Magistratuum transgressi. *Dictatorem* è plebe crearunt, anno CCCCXVIII. etsi *Magister equitum* jam antea Plebeius factus, anno CCCLXXXV. Denique *Censuram* etiam fecerunt communem, anno CCCCIV. eodem illo primo Plebeio Censore, qui & Dictator. Postremo, ne quid intactum, aut inaccessum Plebi; *Prætura* iis communicata, anno CCCCXVII. Ita sola

Interregia potestas apud *Patres* mansit; umbra potius, quam verus Magistratus.

CAP. IV.

De aptitudine ab annis: &, Quando Annalis Lex lata.

AT *Aptitudo* altera *ab annis:* quam utiliter sanxerunt, etsi tarde. Nam *apud majores*, inquit Tacitus lib. 11. Annal. *virtutis id præmium fuit, cunctisque civium, si bonis artibus fiderent, licitum petere Magistratus: ac ne ætas quidem distinguebatur, quin prima statim juventa Consulatum & Dictaturas inirent.* Sed mutatum id an. Urb. Cond. DLXXIII. cum, re ipsa docti, viderent modum aliquem & limitem constituendum ambitioni & calori juvenili: Itaque *tum primum*, verba Livii sunt lib. 10. *rogatio lata est ab L. Iulio Tribuno pl. quot annos nati quemque magistratum peterent caperentque: Inde cognomen familiæ inditum, ut Annales appellarentur.* Dixi, *ab L. Iulio:* & ita libri. At Julios etiam plebeios fuisse scimus, Antonio Augustino docente, *in lib. De familiis Romanis.* Tamen alii *Villium* hic in Livio malunt: itemque in Cicerone, *lib.* 8. *Epist.* Sed hoc leve: magis nos torquet de tempore latæ legis, quod Livius hic tam diserte scripsit, inquiens: *Tum primum.* Quod tamen idem ille eversum it, *lib.* 25. ubi de Scipione Africano multis ante Juliam legem annis scribit: *Huic Ædilitatem petenti cum obsisterent Tribuni, negantes rationem ejus habendam, quod nondum ad petendum legitima ætas esset.* Ait ecce, legitimam ætatem ei non fuisse. Quid ergo clarius, quam etiam tunc latam de ætate? Et profecto aut per errorem, confusionemque nominis aut hominis, id scripsit Livius, Scipioni Africano tribuens, quod Æmyliano postea evenerit: de quo Appianum *in Libycis* vide, & Valerium Maximum *lib.* 8. Ut fateamur necessum

sum est, parum caute scriptum esse in loco altero, *latam à Iulio primum*. Et fortasse per partes jam ante de quibusdam Magistratibus ferri cœptum, quæ omnia lex Julia junctim complexa, cæteras velut abolevit. Hic juvat aliquid Cicero, qui *leges Annales* multitudinis numero appellat, *Philippica* 5. *Legibus Annalibus*, inquit, *cum grandiorem ætatem ad Consulatum constituebant, temeritatem adolescentiæ verebantur.* Et Ovidius 5. Fast.

—— finitaque certis
Legibus est ætas, unde petatur honos.

Hæc Lex alio nomine *Annaria* dicta. Festus in ea voce; & Lampridius *in Commodo*; *Gratia Annariæ legis impetrata Consul est factus.* Dicta etiam satis nove *Comitialis* à Latino Pacato, *in laudatione Theodosii*; scilicet, quia modum frenumque Comitiis daret.

CAP. V.

Magis distincte de ea Lege; & qui anni cuique Magistratui legitimi.

SEd quæ ætas proprie definita hac Lege cuique Magistratui fuerit, jure quæram: nec facile inveniam. Tenebrosus enim locus; & in quo cum nihil aut parum expressi sit, lustramus eum per ancipites conjecturas. Atque ut à *Quæstura* ordiar; adeo de ætate ejus nihil certum, ut sint viri magni, qui eam prorsus tollant. Dux iis Paulus Manutius, *in lib. De legibus.* qui negat, Quæsturæ, tribunatui, Ædilitati plebis definitam ullam ætatem: legemque Annalem spectasse tantumCurules Magistratus. Parum vere. Quæsturæ enim clarissime Quinctilianus certum annum attribuit *lib.* 12 *cap.* 6. *Calvus, Cæsar, Pollio, multo ante Quæstoriam ætatem, gravissima judicia susceperunt.* Spartianus *in Iuliano*: *Quæstor, ante annum quam legitima ætas sinebat, designatus est.* Tacitus *Annal. lib.* 3. *Vt quinquennio maturius,*

quam per leges, Quæsturam peteret. Suetonius item *in Caligula, cap.* 1. & Plutarchus *in Catone Vticensi.* Quem annum Nicolaus Gruchius XXVII fuisse vult; ego, ut arbitror, firmius, XXV annum. Argumentor: I. A ratione; quia tunc compleri virilem vigorem constat, ut ait Ulpianus *l.* 1. *ff. De minor.* ideoque jure apti censentur ad res publicas, & privatas. II. Ab auctoritate, quod Dio Cassius *lib.* 52. Senatoriam ætatem anno XXV definit. At quæstura primus gradus in Senatum. Addo *l.* 2. *De minoribus*; quæ subtilius considerata, adstruit hoc ævum. Denique argumentor etiam III. Ab exemplis: quoniam reperio Tiberium Gracchum intra tricesimum annum extinctum, & eundem tamen Quæstorem fuisse, C. Mancino Consule, circiter quadriennio ante mortem. Gesserit ergo Quæsturam necessum est anno XXV. Lego & Tiberium Cæsarem Quæstorem designatum undevigesimo ætatis anno. *Velleius lib.* 2. At creatus est quinquennio maturius quam per leges *Tacitus libr.* 3. *Annal. & Dio* 53. Ergo fas, petere Quæsturam XXIV anno, & XXV gerere. Sed nodus hic aliquis in Polybii loco (*libr.* 6.) negantis ullum Urbanum magistratum capi fas fuisse, nisi ab eo, qui decem annos militasset. Militare autem Romani XVII demum anno incipiebant. (*Plutarchus in Gracchis.*) Non ergo prius pertingere poterant ad Quæsturam. Dupliciter hoc solvo. Primo vix credibile esse, omnino ratam ac firmam in Republica fuisse legem Polybianam illam sive morem. Quis enim præterea meminit? Et tamen ut fuerit, capiendam non de militia coacta, & ex delectu, sed voluntaria. Nam quod Gracchus XVII annum militiæ definit, id ab ea mente est, ut nemo invitus legi in militem debuerit ante id tempus. Sed nihil tamen impedit, nobiles & eos qui alebantur in spem honorum, militiæ & castris jam ante interfuisse: qui morem hunc habuerunt, ut statim à toga pura

(hoc

(hoc est virili) militiam auspicarentur: idque in contubernio & velut custodia viri alicujus illustris. Velleius de Pompeio id tradit *libr.* 2. Livius *libr.*22. & Valerius *lib.* 5.*cap.*4. de Scipione Africano: & passim exempla. De *Quæstura* ultra non eruo.

De *Tribunatu* & *Aedilitate* videamus: quorum annos frustra item incertos volunt. Quæ enim ratio est, ut quæsturæ, quæ minor est Magistratus, sua ætas fuerit, nulla majoribus istis? Immo fuit. Et de *Aedilitate*, clare Latinus Pacatus *in laudatione Theodosii: Annorum,* inquit, *ita cura fuit majoribus, ut non solum in amplissimis Magistratibus adipiscendis, sed in Præturis quoque, aut Aedilitatibus capessendis ætas sit spectata petitorum: nec quisquam tantum valuerit nobilitate, vel gratia, qui annos Comitiali lege præscriptos festinatis honoribus occupavit.* Et quanquam firmi admodum aut fixi nihil reperi: tamen attribuam fidenter *Tribunatui*, sive *Aedilitati*, annum XXVII. aut XXVIII. Certe quidem ante annum XXX includam, quia is Præturæ fuit, ut dicam. Atque hoc de utraque Aedilitate sentio: etsi in Curuli valde à nobis dissentiant viri docti. Annum enim ei XXXVI. definiunt. Quod miramur. Cur enim probabile, tantum otiosi intervalli fuisse inter Quæsturam & Ædilitatem? Ciceronis locus, qui eos in omni hac re extra viam ejicit, non me movet. Nam cum pro lege Manilia scribit: *Quid tam singulare, quam ut ex Senatusconsulto legibus solutus, Consul ante fieret, quam ullum alium magistratum per leges capere licuisset?* non ego sane ad ætatem retulerim, sed ad ordinem & modum. Si enim de ætate; & hoc Cicero vult, eo anno factum Pompeium Consulem, quo per leges Annales nullum magistratum capere ei fas: sequitur, ut ante XXXIV annum (nam eo ævo factus Pompeius Consul, *ex Appiano*) locus etiam non fuerit Quæsturæ, aut Tribunatui: quod vanum. Sed intelligit, inquiunt, Curulem magistratum.

Quis dicit? nec adhæream ego tam infirmæ conjecturæ. Verius omnino est, mentem Tullii hanc esse: Pompeium factum Consulem, cum nec illum, nec alium magistratum capere posset: vel quia non legitime professus; vel potius, quia Eques adhuc Romanus, *Epitom. Livii. 97.* & nondum Quæstor. Lex autem Cornelia transire ad ullum magistratum clare vetuit, Quæstura non gesta. Minus vero me turbat, quod exempla adferant eorum, qui gesserint Ædilitatem post XXX annum. Ridiculum. Scimus enim, nullam legem Annalem vetuisse, ne quis post legitimum annum peteret, gereret: sed ne ante eum. Itaque Consules etiam & Prætores multi facti anno L, & post illum. (ea verissima ratio.) Denique pauci festinabant ad hos minores magistratus, quia celeritatis ejus modicus fructus: & grande nihilominus spatium intererat ad Consulatum, id est, ad honorum metam.

Prætura nunc sequitur, cui annum tribuunt XXXIX petendæ, XL gerendæ: haud alio argumento freti, quam illo de biennii intervallo. Itaque jure ambigo. Nam Dio Cassius diserte annum XXX Præturæ dat, *lib. 52.* Ταμιεύσαντες, inquit, *καὶ ἀγορανομήσαντες ἢ δημαρχήσαντες στρατηγείτωσαν τριακοντέτεις.* Id est: *Quæstura functi & Aedilitate, sive Tribunatu, Præturam accipiant tricenarii.* Sed excusabunt, quod id sub Principibus. quos legem Annalem laxasse non nego. Sed quid tamen de M. Bruti facto dicent, quem Prætorem reperio anno ætatis XXXV? Nam vixit in universum, ut Velleius tradidit *lib.* 2. annos XXXVII. atque biennio ante mortem eum Præturam gessisse cum Cassio satis constat, & nisi Bruti ingenium me fallit, juxta leges. Itaque ad hunc annum Præturæ finiendum labor non invitus.

Consulatus reliquus est, cujus ætas extra omnem litem. Cicero enim clare nimis firmat *Philip. 5.*

Quid

Quid Alexander Macedo? qui cum ab ineunte ætate res maximas gerere cœpisset, tertio & trigesimo ætatis anno mortem obiit: quæ ætas nostris legibus decem annis minor, quam Consularis. Est ergo Consularis annus, si arcte Ciceronis verba capis, XLIII; sive XLII, si benigne & magis ex vero. Satis enim fuit, attigisse XLII annum: ut docent exempla crebra. Gravis ergo ista ætas, quippe in imperio & Magistratu gravissimo: quam tamen adeo, mutato Reipublicæ statu, Principes neglexêre, ut Dolabellam Consulem Cæsar crearit annos natum XXV, & postea etiam aliqui vicenarii facti, *ex l. unica, ff. De officio Consulum*, & *l.* 20. *ff. De manumissis.* Qua licentia in omni alio magistratu Principes pro arbitrio usos, moneo semel.

De *Ordinariis Magistratibus* dixi: *Extraordinarii* supersunt: qui tamen, nescio, an lege comprehensi; etsi de *Dictatore* & *Censore* non difficile judicium est: quia creati plerumque è Consularibus, more tamen potius, quam lege. Sed & *Interrex* plerumque ex honoratissimis Senatus.

CAP. VI.

Annalem legem etiam in Provinciis aliquam fuisse: item Romæ in Senatu & Equite: & alia quædam Leges quæ huc referuntur.

HÆc utilis illa & salutaris lex Annaria, cui locus etiam in Municipiis & Coloniis, etsi annorum aliqua diversitate: quam in parte haurire est ex Plinio *libr.* 10 *Epist. ad Trajanum.* Sed & ætas Romæ in Senatu ipso spectata: etiam sub Principibus. Ideoque *Senatoria ætas* Tacito nominata (*lib.* 5. *Annal.*) *Annius Vivianus*, inquit, *gener Corbulonis, nondum Senatoria ætate.* Immo & in Equite. Definit Dio utramque. *Allegere*, inquit, *in Equestrem ordi-*

nem oportet annos natos XVIII. *In Senatum, natos* XXV. Quod Romani videntur à Græcis sumpsisse, cum apud Athenienses fuerit ἡλικία βουλευτική. *Demosthen. contra Ambrot.* Et apud Spartanos lege Lycurgi in Senatum nulli aditus nisi sexagenario. Addo breviter, & adtexo leges, Annali haud dissimiles, quæ de ordine magistratuum cavebant, aut intervallo: ut fuit Lex Cornelia, quæ vetuit Præturam adipisci ante Quæsturam, & Consulatum ante Præturam. *Appianus l.* 1. *Civ.* Quod ipsum tamen etiam in more antiquis fuisse, Livius ostendit *libr.* 31. ubi de Consulatu Flaminii. Item Lex prisca de intervallo, quæ vetuit magistratum eundem iterare, nisi decennii intervallum intercesserit. *Livius libr.* 7. *sub finem.* Quæ cum negligeretur, à Sulla Dictatore, ut commemorat idem Appianus, relata est. Sed sic quoque postea sæpius spreta: cum mos invaluisset, ut homines gratiosi legibus per Senatum aut Populum solverentur.

CAP. VII.

De Consulibus. Nominis Etymon. Institutio. Potestas. & Munia.

SEd universe de Magistratibus satis dixi; quemadmodum quæ ad Comitia, & quæ ad Renuntiationem spectant, aliis scripta. Nunc distincte explicabo singulos, initio ab eo Magistratu facto, qui initium cæteris: quem triplici nomine appellarunt: *Prætorem*, *Iudicem*, *Consulem*. Cicero bene recensuit *De Legibus* III. ibique à *praeundo*, *judicando*, *consulendo*, *Prætores*, *Iudices*, *Consules* appellantur: bene, inquam, & ordine. Nam primo *Prætores* dicti. Quod nomen, etsi commune omnibus Imperiis, tamen velut per excellentiam adhæsit istis. Festus: *Initio Prætores erant, qui nunc Consules.* Justinianus *Novell.* 24. & 25. *Est*, inquit, *Prætoris nomen Romani Imperii* pre-

proprium, & ante ipsos etiam Consules in veteri atque præclara Reipublicæ constitutione usurpatum. In XII Tabb. exemplum ejus vocis reperio, cum jubent *apud Plin. l.* 18. *cap.* 3. *Impubem Prætoris arbitratu verberare*, hoc est, Consulis: quoniam tunc certe nondum creatus Prætor. Itaque Livius *libr.* 3. anno ipso post XII Tabb. scriptas, inquit: *His temporibus nondum Consulem Iudicem; sed Prætorem appellari mos fuit.* Nec falso à Zonara traditum, *Prætoris* nomen mansisse usque ad Decemviros: iisque exactis, *Consulis* nomen demum irrepsisse. Etsi mallem dixisset, *Iudicis*: quod nomen ex Livio antiquius sane est illo Consulari. Dicti autem *Iudices*, à præcipuo videlicet munere: quia ut olim *Iudicia* omnia in manu Regum, sic postea Consulum fuêre; donec translata ea in parte ad Prætores. Exemplum hujus appellationis in priscis commentariis est apud Varronem 5. *De Ling. Lat.*

Omnes Quirites visite huc ad Iudices. Id nomen antiquatum & abolitum demum crediderim post Prætores, id est, proprios Iudices, creatos; & tunc invaluisse nomen *Consulis.* De cujus *Etymo* varia opinio, nec inscita. Sunt qui à fine derivent: quia ejus est *consulere* & providere civibus, *Florus lib.* 1. *cap.* 9. *& I. C. ff. De origine Iuris. lib.* 2. Sunt qui ab officio; quod *consulit*, hoc est, rogat Senatum. Sunt qui à judicando interpretentur: quod in solo tantum Quintiliano mihi lectum, *lib.* 1. *cap.* 9 *Sitne Consul*, inquit, *à consulendo, an judicando. Nam, & hoc consulere veteres vocavêre. Vnde remanet illud: Rogat boni consulas, hoc est, judices.* E quo triplici etymo, primum popularius, tertium subtilius; medium verius censeam: quia adeo proprium Consulis interrogare, & referre ad Senatum, ut Livius *lib.* 7. scripserit: *partes ejus magis exquirendæ, quam dandæ sententiæ esse.* Immo observo, *Consulendi* verbum proprium in hac notione, & solenne Curiæ fuisse.

Trebellius Pollio me docuit in xxx Tyrannis: (*in Pison.*) *Fuscus Arellius*, inquit, *Consularis primæ sententiæ, ait: Consul, consule. quumque consultus esset, Divinos, inquit, honores Pisoni decerno.* Sed de *nominibus* abunde: *Institutionem* videamus; quæ non obscura. Instituti enim statim post Reges exactos, anno Urb. Cond. CCXLIV. Causa creandi, utilitas, sive potius necessitas; quoniam cum sine Rege essent & capite, fluctuanti illi corpori opus fuit qui dirigeret & gubernaret. Sed duo ideo, ut novam libertatem non committerent periculose uni: *& diviso imperio, si alter malus esse voluisset*, ut inquit Eutropius lib. I. *alter eum (habens potestatem similem) coërceret.* Qua causa, tempus etiam imperii brevè datum, & annuum tantum: *ne diuturnitate insolescerent; & civiles semper essent*, (ait idem Eutropius,) *qui se post annum scirent privatos esse futuros.* Florus *lib.* I. *cap.* 9. eleganter & acute utramque causam complectitur. *Ex perpetuo imperio*, inquit, *annuum placuit: ex singulari duplex: ne potestas solitudine, vel mora, corrumperetur.* Loco igitur Regum creati, & quidem cum pleno eorum jure. Itaque *Regium imperium* Cicero in III. de Legibus, & in Orat. ad Q. Frat. non injuste appellat. *Regiam potestatem*, Livius *Fastigium dignitatum*, Cassiodorus *lib.* 2. *Variar. ep.* 2. & Ovid. *lib.* 4. *de Ponto, Eleg.* 2.

—— nullum Martia summo
Altius imperium Consule Roma videt.

Qua de causa Græci, *Consules* non tam προβέλες, aut συμβέλες verterunt, vim verbi intuentes: sed potius ὑπάτες, quasi dicas, summos, vim intuentes imperii & potestatis: quemadmodum, quod præcellens & summum est, prisci Græci appellabant ὕπατον, inquit Dionysius *lib.* 4. Et sane vis omnis, & liberrimum imperium initio apud illos; pacem bellumve facere, fœdera ferire, coërcere, animadvertere, jus vitæ necisque in cives habere: donec

gau-

paulatim imminuta eſt, & redacta ad eum modum, qui gravis libertati non eſſet. Imminuta autem præcipue duplice via: Provocationis, & interceſſionis. Provocatio ſtatim poſt Reges nata, ex lege Valeria. *Livius lib.* 2. quæ animadverſiones in cives ſuſtulit, & imperium Conſulare non obſcure diſſolvit. Non enim ultra vitæ & necis poteſtas penes Conſules: cum provocare ad Populum, velut majorem judicem, liceret. At interceſſio, quæ nata cum Tribunis, arbitrium pacis, belli, & graviorum rerum, Conſulibus eripuit: quoniam intercedere & impedire omnes Conſulares actiones poterant, velut Populi voce. Cujus ſane Populi vis ac dignitas magis magiſque crevit, (utique poſt Hortenſiam legem,) & imperium ſumpſit ſuper omnes Magiſtratus. Soluta igitur Conſulum poteſtas; non tamen fracta, quamdiu Reſpublica ſtetit. Multa enim eorum & ampla adhuc munia; quæ ſtrictim & per indicem recenſebo. I. Caput Reipublicæ Conſules habentur, omneſque magiſtratus eis ſubjecti & obnoxii, præter Tribunos. Itaque intercedere etiam omnibus actionibus poſſunt. II. Militiæ jus ſummum habent; civibus & ſociis imperant: Tribunos militum, Centuriones, Præfectos conſtituunt. *Cic.* 3. *De Legibus*, *& Polybius libr.* 6. III. Imperium in provincias habent: evocare ſubditos poſſunt, coërcere, punire. *Cicer. in Verr. & Polybius lib.* 6. IV. Jus convocandi populi habent, cum eo agendi, leges ferendi, iiſque nomen à ſe dandi. V. Literas omnes à Præſidibus provinciarum, à Populis ac Urbibus recipiunt: legatos audiunt: & quicquid per Senatum Populumque conficiendum eſt, manu horum & miniſterio conficitur. *Dio Caſſius lib.* 40. *Cæſar* 1. *Civil. Polybius lib.* 6. VI. Ut Senatus res omnes pace belloque tractabat, regebat; ſic ipſi quodammodo Senatum, quem convocabant, dimittebant: ſententias rogabant, numerabant, dividebant; &

ad ſummam, in univerſa hac navi velut arbitri quidam & gubernatores erant. Atque hæc libera Republica fuère: at oppreſſa ea, iterum immutata Conſulum poteſtas. Princeps enim ut omnium Magiſtratuum jura ad ſe traxit; ita præcipue Conſulum & Tribunorum. Ita ex omnibus, quæ dixi, pauca iis remanſère. Nec alia fere Munia reperio ſub Principibus, quam iſta, ut Senatum rogarent, & conſulerent: ut jus dicerent: tutores darent: (*Spartianus in Vita Antonini*) manumitterent: *Caſsiodorus libr. 6. epiſt.* 1. *& Claudianus in Eutrop. lib.* 1. vectigalia locarent: *Ovid.* 4. *de Pont. eleg.* 5. *&* 9. (quod olim Cenſorum munus) ludos, & præſertim Circenſes, ederent: *Arrianus libr.* 4. annis nomen darent, *Lucanus lib.* 1. Quæ omnia (ut brevis ſim) teſtimoniis non dilato: quoniam in hiſtoriis, & legum libris ſparſa. Vide pleraque ex iis, ſi lubet, apud Caſſiodorum *l. 6. epiſt.* 1.

CAP. VIII.

De Inſignibus Conſulum.

AD *Inſignia* venio, ſive ad ornamenta quædam externa, quæ adjuncta Conſulibus, aliiſque Magiſtratibus, ad augendum ſplendorem. Eorum omnium originem ab Etruſcis eſſe, *Livius libr.* 1. & Symmachus *libr.* 3. *epiſt.* 11. voluerunt: Itemque Florus, *libr.* 1. *cap.* 5. qui diſtincte etiam recenſet. *Inde* (à Tuſcis) inquit, *faſces, trabeæ curules, annuli, phaleræ, paludamenta, prætexta: inde, quod aurato curru quatuor equis triumphatur: togæ pictæ, tunicæque palmatæ: omnia denique decora & inſignia, quibus Imperii dignitas eminet.* Hæc in Conſulibus paulo diverſa fuiſſe reperio, veteri Republica & nova. Veteri Republica hæc in uſu: Faſces duodecim cum lictoribus, ſella curulis, prætexta toga, eaque domi ſumpta primo magiſtratus die ante Deos penates,

res. *Livius libr. 22. in fine.* Scipio eburneus in manu sive sceptrum. De quo scipione, minus quidem vulgata res: magnis tamen auctoribus est mihi certa. Dionysius *libr.* 3. Tarquinio Regi sceptrum eburneum attribuit; idque mansisse successoribus ejus tradit, & Consulibus ipsis. Livius, Gallum quendam scipione eburneo percussum à M. Papyrio scribit, consulare hoc sceptrum intelligens; *lib.*3. Valerius de priscis Consulibus *libr.* 4. *cap.* 4. *Nec eis fuit rubori, eburneo scipione deposito, agrestem stivam aratri repetere.* In Valeriani epistola apud Vopiscum: in vita Aureliani: *Nam te Consulem hodie designo, scripturus ad Senatum, ut tibi deputet scipionem, deputet etiam fasces. Hæc enim Imperator non solet dare; sed à Senatu, quando fit Consul, accipere.* Cassiodorus *lib.*6. in formula Consulatus; *Validam manum victoriali scipione nobilitat.* In glossis priscis; *Scipiones, virgæ Consulum.* Et Ennodius in Panegyrico *Scipiones* pro ipso Consulatu posuit; *Serranum scipionibus aratra pepererunt.* Nec Juvenalem aliter, quam de hoc scipione ceperim; *Sat.* 10.

Da nunc & volucrem, sceptro quæ surgit eburno.

Præitque nobis, Aquilæ figuram fuisse in summo illo sceptro: nisi tamen magis placet, ad scipionem triumphalem id referri, quem plane ea forma Isidorus describit *lib.* 17. *c.* 2. Et eundem in triumpho Appianus etiam agnoscit. *libr. de bellis Punicis.*

Atque hæc fere insignia olim. Posterior ætas sub Principibus quædam addidit, quædam immutavit: & id fere in superbiam, ut solet, & ad pompam. Non contenti enim simplici prætexta, ejus loco togam pictam induxêre; quæ antea triumphantium propria tantum. Lamprid. in Alexandro; *Prætextam & togam pictam nunquam nisi Consul accipit; & eam quidem, quam de Iovis templo sumptam & alii quoque accipiebant, aut Prætores aut Consules.* Ubi & notari ritum illum sedulo velim, accipiendæ consula-

fularis. ejus togæ è Capitolino templo; quem eundem ingerit opportune in eadem ista re Capitolinus in Gordiano seniore. *Palmatam tunicam*, inquit, *& togam pictam primus Romanorum privatus suam propriam habuit: cum antea Imperatores eam de Capitolio acciperent, vel de Palatio.* Hæc est illa *toga picta*, quam *palmatam* alio nomine dixêre: tribuuntque eam Consulibus. Cassiodorus *lib. 6. epist.* 1. *Pinge*, inquit, *vastos humeros vario colore palmatæ.* Et Ennodius *in Panegyrico.* Etsi de toga non exprimunt clare. Itaque suspicari possis, ex superioribus Capitolini verbis, de tunica tantum. Falso tamen ex Martiale, qui togam in hac re nominat diserte:

Palmatæque ducem, sed cito, redde togæ.

Id est, Consulatui. Et Ausonio, qui in Panegyrico Gratiani tria hæc, *pictam, palmatam, trabeam*, aperte confundit, & solere id suo ævo ostendit. Nam & *trabeam* reperies, velut propriam Consulum vestem. Et cave pro *tunica* accipias, ut prisci, sed pro hac ipsa *toga picta*. Causa, cur utrumque hoc nomen ei dederint: quod auro purpuraque intexta ea fuerit, ad formam trabium sive palmarium ramorum.

De *trabea* autem Consulari Symmachus *libr. 9. epist.* 102. *Literæ*, inquit, *quæ te annalem trabeam meruisse loquerentur.* Hoc est, Consulatum. Et Claudianus *in Eutropio:*

Annus qui trabeas, hic dedit exilium.

Atque idem Poëta etiam alias sæpe. Atque etiam Impp. *l.* 1. *C. De Coss.* Jam in *fascibus* ipsis etiam aliquid immutarunt. *Laurum* enim iis perpetuam addidêre: quod olim solet tantum in Triumphis. Colligo ex Martiale *l.* 10. *epigr.* 10.

Cum tu laurigeris annum qui fascibus intras.

& *lib.* 12. *epigr.* 3. ostendit etiam laurum ædibus Consulum solere addi. Sed & Cassiodorus laurum Consulibus diserte tribuit, *lib.* 2. *Variar. epist.* 2.

Nec *laurus* solum; sed & *secures* etiam relatas iterum

iterum in fasces, quas Valerius ademerat, animadvertet non oscitans lector ex eodem Cassiodoro, *libr. 6. Hinc est*, inquit, *quod etiam fasces atque secures tantæ potestati præceptæ sunt illigari.* Vide *Elect. cap.* 23. Ex Claudiano, aliquot locis, *lib. 2. in Eutrop. & 4. Consulat. Honorii.* Nec ideo, quod imperium aut potentia iis creverat, (contra est,) sed quod fastus & superbia externa: quæ ipsa etiam *calceos auratos* Consulibus induit. Quod scriptum à solo quod sciam Cassiodoro; satis tamen clare. *Lares*, inquit, *proprios calceis auratis egredere.* libr. 6. *in Form. Cons.* Quod genus calceorum in usu Romæ fuisse, Epictetus me docuit in Enchiridio *cap.* 54.

CAP. IX.

Ritus aliquot Consulares.

NOmen, vim, & insignia Consulum satis expressi; addam ritus aliquot priscos, & non obvios; qui valde ad Scriptorum veterum lucem. Eos certo ordine vix dedero, sed ut venient sub stylum.

Primum noto, vario die *initium Consulatus* olim fuisse. quod ex Livii locis multis clarum. Donec Anno DXCVIII inire & ipsi, & alii Magistratus, cœpêre Calendis Januariis. Hoc traditum in epitome Liviana 47, etsi mutile & corrupte. Primus autem hic dies Consulibus valde honoratus. Domum enim eorum, & Populus, & Senatus conveniebat, eosque salutabat, deducebat. De *salutatione* Claudianus de Consule Eutropio: *lib.* 2.

——— vulgata patebat
Aula salutantum studiis. ———

De comitatu senatus & populi. Ovidius 4. *de Pont. eleg.* 9.

Dumque latus sancti cinget tibi turba senatus,
Consulis ante pedes ire juberer eques.

Et Claudianus *lib.* 1.

Can.

Candida pollutos comitatur curia fasces.

Hæc *officia Consulum* Spartianus vocat *in Hadriano. Romæ*, inquit, *Prætorum & Consulum officia frequentavit.* Et Suetonius *in Iulio, cap.* 15. *Relicto*, inquit, *novorum Consulum officio.* Symmachus id appellat, *auspiciis interesse*, lib. 1. epist. 51. *Fortunati*, inquit, *sellam tuam læto agmine prosequantur & auspiciis tuis quivis fati integer amicus intersit.* Et libr. 3. epist. 21. *Apud egregium virum Consulem fave absentiæ meæ: cujus honore gloriari nostrum est; auspiciis interesse, felicium.* Et appellat ideo, quod primo illo die munia omnia Consulatus sui delibabat: velut auspicii caussa. Ideo & *Auspicialis* hic *dies* appellatus: de quo scripsi ad lib. 4. Annal. Taciti. Initium autem faciebant à Religione, & deducebantur. solenni isto officio in Capitolium primo, ut vota scilicet conciperent, & singulos boves Iovi illic immolarent. Ovidius, de Græcino Consule, *lib. 4. De Pont. eleg. 9.*

At cum Tarpeias esses deductus in arces,
Dum caderet jussu victima sacra tuo.

Lampridius de Heliogabalo: *Deinde in Capitolium ad vota concipienda, & perficienda solennia, ire noluit: omnia per Præfectum urbanum, quasi Consules illic non essent, facta sunt.* Et Livius clare *libr.* 41. *Consulibus*, inquit, *quo die Magistratum iniere, immolantibus singulis Iovi bobus, ut solet*, &c. Spectatque ad hoc Consulare sacrum, quod Suetonius in Augusto scribit *cap.* 25. Et Plinius *libr.* 2. *cap.* 37. Adde & Ovidium iterum *lib.* 4. *de Pont. eleg.* 4. A Capitolio autem in Senatum deducebantur, gratiasque illic Principi habebant, jussi (ut inquit Plinius) Senatusconsulto. atque eodem ipso die *munera consularia* amicis mittebant: quorum mentio apud Symmachum epist. 61. libr. 3. *Grata mihi*, inquit, *fuere amplissimi Consulatus tui munera.* Vocatque hæc *sportulam consularem* idem scriptor, *lib. 9. epist. ultim.* Sed & in populum pecuniam spargebant: cujus effusionis

Cassio-

Caſſiodorus meminit *lib.* 2. *ep.* 2. *& lib.* 6. *ep.* 1. Eique ſparſioni centena auri pondo attributa fuiſſe, docet *lex* 2. *C. De Conſulibus.* Ubi tamen utilitas hæc ſpargendi ab Imp. tollitur, & ſumma ea ad aquæ ductus reparandos transfertur. Primis etiam his diebus in leges jurabant; ſicut & reliqui Magiſtratus omnes: nec fas cuiquam magiſtratum ultra quinque dies gerere; niſi qui publice id juramentum præſtitiſſet. Livius *lib.* 31. *Q. Valerius Flaccus*, inquit, *quia Flamen Dialis* (id eſt, Jovialis) *erat, jurare in leges non poterat. Magiſtratum autem plus dies quinque, niſi qui in leges juraſſet, non licebat gerere.* Etſi Plinius *in Panegyr.* id juramentum bis præſtari ſolitum, videatur innuere: ſemel, cum deſignati Conſules eſſent; idque in manum Conſulis renunciantis: iterum in roſtris, toto populo audiente. Et formula etiam ipſa expreſſa ab eo in parte. Quem totum locum in medio Panegyrico ejus omnino vide. Atque ſimile juramentum iterum præſtabant, Conſulatu jam geſto; jurabant, inquam, nihil in eo ſcienter ſe feciſſe contra leges. Plinius; *Itaque & abiturus Conſulatu, Iuraſti*, inquit, *te nihil contra leges feciſſe.* Dio Caſſius, *lib.* 53. *Auguſtus*, inquit, *defunctus conſulatu, juramentum patrio more præſtitit.* Idem de Claudio, *lib.* 60. *Conſulatu abiens*, inquit, *item, ut alii, juramentum præſtitit; ſolitus id in omnibus conſularibus ſuis facere.* Atque de hoc ultimo juramento Cicero capiendus, *lib.* 5. *epiſt.* 2. *& orat. in L. Piſonem.* Et Plutarchus *in Cicer.* Dio Caſſius *lib.* 37.

Atque hæc facere primis diebus in uſu: quibus addo *Ritum* ad vim & poteſtatem Conſulum ſpectantem, quæ interdum poſcente ſalute publica ita aucta eſt, ut par abſolutæ & regiæ potentiæ eſſet. Modus augendi per S.C. quo Reſpublica Conſulibus permitti dicebatur, commendari, defendenda dari. Quod tamen interponi non temere ſolet, niſi

in

in atroci negotio, ut Salluſtius ait, *in Catil.* & in ultima neceſſitate, ut Livius, *lib.* 3. in ipſo urbis incendio, & deſperatione omnium ſalutis, ut Cæſar 1. *de bello civili.* Formula Senatuſconſulti brevis & ſolennis hæc:

VIDERENT CONSVLES, NE QVID RESPVBLICA DETRIMENTI ACCIPERET.

Quo uno verſiculo ſatis armatos eos ſemper fuiſſe, etiam nullis armis datis, Cicero *pro Milone* ſcripſit. Vis enim eorum verborum hæc: ut imperium ſummum merumque Conſulibus eſſet, exercitum parare poſſent, bellum gerere, coërcere omnibus modis ſocios atque cives: & uno verbo, reſtituebatur eis hoc decreto jus regium vetus, per provocationem, aliaſque leges ademtum. Antiquum autem valde hunc morem eſſe, & cum prima Republica natum, docet Livius; qui ejus, ut jam recepti, meminit *lib.* 3. ſoletque interponi in domeſtico plerumque motu; ut Tribuniciis ſeditionibus, pernicioſis legibus, conjuratione occulta; aut etiam externo diſcrimine, ſed extremo. Vide, præter dictos, Vegetium *lib.* 3. *cap.* 1. & Dionem *lib.* 37.

Ritum huic adjungo triplicem. Unum, qui ad *inſignia* Conſulum ſpectat, & ad *faſces.* Alterum de *ſecuribus* ablatis: de quo ſatis dixi in Electis, *cap.* 26. Alterum, *de diviſione faſcium.* Qui ſic habet. Conſulibus duobus creatis, cum initio faſces XXIV præferrentur, id eſt, ſingulis XII, in voce & invidia populi res fuit: tanquam regno non depulſo, ſed duplicato: ea cauſa Valerius inſtituit, ut XII tantum faſces conſpicerentur, iique alternis menſibus apud alterum Conſulem eſſent: ita, inquam, ut priore menſe prior Conſul eos haberet: ſecundo alter, atque ita in orbem. Dionyſius *lib.* 5. Dio Caſſius *libr.* 5. Sumere autem eos prior ſolebat, qui major natu eſſet: idque obtinuiſſe videtur uſque ad

Legem

Legem *Iuliam*, quæ honorem hunc detulit numero liberorum. De utroque vide Valerium *libr.* 4. *cap.* 1. & Agellium *lib.* 2. *cap.* 15. Interea tamen Consulis, qui sine fascibus, ne nullo insigni nosceretur, *Accensum* habebat, qui eum præcederet, & Lictores, *Dionysius libr.* 5. *initio*, qui sequerentur cum virgis & bacillis. Suetonius in Iulio, *cap.* 20. Livius ubi de Decemviris, *lib.* 3.

Denique postremo observo *Ritum*, qui ad tempus gerendi Consulatus pertinet: quod olim annum fuisse scimus: mutatum tamen statim cum Republica, & à Iulio Cæsare plures uno anno Consules facti. [An. V. C. DCCVIII.] Designabantur enim Consules in tres, duos, imo in unum mensem, & alii atque alii substituebantur. Mos notus, & obvia exempla. à quo tamen manasse moneo, ut duo genera Consulum nominarentur; *Ordinarii*, & *Suffecti*. *Ordinarii*, qui more prisco, principio anni & Cal. Ian. inirent. *Suffecti* autem omnes, qui deinceps substituti. Illi honestiores censebantur: quod nomen eorum magis celebre & æternum; dum ab iis tempora & anni numerarentur. Seneca. *Consulem me fecit, sed non ordinarium.* Suetonius in Domitiano, *cap.* 2. *In sex consulatibus unum ordinarium tantum gessit.* Symmachus *lib.* 9. *epist.* 120. *Delatus est à clementissimis Principibus ordinarius consulatus.* Lampridius *in Alexandro*: *Consulatum tertium iniit tantum ordinarium*: Hæc divisio & hic mos ad Constantinum Imperatorem mansit; qui consulatum iterum annuum fecit, & pro suffectis novum genus reperit, quos *Consulares* dixit, sive etiam *Consules honorarios*. Quorum origo à consularibus ornamentis, quæ instituerat jam olim Julius Cæsar, apud Suetonium *cap.* 76. Extat *consularitatis* formula [ita honorem hunc appellabant; non consulatum] in Cassiodoro *lib.* 6. *epist.* 21. quem omnino suadeo legas: itemque de istis capienda *lex* 4. *C. De Coss. & Novell. c.* 62.

CAP. X.

De Prætoribus. Nomen eorum. Institutio. Numerus. Insignia.

JUxta Consules *Prætores* merito sequuntur : qui dignitate proximi, & *collegæ consulis* appellantur; quoniam iisdem auspiciis creabantur. *Liv. libr.* 7. & *Agell. lib.* 13. *cap.* 14. Nomen iis, sive quod *praeirent*; *Varro l.* 3. *de L.L.* sive quod *praeessent*, mere Latinum, & sane vetus. Populi enim plerique è Latio. Imperatores suos & duces *Prætores* appellabant; uti exempla in Livio crebra. Sed & Etrusci Prætores habuisse videntur inter ordinarios & legitimos Magistratus. Spartianus me docuit *in Hadriano. In Etruria*, inquit, *Præturam Imperator egit, per Latina oppida Dictator, & Ædilis & Duûmvir fuit.* Et vetus in Italia inscriptio:

PRAETOR HETRVRIAE
XV POPVLORVM.

Ita ut late omnino patuerit id nomen: *nec solum*, ut Asconius 3. *in Verrem* ait, *veteres omnem Magistratum, cui pareret exercitus, Prætorem appellarunt: sed quemcunque in re profana, sive etiam sacra, præfectum.* Sic in monumentis lego: PRAETOREM TIBVRTINVM, PRAETOREM SACRORVM, PRAETOREM SACRIS VOLCANI, PRAETOREM JVVENTVTIS. Nec scio, an lata illa significatione Suetonius sumpserit, cum librum *De Prætoribus* inscripsit. Sed commune tamen antea nomen, & Consulibus ipsis usurpatum, proprium esse cœpit huic Magistratui: qui institutus anno U.C. CCCLXXXVIII. Causa instituendi duplex; Utilitas, & Æmulatio. Utilitas: quia cum Consules sæpe bellis avocarentur, nec esset in Urbe qui jus diceret; ex usu fuit Magistratum creari, qui proprie huic muneri vacaret. Æmulatio: quoniam,

niam, ut Livius indicat *lib. 7. initio*, patricii novum hunc honorem avide quæsivêre, in locum erepti Consulatus. Creatus autem initio unus: postea (circa annum Urb. D I) alter adjectus, qui jus item diceret, sed diversis muneribus: ille inter cives: hic inter cives & peregrinos. Itaque cognominibus etiam distincti fuère: alter *Vrbanus*, alter *Peregrinus* appellatus. Ille tamen honestior digniorque; adeo ut veluti proprio cognomento *Honoratus* appellaretur ab Ovidio *lib. 1. Fastor.*

Verbaque honoratus libera Prætor habet.

Et *jus*, quod ab eo edictisque ejus descendit, *honorarium. l. 2. ff. De orig. jur. & l. 7. De just. & jure.* At postea etiam duo alii additi, paulo diverso fine: quod, ut priores Consules adjuverunt in jure dicendo; sic isti, in provinciis regendis. Id factum anno V. C. IↃXX, Sardinia & Sicilia in provinciarum formam redactis: & duo etiam adjecti, Hispanis devictis, an. V. C. IↃ LVII. Ita in universum tunc Prætores sex: ex quibus duo soli in Urbe manebant; reliqui quatuor, statim ac renunciati erant, in provincias ibant, quas sors assignarat. Id mansit, donec quæstiones perpetuæ constitutæ sunt, anno Urb. Cond. DCV, & Senatui tunc visum, ut Prætores omnes ipso anno magistratus sui in Urbe hærerent, & parte aliqua jus tangerent, sive publicum, sive privatum. Et paulo post *Cic. pro Milon.* Sulla Dictator, ut quæstionum numerum auxit; sic & Prætorum: factique octo. Errat enim Pomponius *lib. 2. ff. De orig. jur.* qui asseverat de decem. Primus C. Cæsar denos creavit, & postea XVI, ut Dio tradit *lib. 42. & 43.* Et majore licentia Triumviri LXIV. quod idem scriptor asseruit *libr. 48.* Augustus tamen temperavit, & duodenario numero inclusit. Sed frustra. quia iterum XVI facti, quibus Claudius II etiam adjecit, qui proprie jus dicerent de Fideicommissis. *l. 2. ff. de origine Iuris. Vlp. in institut.*

tat. tit. 22. Ex his Titus unum detraxit : sed Nerva restituit, cum munere, ut jus diceret inter privatos & fiscum. *Tutelarem* etiam *Prætorem* à M. Antonio Philosopho institutum, Capitolinus in Vita ejus prodidit, & meminêre Leges *lib.* 3. *&* 4. *in Cod. Theod.* Ita in universum XVIII Prætores facti : donec paulatim minuente Imperio, minuti & ipsi, & tres tantum creati, lege Valentiniani & Marciani A A. *(l.* 2. *C. De offic. Præt.)* Atque hæc de numero & augmento breviter.

Insignia addam : quæ non obscura. *Prætextæ* enim *togæ* illis jus: Item *Sella curulis : Lictores* cum fascibus sex *(Val. l.* 1. *c.* 1. *)* habuêre : unde Polybius & Græci ἑξαπέλεκυν *Prætorem* plerumque vertunt. Nec lex vetus apud Censorinum me turbat, quæ Prætori Urbano duos tantum lictores tribuit. Quod capiendum hac mente, ut minimum duo semper in tribunali ejus adsint & appareant; non plures.

CAP. XI.

De Officiis Prætorum.

AT munera Prætorum præcipue tria : *Ludi*, *Sacra*, *Iurisdictio*. *Ludos* enim varios dabant ad populi gratiam, uti exempla occurrunt passim. *Tacit. Annal. lib.* 8. *Plutarch. in Bruto. App. lib.* 1. *bell. civil.* *Sacrum* etiam plerumque curabant *Bonæ Deæ:* quod domi eorum ab uxore fiebat. Plutarchus *in Cæsare* docet. *ad Atticum lib.* 1. *epist.* X. Martialis etiam suo ævo in usu ostendit, *epigram.* XLI. *lib.* X. ubi *populare* id *sacrum* appellari monet : quia pro populo fiebat : unde *Damium* dictum notat Festus, etsi interpretatione addita non bona. In has autem duas res magni sumptus facti. Martialis integro illo epigrammate ostendit : Capitolinus *in Maximo*, aliique. Unde, velut proverbii loco, ab Augustino usurpata censeo *prætoriana pretia*, pro magnis. *Ita*

addictus

addictus erat studiis, inquit, *ut pretiis prætorianis sibi conficiendos codices curaverit*: lib. VI. Confession. cap. X. Hæc duo munera, sive onera potius, sola fere mansêre Prætoribus, labente Imperio. ut non frustra à Boëtio scriptum sit lib. III. de Consolat. *Prætura magna olim potestas, nunc inane nomen, & senatorii census gravis sarcina.* At tertium maximumque munus, *Iurisdictio:* quam dupliciter considero, *in privatis, & publicis judiciis. Privata judicia*, id est, res Civiles, tractabant duo soli è Prætoribus, Urbanus & Peregrinus; *Publica*, sive res Criminales, reliqui omnes. Ita tamen, ut singulis certæ essent quæstiones, una, pluresve. De quibus dilucide & subtiliter dicere, non nostrum. Latus enim campus, & quem merito decurrant soli Iurisconsulti; è quibus ante omnes legi suadeo Barnabam Brissonium *lib.* V. *Formularum.*

CAP. XII.

De Aedilibus. Eorum nomen, Institutio, & Genera.

TErtio loco *Aediles* censeo. Quibus nomen (ut plerique omnes volunt) ab *ædium* cura, sive, quod ædes sacras privatasque curarent, ut Varro ait *lib.* 4. *de L. L. & Zonaras lib.* 2. *& Dionys. l.* 6. sive quod ædibus præessent, in quibus omnia scita sua plebes deferebat, ut Pomponius *l.* 5. *ff. De orig. Iuris.* Festus magis nove & remote, ab adeundo derivat, quod facilis ad omnes plebi aditus esset. Sed revera utrumque etymon, si attentius inspicis, labat. Et verius fortassis tunc Romæ nomen id primum natum; sed, ut pleraque, è Latio traductum. nec ex re impositum, sed ab exemplo. Jam olim enim Ædilium magistratus in Latinis oppidis, *l. ff. Locati*, qui *Aediles quinquennales* cognominati in historiis & lapidibus passim. Spartianus clare *in*

Hadriano: Per Latina oppida Dictator, Aedilis, & Duûmvir fuit. Isque primus & summus, nisi fallor, municipalis magistratus. *Iuvenalis:*

Sufficiunt tunicæ summis Aedilibus albæ.

Atque eos illic ab ædibus primo dictos nihil abnuam: quia velut minuti Censores quidam erant & ædium sacrarum privatarumque curam gerebant. Instituti autem Romæ una cum ipsis Tribunis plebis, anno Urb. conditæ CC LXXI. Plebs enim Tribunos suos nacta, hoc amplius à Patribus petiit, (inquit Dionysius *l.* VI.) ut quos è plebe creare sibi liceret, qui Tribunis velut administri & adjutores essent, quique eas causas cognoscerent, quas illi commisissent. Itaque hi primi *Aediles plebis* appellati. Additi postea anno Urbis CCC LXXXVIII, duo è Patribus, qui ludorum causa præcipue creati, (Livium vide *in fine lib. 6. & initio lib.* 2.) & cum discrimine *Aediles Curules* dicti; quoniam ea sella honoris causa utebantur. Priores enim illi tantum in subselliis sedebant; ut & Tribuni, & Quæstores. *Ascon. Pædianus in Divinat. Cic.* Itaque hi digniores, & μείζονα ἀγορανομίαν Plutarchus appellavit hanc Curulem, *in Mario, initio. Curulis* autem *sella* à curru dicta, ut vulgi opinio est: *Agell. lib.* 3. *c.* 18. quam Isidorus apposite firmat: *Consules olim* (inquiens) *& Prætores, ob longinquitatem viæ curru in forum provectos: ideoque & sellas, quæ post eos vehebantur, in quibus sedentes jura redderent, Curules dictas.* Cui tamen derivationi scriptura & dimensio repugnant: veriusque à Curibus (oppidum olim Sabinorum erat) dicta. Forma ejus in nummis crebro expressa: nec dissimilis sellis iis, quas Hispanicas vocamus, & quarum in aulis usus. Describit Plutarchus *(in Mario,)* & incurvis pedibus eas fuisse ostendit. Itaque in Glossis priscis *sella curulis* explicatur ἀγκυλόπους θρόνος βασιλικός. Altas facit Silius *lib.* 8.

Hæc

Hæc altas eboris decoravit honore curules.

Itaque Lucanus *lib.* 5.

Lentulus è celsa sublimis sede profatur.

Non quod sellæ ipsæ altissimæ; sed quod adjuncti plures gradus. Cassiodorus *l. 6. epist. Sellam curulem pro sua magnitudine multis gradibus enisus ascendit.* Ebore autem eæ tectæ: ideoque Horatius *lib. 1. epist.* circumscripsit:

—— *dabit, eripietque curule*
Cui volet importunus ebur. ——

Et Athenæus *lib.* 5. *c.* 4. de Antiocho rege, *sedisse eum*, ait, *eburnea sede, ritu Romanorum*: significans curulem. Nec aliter Græci vertunt, quam ἐλεφάντινον θρόνον, aut δίφρον. Quo exemplo etiam Vopiscus in Aureliano *Sellam eboratam* dixit. Cælatum & sculptum id fuisse, Ovidius ostendit *lib.* 4. *de Pont. eleg.* 9.

Signa quoque in sella nossem formata curuli,
Et totum Numidæ sculptile dentis opus.

Nec plures Ædiles, ad tempora C. Cæsaris: qui duos præterea adjecit, an. V. C. DCCX, quos è Patribus creari tantum voluit; & quia frumentariæ curæ præfecti, à Cerere *Cereales* dixit. Dio *lib.* 43. *sub finem*, & Pomponius *lib.* 2. *ff. De origine Iuris.* Ita sex in universum Ædiles, triplici tamen discrimine: quos ad Constantini usque Magni tempora in Republica perseverasse crediderim, & ab eo (ut plerosque Magistratus) sublatos.

CAP. XIII.

De officiis Aedilium.

AT munera Ædilium, quæ fuerint, pleraque omnia lege sua Cicero *lib.* 3. *De leg.* breviter expedit: *Suntoque Ædiles*, inquit, *curatores urbis, ludorumque solennium.* Ait, *Curatores urbis:* sicut alibi, 5 *Verr.* dicere non veretur, *totam urbem iis tuer-*

dam commissam: non male, quod ea fere omnia curabant, quæ ad ornatum aut ordinem urbis. Primo enim opera publica inspiciebant ac tuebantur; & templa Deorum. *Cicero 5 Verr. Varro 4. de L. L.* Secundo, incendiorum eis cura, & ne quod ab igne damnum. Quod munus tamen Augustus imposuisse iis primus videtur, *ex Dione lib. 54.* Tertio, funerum taliumque minutorum rituum institutio penes eos, & conservatio. *Ovidius* VI *Fastorum*:

Adde quod Aedilis, pompa qui funeris irent,
Artifices tantum jusserat esse decem.

Sed & matrimoniorum, quodque adnexum iis, scortationum, & meretricum coërcitio quædam & regimen: ut satis docui in Commentar. 11. ad Taciti Annales. Denique balnea, aquæ ductus, cloacas, plateas: & loca omnia Urbis curabant, ut pura ea & munda essent. De balneis Seneca, (*ep.* 13.) *Dii boni*, inquit, *quam juvabat illa balnea intrare, obscura & regali tectorio inducta, quæ scires Catonem tibi Aedilem, aut Fabium Maximum, aut ex Corneliis aliquem manu sua temperasse!* Et alibi eleganter: *Invenies balnea, & popinas, & loca Aedilem metuentia.* Et de munditate Plautus *Sticho*, cui cum servus imperasset:

Cape illas scopas, tu hoc converre, &c.

Parasitus subjicit:

Sine suffragio populi Aedilitatem hic quidem gerit.

Et plura ad hanc rem distincte, & apte *l. unica, ff. De via publica*, ubi *Aediles* Papinianus ἀςυνόμους semper vertit: quod non aliud quam curatores urbis.

Sed addit secundo loco Cicero *Annonæ Curatores.* Verissime: quia non rerum solum venalium ad eos cura & æstimatio spectabat, sed etiam pecudum hominumque. Apuleius *lib.* 1. *Aedilem gerimus*, inquit, *& annonam curamus.* Plautus Rudente:

Ita solet Neptunus: quamvis fastidiosus Aedilis est,
Si quæ improbæ sunt merces, jactat omnes.

Per-

Persius Satyra 1.

Fregerit heminas Areti Aedilis iniquas.

Immo *Ius* etiam his de rebus *dicebant*, ex Dione LIII, initio. *Mulctas imponebant*, ex Papiniani L. unica, De vi publica. *Edicta concipiebant*, ex Plauto, Captivis.

Euge, edictiones ædilitias hic quidem habes.

Omniaque, uno verbo, regebant & dirigebant, quæ ad venalium forum. Unde Græci plerumque ἀγορανόμους eos recte verterunt. Agellium vide *lib.* 4. *c.* 2. & Jurisconsultos, *titulo toto de Ædilitio edicto.*

. Denique pro tertio munere Cicero addit, *curationem ludorum solennium.* Et caute, *solennium:* quia statos ludos tantum curasse videntur, & publice receptos; ut Florales, Circenses, Megalenses, Romanos; &c. non autem privatos, funebres, aut votivos. Exempla hujus curæ & muneris ubique prompta, & passim legas; Ædiles suo sumptu edidisse ludos, præfuisse, ordinasse, præmia sive pœnas actoribus distribuisse; denique, scripta etiam examinasse, & fabulas, quæ agendæ. Donatum in vita Terentii vide. Nec scio, an ab hac scenica inspectione manavit, ut jus quoddam judiciumque iis fuerit etiam in alios libros. Apparet ex Senatus decreto apud [illegible] quo jubentur Ædiles cremare Cremutii Cordi scripta.

CAP. XIV.

De Tribunorum Nomine, Origine, & ex quo ordine creati.

QUartus in ordine Magistratus *Tribunorum* est; quorum nomen vetus, & origini Urbis pene æquale. Nam *Tribuni Celerum*, id est, equitum, statim nati in regno Romuli. *l.* 2. *ff. De orig. Iur. Varro lib.* 4. *de L. L.* dictaque & ducta vox, sive à ternario numero, quia tres tantum tunc populi partes, &

ex singulis crearentur, ad exercitum mittendi : sive à tribubus, quod earum suffragiis crearentur, vel quod iis præessent : quo sane exemplo à Curibus *Curiones* dicti. Utcunque de etymo sit, late fusum nomen : & vis ea fere subest, ut Curatorem fere significet, aut Præfectum. Itaque cum additione usurparunt : *Tribunus Celerum*, *Militum*, *Aerarii*, *Plebis*. Et posteriore ævo sub Principibus *Tribunus Voluptatum*, *Matrimoniorum*, *Chartariorum:* quæ genera in Cassiodoro lego *lib.* 7. *Variar. epist.* 10. *&* 47. *lib.* 12. *epist.* 24. & *Tribunus Fori*, in lapidibus ; *Tribunus Scholarum*, in Codice Justinianeo. At diversi hi nostri & digniores aliis : quorum origo à seditione. Cum enim plebs in nova libertate varie premi à Patribus videretur, anno Urbis CC LX secessit in montem Sacrum : nec reduci in urbem potuit ; nisi ut proprium hunc Magistratum haberet juris sui vindicem & custodem. Creati autem initio duo : mox tres adjecti : denique A. Urb. CC XCVII iterum quinque additi, decemque in universum facti : qui numerus deinceps in Republica mansit. & quoniam primi Tribuni Magistratum occepêre IV Idus Decembris, hoc quoque obtinuit, ut Tribuni non Calendis Januariis inirent, sicut Magistratus cæteri, sed [illegible] Dionysius clare *lib.* 7. *extremo*. Et ab ea mente Appianus *lib.* 1. *Civil.* Adde Plutarchum *problemate* 81. Comitia Tribunorum refert in æstatem. Quia autem per plebem creati, hoc quoque mansit, ut tantum è plebe : nisi quod semel Patricios duos cooptatos reperio apud Livium *l.* 3. Immo plerumque ex infima plebe : donec lata lex, ut crearentur tantum è Senatu, id est, ut nemo Tribunus esse posset, nisi qui antea Senator : Senator tamen plebeius. Id quando institutum, diserte haud scio : immo vix ipsi veteres ; inter quos & Appianus ambigit *l.* 1 *bellorum civilium*, rectene id referatur ad Sullam. *Nec constat*, inquit, *an Tribunatum*, *uti*

uti nunc est, à plebe ad Senatum transtulerit. Atteius tamen Capito *apud Agellium lib.* 14. *cap. ult.* ut ego quidem interpretor ad Atinium plebiscitum refert. Nam ait; *Tribunis Senatum habendi jus erat. quanquam Senatores non essent, ante Atinium plebiscitum.* quasi dicat, Atinio plebiscito lectos è Senatu. Quanquam nec de tempore ejus plebisciti constat: nisi quod P. Atinium quendam Tribunum reperio, C. Julio Cæsare,& Marco Bibulo,Consulibus. Certe quidem libera adhuc Republica id in usu fuisse, docet aperte Suetonius in Augusto cap. 10. *In locum*, inquit, *Tribuni plebis demortui candidatum se ostendit; quanquam Patricius, necdum Senator.* Itaque non jus petendi Tribunatus, nisi Senatorum. Plinium *lib.*2. *epist.* 9. ita exaudio: *Ego*, inquit, *Sexto latum clavum à Cæsare nostro, ego Quæsturam impetravi: meo suffragio pervenit ad jus Tribunatus petendi.* Et Suetonius idem, ut novum, notat in Augusto, *cap.* 40. quod comitiis tribunitiis, si deessent candidati Senatores, ex Equitibus crearit.

CAP. XV.

De officio & potestate Tribunorum.

HÆc origo Tribunorum, hæc creatio. eaque ratione Romæ Consulibus oppositi, qua Lacedæmone Regibus Ephori. *Valer. lib.*4. *c.* 5. *Cicer. lib.*3. *de Legib. Plutarchus in Coriolano.* Itaque munus eorum initio unum & simplex, *auxilii latio.* Creati enim contra vim potentiamque Magistratuum; scutum duntaxat impediendi & defendendi habebant, non agendi aut lædendi telum; oppressos juvabant, eripiebant; iniqua decreta aut jussa, sive Senatus, sive Magistratuum rescindebant: eoque fine (ut Plutarchus notat *Proble.* 81.) januæ eorum nocte dieque patebant: ut paratos se ostenderent, ad desideria & querelas miserorum excipiendas.

Sed nec ullam horam abesse ab urbe legitime poterant; ut Dio ait, *lib.* 37. sive nullum diem; ut Agellius *l.* 3. *c.* 2. vel, ut magis arcte Appianus, *l.* 2. *Civil.* mœnia egredi iis non licebat; hac eadem scilicet causa. Ad auxilium autem ferendum parata intercessio; quæ peragi solita uno & solenni verbo, VETO. Livius *lib.* 6. *Faxo*, inquit, *ne juvet vox ista*, VETO; *qua nunc concinente, collegas nostros tam læti auditis.* Cujus intercessionis tanta vis; ut privati Magistratusque omnes parerent: qui non fecisset, vel per viatorem Tribunitium in carcerem abriperetur, vel die dicta apud populum accusaretur, ut violator sacrosanctæ potestatis. Tales enim ipsi. Eaque de re Leges veteres apud Dionysium *lib.* 6. *in fine*; *& lib.* 7. *circa medium*; & Livium. Quin Cicero *pro Sextio* hoc amplius notat: eam esse sanctitatem Tribunatus, ut non modo contra vim & ferrum, sed etiam contra verba & interfationem, legibus sacratis sint armati. Ea autem intercessio valida etiam inter Tribunos ipsos; adeo ut, uno ex collegio vetante, irritæ sint reliquorum omnium actiones. *Plutarch. in Catone Min.* Atque hoc est, quod *extremum jus Tribunorum* Cæsar appellat, 1 *Commentario De bellis civilibus*: & quod etiam à L. Sulla iis relictum fatetur. Itaque agere, imperare, decernere, remotum à primis Tribunis: apud Tacit. 1 *Annal.* Tiberius convocat Senatum jure Tribunitio: donec paulatim fiducia sancti juris progressi ulterius sunt, & limites protulerunt sui magistratus. Qui olim in senatum non veniebant; sed ante valvas curiæ positis subselliis sedebant; Valerius auctor *lib.* 2. *cap.* 2. ii mox Senatum convocare ausi. quod cœpisse primum anno Urbis CCXCVII, Dionysius curiose notat *lib.* 10. Immo dimittere etiam ab alio convocatum: quod Appianus *lib.* 2. *Civil.* monet de Curione. *Senatum*, inquit, *re infecta dimisit. Potest enim hoc Tribunus plebis facere.*

facere. Denique concionem advocare, tabernas claudi jubere, leges & rogationes ferre, judicia quædam exercere; in immensum scilicet aucta potestate, postquam lege Hortensia plebis scita omnem populum tenuêre. *Varro lib. 5. de L. L. Livius 9. Cic. 1. Agrar.* Itaque qui frenum aliis injecerûnt, freno ipsi eguêre, & cum per hanc immoderatam licentiam materies crebra turbarum & seditionum esset; Sulla Dictator potestatem Tribunitiam valde circumcîdit, immo pene excîdit. Vetuit enim, ne leges ferrent, ne concionarentur, ne provocaretur ad eos; solumque & nudum jus intercedendi reliquit. Hoc amplius, ut absterreret homines ab eo magistratu capessendo, sanxit, ut ne cui Tribuno aditus pateret ad alium magistratum. Quam tamen postremam legem eó mortuo, Aurelius Cotta Consul, *Ascon. pro Cotta*, statim abrogavit; sicut reliqua omnia Pompeius Magnus in primo consulatu. Itaque Tribunis iterum permissum jus vetus ad Impp. usque; qui, Tribunitia potestate sibi sumpta, insignia penes eos reliquerunt, & pene inane nomen. Quod tamen in Imperio Romano ad Constantini usque tempora mansit.

CAP. XVI.

De Quæstoribus. Vnde dicti. Quando & quammulti facti. Denique Ius eorum, ac Munus.

QVæstores ordine primi, dignitate ultimi inter Magistratus. Iis non ambigue à *quærendo* nomen; quod pecunias publicas conquirebant & reponebant, *Varro 4. de L. L.* ideo & ταμίαι Græce dicti. Origo eorum vetustissima inter Magistratus; ut Pomponius *l. 2. De orig. Iur.* & Tacitus volunt *lib. 2. Annal.* quippe qui instituti sub ipsis Regibus.

Sed an hoc eodem munere, an potius *de crimine quærendi* causa, ambigo. Verius censeo, Quæstores istos pecuniarios libera Republica creatos; cum, aucto videlicet populi ærario, opus fuit, qui ei præessent. Id accidit an. Urbis CC LXIX. si Dionysio *l.* 8. & Livio *l.* 3. fides: à quibus tamen paulo diversus Plutarchus *in Publicola*, qui refert ad annos primos partæ libertatis. Tacitus sane Consulibus primis etiam Quæstores attribuit: sed ita, ut ipsi eos eligerent. *donec*, inquit, *eum quoque honorem populus mandaret: quod factum anno* XXIII *post Reges ejectos*, (ita enim in eo scribendum; non XIII.) Fuêre autem initio duo tantum Quæstores, qui urbanam pecuniam omnem tractarent, & ærario præessent, quod in æde Saturni: iique *Vrbani* dicti. Postea, cum aliis etiam opus videretur, qui peregre pecuniam militarem administrarent, prædam venderent: duo iterum creati, qui Consulibus ad ministeria belli præsto essent: ut Livius ait *l.* 4. Id accidit anno Urb. CC XXXII. Atque is numerus diu mansit; donec stipendiaria tota Italia duplicatus is est, factique octo, ad tractanda etiam provinciarum vectigalia, in quas cum Proconsulibus aut Proprætoribus sorte mittebantur. Quod evenisse argento primum signato, id est, circa annum Urb. CCCC XXXIX: observo ex Epitome Liviana 15. Ac mox lege Sullæ, XX creati, ad Senatum supplendum; ut Tacitus *lib.* I *Annal.* suggerit. Nec absimili fine XL à Cæsare; ut Dio *lib.* 43. Hæc institutio, augmentum. Nec obscura admodum eorum munera; è quibus præcipuum pecuniæ acceptio, & expensio; *Liv. lib.* 4. *&* 7. item signorum militarium (ex argento & auro; non enim velis utebantur) in ærario observatio: prædæ venditio, & subhastatio; *Dionys. l.* 4. *& P. Faber l.* 2. *Semestr.* legatorum exceptio, deductio, hospitii assignatio. *Plutarch. quæst.* 43. *Valer. l.* 5. *c.* 1. *& apud Livium aliquot locis.*

certæ

certæ etiam per Italiam Præfecturæ, ut Ostiensis, & Cales; de quibus Tacitus IV *Annal.* & ibi nos. & Suetonius *in Claudio, cap.* 22. Sed & decreto Augusti, Senatusconsulta iis adservanda tradita, quæ antea penes Ædiles & Tribunos: *Dio notat lib.* 54. *extremo.* Fuit etiam sub Impp. veluti proprius eorum Quæstor, qui *Candidatus Principis* appellatus, vel *Quæstor Principis*, sive *Augusti*: cujus munus expressum ab Ulpiano, *in l. unica, ff. De Officio Quæstoris.* De quo satis multa Brissonius, *l.* 1. *Selectarum antiquitat.c.*16. Sueton. Tito *cap.*5. Neron.15. & Augusto, *c.* 56. Vell. Paterculus *l.* 2. Ab hoc origo *Quæstoris Palatii*, qui sub Constantino cœpit: quæ deinceps magna dignitas; cuique datum leges & decreta condere, petitionibus subscribere, responsa reddere: & omnino Juris quidam & legum custos ac præses fuit: quod nomen hodie in *Cancellarium* mutatum vere diximus. De hoc Zosimus *l.* 5. de Sallio quodam, cujus erat officium (inquit) dictare, quæ Principi viderentur. Quæstorem à Constantini temporibus appellant. Meminit & Procopius *De bello Persico.* Symmachus eleganter *lib.*1. *Epist.* 17. *& lib.* 4. *Epist.* 50. Cassiodorus *Epist.* 6. *lib.* 10. & optime *lib.* 5. *Epist.* 4.

CAP. XVII.

De Dictatore. Vnde illi nomen: origo & causa eligendi: item modus: denique vis ejus & potestas.

ORdinarios & perpetuos in Republica Romanæ Magistratus breviter explicavi: Supersunt *intermissi & extraordinarii.* Inter quos jure primum locum dem illi, qui Magistratuum omnium primus, *Dictatori:* cui nomen, sive quod diceretur à Consule, ait Varro 4. *de L. L.* cujus dicto omnes audien-

tes essent: sive potius à dictando: quia crebro diceret ediceretque, quæ essent ex usu: quæ Dionysii mens *l.* 5. est, & Suidæ vertentis εἰσηγητὴν τῶν λυσιτελῶν, id est, *auctorem rerum utilium.* Dictus alio nomine *Magister populi* (Seneca *epist.* 109. Cic. 3. *de Fin.* Festus in *Optima lex.*) itemque *Prætor Maximus*, quæ voces præstantiam scilicet imperii præferunt & dignitatis. Cæterum & res & nomen Dictatoris sumpta ab Albanis, consanguineo populo: quod cum apud Dionysium Licinius Macer affirmat: tum suadet etiam Livius, *l.* 7. qui jam inde sub Rege Tullo Dictatorem Albanum Metium Suffetium agnoscit. & Spartianus ordinarium veteris Latii magistratum fuisse ostendit, in Hadriano. *Per Latina*, inquit, *oppida Dictator & Duumvir fuit.* Ipse tamen Dionysius à Græcis esse exemplum mavult, apud quos non dissimili in re Αἰσυμνῆται. Origo ejus & prima institutio controversa: quoniam Dionysius, fidus certe & cautus scriptor, refert in Annum Urb. CC LV. At Livius & plerique ex Latinis, biennio prius (videlicet CC LIII) eum creatum volunt; nono scilicet anno post Reges exactos. Etsi Livius in affirmando titubat; & obscuram ambiguamque rem non negat. (Livius T. Largium Dictatorem primum creatum fuisse putat: *lib.* 2.) Causa prima eligendi, seditio fuit, & metus ab hoste. Cum enim sperni viderent Consulare nomen, cui per provocationem adempta præcipua vis; decursum ad hoc singulare imperium, ut essent, qui rigida & regia potestate plebem sive hostes coërcerent. Major enim & concordior vis in unius imperio, quem collega nemo aut improbe turbat, aut imperite tardat. Atque hæ præcipuæ sane deinceps creandi causæ: seditio, inquam, aut bellum gravius. nec alias Cicero commemorat *lib.* 3. *de Legib.* nisi quod paulatim creatus etiam causis pluribus; quæ in Fastis passim expressæ. ut Clavi figendi cau-

sa;

sa; Comitiorum habendorum; Ludorum faciundorum; Quæstionis exercendæ; Senatus legendi: denique quotiens brevi aliquo & extraordinario imperio opus esset. Sed priores illi serii verique Dictatores, fere cum hoc titulo leguntur: REI GERUNDAE CAUSA; quod ad bellum spectat: vel, REIP. GERENDAE CAUSA: sive etiam: SEDITIONIS SEDANDAE CAUSA: quod ad turbas. Eligi porro solet alia quadam via & modo, quam cæteri omnes Magistratus. Non enim suffragiis populi, sed senatu jubente, à Consule dicebatur, qui noctu auspicato aliquem è Consularibus, quem sibi cumque visum esset, nominabat. Quod *noctu*, Livius aliquotiens docet, & clare *lib. 4. Noctis deinde silentio, ut mos est, L. Papyrium Dictatorem dixit.* Quod *auspicato*, Cicero 3 de Leg. *Isque avi sinistra dictus Magister populi esto.* Idemque Livius indicat lib. 8. Quod *è Consularibus tantum*, idem Livius lib. 2. *Consularem*, inquit, *legere: ita lex jubebat de Dictatore creando lata.* Et prudenter profecto, quod unius hoc regimen creatum ab uno. Cum enim subito celerique remedio opus esset, quæ ratio fuisset, suffragia exspectare & campum? immo cum sæpe contra ipsam plebem, quomodo eligerentur à plebe? Quamquam variatum interdum in hac re non nego, sive per absentiam Consulum; sive per licentiam eorum, qui Dictaturas invasere.

Potestas autem hujus Magistratus ampla, vel potius eximia. De pace enim belloque agere, exercitus scribere, educere, dimittere, omniaque negotia gerere libere & pro arbitrio poterat; adeo ut nihil horum vel ad Senatum referret. Notant Dionysius *lib. 5.* & Polybius 3. Itaque non solum jus omne duorum Consulum translatum in unum. *Cic. 3. De leg.* (qua de causa etiam *διύπατον*, quasi *duplicem Consulem*, Græci eum dicunt.) Sed hoc amplius

creato eo, cæteri omnes Magiſtratus abdicabant: Tribunis tantum exceptis: relinquebaturque velut frenum Reipub. in manu unius. *Plutarch. Fabio, item Quæſt.* 81. *Polyb. lib.* 3. Quin bona illi civitatemque adimere jus: animadvertere in vitam & caput civium, idque ſiñe ulla provocatione. *Dionyſ. lib.* 8. Ad quod ſingulare jus exprimendum, XXIV faſces illi præferebantur, & totidem ſecures, etiam in Urbe: ut nihil mirer, terroribus tantis propoſitis, à Livio lib. VIII ſcriptum, *Edictum Dictatoris pro numine ſemper obſervatum.* De *provocatione* tamen, non perpetuum fuiſſe, ſuadere videtur apud Feſtum OPTIMA LEX, & quod apud Livium *eod. l.* exſtat illuſtre exemplum provocationis: etſi abrogatam eam expreſſe nuſquam legerim: & videam, Sullam poſterioreſque Dictatores ſummo eo jure uſos.

Sed hæc tamen tanta vis merito terminis quibuſdam circumſcripta, ne exorbitaret. Primum enim, ſemeſtre duntaxat illud imperium eſſe voluerunt; ne in tyrannidem ſpatio aut conſuetudine iret. Et quod quibuſdam prorogatum in annum reperiatur, ob neceſſitatem Reipublicæ factum ſcito, & præter morem: ut in Camillo, L. Papyrio, Fabio Maximo. Nam Sulla, & poſtea Cæſar, qui Dictaturam perpetuam invaſère, leges & inſtituta Reipublicæ palam ſprevêre. Secundo, locis etiam incluſa; nec permiſſum Dictatori, cum imperio extra Italiam ire: ſcilicet, ne procul ab oculis civium & Senatus res facilius innovaret. Dio clare notat *l.* 36. Idque ſemel duntaxat veteri Republica violatum in Attilio Collatino, qui primus Dictator exercitum extra Italiam duxit, obſervat Livii Epitome XIX. Tertio equum aſcendere ei vetitum, niſi ad bellum ituro: ſive, *(Plutarch. Fab.)* ut oſtenderetur vis præcipua Romana in pedite: ſive potius, ad arrogantiam minuendam, & ut hac parte cum

plebe

plebe æquaretur. Atque his cautionibus, & modestia gerentium factum, ut per annos CCCC quietissime, & optimo publico, Magistratus is gereretur: donec L. Sulla, & C. Cæsar in tyrannidem eum verterunt, & nomen id exosum fecêre Romanis: adeo, ut post necem Cæsaris lata lex sit, qua Dictatura è Republica in æternum sublata. *Cicero in Philipp. Dio* 44. *&* *Appianus* 3 *Civilium*.

Hæc de Dictatore: cui velut adjutor & administer *Magister Equitum* fuit: quem ipse Dictator sibi libere eligebat; modo is tamen è Consularibus, aut Prætoriis esset. Sane Dio, ut insolens, notat, quod Cæsar Magistrum equitum Antonium elegisset, qui Prætor nondum fuisset. *(Dio lib.* 42.*)* Itaque is loco & munere fere Prætoris fuit, ut è Cicerone colligimus 3 *de Leg.* habuitque eadem insignia; Prætextam, videlicet, Curulem, & VI lictores. *Dio lib.* 42. *&* 43.

CAP. XVIII.

Census. Quando institutus. Itemque Censores, cur ita dicti. Tempus ejus Magistratus: insignia, dignitas, & munus.

C*Ensum*, rem saluberrimam populo Romano, primus instituit Servius Tullius, sextus inter Reges; nec Magistratum aliquem huic rei proprium adhibuit, sed exercuit ipse. Itaque Regium id munus habitum; iisque pulsis, Consulare: donec, crescente paulatim imperio, Consules non fuêre tot ferendis oneribus pares. Itaque cum intermissa diu *Censio* esset: (per XVII annos, inquit Dionysius) causa exorta desiderandi novi magistratus, & Senatu inprimis adnitente, creati *Censores*, Anno Urb. CCCXI. Quibus id nomen ab ipsa re datum: sive, quod ad eorum censionem, id est, arbitrium, populus

pulus cenferetur, ait Varro, *lib.* 4. *de L.L.* five, quod quifque tanti rem fuam æftimaret, quanti illi cenfuiffent, ait Feftus in voce *Cenfores.* Et fane ab cenfendis æftimandifque facultatibus primo dictos, veriffimum eft: quoniam potiffima hæc creandi caufa; & paulatim adjuncta cura morum. Itaque Græci etiam à taxatione verterunt τιμητάς. Duo autem initio creati: totidem fcilicet, quot Confules, quorum vicem etiam hac parte fuftinebant. Et creati in annos quinque: nimirum, quia luftris duntaxat fingulis cenferi populum vetus inftitutum fuit. Sed tamen paulo poft, cum dignitas & vis huic Magiftratui creviffet, & nimis diuturnum id imperium videretur, lege Æmilia cautum (tulit eam Mamercus Æmilius Dictator, an. Urb. cccc xx.) ne plus quam annua & femeftris Cenfura effet: quod in pofterum obtinuit: & creati quidem fingulis quinquenniis; at non in quinque annos.

Amplius hæc tria fere fervata in creatione eorum reperio. I, Ut è Confularibus effent; quod poft bellum Punicum fecundum femper obtinuit; ante, aliter interdum. II, Ut ne bis crearentur: quia onerofa populo futura videbatur iterata eorum poteftas. III, Ut fine fuffectione, id eft, ut mortuo uno è Cenforibus, neminem alium fubrogari mos effet; immo illum ipfum ftatim abire magiftratu, qui fupereffet; Livius clare notat *lib.* 5. & 9. & Plutarchus *probl.* 50. apud quos & caufa.

Dignitas hæc magna: nec vi quidem, fed honore tamen fupra Confules ipfos: quorum omnia etiam infignia habebant præter lictores.

Munera eorum varia: fed trahi ad duo capita poffunt, æftimationem facultatum & morum. Ex illa eft, quod publicas privatafque omnium opes defcriberent: populum juxta eas in centurias & claffes diftribuerent: ubertim nobis in Livio explicatum (publicis, puta, prælectionibus.) Item quod vecti-

vectigalia locabant, *Cic.* 3. *de Leg. Liv.* 39. *&* 43. *Plutarch. in Cat. Majore.* & iis per Provincias *leges* dabant, quæ *Censoriæ* appellatæ: *Cic. lib.* 1. *ad Attic. ep.* 1. *& Iurisconsulti.* opera publica erigebant, inspiciebant, probabant, hæc sarta tecta exigebant: (*Festus in v.* PRODUIT. *Liv.*42. *&* 45. *Symmach. l.* 1. *ep.* 6.) vias publicas tuebantur, & reficiebant; quam curam in Urbe semper habuêre; extra Urbem paulo serius sumpsêre. (auctor Livius *in Epitoma lib.* 41. *in extremo.*) pretia denique sacrificiorum publicorum curabant; Plutarcho notatum *in Catone.* Ad morum vero æstimationem spectat, quod Senatu ejicere, equum adimere, tribu movere, ærarios facere potuerunt. Hæ enim fere animadversiones Censorum, & ignominiæ, quas inurebant. *Senatu ejicere* non aliud erat, quam initio Censuræ, cum Senatum legerent, nomen illius aut illius Senatoris in recitando præterire: quo velut tacito indicio censebantur loco moti, nec nomen eorum ultra in albo Senatorum. *Festus in* PRAETERITI. *Liv. l.* 34. *Equi ademptio* ad alterum ordinem spectat, nempe ad Equites: quos (*Festus in* CENSIO *Plutar in Pomp. Agellius lib.*4. *Revardus lib.*2. *Variar. cap.* 15.) in publica recensione moris erat ad Censorum sellas venire, equum manu ducentes: quos si probarent, PRAETERIRE & traducere equum, solenni verbo jubebant; sin aliter, (*Valer. lib.* 4. *cap.* 1. *Liv. lib.* 29. *Ovid.* 2. *Trist. eleg.* 1.) equum adimebant, vendi jubebant. Tertia & quarta nota proprie ad plebeios pertinebat: quos aut tribu movebant, (id est, Livio interprete *l.* 45. mutare jubebant tribum, & ex honesta rusticaque in minus honestam sive urbanam transferebant:) aut Ærarios relinquebant, id est, suffragii ferendi potestate privabant; at hoc tantum in numero civium, ut æra tributi nomine penderent. *Ascon. Pædian. in Divin. Cic.* Id appellabant in Cæritum tabulas referre.

ferre. Causam in Agellio vide *libr.* 16. *cap.* 13. *Strab. lib.* 5. *Horat. lib.* 2. *epist.* 6. Adimebant ergo Censores quod cuique ordini summum est: Senatui curiam: Equiti publicum equum; Plebi tribum aut suffragium. Quod discrimen tamen ita capiendum, ut sciamus, interdum Senatorem aut Equitem gravius peccantem, plerisque his notis simul affectum: ita, inquam, ut non præteriti solum, aut equi adempti sint; sed tribu etiam moti, & Ærarii facti. Exempla in Valerio *lib.* 2. *cap.* 3. & Livio: Apud quem turpis macula eluenda, & *Aerarius* legendum, non *operarius*, distinctione etiam mutata. (*lib.* 4. *de Mamerco Æmil. &* 44.) His animadversionibus causæ semper subscriptæ: excipio præteritionem Senatorum; cui rationem adscribi, haud veteris instituti fuisse, Livius ostendit, *lib.* 39. Administrata hæc omnia in villa publica, in campo Martio: iisque ordine expletis, lustrum à Censoribus condi solitum, vota pro salute publica concipi, & sacrificium Suovetaurilium fieri. Mansitque integra hæc Censuræ vis (firmum rei Romanæ vinculum) ad P. Clodii Tribunatum: qui imminuit vetuitque, aut in legendo Senatu quemquam præteriri, aut ex aliis ordinibus ignominia adfici; nisi qui legitime accusatus, & damnatus. *Dio lib.* 48. *Cic. in Pison. & ibi Ascon. Pædian.* Sed eam ipsam Clodii legem sustulit paulo post (Ann. Urb. DCCII.) Metellus Scipio Consul. veteri iterum & libera potestate Censoribus permissa. Quæ tamen sub Principibus iterum minuta, immo mortua: nisi quod longo intervallo revixisse in Decio videtur: de quo apud Pollionem in Valeriano; ubi & officia Censuræ distincte descripta: quæ utiliter legas. Conatus quoque eandem restituere Theodosius, sive Arcadius: sed à Senatu repudiata est, Symmacho adnitente & suadente, ut ipse fatetur, *lib.* 4. *Epist.* 29. & 45. *lib.* 7. *Epist.* 9.

CAP. XIX.

De interrege.

VEtus hic Magistratus; creatusque proprie comitiorum causa. Origo illi à morte Romuli. Et quia creatus per interregnum, mediusque inter duos Reges; dictus *Interrex*: Græcis μεσοβασιλεύς. Ejus creatio è Patribus tantum. Tempus quinquendiale. Munus idem quod Consulum. Plura pete ab *Onuphrio, lib.* I. *Fastorum.*

DE MILITIA ROMANA.

MILITIAM Romanam cognoscere duplicis est fructus: Certi, & Incerti. *Certi* quidem, quod vera ea fax ad Historias, quarum vix alia materies, quam bella & pugnæ. *Incerti*, quod & Duces hodierni aliquid ex iis fortasse haurient, ad suum, & præsentem usum.

MILITIA EST MULTITUDO APTA ET COMPOSITA IN ARMIS, AD VIM FACIENDAM AUT ARCENDAM, SUB CERTA LEGE.

Partes ejus sunt *Quinque*.

I. DILECTUS.	IV. ACIES.
II. ORDO.	V. DISCIPLINA.
III. ARMA.	

Quas singulas ordine, & totidem libris comprehendimus, perspicua brevitate.

LIBER I.

DE DILECTU.

DILECTUS Græcis est στρατολογία, κατάλογος, & καταγραφή. Unde κατάλογον ποιεῖσθαι, καταγραφὴν ποιεῖσθαι. *legere militem*, *scribere militem.* quia sic lecti in tabulas & codices referebantur, ut memoria nominum & stipendiorum publice exstaret. Vox etiam alia huic rei ævo sequenti, *Adnumium*, vel *Adnumius*: quod non tam in dilectu, quam in recensu & adnumeratione militum, sub tempus stipendii aut largitionis, locum habet. Ad hanc ipsam rem, *Pittacia*, *Breves*, *Laverculum*, *Matriculam*, reperies. Sicut autem scribebantur jam milites: ita delebantur non milites & rejecti. Solebant & mortuos ibi notare, & Theta suum adfigere.

In Dilectu *tria* spectanda. 1. QUI ELEGERINT. 2. QUOS. 3. QUOMODO.

1. *Qui elegerint.*

Designatis Consulibus; quod fiebat principio cujusque anni, Tribuni militum constituebantur. quorum duo genera, Juniores, & Seniores, *Iuniores* sunt Equites, quibus hoc datum, ut prius citiusque Tribuni fierent, quam plebeii; post quina scilicet stipendia. *Seniores*, plebeii, qui post dena stipendia Tribuni facti. Oportebat enim equitem dena stipendia implere, peditem vicena. Vicesimo militiæ anno dimissi, *Veterani* dicebantur; nam post vicena stipendia, honestam, vel causariam missionem consecuti, ita vocabantur. Erant autem Tribuni juniores, sive ex equite, 14; ex plebe, 10: quia plures habere voluerunt honestiores.

2. *Quos*

2. *Quos legerint.*

Dilectus duplex: CIVIUM, & SOCIORUM, Cives vel *Pedites*, vel *Equites*.

DILECTUS PEDITUM.

Prima nota peditum legendorum ex Civibus erat *Ætas*: ab anno 17 initium militiæ, finis 50 erat. Militabant ergo ab anno 17, usque ad 46. Et quisque his 30 annis necessario implere cogebatur vicena stipendia. Ab honoribus & magistratu urbano exclusi, quia sua stipendia non fecissent. Hinc qui continuo militabat, implebat ea 37 anno; sed poterat: non debebat. Si quis vero, morbo vel casu impeditus, non implesset 46 anno stipendia, non liber erat à militia, sed adhuc cogi poterat usque ad annum 50. qui plene liberabat, sive facta, sive infecta stipendia.

Altera nota legendorum erat *Census*: non enim viliores quosdam in militiam legebant, nec erat hoc inopiæ asylum; sed diuites, honestos, & quos res privata rei quoque publicæ alligaret. Pauperes non nisi in necessitate aut tumultu lecti: sicut & servi; sed fere per civilia bella, cum Virtus & Honos jus suum ægre servant. paulatim tamen eo ventum, ut Proletarii, & Capitecensi in militiam vulgo scriberentur: item Libertini, & Liberti. Quinetiam pastores ferociores in equites adsumptos legimus. In militia navali viliores legebantur, & fere libertini; quia talis militia semper habita vilior. An quia periculorum ibi plus, & metus etiam ignavæ mortis? An quia parum loci virtuti & robori militari? ars & nautæ pleraque administrant. An quia paulatim animos quoque dehonestat & corrumpit?

3. *Quomodo elegerint.*

MODVS Dilectus talis. Consules positis sellis curu-

curulibus, ſpecie magiſtratus ſedebant, præcipua dilectuum ipſi obeuntes, & ſummæ rei præſidentes: Tribuni adminiſtrabant, & exſequebantur per partes. Diem publice prodicebant Conſules; vel præconis voce, cum aliquid ſubitum, & ſcriptum videbatur tardum: vel ſcripto, cum res fuit ordinaria. Livius *Edictum* vocat. Sub ipſum vero conventus diem, ſignum ex arce tollebant, ſervabantque, donec is ſolutus.

Ipſe dilectus fiebat in Capitolio, ſive in ejus area, ut & alia, quæ ad bellum, illic agitata, in loco certe auguſto & ſacro, ut ante oculos religio & Jupiter obnoxios magis, fractioreſque redderet ad parendum: ſæpe enim hic controverſiæ & turbæ. In campo dilectum habitum, tanquam novum notat Dionyſius; ſed eo factum, quo tribunitiæ interceſſiones vitarentur, quibus ibi non erat locus.

Eligebantur ex tribubus & claſſibus, ducta ſorte: vel ut æmulatio tolleretur, ne hæc illi poſthabita videretur: vel querela, ne iſta, aut alia onerari, ſi forte dilectus non iret per omnes. Præſidentibus Conſulibus, ſedentibus Tribunis, militibus ſejunctis & compoſitis, tribus vocata in centurias ſuas ivit, omiſſis tamen ſenioribus, quos advocari in ſupervacuum nihil opus. Ex ſingulis tum centuriis, & pro cenſu, ac claſſe, milites citati nominatim. Itaque tabulæ ad manum, in quibus nomina, ætates, & opes ſcripta. Aliquando etiam ſorte capti, raro tamen, nec niſi in re tumultus. In hac autem citatione ſervatum per religionem, ut primus miles boni nominis eſſet: captabant enim ex eo omen; ut, *Valerius*, *Salvius*, *Statorius*, & ſimilia. Dilectus hic etſi commodus & ingenioſus, non tamen ſemper, & in omni bello obſervatus: Nam hoſte vicino, aut repentino aliquo periculo imminente, omittebant tribus, centurias, ſortes, & militem confuſe ac raptim capiebant. Id genus *Subitarios* vocabant. Atque

que istos solebant scribere in tumultu, ita ut sine discrimine aut excusatione sæpe cogerentur juvenes senesque: ideoque sors adhibita, non electio, quia res festina.

Qui nominatim citabantur, interdum fuerunt Volentes, Proni, & Spontanei; interdum Refractarii. *Proni* in militiam fuerunt, cum aut Dux gratiosus, aut bellum aliquod in spe lucri. *Refractarii*, qui detrectabant, & se subtrahebant: Illi respondere ad nomen, & accedere ad dilectum; Hi non respondere dicebantur: Illi non solum voce & responso, sed corpore & progressu se sistebant Tribunis; Hi silebant, & se subtrahebant.

Refractariorum pœna varia. Primo *Vincula*; itaque Consules prehendi eos jubebant, & in carcerem duci. Interdum *Virgæ* adhibitæ in contumaces, sed non nisi à Consulibus immodice severis. Nonnumquam damno affecti, & eorum *Bona direpta* & vendita. Imo vero interdum extrema pœna affecti, & morte civili, id est, *Venundati in servitutem*. *Infamia notati* etiam, & ignominiosi facti, Refractarii. Has autem pœnas sæpe Tribuni tardabant, aut tollebant: illi enim intercedebant, & de causis etiam cognoscebant, quamquam hæc cognitio erat proprie consularis. Itaque hac arte sæpe impediebant dilectus, cum aliquid à Patribus vellent expressum. Hæc tamen Tribunorum licentia coërcita interdum, præeunte Patrum decreto.

Causæ justæ ad detrectandam militiam *tres*. Prima *Vacatio*. Atque ea triplex. *Ab Ætate*, cum supra 50 annum aliquis erat, is, sive implevit sua stipendia, sive non implevit, vacabat. Vel *ab Honore*; ut si quis in magistratu, vel sacerdos. nec enim aut illi à rep. aut isti abducti à sacris. Vel *à Beneficio*, ut si cui Senatus, Populusque indulsisset. Factum id sæpe pro meritis, alias in annos, alias in ævum. Secunda causa *Emeritum*: qui enim 20 stipendia com-

complevit, tuto nomen non dare poterat. Tertia *Morbus aut Vitium.* nam & manci, & debiles, non habiles judicati ad militiam, & nominatim ii, quibus pollices aut digiti non essent, etiam in sinistra manu; quia ea manus inepta tunc ad scutum tenendum, sicut dextra ad gladium. Quia vero nonnumquam fraudes interveniebant, ideo non statim accepta quæcunque causa, sed discussa; sæpe, & plurimum ante bellum, interdum post illud. Interdum non solum dilatæ, sed & sublatæ causæ: hoc, in magno tumultu, & cum publicum discrimen: atque etiam alias in metu id factum, & causæ pro non causis. Sicque etiam ex *Causariis*, id est, quibus morbus, aut talis causa; & ex senioribus lecti milites. Hinc *Causaria missio* dicitur.

DILECTUS EQUITUM.

Dilectus Equitum facilis fuit, quia ex uno corpore. Nam Censores jam ante equites à reliquis separabant, & in tabulis habebant hoc genus. Separabant ab opibus. quicunque enim quadraginta habebant, & vita non improbabatur, in equites referebant.

Equitum corpus duplex: alii equo publico, alii sine eo. *Illi* vetustissimi, ac proprie, ac soli olim Equites dicti, ab ipsa re, quia iis militares sive publici equi. Hinc *Equitare*, equo publico merere. Quibus vero publicus equus non esset, poterant etiam inter pedites merere. Illi vero accipiebant è publico pecuniam ad emendum equum, & ad alendum. Illam semel, hanc annuam. Ad emendum, dena millia, id est, Philippicos circiter 100. Ad alendum, bina millia, id est, Philippicos 20. Satis grandis utraque summa; sed cogitandum, quod huic militiæ onera plura adjuncta, calones, alii equi aut muli ad sarcinas, tentoria, & cibatum ferendum.

Non tamen temere, aut omnes ad equum publicum

blicum rescripti, sed cum dilectu & examine morum. Itaque non Consul aut Imperator, sed Censor olim equum publicum iis assignabat, judex, scilicet morum. Atque ille ipse, cum jam haberent, recognoscebat, & si quid vitii in iis, adimebat. Postea id muneris Principes usurparunt. Ad hoc examen faciebat ipsa *Transvectio*, propria istorum Equitum pompa; quæ & *Probatio* dicta Valerio Max. quia in ea examen & discussio vitæ. Ii per centurias & turmas divisi, ordine equis insidentes vehuntur omnes, quasi è pugna venientes, ramis oleæ coronati, purpureas palmatas togas induti, quas *Trabeas* dicunt. Incipiunt autem ab æde Martis sita extra Urbem, (Plinius ab æde Honoris deducit, quæ & ipsa extra portam Collinam) transeuntesque tum alia loca Urbis, tum Forum, & Castorum ædem, prætereunt, interdum ad 5000 virorum, gerentes præmia & dona militaria quæcunque à Ducibus in bello acceperint. Egregium sane, dignumque magnitudine Imperii spectaculum. Ovidius verbo *Præterire* utitur ad hanc rem. In hac ipsa Transvectione sæpe accusati, citati, imo ignominiose detracti; quod tamen Augustus fieri ultra interdixit. Quod si sine culpa erant, abibant, & equum traducebant: si aliter, sistebant, & jubebantur vendere equum. Solenne in utraque re utrumque verbum: *Traducere*, & *Vendere equum*. Confectis stipendiis restituebant, & ad Censorem reducebant equum.

Sacramentum militiæ.

Finita jam conscriptione, Tribuni suæ cujusque legionis milites congregantes, & unum ex omnibus maxime idoneum eligentes, sacramento adigunt: is singula juramenti verba concepit, & præivit, alii deinde secuti hoc saltem dicebant. *Iurare se idem*. Et hoc appellabant *Præjurationes facere*, cum ille præiret, & conceptis verbis ante alios juraret, alii secu-

ti, in eadem verba jurantes, dicebant tantum, *Idem in me.* Jurabant autem viritim ut plurimum; an semper? dubium. Et jurabant, se Consules, ad quæcumque bella vocaverint, secuturos, neque signa deserturos, neque adversum Populum aliquid facturos; item conventuros se jussu Consulum, neque injussu abituros. Atque hoc juramentum erat statim à conscriptione; aliud autem præstabant, jam milites & educendi, imo in ipsis jam castris: illud ad ipsam militiam, istud ad disciplinam pertinuit.

DILECTVS SOCIORVM.

Sociorum dilectus fiebat in Italia, cum sub hoc ipsum novorum Consulum tempus, magistratibus sociarum civitatum denunciabant Consules, ut milites darent, & significabant iis numerum, diem, locum, in quem convenire deberent, quos legerent.

Socii appellabantur, quasi confœderati & consortes armorum. Erat autem discrimen inter Socios, & Auxilia. Socii, semper Italici: Auxiliares, externi. Illi semper gratis militarunt, id est, sine impendio Romanorum, si frumentum excipias: Hi mercenarii, & quamquam sæpe à Regibus missi suopte sumptu, tamen & pecunia etiam scripti. Socii autem proprie dicti, post Italiam civitate donatam defecerunt, & eorum vice Auxilia fuerunt, quæ ex variis gentibus lecta. Isti autem omnes è provincialibus: nam certis quibusdam bellicosisque populis non aliud loco tributi, quam militiam & viros imperabant: alii diffusiores & ditiores, utrumque sæpe dabant, & pecuniam, & militem: adeoque robur in his & numerus. Etsi autem miles è subditis, non tamen dilectu eorum aut arbitrio capiendus. Romani, Centuriones aut peritos aliquos legendi mittebant, qui sæpe usui suo & compendio magis, quam publico serviebant. Sed & cum hæc aberant, dilectus ille per se gravis: trahebantur enim

in

in diversas terras, ut magnitudo Imperii erat, atque illic longa militia fere consumebantur.

Indicebant autem militem pro numero & opibus, quas propemodum sciebant. Numerum quidem ex tabulis censoriis, quas probabile est Romæ quoque fuisse. Imo tandem ipsi Romani Censores censum illic egerunt: itaque pro imperio rem hic gerebant, & tot aut tot milites imperabant. Jurabant autem Socii non in suos Præfectos tantum; sed & in Consules, & rem Romanam: opus enim fuit vinculo hoc & alio, ut cum pares viribus essent, ne quid novarent aut moverent in Romanos: denique oportuit subjectos omnes pariter esse uni Duci, ergo & in eum probabile jurasse. Auxilia tamen non jurabant. Singula oppida Sociorum Præfectos sive Prætores constituebant, qui jus aliquod in suos haberent, eosque observarent. Habuerunt etiam suos proprios Quæstores, seu Tribunos ærarios, & mercedis exhibitores; nam sua pecunia & omni sumptu militarunt Socii, præter frumentum, quod habuêre à Romanis. Magna res hæc, & grande Imperii instrumentum, fidas volentesque tot habere manus, nec suam aperire ad largiendum. Prædæ dumtaxat participes fuêre, & si quid donorum aut adventitii lucelli.

De Evocatis.

Evocati, sæpe exercituum robur, ex civibus, ex sociis; ex equite, ex pedite sumebantur, sed rogatione & precibus, atque ideo *Evocati* dicti. Erant enim veterani, gnari, prudentesque militiæ, qui expletis stipendiis sæpe in Consulum & Ducum gratiam militiam sumebant. Et quia sæpe literis aut nunciis nominatim evocabantur, inde habuere nomen. Græcis ἀνάκλητοι, quasi Revocati, quod defuncti militia, iterum ad eam revocentur. Plerique Evocatorum è Beneficiariis esse solebant, qui nimirum beneficio

Imperatoris ad gradus aut commoda promoti, item agris & immunitate donati magis obstricti. Horum propria quædam & seorsim manus fuit, per cohortes quidem aut centurias dispofita, sed tamen sub uno vexillo. Immunes erant Evocati operum, ut ab excubiis, operibus valli, & castrorum, quasi Centuriones & principales milites. Sæpe etiam ordines ducebant; ideoque singuli velut Centuriones fuere, & hoc honore ac insignibus affecti. Hinc etiam vites gestabant, proprium Centurionum gestamen. Et quia Centurionibus comparati, interdum etiam miscebantur, & cum iis confundebantur: quin & cum Legatis, quasi honestissimi, jungebantur. Honestum itaque omnino genus Evocatorum; plerique pedites, sed & equites.

De Conquisitoribus.

Ad dilectum adhibiti *Conquisitores*, crebrum munus post bellum sociale. Ii fuerunt, qui in agros & extra urbem missi ad indagandam & conquirendam juventutem, atque ab ea re dicti. Multi enim sæpe aut suo metu, aut parentum timido amore latitabant; ad eruendos eos & conducendos, isti. Interdum huic rei creati Triumviri. Vsurparunt & exteri

Dilectus externus.

Erat alia quoque ratio Dilectus. cum enim ex tota Italia scriberentur legiones, nec omnes illi tam dissiti uno tempore Romam venire possent, in regionibus militem scribebant, & per honestiores quosdam, ut Senatores & Legatos, dilectus habebatur.

Sub Principibus jam nec dilectus erat, sed indictio militum, pro opibus cujusque & agris. Res improba, & ad perniciem militiæ germanæ inventa. Partim enim ignavos, aut ineptos tirones dabant: partim pro iis aurum inferebant, & mille hic prædandi si-

nus & artes. Itaque eo ventum, ut etiam ſervitia & vilia capita darentur, etſi leges reprimere conarentur. Olim iſtis fraudibus nullus locus, cum ex ingenuis milites ſcripti, atque iis non crimine, non infamia aſperſis; nam hi tales aut urbe, aut tribu movebantur: è tribubus autem, atque iis honeſtioribus, fere miles lectus. At ſub Principibus etiam ergaſtula intrudere cœperunt. Et quid mirum? ipſi eos habuere quaſi ſervos. Nam tirones jam captos compungebant, & in cute ſignabant. Vera hæc ſtigmata erant, & quidem manibus impreſſa militum. Inſcribebatur autem nomen Imperatoris: unde D. Auguſtinus *Regium Characterem* appellat. Chryſoſtomus σφραγῖδα. Duplex autem iſtis ritus: & de ſervis, qui compungi ſolebant dominico nomine, ut agnoſcerentur: & de militibus, qui præferre Imperatorem. Petitum hoc videtur vel ab eo, quod olim nomen Imperatoris in ſcutis, haſtis, vexillis, ſolitum inſcribi, atque eo exemplo tunc in cute: Vel à ſacris; quos enim Deo alicui conſecrabant & initiabant, hos ſtigmatibus inurebant. Potuit igitur exemplo quodam parvæ religionis primo hoc induci, ut talis quaſi conſecratus militiæ oſtenderetur; tum etiam ab hac cauſa, ut agnoſci poſſet, nec latitaret.

LIBER II.

DE ORDINE.

ORDO Militiæ varius, & in MILITIBUS, atque in DUCIBUS. In Militibus dupliciter conſiderandus, ſecundum *Genera*, & per *Partes*. Genera ſunt diſcrimina illa militum diffuſa per pleraſque partes. At Partes, ipſæ diviſiones, ac ſub certis ſignis ac Ducibus diſtributiones.

ORDINES PEDITVM PER GENERA.

Genera igitur Peditum ſunt quatuor : *Velites, Haſtati, Principes, Triarii.*

VELITES erant viliſſimi, quique, & ætate & opibus exigui, in iſto minimo genere militabant ; alterutro tantum, non item. Nam pauper, ſed ævo & uſu vetus, in Triarios tranſlatus videtur : dives, ſed annis modicus, in Haſtatos tranſcriptus. Niſi igitur valde pauperes & infimarum claſſium, inter Velites non militarunt : quia non ſolum parum honorata hæc militia, (quippe leves, & eminus fere pugnabant) ſed etiam quia parum tuta, nam pene inermes in fronte plurimum exponebantur hoſti.

HASTATI dicti, quod primo haſtis pugnarent. Id olim ; poſtea mutatum, manente nomine; atque pilis & gladiis pugnabant ; haſtæ jaculatoriæ apud Velites ſolos remanſerunt. Sunt & alii Haſtati, qui ſtabilibus haſtis & contis pugnabant : quod ævo ſequenti factum. Haſtati, juvenes erant & adoleſcentes, ut Principes viri, aut viris proximi; & Triarii grandes & maturi.

PRINCIPES, qui à principio gladiis pugnabant, unde & nomen. Poſtea alii minus illuſtres ſumpti in eum locum , nempe Haſtati.

TRIARII, ſic dicti ab ordine: quod in acie tertio ordine extremis ſubſidio deponuntur. Eſt in Gloſſis *Tertiarius*, ἔφεδρος, quaſi *ſubſeſſor*, & in vicem locumque paratus : Subſidebant enim ipſi Triarii preſſo altero genu. Dicti etiam *Pilani*, quod Pilis pugnarent; & totus ille ordo *Pilus* vocatus. Imo etiam dicti, *Armites*, ὁπλῖται οἱ ἐν ἐσχάτῃ τάξει.

Triarii in legione 600 erant, idque ſemper , & legionibus etiam auctis. ipſi non augent. Cauſæ plures; quod robora hæc, & flos ipſe virorum ; ideo

ſi

ſi non numero, tamen virtute æquarent; quod raro aut nunquam hæc pars ſola pugnabat, ſed in extremo demum integrabat aciem aliis admixta; quod ob adjunctas etiam alias copias fuit juſta acies. *Principes* erant 1200. *Haſtati* totidem: reliqui, & ætate minimi, *Velites:* qui ſinguli cum legione augebantur proportione.

ORDINES PEDITVM PER PARTES.

Singulæ hæ ætates ſive Genera, exceptis Velitibus, à Tribunis & Centurionibus dividebantur in x Partes. Hæ Partes MANIPVLI dicti: ex iis COHORTES, ex his LEGIO tota. Sunt enim in Legione Centuriæ 60, Manipuli 30, Cohortes 10. Velitum nec Manipuli proprie nec Signa fuêre: itaque Subſignanus miles diverſus ab hoc Lévi. Velites autem ſparſi per Manipulos. Hinc ipſis Centuriones aliorum Manipulorum; etſi raro in agmine aut acie ſic inceſſere: & fere ſolebant præmitti, ad incerta & occulta viarum exploranda: in acie quoque aliter locari, & abjungi à gravioribus.

De Manipulo.

ORDO eſt dimidiata pars Manipuli: nam duo Centuriones erant in Manipulo, & unicuique ſua pars adſignata quam duceret; quæ vocata *Centuria*, ſive *Ordo*. Is in veteri Legione fuit 60 militum. Hinc *Ordines petere, impetrare:* ita *Ordinis ductor*, pro Centurione. Prima diviſio fuit in *Manipulos*, Græcis σπεῖρα, quæ diutiſſime in militia manſit. Sed labente Imperio mutavit, & Centurias pro Manipulis habere cœperunt; Manipulos pro Contuberniis aut Decuriis ipſis. Manipulorum vetuſtas ſtatim ab Vrbe condita, imo ante ipſam fuit.

De Cohorte.

Ex Manipulis conficitur *Cohors*. Ea vox Græcanica eſt; quod clauſum vel ſeptum in anteriore domo vel villa χόρτον illi dixerunt. Latini *Cohortem*, vel *Chortem*. nam & ſic ſcribebant. Martial. *Raucæ Chortis aves*. Cohors habuit tres manipulos, Haſtatos, Principes, Triarios: adde & Velites, qui manipulos ſolebant comitari. Fuit igitur juſta & plena Cohors legionaria, homines 420. Si pleniores Manipuli & Legiones, plenior & ipſa; & inde Cohortes quingenarias, & ſexcenarias legimus. Græci Cohortem vulgo vocant σπεῖραν, ut & Ennius uſurpavit. Suidas *Spiras* interpretatur *Numeros*. Cohortes omnes in Legionibus erant numero æquales, quia & Manipuli tales. Sed quia primæ dignitas aliqua attribuitur, id non à numero, ſed à ſplendore & primatu fuit, quod primi in ea Centuriones generis cujuſque, & forſan flos aliquis & electio virorum.

Erat & quædam *Cohors Prætoria*, velut extra ordinem, edecumata & grandis, quæ à Prætore non diſcederet; à Scipione Africano inſtituta. In hoc genus fere adoptati & adſcripti amici & voluntarii; etſi alii fortibus potius viris implebant. Hi dicti Prætoriani; eorum arma thoraces ſquamei, & ſcuta imbricata. Veteres unam ſolam habebant Cohortem Prætoriam, poſtea per bella civilia auctæ. Auguſtus Romæ circa ſe habuit novem Prætorias Cohortes, firmamentum imperii, & poſtea peſtem. Talis fuit apud Macedones Cohors Regia.

De Legione.

Ex 10 Cohortibus fit *Legio*, ſic dicta, quod leguntur milites in dilectu. Inſtituta à Romulo hominum 3000. Regibus ejectis fuit 4000. Bello Annibalis ad 5000 ventum. A Scipione denique in Africam trajecturo 6000 facta. Legio varie dicta.

Græci

Græci veteres στρατόπεδον, στράτευμα, & creberrime τάγμα, dixerunt: novelli etiam θέμα; iidem & τέλος & τεῖχος. Sic & Latini *Murum* dixerunt apud Vegetium. *Numeri* pro Legionibus Tacito: *Ordines* Hegesippo: *Virtutes* Paulo Diacono, quod tamen communius pro copiis & robore militari.

Communis agnominatio Legionum à numero fuit, idque discretionis causa, ut diceretur *Prima*, *Secunda*, *Tertia*, &c. Id autem ab ordine temporis & dilectus, quo conscriptæ. Sed fuerunt & aliæ passim legionum cognomina. Ab Imperatoribus *Augusta*, *Claudia*, *Flavia*. A locis hibernorum, ut *Gallica*, *Cyrenaica*, *Scythica*, *Macedonica*, *Ægyptiaca*, *Germanica*, *Italica*, &c. A Diis cultis, *Apollinaris*, *Minervia*. Ab armorum præstantia, *Ferrata*, quæ tota è ferro. A loco, *Fretensis*, freto assita. Ab insigni forte scutorum, *Fulminatrix*. Item, *Victrix*, *Gemina*, *Valens*, *Adjutrix*, *Pia*, *Fidelis*, *Felix*, &c.

ORDINES EQUITUM.

Equitum divisio fuit in 10 Turmas. *Turma* dicta quasi Terma, quia ter denos habuit equites. Erant autem in Legione Turmæ tricenariæ 10. seu equites 3000. Sunt ergo Turmæ in Ala, quot Cohortes in Legione; & Decuriæ, quot Manipuli; ternæ enim in Turma.

DIVISIO SOCIORUM.

Socii dicebantur *Alæ*, seu *Cornua*, quia plurimum ut alæ in avibus, corpus illud Legionum tegebant Socii; hinc *Ala dextra*, *& sinistra*: *Cornu dextrum*, *& sinistrum*. Habebat Ala Equites & Pedites.

Equites numero duplo; quia late Socii per oppida & agros sparsi, eoque facilius habere iis equos & tolerare; at Romani, nec censu multi nimis equites tunc erant, & in una urbe haud tam commode habebant. Erant ergo 600. Detracta autem

tertia parte Extraordinariorum, erant non nisi 400. Hic quoque numerus *Ala* dictus; & illi ipsi Equites, *Alares*. Erant ergo duplices: *Extraordinarii*, qui sunt 200. ex his una turma, id est, 40, *Ablecti*, qui sunt electi & excerpti. Alares, qui sunt 400, dividuntur in 10 Turmas, singulas hominum 40. Nam Turmæ Sociales decuria una excedebant Civiles. Ita in Consulari exercitu duas Turmas habebat Consul: reliquæ erant Turmæ Extraordinariorum, 4, & iterum 4, ex utraque Ala.

Pedites vero ut plurimum 4200 Ala habebat. Horum pars quinta *Extraordinarii*, numero 840: & hi electi & excerpti; sicut Ordinarii, qui sunt in vulgo, sunt Cohortes 2, hominum 336; & una dimidiata, hominum 168. In *Ablectos*, qui semper juxta Consulem, in via, in castris, in pugna, velut satellites quidam aut custodes; reliqui *Alares*, numero 3360 divisi; vel in Manipulos & Genera, ritu Civium; vel duntaxat in Centurias & Cohortes. Cohortes singulæ 336, minores quam Civiles.

DE DUCIBUS.

Duces sunt duorum generum. *Proprii*, qui certæ alicui & uni parti præsunt: *Communes*, qui communiter omnibus. In illo genere sunt CENTVRIONES, & TRIBVNI: In isto LEGATI, & IMPERATOR.

DE CENTURIONIBUS.

Centuriones Consulum jussu aut permissu à Tribunis electi, ex suo quisque genere: sæpe tamen virtutis causa è genere in genus ad honestiores ordines transferebantur. His assignabantur ordines per eosdem Tribunos. Promovebantur ad id munus, virtutis causa, tam animi, quam corporis, sed maxime militaris. Hinc *Promotus*, in hac re velut propria vox, & *Promotio*. Promotus, προκόπτων παρὰ Ῥωμαίοις, qui provehitur, & ascendit apud Romanos. A fortibus

ergo

ergo factis promotio. Et hoc milites reddebat fortes. Paulatim ipsi Principes cœperunt ordines inter beneficia dare, & ab iis petebantur. Quin & census habita ratio, & quidam ditiores statim ab initio Centuriones facti, sine aliis militiæ rudimentis. Quid, quod etiam aliter facti per opes? emebant: sed hoc apud turpes.

Electio Centurionum duplex: Prima electione eligebantur 30. Totidem altera: nempe ex quoque numero, genere, situ seu Manipulo decem. Qui primo electus, nempe *Primopilus*, plurimus eminuit; etiam eo, quod more & jure ad consilium militare venit, in quod primo omnium Legati veniendi jus habebant, & Tribuni; igitur parte quadam istis æquabatur. Interdum plerique omnes Centuriones advocati in consilium, sed pro tempore ac arbitrio Ducis magis, quam more. Interdum & Equites admixti, digniores scilicet militum, & Centurionibus æquandi. Insigne Centurionum, erat vitis.

Centuriones jam electi, rursus sibi eligunt Uragos, qui sunt vel agminis coactores, qui à fine & à tergo curant, vel verius Optiones: erant enim hi Subsidia, & velut Vicarii Centurionum. Olim, cum à Tribuno darentur, *Accensi* sunt dicti; sed postquam Centurioni optandi eligendique jus fuit, *Optiones*, ex facto, nomine sumpto: Dicti etiam *Succenturiones*. Fuerunt ergo Centuriones 60, & totidem Succenturiones, seu Optiones.

Iidem eligebant etiam duos vigore animi & corporis præstantes Signiferos. Et quamvis unum tantum videtur fuisse Vexillum in Manipulo, duo tamen erant Vexillarii aut Signiferi, ut alter alterius vicem obiret in defatigatione (gravia enim hæc Signa,) aut etiam in morbo.

Ordo autem Centurionum triplex: A numero, A genere, A situ. *A numero* est, qui in ipsis Manipulis aut Cohortibus; & ut illi atque istæ, non nisi de-

cem, sic Centuriones: à primo ad hunc numerum descenditur, nec itur infra. *A genere*, qui in ipsa cohorte una spectatur, & honestior Centurionum ille, qui in eo honestiore. *A situ* denique, quod eos, qui ejusdem numeri, generis, imo manipuli sunt, spectat, ut dignior sit, qui primus electus in electione priore. Duæ enim sunt electiones (uti dixi.) Priore eligebant Centuriones 30. nempe in quoque genere 10. tum iterum 30. eadem divisione. Ergo omnes, qui primi, secundi, tertii, in tali genere, in tali manipulo, priore electione dicti, ii præerant dextræ centuriæ, & hoc aspectu in eodem numero, genere, manipulo, digniores. Sic Hastatus primus, pro Centurione in primo ordine seu manipulo Hastati. Sic primus Princeps, prioris centuriæ.

Promovebantur Centuriones non saltu, sed gradu, & ab infimis ordinibus perveniebant lento pede ad primos. Et hæc promotio per Cohortes & Manipulos fiebat, hoc modo: Erant 10 Cohortes, infima decima, & in ea 3 Manipuli, in quoque horum duo Centuriones. Isti omnes numero pares, genere impares: Ideoque prima promotio in eodem numero & Cohorte, à Manipulo ad Manipulum, sive à genere ad genus fuit; puta, à decimo hastato ad decimum principem, ab isto ad decimum pilum. Tum expleta ea cohorte, numero ascendebant, fiebantque noni, mox octavi, & denique primi. Cum jam illic, à primo hastato ad primum principem, à primo principe ad primum pilum ibant. Virtutis tamen hic sæpe respectus, & ea eximia ad primos etiam locos saltu traducebat. Arcanum, & utile militiæ firmamentum. Sic etiam de legione in legionem traduci soliti aliquando. Primi ergo ordines sunt illi Centuriones in prima cohorte: Primus hastatus uterque: Primus princeps: Primus pilus. Nec aliter intelligendum, si legitur, *Centuriones primorum ordinum*, vel compendio quodam,

dam, *Primi ordines*, pro ipsis Centurionibus talium ordinum.

De Primopilo.

Primopilus varie appellabatur: *Centurio primi pili, & Primipilus, Primopilus* simpliciter, vocibus junctis. Item absolute *Primus Centurio*, ἡγεμὼν τοῦ τάγματος, Dux aut Princeps legionis. στρατοπεδάρχης τοῦ τάγματος, Præfectus legionis. Erat enim ipse caput & ductor omnium Centurionum. Etiam in Collegam suum, sinistrum Primopilum, jus aliquod habebat; nam hæc de dextro accipienda, & summo, nisi tamen imperium hoc inhibuere per vices. Imperabat quidem suæ duntaxat centuriæ, sed quia mandata Imperatoris, aut Tribunorum sæpe per illum edebantur in vulgus, etiam in acie, in agmine, illum aspectabant, & ad ejus nutum sistebant, aut procedebant, ideo quia Aquilam regebat, primum signum. Et ita præerat Aquilæ, ut etiam sub iter ipse evelleret refixam, & Signifero suo in manum daret: quin etiam in ipsa acie assistebat, & tuebatur. Quia igitur Aquila in Primipili tutelâ, & ei velut assignata, inde manavit; ut Aquila pro ipso illo munere & Primopilatu usurparetur.

Huic muneri non modo dignitas, sed & opes adjunctæ. Etenim præmia Primopili in pecunia primum, quam certam iis definivit Augustus, signate tetigit Papinianus, 300 aureos; fortasse pro censu equestri: Certe adjunctus is honos, & pro Equitibus erant, qui Primopilatu functi, dicebanturque *Primopilares*, vel *Primopilarii*. In Codice Justiniani & Theodosii, Primipili munus ministerium magis fuit, quam honos: sic enim dicti, qui ad pascendos milites solenniter ad limitem destinantur. Quia tamen olim Primopilatus quiddam eximium, petitus ambitiose & repetitus: atque adeo Tribuni ipsi, postquam defuncti, capiebant.

DE TRIBUNIS.

Sequuntur *Tribuni*, qui ut Centuriones Manipulis, sic isti toti Legioni præfuerunt. Græci à similitudine quadam, non à veritate, vocant χιλιάρχας, Millenarios duces: quales erant in exercitibus Macedonum, unde ad Romanam militiam traducti.

Tribuni seni in quaque Legione erant. Creavit eos primo Romulus, ejusque exemplo Reges & Consules, donec & Populus in hunc honorem jus & suffragium sibi sumpsit; quod factum primo circa annum V. C. 393. Cum vero minus idonei crearentur per ambitum & gratiam, Populus exclusus. Id autem non diuturnum: Populus jus repetiit, ita ut parem numerum Tribunorum Consules & Populus crearent. Qui à Populo creabantur, digniores habiti, & dicti *Comitiati*, quia Romæ in Comitiis designabantur: qui à Consulibus in exercitu creabantur, dicti *Rutili*, postea *Rufuli:* Prætores, aut Consules, aut qui pro iis, sæpe in provinciis creabant Tribunos; & isti in annos mutabantur.

Tribunorum duplex genus: Equites, & Plebeii. Plures ex Equitibus, etiam non raro ex Senatoribus, præsertim graviore bello; alioquin contra, gradus hic ad senatorium ordinem erat. Atque hinc discrimen Tribunorum, ut quidam *Laticlavii*, quidam *Angusticlavii:* illi, qui ex Senatu; isti, qui ex Equite nati. Laticlaviorum præstantior ordo. Utrumq; genus ambitiose petitum, & datum; & quo pluribus gratificari possent, factum semestre. Hinc *Semestre aurum*, dixit Juvenalis, quia etiam annulo aureo utebantur Tribuni. Vox deinde Tribuni laxa notione usurpari cœpta, & in variam administrationem aut præfecturam, ut *Tribunus stabuli, fabricæ, voluptatum*, &c.

Munia Tribunorum erant, jus dicere, & de capite cognoscere: signum excubiis dare, vigilias curare, munitiones, exercitia alia.

Tribunorum ornamenta aureus annulus, quo cæteros milites non fas uti, sed ferreis tantum. Equites quoque gestabant annulos aureos, quia pari pene loco & dignitate cum Tribunis erant. Hoc tamen discrimen diu post sustulit Severus Imperator, qui inter alia militibus indulsit aureis annulis uti. Alterum insigne in veste fuit, quam paulo splendidiorem gessisse Tribunos, vero est simile, sicut & ipsos Centuriones. Sub Augusto, & deinceps, tunica lati clavi fuit Tribunis iis, qui Senatorii gradus aut stirpis essent. Fuerunt etiam postea iisdem Apparitores, sed ab Alexandro Principe sublati.

DE DUCIBUS EQUITUM ET SOCIORUM.

Equites Civium in x Turmas diviserunt; ex unaquaque 3 sumunt, futuros Duces seu Decuriones. Sunt igitur 30 Duces in decem Turmis. Tot autem sunt Turmæ, quot Cohortes; tot Decuriæ, quot Manipuli. Duces igitur etiam totidem, nisi hoc discrimine, quod Turma unum, non geminos, ut Manipulus, haberet. Hi sibi assumebant 3 Uragos, seu Optiones: nam Optio etiam in Equitibus, & Optionatus ipsum munus.

Turma tres Decuriæ sunt; & qui Decuriæ præest, *Decurio* dicitur. Mutatum tamen in numero, nec tres, sed una tantum, nomine prisco retento: ut enim illa ætas Manipulos in pedite sustulit, sic etiam in equite Decuriones neglexit. Sic quæque Turma unum Signum habuit, non quæque Decuria aut Dux, ut in pedite factum. Erat tamen ordo in Turmis & Decurionibus talis, qualem de peditibus diximus. Cum primus non adest, secundus vices ejus supplet.

Socios ordinabant *Præfecti*, sicut Cives Tribuni; & ipsi Præfecti à Consulibus constituti: quod valde ad rem Romanam & securitatem pertinuit, &

contra

contra omnem motum & rebellionem è re fuit, ut Sociis Duces præcipuos darent Romani, non altos ſcilicet, aut animorum plenos, ſuſpectos, aut parum fideliter Romanos. Præfecti hi ut numero, ſic jure & poteſtate Tribunis pares, & qui eadem omnia in Socios uſurpabant, quæ iſti in Cives.

DE LEGATIS.

Legati Imperatoribus adjuncti; primo non tam ad imperandum, quam ad conſulendum inſtituti ac miſſi. Miſſi dico; quia hinc videtur ipſum nomen *Legati*, quod Senatus quoſdam è primoribus in caſtra ad Ducem legabat militiæ gnaros, quorum opera & conſilio uteretur. Magna erat Legatorum *dignitas*; habebant enim poteſtatem Imperatoris, venerationem vero Sacerdotis. Jam olim in re Romana fuerunt, & quidem ſupra Tribunos, electi ab ipſis Conſulibus; ita tamen, ut conſilium conſenſuſque Patrum intervenerit.

Munus eorum, conſulere, adminiſtrare, præeſſe, & uno verbo, vicariam operam Imperatori dare. Cicero appellat Nuncios pacis ac belli, Curatores, Interpretes, bellici conſilii Auctores, Miniſtros muneris provincialis.

Larga eorundem *poteſtas*, ſed tamen Imperatori devincta, eique obnoxia. Interdum etiam imperant, & Imperii inſignia ſumunt, cum obtinent fiduciariam operam Imperatoris, eam ſcilicet, quæ revocatur, cum vult is, qui dedit; propriam enim & à ſe non habent. Cum abſens Conſul aut Proconſul; & Legatus, ejus vicem ſuſtineret, etiam lictores & ſecures habuiſſe legimus.

Numerus Legatorum incertus. Plures paucioreſque fuerunt in legionibus, ut Senatui viſum, & ut bellum, aut res poſcebat. Plerumque tamen pro numero legionum attributi; ſingulis ſinguli.

Sub Principibus duo genera Legatorum facta,

Con-

Consulares, & *Prætorii:* quorum illi toti exercitui præessent; isti legionibus singulis, idque Augusti invento. Quasi enim unus ille jam Imperator esset, rem administrabat per Legatos, nec aliter dicebantur: eoque nec triumphi jus habebant, cum omnia gererent auspiciis alienis. Legati Consulares, etiam simpliciter *Consulares* dicti. Prætorii, etiam *Legati legionum.* Legati ipsi postea *Duces* Latinis dicti.

DE IMPERATORE.

Supremus ac communissimus Ducum, ipse *Imperator*, à quo Cives, Socii, Equites, Pedites, denique omnes & omnia pendent. Ille est, qui non solum ductum, sed auspicia etiam habuit (distincta enim ista) *Ducum*, cum ipse interfuit: *Auspicia*, cum alius rem gessit illo mandante, & Fortunam ac Deos suos commodante. Nam sic loquebantur. *Suos Divos præbere, Suos Deos dare*, id est, dirigere & jubere. Sumptum autem à more veteri, quo omnia gesta auspicato, præsertim in bellis. Nec alio fine in castris ipsum Augurale, & juxta Prætorium, situm. Hæc olim ita, & serio servata; postea non nisi imago & nomen mansit, cum pleraque jam à Proconsulibus, aut Proprætoribus administrarentur, quibus auspicia nulla. Nam soli magistratus ea habebant, eaque domo, Latinis feriis actis, sacrificio in monte perfecto, votis rite nuncupatis, secum ferebant: nec privatum auspicia sequebantur. Atque adeo *Auspicium* simpliciter pro Imperio Tacitus posuit.

Imperatoris *insignia* fuere lictores cum fascibus, atque ii paludati. Ita enim ad bellum egredi solebant: quin & ipse Dux paludatus. Etiam tubæ tunc incinuerunt, & ad eas facta profectio. *Paludamentum* Varro dixit insignia & ornamenta militaria. Dictum etiam *Sagum*, & *Sagulum*; in ipso Imperatore etiam *Chlamys.* Nec solum Imperatorum erat Paludamentum, sed etiam tribuitur aliis militibus.

bus. Hinc apud Lucilium *Rorarius paludatus* legitur. Forma paludamenti erat, ut extrema longitudinis essent utrimque angusta, imis latioribus. Color ejus eximius, & quidem è cocco. Ab hoc colore *Puniceum* dixerunt, sive *Punicum*, pro paludamento. Erat etiam album, quo interdum usi, sed crebrius cocceo. Imperatores inter vota & immolationes exibant, & tunc vestem hanc capiebant; quæ profectio etiam celebris esse solebat frequentia deducentium prosequentiumque.

In *equis* Imperatoris etiam tale aliquid usurpatum, iique unus vel plures, ornati insignibus militaribus, phaleris, & auro, fortassis & coccineo strato. Simile quid apud Græcos, & in Regibus erat, qui sic ornatos equos habebant.

LIBER III.

DE ARMIS.

ARMA duplicia: Ad petendum, Ad tegendum. Illa proprie *Tela*, & hæc *Arma*. Nos cum Polybio Milites secundum Genera armabimus, ut primo sua arma habeant Velites, sive levis armatura; tum reliqui: & utraque illa mixtim.

DE LEVI ARMATURA.

Commune nomen Levis Armaturæ est, *Ferentarii*, à ferendis armis dicti. Horum autem Levium militum plura genera sive partes, *Rorarii*, *Accensi*, & quos hic *Velites* dicimus. Illi priores duo in veteri Levi armatura fuerunt; isti postremi in nova. Et notandum est, novum totum istud de Velitibus fuisse: & antea Funditores, Iaculatores, Sagittarii, & id genus in usu; quos duobus illis nominibus,

Rora-

Rorariorum, & Accensorum dicebant. Manseruntque illi ad bellum Punicum Secundum: quo Velites instituti A.V.C. 542. ante perraro id nomen in Romana re legitur; sed Velitibus usi sunt ante Romanos Galli & Germani. Et hæc Velitum origo. qui post Cæsaris ævum desierunt, & vox deinde usurpata pro Levi milite.

RORARII & ACCENSI erant, qui è Levi armatura primi prælium committebant: Illi quidem sic dicti, quod, ut ante imbrem fere rorare solet, sic illi ante Gravem armaturam prodibant: Hi vero, quod ad censum legionum adjicerentur. Stabant autem Rorarii (uti etiam Accensi) in fine, & à tergo agminis post Triarios, donec pugna cœpta, tum procurrebant, & eminus inter ordines pugnabant. Utrumque autem hoc genus, natis Velitibus, desivit, postea tamen iterum in Funditoribus, & Sagittariis, quasi resurrexit. Nam Romani, promoto jam Imperio, Sociis in Civitatem acceptis, provinciis variis subjectis, Velites è suis scribere omiserunt, eorum loco usi Funditoribus, Sagittariis, Jaculatoribus, quos Baleares, Cretenses, Numidæ, & id genus nationes subministrabant: qui tamen inermes fuere plurimum, ut illi prisci. Sagula habebant & cingula super femora. Talem pictum utcumque damus, qui sagulo aut chlamydula reducta, lapides sinu præfert. Sed & alium etiam diligentius paulo armatum, cui galea, scutum lunatum, & ocrea una. Hi tales autem rari.

AR-

ARMA VELITUM.

Velitum arma, 1. GLADIUS, 2. HASTA, 3. PARMA, 4. GALEA, ſive tegmen capitis.

1. *De Gladio.*

Gladius, Hiſpanienſis, qui aliis quoque militibus, & infra mox deſcribetur.

2. *De*

2. *De Hasta.*

HASTÆ, vel Hastulæ numero 7, ex tenui ligno, ut hodiernæ sagittæ; septena enim illa manum implebant. Istæ hastæ, quia sua quadam forma, & minores, discretim ab aliis dictæ *Hastæ velitares*, Græcis γρόσφος, telum ipsum; & γροσφομάχοι, Velites dicuntur, quorum primum & præcipuum munus, jaculari. Hastæ hæ erant longitudine tripedum, digitali crassitie, ferro molli, 12 digitorum, unde primo jactu statim inflectebantur, ut hostes retorquere non possent.

3. *De Parma.*

PARMA è ligno, corio superinducto, erat rotunda: hinc nomen, quod à medio in omnes partes par; tripedalem habuit dimensionem.

4. *De Galea Velitum.*

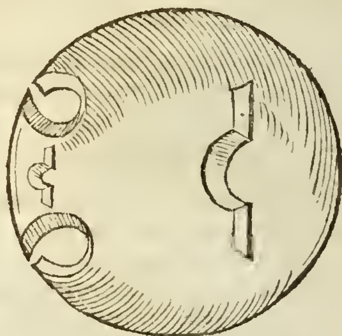
GALEA, aut Galerus, è pelle aut lana tegmen capitis erat Veliti, non ex ære aut ferro. Sic enim distinguitur Galea à Casside, quia illa de corio est, hæc de lamina: & vox ipsa præfert, nam ἀπὸ τῆς γαλέης, à fele, aut mustela. Sane prisci tegmina fere capiebant à feris; unde in Homero ἰκτιδέη, κυνέη, ταυρείη, αἰγέη. *mustelina, canina, taurina, caprina.* Et in Suida ἀλωπεκέα, ἡ περικεφαλαία. *Vulpina, ipsa galea.* Sic dictæ; quia à talibus animalibus captæ. Ipsas etiam leoninas exuvias sumebant, & sic aptabant, ut caput capite velarent; cæteris humeros, & dorsum: & Romani in sua militia vulgo usurparunt. Nam in columna Trajani omnes signiferi in hoc habitu cum pelle leonis, quæ caput, humeros, dorsum, tegat, & cauda pedes flagellet. Non sic tamen in nostro Velite, cui galea tantum ex tali aliquo tegmine; & sæpe lupo, Romana fera, & Romuli nutrice; alias ex urso, aut tali fera. Afri è serpente. Hæc talia tegmina appellant

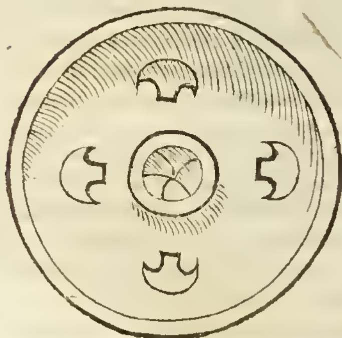
pellant *Galeros, Galericulos, Cudones*. Galeis è corio etiam usi Græci, aut finitimi, ut Paphlagones, Macedones. Legitur etiam *Galea venatoria*, pro hoc sensu.

A Velitibus haud longe absunt Græcorum Peltastæ, sive Cetrati. Hac occasione videndum quid *Cetra*, quid *Pelta*.

De Cetra, & Pelta.

CETRAS, sive *Citras* Afri sua scuta dicebant, atque eas varie pingere aut cælare solebant. Tales hodie Mauri gestant, sed majusculas, & formatas fere in cor humanum. Britannis etiam hæc scuta

tribuit

tribuit Tacitus. Hujusmodi quoque fuerunt Hispanorum, qui vel maxime Cetris usi, iisque pulsatis rhythmice. & cantu saltuque, hostem invaserunt, pene Laconum ritu, qui ad tibiam & numeros ingressi & congressi. Galli, Germanique etiam cantum ac saltationem adhibuerunt. Cetram passim pro Pelta etiam sumunt, & pro ea Latini reddunt.

PELTA autem inventum Iphicratis, cujus forma non longe à Romana & velitari Parma, etsi fortasse haud usquequaque sit rotunda. Pelta exponitur Thracia armatura, Latini fere Parmam reddunt: & in Glossis, Parma, θρακικὸν ὅπλον. A tali Parmularum figura gladiatores Romæ erant *Thraces* dicti, quia iis armabantur. Peltæ forma ad ancylia accessit, etsi lateribus minus incurvis aut reductis: sed leviter sinuata, & introrsum curva. Pelta vero Amazonica distincta fuit à prioribus, leviter sinuata, in modum fere Lunæ: inde *Pelta lunata*, apud Virgilium. In priscis monumentis & lapidibus visitur bilunis, id est, duplici semiluna insignis. Peltam è marmore pag. præcedenti expressam vides. Item alteram supra pariformem, sed paulo magis diffusam, in Funditore, quem dedimus pag. 68.

Peltæ pendebant è collo loris, & cum sese aptarent pugnæ, detrahebant.

ARMA HASTATORUM.

Hastatorum arma 1. SCUTUM. 2. GLADIUS. 3. PILUM. 4. GALEA. 5. LORICA. 6. OCREA.

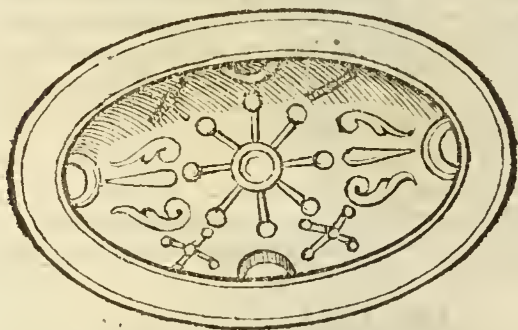
Eadem pariter arma fuerunt *Principibus* & *Triariis*, nisi quod Triarii pro pilis hastas ferrent. Causa aperta: quoniam in extremo depositi, longius ab hoste erant, quam ut pila eorum pertingerent, aut vim perferrent missa. Altera etiam causa, quod fortasse contra equitum irruptionem, & totam ordinum confusionem muniverunt istos hastis. quibus acies velut vallo septa inhorrebat. Istas igitur hastas

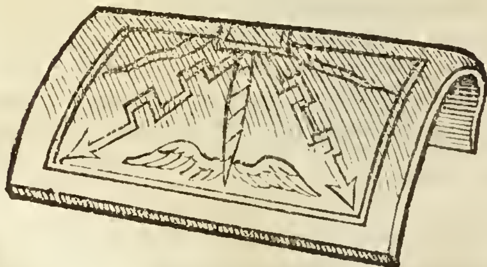
ad

ad ſtatariam & manuariam pugnam habebant, & ut Livius loquitur, *ad ora fodienda*. Non tamen iſtæ nimis longæ, nec ut Macedonum ſariſſæ. Nec potuiſſent. nam cum ſcutum majus ſiniſtra gererent Triarii, una manu commode videntur tractaſſe iſtas haſtas.

I. *De Scuto.*

SCUTUM, cui nomen παρὰ τὸ σκύτος, à loro, è quo factum; non à ſecando, aut excutiendo, quod Varro & Iſidorus putant; differt à Clypeo forma: quæ enim rotunda, & in orbem juſtum relata, *Clypeos* dixere: quæ in longum exibant, *Scuta*. Clypeus Græcis ἀσπὶς, Scutum θυρεός. Dio tamen, & inferior ætas, confundunt.

Du-

Duplex Scutorum genus: Unum *Ovatum*, inæquali longitudine; ac patet magis, producitur que circa umbilicum, extremis anguſtioribus: Alterum genus rarius, *Imbricatum*, quod undique æquali latitudine, & velut januæ formam habet, ſed incurvæ: & ſectum canalem aut imbricem refert. Forma & facies utrorumque in ſculpturis, ut pagina præcedente depinximus.

Latitudo Scuti in gibba ſuperficie, duorum pedum & ſemis; longitudo, pedum 4. Prominuerunt ergo, & oblonga magis quam lata fuerunt: nam totum hominem tegebant leviter ſe inclinantem. Majus etiam palmo excedit: & videntur id Triarii, & digniores Principum, geſtaſſe.

E pluribus minutiſque tabellis hoc corpus junctum, nam pluribus lignis & aſſerculis conſtitit: atque hæc ex certis arboribus. In quo genere ſunt ficus, ſalix, tilia, betula, ſambucus, populus utraque. Leviſſimæ autem ex his ficus & ſalix, ideoque utiliſſimæ, adeo ut Græci Poëtæ *ἰτέαν*, ſive *Salicem*, pro Scuto dixerint. Erant & è vimine texta Scuta: talibus enim Siculi & Syracuſii vulgo uſi, & *γέῤῥας* vocabant. Perſis etiam attributa, quia creberrime & recentiſſime ii habuerunt, ſed Rhombi ſpecie. Habuerunt & Germani, & Galli, ſcuta vimine texta, quæ fucabant colore, & inducebant pelles aut tabulas. ſed ea non optima aut firma, & aſſumpta in egeſtate aliorum. Macedones etiam olim uſi, ſed quæ in ærea & argentea Alexander mutavit: etiam Itali, & ipſi Romani. Scuta tamen rotunda & equeſtria, levitatis fortaſſe cauſa, talia fuerunt. In ſcuto grandiore plerumque duæ anſæ fuêre: Græci *ὄχανον* dicunt, à *tenendo*, & id inventum Caribus aſſignat Herodotus. Ex ferro iſtas facit Suidas, vel è loro.

Fuit taurino glutino cum linteo compactum, quod & linteum tabellis junxit, & tabellas ipſas inter ſeſe, & corium firmavit. Videntur & nervo aut

ferro vinxisse. Exterior superficies corio vituli, aut potius bovis tegebatur; imo sæpe illa coria multiplicata. Sed inde etiam detracta legimus, & urgente fame pro cibo mollita: ut in obsidione Hierosolymæ, Sagunti, Casilini.

Extrema curvatura, seu margo in scuto, ferreus erat, instar tenuis bracteæ aut lamellæ; Græci σάλωμα, & λεπίδα dicunt. Inventum Camilli, qui laminam ferream scutis in orbem adaptavit, contra immanes Gallorum gladios, ligno solo parum ictus sustinente: tum etiam ad scuti tutelam & servamen: Inclinabant enim sæpe in terram, & fere sic ante tentoria, aut in excubiis, habebant, pilis etiam acclinatis. Ne ergo putisceret lignum, munimen à ferro.

Umbo in scuto, ut plurimum & vulgo, è ferro: Poëtæ etiam aureum faciunt; & satis indicat Sidonius, ditiores argentum in ambitu, & aurum in umbone gestasse. Non is luxus olim. Est autem Umbo media illa pars scuti, quæ protuberat & exseritur cum rotundo tumore. Ideo *Vmbo*, quod Græcis est ἄμβων. Montes & eminentias hac voce Statius sæpe vocat. Sed & Latini vestis positum, qui ad pectus exibat in tumorem, sic dixerunt. Usus, ad avertendos vehementiores ictus lapidum & sarissarum, & cujuscumque violenti teli. Eo etiam hostes avertebant: nam in conflictu & pugna cominus utebantur eo ad impulsum, ubi etiam pars humeri brachiique projecta & incurvans, adjutrix in hoc nisu.

Origo Scutorum à Regibus, imo à primo ipso Rege Romulo. Exemplum à Sabinis; item Liguribus, quorum tamen scuta à Romanis differunt; teguntur enim Ligures scuto longo, ad Gallicum modum facto.

Solebant Græci, Romani, Barbari, varias picturas, formas, aut colores scutis addere, sive ad insigne, ut cognobiles essent; sive ad decorem. Vetus

ritus,

ritus, qui etiam heroicis temporibus obtinuit; Cares auctores facit Herodotus. Ulysses delphina habuit in scuto, Lycurgus tridentem; qui Lysandrum interfecit, draconem. Spartanus quidam muscam viva nihilo majorem; cumque irrideretur ab aliis, quasi ab ignavia & metu ita faceret, ne hosti conspicuus esset; *Imo*, inquit, *ut agnoscar. Usque eo enim accedo, ut cernere cominus possint signi mei modum.* Alcibiades in scuto ex ebore & auro confecto habuit Cupidinem brachiis fulmen complectentem. Poëtæ Deos, homines, animantes, & pene quidquid in rerum Natura, scutis intexunt. Apud Romanos pyropo ornata colligimus, sive lapide ipso, sive colore rutilo & flammante; talis enim in fulmine, quod crebrum valde, & quasi pro more in scutis Romanis. In iis etiam majorum facta expressa, aut imagines; ut Romulus & Remus de lupa pendentes. Sed & proprias fortasse laudes & facta cælabant. Et in columna Trajani videre est scuta quædam variis coronis ornata. donaticas fuisse censendum est, & eo judicio latas. Solebant etiam Romani quædam nomina iis inscribere: primo Imperatorum, sub quibus merebant: deinde Centurionum: atque adeo & sua, ne forte, repositis in uno loco armis (quod Tacitus fieri solitum scribit in Prætorio castro) fraus aut error contingeret in recipiendis. Cum igitur talia insignia & indicia in scutis, non mirum, quod tam curiose & caute habita, & contra nimbos, pulverem, talesque injurias tecta thecis & repositoriis quibusdam coriaceis: sed ante aciem, sive in via, sive in castris, degebant.

Hæc autem insignia in scutis depicta, etiam aliis gentibus nota, Saguntinis, Gallis, aliis. Et ab illis peculiaribus nata insignia & argumenta familiarum. quæ hodie in usu; an abusu? Ignavissimi usurpant.

2. *De Gladio.*

GLADIUS Haſtatis unus: ſequenti ævo alium minorem geſtabant, quem *Pugionem*, voce Latina Tacitus, alii Græcanica *Paramerium*, aut *Parazonium* vocant, quia ad femur aut zonam penderet. Gladium hunc, *Hiſpanienſem* dictum, ad dextrum latus alligatum ferebant, novum noſtris moribus, ſed forſitan ſpectarunt ſcuti uſum, præcipui inter arma: id impediri videbatur, ejuſque frequens motio, ſi gladius aut vagina ſub brachio ſiniſtro: quanquam etiam ad lævum geſtatum; & in ea re variatum. Et forſan gladii ſiniſtri introducti, cum Gladioli aut Parameria introducta.

Pendebat autem iſte gladius ab humero, non à medio cingulo, veteri & heroico ritu, ut commodior eductio. Et hinc *Arma* dicta, quod ex armis, hoc eſt, humeris penderent. Priſca monumenta id paſſim oſtendunt, & procaciores milites hodie uſurpant. Latioribus autem loris dependebant, & id *Baltei*, vel *Baltea*; quod tamen etiam cingulum commune,quo in orbem ambimur,ſignificat. Hunc autem milites ſingulariter ornabant, eoque velut militiæ præcipuo inſigni ſuperbiebant. Bullis honeſtari plerumque ſolet, ex argento, auro, interdum & gemmis. Parthi maxime ſic luxuriati.

Dictus hic Gladius,*Hiſpanienſis:* videtur enim cum Annibale illatus, 2 bello Punico; tunc ſcilicet, cum Romani vires & conſtantiam experti militiæ Hiſpanicæ, adſumpſêre hunc enſem. Illo feriebant non cæſim, ſed punctim, unde mucronem habebat eximium: Nam cæſim pugnantes non ſolum facile vicêre, ſed etiam deriſêre Romani. Cæſa enim quovis impetu veniat, non frequenter interficit, cum & armis vitalia defendantur, & oſſibus; at contra, puncta duas uncias adacta, mortalis eſt. Deinde, cum cæſa infertur, brachium dextrum latuſque

tusque nudatur: puncta autem tecto corpore infertur, & adversarium sauciat antequam videat. Et quia lamina ejus erat firma & stabilis, & ictum utrimque habebat, ideo etiam utilis erat ad cæsam. Hoc igitur Romani ambifariam usi.

Brevis fuit; & duos pedes in lamina non explevit: vi tamen & firmitate maxima; nam galeas divisas, corpora detruncata brachiis abscissis, aut tota cervice desecta legimus. Erat ergo forma & facies gladii, qualis fere est hodie noster equester: apparet ita in monumentis priscis: etsi in iisdem etiam acie simplici, & superne leviter pandus, ad Orientalem & Turcicam formam.

3. *De Pilo.*

PILUM, Græcis ὑσσὸς, erat proprium missile legionarii militis; Unde *Pilatæ legiones* veterum. Duo autem notat hæc vox, *Pistillum*, & *Telum*: & Pilum pro telo usurpari cœptum ab illo vult Varro. Dictum enim ab omine, quod hostes feriret ut pilum. Sicut enim instrumento illo rustico aut cibario teri frangique frumenta solent: sic isto hostes. Alii tamen rescribunt, quod hostis periret, ut *Perilum*.

Duo pila militi erant: Unum *majus*, idque rotundum, diametri palmaris; vel etiam quadrangulum, magis crebrum & vulgarius: Alterum *minus*, simile venatoriis hastis. Sibuna, vel Sibyna huic minori similis. Fuit autem *Sibuna* venabulum sive jaculum venatorium, κάπροβόλιον explicat Hesychius, id est, telum figendis apris.

Pilorum istorum longitudo in ligno fere tres cubiti, totidem in ferro, quod habebat hamatum sive uncinatum retro mucronem, hamo satis lato; ne telum semel impactum, facile esset evulsu. Erat pilum ponderosum & lentum, quia ferri pondus & gravitas tale faciebant, præsertim nullis adjutum pennis. Inerat & vis telo tanta, ut obvia quæque perfringeret,

geret, & arte directum scutatos pedites, & loricatos equites sæpe transverberaret. Sed notandum, ferrum in pilo non exstitisse seorsim, aut totum prominuisse, sed partem ejus circiter dimidiam fuisse infixam, vel affixam ligno. Eminuit ergo in mucronem & mansit cubitus & semis, alter ille modus periit in ligno. Itaque justa magnitudo pili totius fuit 4 cubitorum & semis, id est, pedum 7, paulo minus: superavit ergo mensuram hominis: ideoque Silius niti in ea milites facit. Sed hoc pilum forma & magnitudine decrevit in ferro ævo inferiori: ferrum enim trigonum, non tetragonum fuit, idemque non nisi pedale. Et vox ipsa alio ivit, & videntur hastæ sic dictæ. Apud Belgas tamen hodie adhuc vox perseverat, qui Sagittam vocant *Pijl.* Ferrum autem ligno adstringebatur crebris fibulis. non enim tubum vel auliscum tam grandem habuit ferrum, in quem lignum immitteretur; sed potius duas utrimque alias ferreas, quas fibulæ istæ comprehenderent & affirmarent.

4. *De Galea ærea.*

GALEARUM forma hæc: Antrorsum apertæ, & ferri aliqua eminentia, sed repandi; unde & *Silæ* dictæ Festo. Ad latus & malas utrasque *Bucculæ*, sic dictæ, quod buccas tegant. Unde *Buccularii*, qui has parant, conficiuntque. Sidonius *Flexiles laminas* vocat, sic aptas, ut penderent à casside, & flecterentur. Ab imis bucculis lora, quibus stringerentur ad guttur & firmarentur: Suidas ὀχεῖς vocat; *Vincula*, Sidonius. Veteres clausas, & vultui appressas undique galeas (more nostrorum Equitum) vix habuerunt. Hinc illa vox Cæsaris in acie Pharsalica: *Miles, faciem feri.* quæ scilicet, nisi à scuti objectu, nuda.

In galeis habebant Cristas, in quibus mira & propria quædam superbia, an lascivia Romanorum? & valde

valde ſibi in iis placebant. Criſta etiam *Apex* Latinis dicitur. Pyrrhus Rex cornua hirci pro criſta habuit. Reges, & digniores militum, inſignes maxime & ſuperbas faciebant has partes, contra plebeii. Sed & Centuriones Romano more tranſverſas criſtas, hoc fine, ut internoſcerentur, gerebant; Vegetii quidem ævo, non olim; qui etiam argenti aliquid mixti in criſtis agnoſcit, fortaſſe & auri in nobiliorum. Φάλος proprie diſcretus erat ἀπὸ τοῦ λόφου. ille *conus* eſt, hic criſta: Græce φάλος, *κύμβαχος* καὶ ἄκρον τῆς περικεφαλαίας, *ſuprema pars galeæ.* λόφος, *juba aut criſta.*

Pennas has non niſi rectas ferebant olim, ſine alio paratu aut diffuſione; qui mos fere hodie Turcarum. In monumentis tamen aliter conſpicimus, & fere ad hodiernum exemplum. Erant colore duplici: *Puniceo*, qui videtur honeſtiorum fuiſſe, & aptus ſane ſanguineo huic Marti: & *Nigro*, triſti illo & Diti ſacro, ad quem multi in hoc ferali certamine ibant: & videtur hic fuiſſe viliorum. Fuit etiam *Candidus*, qui color feſtus & dignior, datque Annibali Silius. Laſcivia poſtea in hac re, & aſſumpſerunt etiam Pavonum pennas: at regia & Iunonia hæc avis, non niſi in Regum & Principum uſu fuit. Nec dubium, quin tulerint Aquilæ, & talium avium, quæ pugnaces aut rapaces, vel ominis ſcilicet cauſa. Fuit triplex hæc Criſta, ſive *τριλοφία*, & *τριφάλεια.* tres pennæ rectæ. Iubæ etiam creberrime galeis impoſitæ: nec Græcorum tantum, apud quos pene perpetuum, ſed etiam Latinorum.

Criſtæ, bonæ duplici cauſa, & in tenui re momentum ad pugnam & victoriam: *Sive* quod vir major, & animo quoque creſcit: *ſive* quod hoſti terrorem magis præbet. Hinc neſcio quo Naturæ ductu, ubique terrarum fere bellatores hoc affectant. Orientales paſſim, atque etiam rudes iſti in novo Orbe. Majores noſtri ſtudioſe, imo ambi-

tiose affectarunt: & hinc insignia ista familiarum tam varia, queîs superbimus. Inventores primi Cares. Nam galeæ istæ quæ scutis imponuntur, familiarum antiqua digmata, originem habent à multifariis istis cristis. Alius cornua sumebat, quasi ad impetendum & terrendum, ut de Pyrrho dixi: alii alia. At in hodiernis galeis quam crebra cornua; aliæ animalium partes; sæpe capita. Quæ omnia olim in Gallorum & Germanorum quotidiano ritu: qui etiam soliti erant detractas ita exuvias ferinas, ipsosque hiantes rictus capiti imponere; id quod & Parthi fecisse leguntur.

5. *De Lorica.*

Plerique militum non habebant Loricas hamatas, sed partem æris aut ferri procusam, quæ summum pectus tegeret: nam ima ventris satis scutum muniebat. Fuit adsimile quiddam hodierno pectorali, sed minus longum, & æquabiliter quadrum. Et vocabant *Pectorale*, à re & usu, quod pectori tegendo. De corio etiam crudo Pectoralia faciebant, & è ferro. Hoc genus appellat Polyænus *ἡμιθωράκια*, *Semiloricas*. Pausanias veterum & Homericas loricas describens: *Duæ:* inquit, *erant æreæ partes, illa quidem pectori, & iis, quæ circa ventrem, apta, hæc ut dorso tegmen esset. Vocabant* Gyala *sive* Cava & incurva, *à forma. Illam antrorsus, hanc retrorsum inducebant, deinde fibula utramque jungebant.* Ecce adsimiles, aut ipsas nostras loricas hodiernas. Fibulæ item in latere utroque loricas istas jungebant.

Habebant ergo Hastati loricam vel è lamina ærea seu ferrea, digitorum undique 12. hæc autem erat viliorum. Ditiores vero, & qui super 10000 drachmas censi, eximie & præter cæteros debebant armari. His enim necessitas ferendi non Pectoralia, sed totas Loricas, easque hamatas, ex catenis

tenis & squamulis confectas. Dicebantur enim *Hamata*, vel quia circuli & catenæ nexæ hamuli speciem dimidiatæ referebant: vel quia & hami catenulas jungebant. Græcis θώραξ ἁλυσιδωτὸς, *Lorica catenata.* Et nihil aliud fuit, quam circuli sive annuli ferrei inter se nexi, more quem hodie Galli & Germani servamus, etsi exolescentem. Origo à Gallis.

Alterum genus Loricarum hamatarum erat, quod non annulis solis, sed & squamis & laminis constabat. Græci φολιδωτὸς vocant, vel λεπιδωτὸς, à squamis piscium vel serpentum. *Squamea loricæ* dicta Latinis; fuitque honestiorum. Ipsas ergo squamas catenæ jungebant. Has ipsas squamas etiam *Plumas* dicebant, à specie pari. Hinc *Lorica Plumata.* Et Parthorum assiduum hoc tegmen, etiam in equis. Sic enim describitur eques Parthus apud Suidam: *Prior loricæ pars pectus & femora & manus extremas & crura tegit: posterior tergum & cervicem & caput totum. Fibulæ vero sunt ad latera, quibus utramque partem jungunt, atque ita totum equitem ferreum dant videri. Prohibet vero nihil aut impedit ferrum membrorum extensiones aut contractiones; adeo curiose factum sectumque est ad naturam membrorum. Armant autem & equum similiter ferro, totum quidem & usque ad ungulas: hoc ideo, quia nihil iis arma prosint propria, si equus interficiatur.* Isti igitur sunt Parthorum Cataphracti sive Clibanarii. Nec solum illi, sed & Sarmatæ in hac armatura.

Nec vero ferro solum nectebant has loricas, sed & cornu. Imo istas Sarmatarum proprias facit Pausanias, easque ita describit. *Colligunt ungulas equorum, eas purgantes & dissecantes conficiunt ex iis quiddam draconum squamis simile; aut si quis draconem non viderit, vidit autem nucis pineæ fructum viridem, is è nuce segmentis aut lacunatis torulis si opus assimilarit, haud errarit. Has igitur squamulas*

perforantes, & nervis equinis aut bubulis consuentes, loricas ad usum habent, neque decore Græcanicis inferiores, neque infirmiores: nam & cominus percussæ, & jactu petitæ, resistunt, & sustinent.

Erant & *trilices loricæ*, id est, catenæ & laminæ ter sic geminatæ: & *bilices*, nempe squamis geminis.

Erat & aliud genus, Statii & Silii ævo crebrum: cum segmenta ferrea tamquam fasciæ aliæ aliis superpositæ corpus ambiunt. In columna Trajani assiduum, & pene unicum in milite Romano hoc genus. Depictum dedit Lipsius, etsi se nusquam legisse fateatur.

Sunt & *linei thoraces* seu loricæ, quibus varii populi usi. Græci primum, & quidem vetustissimi, etiam apud Homerum. Gestarunt & Macedones, ipse Alexander, Thraces, Hispani, Chalybes, Itali. In usu ergo plurifariam, etsi Pausanias tamen deprimit, & venantibus magis, quam pugnantibus commendat. Prisca conficiendi ratio erat, ut è filis pluribus funiculos struerent, eosque deinde necterent, & inde se aptarent. A multitudine filorum, an funiculorum? *bilices*, *trilices* dixêre. Amasis Rex Ægypti, Plinio auctore, thoracem habuit, cujus singula fila, 365 filis constabant. Conficiebant etiam hoc modo: Ex lino factum textum quoddam vino austero affatim salito macerabant, deinde cogebant, ut crassitiem lintei octies, decies, aut sæpius in se complicati haberet. Et vero è lana etiam ejusmodi coactiles thoraces seu loricæ. Cæsar *Subcoacta* vocat, Ulpianus *Coactilia*, Plinius *Lanas coactas*; & sunt hodie nostra *Feltra*. Livio videtur *Spangia* dici.

Labente ævo tunicæ integræ ex his coactis factæ, quas vulgo milites gestabant, & *Thoracomachos* dicebant; ab Antonino Caracalla repertas. Erat enim ista *Lorica tunicata*, sive *Thoracomachus*, vestimenti genus, quod de coactili ad mensuram

& tu-

& tutelam humani corporis conficitur. de mollibus lanis timoris sollicitudo solertia magistra composuit, ut hoc inducto primum, lorica aut clibanus, aut his similia, fragilitatem corporis ponderis asperitate non læderent, membra quoque vestientis, inter armorum hyemisque discrimen tali solatio adjuta, labori sufficerent. Et ne lana pluvias paulatim combiberet, & ingravescente pondere afficeret vestientem, Libycis bene confectis pellibus tegebatur. Has loricas illa ætas *Zabas* vocabat, & *Zabarium* ejus tegmen.

Pondus loricarum ferrearum exiguum fuit, sed robur eximium, ita ut catapultarium telum violenter immissum, ferrum non frangeret, sed vix stricturam levem & cæcam, quasi à scriptorio stylo, faceret. Et nostri hodie æmulantur, quibus sunt loricæ quædam solidæ, quæ respuunt aut subsistunt sclopetorum glandes, valido haud dubie & penetrabili ictu venientes.

6. *De Ocreis*.

Utrumque crus tegebant Ocreis: quamquam alii populi sinistrum modo crus armant ocrea, qui scilicet jaculis pugnabant. Et ex mente Vegetii, Funditores sinistrum crus ferro tectum habent, legionarii contra dextrum. Causam reddit: quia in pugna cominus dextros pedes inante milites habere debeant; at cum missilibus certatur, sinistros.

ARMATURA EQUITUM.

Equitum Romanorum duplex armatura; vetus, & quæ deinde à Græcis sumpta. Olim enim non habebant loricas, sed veste saltem tecti, &, quo magis expediti essent, super eam cincti. Hinc *Cinctati*, viri militares olim dicti. Ideo autem leviter induti erant, ut ad descensum & ascensum facilem in equos magis essent expediti: quod utrumque meri-

to ſpectabant, cum auxilio nullo aut fulcro uterentur ad allevandum. Interdum haſta innixos fuiſſe legimus. Videntur & equos quidam inſueviſſe ad flectenda crura, & ſeſe demittendum. Aliis dignioribus aut mollioribus (nec enim vulgo) fuit qui manu tolleret, & adjutaret. Ii *Stratores* Latinis dicti, quia & ſternerent equum, & in eum ſublevarent. Ἀναβολεῖς Græcis, ab attollendo. Nam veteres ſubices pedaneos ex ephippio utrimque pendentes, quibus hodie utimur ad ſcandendum & innitendum, non habuerunt: nuſquam enim in ſtatuis & imaginibus forma aut veſtigium, & pedes ſemper penduli, ſine alio fulcro. Atque adeo res nova, ut nec ſit ei Latinum nomen, niſi quod patrum ætate Franciſcus Philelphus, ne res quotidiana careret vocabulo, *Stapedam*, appellavit, quod pes in eo ſtaret. Budæus melius puriuſque putavit circumſcribi, & *Subicem pedaneum* dici.

Priſci etiam equis inſiliebant: & hæc ſalitio inter aſſidua exercitia retenta, nec tantum à tironibus, ſed etiam à ſtipendiariis militibus diſtricte exacta. Equi lignei hyeme ſub tecto, æſtate ponebantur in campo: ſuper hos juniores primo inermes, dum conſuetudine proficerent, demum armati cogebantur aſcendere. Tantaque cura erat, ut non ſolum à dextris, ſed etiam à ſiniſtris & inſilire & deſilire condiſcerent; evaginatos etiam gladios & contos tenentes. Uſus hæc & plura potuit. Et nonne Pompeius jam ſenex equo incitato & currente educebat, & reponebat, ſine difficultate, gladium?

Sed & facilior erat hæc ſalitio priſcis, quam nobis, quod ſellas iſtas equeſtres altiuſculas, è ferro lignoque compaginatas, non haberent. Earum vice ſtragula quædam è panno, corio, pelle, quibus equos inſternebant, eoque & *Strata* dicebant, fere ut hodie noſtri agaſones. Græci ςρώματα pariter dixêre; itemque ἐφίππια, qua voce vulgo & Latini uſi.

usi. Et quidam durius habiti etiam ephippiis carebant: inter quos Germani, qui olim nudis equorum dorsis insidebant. Hinc apud Cæsarem Romanos, ob ephippiorum usum, ut molles contemnunt. Verum nunc ita mutarunt, ut sellæ istæ altiores & fabricæ earum quasi peculiares sint. Sed Germanis fortasse causa sellarum, firmitas; quia securius sic concurrunt & confligunt: certe in sola & passa illa stragula vt facilius ascendere, ita & dejici & delabi. Itaque prisci Romani pelles equis insternebant, ex nobilioribus quidem rariores quasdam, ut è lynce, tigride. Alii centunculos insternebant, aut viliores pannos: honestiores vestem pretiosam magis, aut tapetem. Magistratibus, & qui cum imperio erant, jus fuit purpura aut cocco insternere: atque hi Consulares, & Imperatorii equi. Sellæ nostræ non quidem perveteres, sed nec novitiæ, & fortasse jam in usu Sidonii ævo, qui vocat *Sellas, & Resupinata fulcra*. Quid? quod in columna Trajani, forma quædam nostræ huic consimilis. Sed fortasse verius, structum farctumque aliquid è pannis ibi esse, ad mollius insidendum, sine ligno tamen, aut ferro.

Hastas habebant Equites olim graciles & tremulas: ideoque inutiles duplici causa, cum nec figerent fortiter (erant enim sine cuspide ima factæ) nec collinearent recte. Imam cuspidem Græci σαυρωτῆρα dicunt, sive etiam σύρακα, & οὐρίαχον. Hanc autem hastæ equitum non habebant olim, sed tantum cuspidem supremam. Alias ejus usus erat; tum ut priore parte fracta, ima cuspis percutiat: tum ut recta statuatur defixa terræ, cum ea feriata.

Scutum, sive *Parmam* habebant ex bovillo corio, arte leviter durato; eoque mero, nulla materie subjecta, aut ligno. Fuit igitur cujusmodi Afrorum olim scuta, quæ proprie *Citræ* vel *Cetræ* iis dictæ. Simillimum hoc scutum umbilicatis placentis, quæ

Popana dicebantur, placentæ latæ, tenues, rotundæ. Ex his formam ſcuti equeſtris collige.

Cum poſtea improba eſſet armorum talium uſio, Romani aſſumpſerunt Græcanicam armorum paraturam: prompti enim Romani, ſi qua gens alia, aſſumere mores, & æmulari ſi quid alibi bonum. Qualis autem Græca illa armatura fuerit, nemo melius Joſepho dixerit: *Equitibus gladius eſt ad dextrum oblongus*; etſi pedites eum jam haberent ad ſiniſtrum: oblongus vero, aliter quam in noſtris equitibus, qui breviorem pedeſtri gerunt; olim contra, & valde olim. Nec ſolum gladium habebant longum, ſed *& contum item longum in manu*, vel haſtam grandiorem concurſoriam, ad hoſtem cominus feriendum, aut dejiciendum. Nec dubium eſt, quin olim haſtæ huic uſui, non tamen femore aut genu obnixæ, ob ferrum in imo, quod dixi. Alii tamen ſic ferebant, cum cuſpis ima, σαυρωτὴρ ſcilicet, aberat. Sed Romani an ſub brachium inclinaverint, & ad latus applicaverint, dubium; ratio illa & aſpectus acutioris ferri ſic poſcit. Erat præterea Equitibus illis *ſcutum ad latus equi transverſum, & in pharetra tria aut plura jacula, cuſpide lata, & haſtis magnitudine non cedentia*. Poſtrema arma Equitum, *galea & lorica, ſicut in Peditibus*.

Leves Equites Romani non habuerunt, ſed in eos tamen, & cum iis poſtea pugnarunt. Et nominatim Numidas deſcribit Livius, Equite nudos, inermes, præter jacula; & læva pro clypeo veſtem prætendiſſe, ſed arte jaculatoria celebres. Equos ipſos ſine frænis, virga tantum regebant. Nec fræna tantum adimunt, ſed etiam ſtrata. Deformis ipſe curſus, rigida cervice, & extento capite currentium. Hi ergo Numidæ viles aut ridiculi in ſpeciem, re ſæpe validi & feroces. Scivit Annibal, & Romani, quorum ille victorias ſuas in parte, iſti clades, huic generi aſſignant.

Sed

Sed & aliud eſt Numidarum equitum genus, qui graviores, armati & frænati. Iſti ſane deſultores miri, ex uno in alium equum ſtupenda dexteritate tranſiliebant. Hos Ælianus vocat ἀμφίππους, qui duobus equis non ſtratis, & colligatis inter ſe, vehuntur; qui etiam de alio in alium tranſiliunt, cum uſus poſcit. Homerus agnovit & deſcripſit, ſed in 4 etiam equis alternantes. Theutobocchus Rex Theutonum quaternos ſenoſque tranſilire ſolitus eſt.

LIBER IV.

DE ACIE.

IN Acie *quatuor* conſideranda. 1. ORDO & DIVISIO. 2. LOCATIO *Signorum*, & *Ducum*. 3. FORMA INSTRUCTIONIS. 4. ADJUNCTA ACIEI.

1. ORDO ACIEI.

Ordo in pugna unus & ſimplex per genera militum & claſſes. Haſtati pugnam inibant primi omnium, ex ſtataria quidem & gravi acie; alioquin Velites ante eos, aut leves milites pugnare ſoliti: & ſic per gradus virium pugna procedebat: ab infirmioribus paulatim ad magis firmos firmoſque ventum. Si enim Haſtati profligare hoſtem non poſſent, ſuccedebant Principes: poſt hos Triarii. Hinc proverbium: *Res ad Triarios rediit.* Perpetuus & inviolabilis fere hic ordo, veteri quidem & bona re Romana; quem etiam in navali certamine ſervabant.

Ratio pugnæ: Si Haſtati pellerentur, aut non pellerent hoſtem, retrocedebant in intervalla ordinum;

num, & Principes excipiebant. In hac ars omnis & arcanum militiæ Romanæ, habere vias inter manipulos, claudere & aperire eas, prout visum. Huic invento pene omnes eorum victorias liceat adscribere. Appellantur autem *Intervalla ordinum*, item *Viæ*, item *Spatia*. Græci διαχώρους vocant. Hæc intervalla duplicia: inter Genera, & inter Manipulos. *Inter Genera* transversa erant, post singulum quodque militum corpus: ut post Hastatos, spatio relicto, Principes sequebantur; iterum spatio post istos Triarii. Ergo transversa illa intervalla duntaxat bina. Alia *inter Manipulos*, directa spatia aut viæ, & quæ in uno ipso genere manipulum à manipulo discernebant. Hæc in denis manipulis necessario 9 erant. Modus & quantitas singulorum pro locis, pro copiis, pro Ducis arbitrio variavit; tamen illa transversa grandiuscula fuisse videntur: & probabile est, Principes ab Hastatis, 50 circiter pedes fuisse remotos. Triarios ab illis, 100. Nam hic erat Prætor, & signa, & Principiorum ipsa forma. Opus etiam profecto tali aliquo intervallo ad procedendum aut recedendum, & ne agmina miscerentur. Jam in directis viis aliter atque aliter fuit pro usu. Si Velites interjecti, latiusculas fuisse oportuit, pedum 20, aut 30. Si non, fuerint sane pedum 10. Id quoque pro numero legionum aliter, & ubi hæ multæ, ac, quod sequitur, manipuli, spatia non potuêre esse magna.

Usus istarum Viarum magnus. In pugna enim, etsi divisi ordinibus, tamen unum omnes corpus statim fiebant, cum opus; & per vias istas jungebant se, & disjungebant. Hoc ita, exempli causa, factum: Hastati premuntur, volo Principes succedere, & istos recipere, statim id fiebat beneficio viarum: recedebant enim manipuli Hastatorum singuli, & aversi leviter vias Principum ingrediebantur, quas ii laxabant, & ipsi quoque leviter procedebant. Tum aut retinebant apud se Hastatos, duplicato agmine;

aut

aut plane fessos retro se locabant in grandiore intervallo, ordinibus semper servatis. Idem in Triariis, si Principes improspere pugnantes receptarent. Nec manipuli manipulos impellebant in hoc recessu: Nam singula genera vias suas dimensas habuêre, sed non per alia genera penetrantes. Manipuli Principum claudebant à tergo viam Hastatorum, & liberum per eam aspectum aut excursum habebant; idemque Triarii per istorum. In quincuncem igitur dispositio ista manipulorum fuit. Inter singulos vero milites spatium fuit 3 pedes, idque utrimque à latere, à tergo, ob gladii scutique usum commodum.

Triarii sub vexillis considebant, sinistro crure porrecto, (ab ea sessione ἔφεδροι, Tertiarii explicantur in Glossis: & Varro inquit, *quod Triarii subsideant, ab eo* Subsidium *dictum,*) scuta innixa humeris, hastas sub recta cuspide in terra fixas, haud secus, quam vallo septa inhorreret acies, tenentes.

Vetus levis armatura, quæ constitit Rorariis & Accensis, non in prima acie, aut viarum intervallis, sed post Triarios in extrema acie disposita erat. Itaque tunc non committebant pugnam: quod postea factum; pugnabant enim fundis, jaculis, & telis quæ eminus mitterentur. Postera ætas Velites à Triariis removit: & ad principia locavit. Et triplex fere eorum locatio: Interdum ante omnia signa, & in fronte: Interdum mixta primis manipulis, aut potius in jam dictis viis: Denique interdum non in viis sparsi, sed in cornibus positi junctim; eaque crebra dispositio, & Vegetio solennis. Sed ubicumque positi, prodire ante alios soliti, & pugnam committere, cum datum signum. Cedentes autem, inter legiones recipi solebant, & à tergo poni, aut iterum alia procurrere.

Eques fere dupliciter locatus. Primo in cornibus, ita ut legiones sociosque medios haberet; quæ fere ordinaria positio. Altera, ut à tergo interdum pone-

ponerent, ſpatiis relictis inter manipulos aut legiones, qua poſſent cum impetu emitti. Id fiebat fallendo hoſti, & ut improviſa res eſſet.

Socii plerumque ſtetêre in cornibus, & ad latera legionum, ipſi diviſi in cohortes & manipulos. Hinc eſt, quod ipſæ Alæ, ſive agmina Sociorum, *Cornua* dicta. Si vero nulla media acies, & duo Cornua tantum, tum exteriores cujuſque partes Socii tenebant. Ita ut plurimum: nam & in fronte, aut aliter, Socios poſitos legas, pro loco, aut uſu.

2. SIGNORVM LOCATIO.

Cuique manipulo ſua ſigna, tum & Legioni communis Aquila fuit. Et manipulorum ſigna in ſuo quæque manipulo fuiſſe, ratio & exempla docent. Sparſa igitur & diſpoſita per manipulos: ſed an in fronte, aut medio manipuli, ambiguum credo utrumque. At vallum aliquod virorum objectum erat, ne ſic nuda oſtenſa & oblata hoſti. Atque ii ſunt, quos *Anteſignanos* appellarunt: quæ vox tamen communiter de toto primo agmine invaluit. & ipſi Haſtati videntur ſic dicti, non quia ante omnia ſigna (ſua enim habebant) ſed quia ante præcipua eſſent, Aquilam & Triariorum, quæ legionis & cohortium prima erant. Hos Græci προμάχους τῶν σημείων vertunt, *Propugnatores ſignorum:* ſive & προτάκτους, *Præpoſitos*, à loco. *Poſtſignani*, qui erant in extrema acie.

Signa duplicia in Romana militia: *Peditum*, *Equitumque.* Peditum item duplicia: *Legionis* totius, & *Manipulorum.*

De Aquila, Legionis ſigno.

Signum Legionis *Aquila*, nec niſi unius una, nec Socii quidem, cum in aliis pares, eam habuerunt. Et quia hæc præcipui imperii ſignum, ſubjungi ſub eam Socios voluerunt, & Auxilia, non ſeorſum ha-

bere.

bere. Itaque per ipſas Aquilas numerabant Legiones.

Aquilæ origo varie petitur. A Jove alii, qui hanc inſigne militiæ habuerit. Quidam à Troianis. Forte Romani repererunt à ſe, aut vicinorum exemplo. Sane rapacium aliquot animalium effigies aſſumi & præferri bello convenit, & varie olim fecerunt Romani. Nec enim ſolam Aquilam priſci illi, ſed plura ejuſmodi animalia protulerunt, nata in pugnas aut raptus, ut Lupos, Minotauros, Equos, Apros, Porcos. Etiam priſci Germani ferarum imagines inter ſigna habuerunt. Aquilæ vero hæc dignitas etiam apud alias gentes fuit. Perſis regale hoc ſignum.

Forma Romanæ Aquilæ: Pinnas extendens ſummæ haſtæ inſiſtebat, ex auro vel argento, & fulmen ſæpe unguibus tenebat, quaſi jaculatura. Sed nec corpus ipſum Aquilæ magnum. Cum in hibernis eſſet Aquila, in ſacello ſeu ædicula repoſita, atque inde mota, cum educenda. Enimvero & olim Romæ ſigna in templo. Et ſane repoſita ea in ærario, templo Saturni, religionis cauſa, & cuſtodiæ, quia pecunia ibi publica & argentum. Defigi etiam in terram ſolebat, etiam in ipſa pugna, cum ea in loco ſtaret, nec impelleretur hoſtis. Sed & in caſtris defixæ ſtabant Aquilæ: ac inter prodigia erat; cum in hoſtem eundum eſſet, non potuiſſe evelli. Olim quidem ipſa haſta ita ſolo infixa: at poſtea (ad cuſtodiam, an ad delicias?) non ipſa haſta, ne macularetur aut abſumeretur; ſed loculi aut thecæ ferreæ in terram defixæ, & in eas immiſſa ima haſtæ cuſpis. Iſti loculi ferrei quadrati, in acutum deſinentes, introrſum vacui efformabantur.

De ſignis Manipulorum.

Signa Manipulorum quæ fuerint, ipſa vox indicio eſt. Nam cum perticis manipulos fœni ſeu ſtra-

minis ſuſpenſos ferrent, illa ipſa manus, quæ ea ſe-
queretur, dicti *Manipli*, Ovid.

Pertica ſuſpenſos portabat longa maniplos,
Vnde maniplaris nomina miles habet.

Sed hæc ruſtica non manſêre, poſterior forma fuit haſta, in cujus ſummo tranſverſum ligneolum, in modum crucis, & ſæpe cum manu ſupra eminente; nonne alluſione ad Manipuli vocem? Sed & orbiculi quidam, vel clypeoli infra crucem haſtæ adnexi, nempe ex argento vel auro imagines, Deorum primo, ut Martis, Romuli, & talium, qui ſcilicet militares Dii; & ab hoc exemplo ipſorum deinde Imperatorum. Sic Druſi imago inter ſigna, ſed & Sejani, per adulationem. Et hæ imagines in ſignis. Signa ipſa ex auro, etſi haſtæ argentatæ erant: olim tamen & ſigna ex argento, quoniam color is longius fulget. Qui has Imperatorum imagines portabant, *Imaginarii* vel *Imaginiferi* dicti.

Vetus, ſed paucis notum fuit, Pila, vel Globus in ſumma haſta. Sic Auguſtus pilam in ſigna fertur conſtituiſſe, propter nationes ſibi in cuncto Orbe ſubjectas, ut pila figuram Orbis oſtenderet. Turcæ hodie retinent, & equinos aliquot pilos ab eo globo pendulos demittunt. Hoc genus vexilli *Tufam* vocabant Romani.

De ſignis Cohortium, & Equitum.

Cohorti non erant propria ſigna, nuſquam enim olim expreſſa: ſed inferiore ævo ſua habebant vexilla, etſi olim vexilla Equitum propria. Hinc *Vexillarii.* Et erant hæc vela quædam quadra expanſa ad haſtam; ſed vela modica. Noſtra ætas retinet in Equitum Bandis: etſi forma paulum diverſa. Propius accedunt templorum vexilla, quæ in luſtratione & proceſſibus anteferuntur. Hinc *Vexillatio* de ipſis Equitibus aut ipſorum Ala, crebrum poſteris ver-

verbum. Hæc vexilla posteriori ævo *Flammulæ* dicta. Erant è purpura, & auro mixta. Atque his vexillis, ut & signis aliis, Principis nomen inscriptum aureo textu.

Erat & ritus magis priscus, cum unum aliquod & Imperatorium vexillum grande præferretur, nomen ejus habens, non tamen aureis, sed puniceis literis inscriptum; eoque vexilla ipsa tunc non punicea, sed candidi coloris. Hoc Imperatorium signum postera ætas *Labarum* dixit.

De Draconibus.

Draconis signa ab ipso Apolline morte draconis inchoata. Formam graphice dat Suidas: *Draco extensus in pertica; ejus caput ex argento factum erat, dentibus restrictis & nudis, minace rictu; reliquum corpus sericeo textu, longitudine & crassitie & varietate coloris in verum draconem.* Iis usi Assyrii, Indi, & Scythæ; Daci item, & ab his Romani, imitatione. Placuit enim ille terror, quem moti in aëre faciunt, & visum bello aptius, quam Romana illa signa. Nisi quis tamen à Persis magis petat; cum inter spolia à Zenobia capta & traducta, etiam Persici dracones legantur. Deinceps quidem crebri in Romana historia. Qui signa draconum ferebant, *Draconarii* dicti. Quidam proprii & peculiares Principis fuerunt, qui toti è purpura, in ejus comitatu. Etsi ὑφάσματα dicuntur, etsi textu sericeo, etsi Flamulæ, denique sub tegminibus texti: tamen profecto ambigas, an in velo sic depicti fuerint, aut acu texti, an potius corpus totum solidum è pannis & subtegmine factum. Columna Trajani, corpora, non imagines præfert. Et à Græcis longitudo & profunditas iis datur. Quid? quod sibilasse eos volunt, concepto vento: nam hastarum aureis gemmatisque summitatibus illigati erant, hiatu

hiatu vasto perflatiles, & ideo velut ira perciti sibilantes caudarumque volumina relinquentes in ventum. Sidonius vocat *Textilem anguem*. Prudentius *Draconum pallia*, pro mente & ritu vulgi, cum & hodie in velis militaribus varia sic pingamus.

De Signorum religione.

Hæc Romana signa fuerunt, quæ sacra habuerunt, per quæ jurarunt, & quos unicos bellorum Deos. Bono consilio; ut religionem animis ingignerent, & signorum non amorem tantum, sed & venerationem. Ergo firmius asservabant, fortius amissa recuparabant. Quoties legimus, integras acies jam fluctuantes, jam recedentes, restitutas & impulsas, signis in hostem jactis? Suadebat enim repetere, non pœna tantum quæ manebat iis amissis; sed etiam pudor & religio, & quasi Deos ac sacra sua prodidissent: Deorum cultus iis exhibitus. In rebus ipsis, quod perfugium illic, ut in sacris: Quod ea ornabant, ungebant, colebant, ut ipsos Deos. Hinc *Signa uncta*. Tacitus *Propria legionum Numina* vocat.

LOCATIO DVCVM.

Imperator in media parte erat; ratio enim vult, ut ibi sit, unde prospiciat & mandet facillime in omnes partes; qui locus medius est, sed paulum tamen ad finem magis admotus. Nam inter Principes & Triarios, ante Aquilas stetisse censendum; etsi pro arbitrio tamen sæpe mutavit.

Legati & Tribuni juxta Imperatorem: nisi tamen Legati curarent, & præpositi essent certæ alicui legioni aut cornu, quod sæpe; tunc enim in medio ejus, loco Imperatoris agebant. Quod idem aliquando in Tribunis, ut huic aut illi parti præficerentur; sed vulgo retro Principes stetisse videntur, quo ordine in castris, & juxta eos Sociorum Præfecti.

Centuriones vero juxta suam quisque centuriam,

id

id est, in capite ipso: nam verisimile est, à fronte eos præivisse & curasse, ut Optiones eorum à tergo. Argumentum à castris, ubi item in manipulis primum locum & sedem habent. Imperator ipse plurimum in equo, & hoc fine illi equi Imperatorii. Et ipsi Tribuni sæpe in equis, imo interdum inter equites pugnarunt. Quod an in omnibus verum sit, incertum: fortasse in iis tantum, qui ordinis & loci equestris. Plebeii steterunt pedites inter suos.

Locatio Militum.

Ipsi gregarii milites secundum matriculæ ordinem in aciem dirigebantur. Matricula hæc fuit ordinis à Centurione instituti. Nam suos juxta vires, & pro judicio locabat, certis quemque locis, quos in acie & agmine tenerent. Quisque locum suum noverat, & hos ordines pertinaciter servabant. Cautio erat, ne quis miles à signis 4 pedes longius procederet, id est, ne quis vel passum unum progrederetur extra lineam, ubi signa. Imo & mors pœna, si qui reliquissent. Quod idem in agmine servabant, etsi non mors hic semper, sed minor pœna, ubi nimirum minor excessus & aberratio. Quod si major, profecto desertionis pœna mors erat. Desertor autem habebatur, qui longius, quam unde tuba audiri possit, excessisset. O prisci, ô nostri mores, quam dissidetis! Hodie nihil tam impune, quam vagari, præsidari, rapere; olim mors leviter abeunti. Nec Romani solum hic severi, sed etiam Græci, qui hos tales ignominia notabant. Et Spartanis lex erat, ut stantes in ordine vincerent, aut morerentur. Duræ hæ leges, sed utiles: & istæ sunt, quæ viros, quæ milites pepererunt, gentium hominumque victores.

3. ACIEI FORMÆ VARIÆ.

Acies fere aut Duplex, aut Triplex. *Duplex*, cum tota acies in cornua duo secta, dextrum & lævum.

Ea

Ea sæpissime obtinuit in exercitu Consulari, cum duæ legiones, & singulis sua Auxilia adjuncta. Hæc sectio vetus, & aliis quoque gentibus usurpata. Pan ordinis & Cornuum autor; unde cornutum fingunt. *Triplex* est, cum præter cornua, alia etiam media exsurgit. Id quoque crebrum, non solum ubi plures legiones, sed & cum duæ, istis scilicet in medio positis, Sociis ad utrumque Cornu.

Sed est & alia ratio duplicis, triplicisque aciei, cum præter simplicem illam divisionem, à tergo etiam sectio fit & discrimen. Vt si 4 legiones habeam, duas in fronte cum Sociis suis pono, totidem à tergo, velut in subsidiis suppono. Idem in duabus quoque factum, & aut Ala utraque Sociorum præposita, subjunctis legionibus; aut contra. Has autem secundarias aut tertiarias legiones sive copias, *Subsidia*, & *Subsidiarias* etiam vocabant. Nec totæ semper legiones, sed cohortes aliquot sic substitutæ. Hæ præcipuæ sunt & receptæ Romanis instructiones; quas tamen leviter variabant promovendo, aut retrahendo. Plerumque enim æqualiter utroque cornu & simul concurrebant: quod Cato, *recta fronte*; Tibullus, *æquatis frontibus* dixit.

Altera depugnatio *Obliqua*, cum cornu ante cornu promovetur.

Tertium genus *Sinuata* acies, cum in triplici acie tertiam & mediam amoves ab hoste, & cornua modo immittis.

Quartum genus huic adversum, cum scilicet ipsa media acies prominet, & incurrit prima in hostem. Græci ἐπικαμπτὲς *flexum* dicunt, sive etiam κυρτὸν, *gibberum*. Hac Annibal in pugna Cannensi scitissime est usus, sed cum ea quoque arte, ut cornua robustissima haberet, & integra servaret, & mediis denique pulsis, sinu facto, immitteret ea utrimque legionibus, victoriæ suæ certam causam.

Aliæ quædam acierum formæ apud Romanos etiam

etiam interdum usurpatæ; quas strictim, & per indicem dat Cato; ut, *Cuneus*, *Globus*, *Forfex*, *Turris*, *Serra*.

Cuneus, qui est, cum angusta in fronte acies, trigoni forma, paulatim se retrorsum pandit: unde & *Trigonum* vocant. Item ἔμβολον sive *Rostrum* Græci. Dixêre & *Caput porcinum*, quia assimilatur, & quia velut fodit & ruit invadendo. Literæ Δ assimilabatur. Et anterior pars, qua in acutum desinebat, recta & densa erat, quia scutis, undique muniebatur. Crura autem utrimque secundum ordines & cohortes in profundum composita; & pleraque parte in obliquum extensa, deibant paulatim & disjungebantur, donec in maximam longitudinem progressa desinerent; ita ut medius locus vacuus relinqueretur, & terga militum nuda per ordinem conspicerentur. Franci pugna in Narsetem sic usi. Sed & Hispani olim creberrime. Romani etiam non raro. Significat etiam *Cuneus* Historicis multitudinem confertam.

Globus, qui à sua acie separatus, vago superventu incursat inimicos. Sed & figura globosa, & in rotundum fuisse videtur.

Forfex, quæ & *Forceps*, cum contrario Cuneo acies instruitur, latioribus primis & apertis, ac paulatim desinentibus in angustum. Literæ V formam exprimi. Usus, ad cuneum solvendum & atterendum.

Turris, Græcis πύργος, est ordo militum in quadro. Differt à Laterculo, quod Turris in altum & profundum quadra instructio; Laterculus jacens, & in latum.

Serra præliari dicitur, cum assidue acceditur receditur que, neque ullo consistitur tempore. Id fiebat, cum manipuli primæ aciei modo invadebant, modo resiliebant; & reddebatur dentata quædam forma. Potuit & aliter, cum Velites ex intervallis manipulorum insiliebant & resiliebant.

4. ACIEI ADJUNCTA.

Adjuncta Aciei sunt. ALLOCUTIO. 2. CLASSICUM. 3. CLAMOR. 4. SIGNUM PUGNÆ.

1. *De Allocutione.*

Allocutio est, cum Imperator affatur publice suos milites, & retinet aut impellit. Retinet, aliquando nimis aut propere gestientes: impellit tardantes aut timentes. Ad summam, format in quacumque re & docet. Utile haud dubie vetus hoc institutum, cum Imperator consilio, & sæpe eloquio validus, & semper auctoritate, suos composita oratione excitaret, & vel timidis robur ac vires daret. Ab illo autem ardore ad pugnam recta ibant, cum præsentia Imperatoris adhuc in oculis, verba in auribus versarentur. Certum est, acies aliquot erectas, & ad victoriam firmatas sola hac concione.

Modus talis: Sæpe interequitans ordines ita affatus eos est, sub ipsam pugnam: sæpe in castris, & ante egressum. Aliquando etiam extra suspicionem omnem pugnæ, si qua seditio aut querela, aut alius animorum morbus, cui sermone mederetur. Sed cum in castris, aut etiam in ipso campo interdum, fiebat in tribunali, quod è cespite subito erigebant: Altior enim Imperator esse debebat, & ad auditum faciliorem & latiorem, tum ad auctoritatem. E cespite, dixi, tribunal fuisse, etsi in hibernis fortasse etiam è lapide, nihil vetat, sed illud fere solenne, & è militiæ ritu.

Circa hunc cespitem sive tribunal milites dispositi non confuse, nec ut quisque accurrerat, sed per manipulos & turmas. Ubi & vexilia prælata, id est, signa manipulorum, turmarumque, & ipsarum legionum, & juxta ea Centuriones & Duces; etsi Legati & Tribuni fortasse à lateribus Imperatoris, aut

aut à tergo: Legimus tamen, milites etiam vocatos interdum in concionem ad ipsa signa, id est, ad Principia: cum nempe in castris affatio esset: ibi quippe ante Prætorium ipsum tribunal, ut dicetur in re castrensi. Inibi cum armis convenerunt.

In hoc alloquio approbatio aut improbatio, & utrumque per sua signa. Veteri ritu clamor in assensu militari, & dextræ sublatæ: contra, fremitus aut mœsta taciturnitas. Sed & tertium assensus genus erat, concussio armorum, sic ut hastis ferirent scuta. Invenias & paulo aliter assensum, videlicet sublatis scutis, vel cum crepitu motis. Sed hæc talia non prisci nimis aut mere Romani ritus; ab exteris & barbaris manarunt: Germani quidem & Galli sic factitarunt ab antiquo.

2. *De Classico.*

Classicum dicitur, cum signa omnia pariter canunt, & militem vocant incitantque ad pugnam. Ducta vox à Classe, quod sono tali classes olim ad concionem vocabantur: sive etiam ipsa primitus, *à calando, Calassica.* Sane vocari classico verum est. Simile in ipsa Urbe olim, ritu valde antiquo. *Classici* nomen proprie buccinæ aptare Vegetius videtur: contra soli tubæ asscribit Suetonius. Sed in his talibus non aliud est *Classicum canere*, quam πολεμικὸν sive τὸ παρακλητικὸν σημαίνειν, *bellicum aut incitatorium canere,* certis videlicet modis. Quod in pugna quidem legitima fiebat omni illo instrumento, & cornuum, & tubarum; Lituus etiam miscebatur.

Litui distincti à cornu, à tuba; nam Seneca facit adunca esse forma; quæ non in tuba. Dixeris à similitudine auguralis litui appellatos, qui in extremo incurvus. Qui eo cecinit, *Liticen* dictus. Dabat acutum & stridulum sonum. Unde colligendum, grandem aut patulum canalem hunc non fuisse. Fuit igitur *Lituus* medium quoddam inter tubam

& cornu; non rectum prorsus, ut illa, nec totum incúrvum, ut istud. Quin tamen confundant scriptores, haud abnuo.

Tuba ejus formæ, cujus apud Europæos fere hodie vides: ære directo ducta est, canali ad exitum latiore; quæ erat militaris. Nam & alia sacrorum est, dispari usu, & fortasse forma. *Tuba* dicta à tubo sive canali, quem referebat. Tuba etiam digniores usi, & illa canebant, imo summates viri exercuerunt. Tuba priscis Græcis ignota: Homerus novit, sed nusquam Heroibus tribuit, quia nondum in usu Græcorum. Ejus sex genera facit Eustathius. 1. quam Minerva invenit, & ab Argivis hoc cognomento colitur Σάλπιγξ ἀθηνᾶ. 2. apud Ægyptios, quam Osiris reperit, quæ χνὴν ipsis dicitur, & ad sacrificia utuntur. 3. Gallica, conflatilis, non nimis magna, quæ os habet deformatum in bestias, & canalem plumbeum, in quem inspirant Tubicines, atque est acuti soni. vocatur ab ipsis Gallis *Carnyx*. 4. Paphlagonica, cujus os effigie bovis, gravi mugitu, sursum inflanda. 5. Medica, è calamo tubam habens, gravi sono. 6. Tyrrhenica, similis tibiæ Phrygiæ, habens orificium scissum aut fractum: ea valde acuta. Et istam volunt esse hanc nostram & Romanam, atque à Tyrrhenis traductam. Tuba etiam ad mortuos utebantur, sed nobiliores: neque enim ea vulgo, sed in funeribus Indictivis, scilicet ad populum classico convocandum. Quod ipsum in militibus decore servatum, ut ii sepelirentur ad bellicum hoc instrumentum.

Cornua dicta, quod ea, quæ nunc sunt ex ære, tunc fiebant ex bubulo cornu. Et prima origo à boum cornibus, & pastorum instituto: nam illi sic calabant pecus aut boves. Ergo olim nihil discriminis inter Buccinam & Cornu: postea fuit, & cornua ista ex ære facta grandiora, & magis reflexa.

Buc-

Buccina prioribus sejuncta, quod Vigiliæ ostendunt: nam nemo illic cornu aut tubam sonuisse dixerit, sed buccinam signanter plerique omnes. Fuit cornu bovillum initio: nec à bove male derives, ut instrumentnm, quod bubus canit, aut quod boves canit & vocat. Ea ex ære facta.

Qui inflabant, universe *Aeneatores* dicti, quia omnia ex ære. Cuique manipulo aut turmæ sui videntur fuisse Æueatores: Nempe singularum partium sui, & tot fortasse, quot signa: tum etiam communes legionis. Illi tempore pugnæ in sua quisque parte steterunt; isti juxta Aquilas & Imperatorem.

Modus incinendi classici: Tubicen unus utrimque insonuit, & mox alii pariter responderunt; priores quidem ii, qui rotundo quodam loco constituti, tubis certum aliquod modulabantur, quo ut consisterent, & prælio se pararent, milites admonebantur: tum deinde omnes reliqui, qui animos irasque militum acuebant, & ad pugnam excitabant. Triplex ergo tubæ sonus: Primus unius & singularis, qui Primipili fortasse, haud longe ab Imperatore, ejusque nutu incinuit. Secundus aliquot aliorum; qui in loco quodam orbiculato, & fortassis editiore stabant, ad signa & Aquilas. Tertius omnium aliorum per cohortes, per turmas, qui pariter jam Classicum canebant. Nam duo priores soni non nisi expediendo militi videbantur, paulatimque ejus animi & iræ motæ. Facit enim profecto hoc sonus, & magnam vim habet ad spiritus & sanguinem evocandum. Ideo Romani non in equitibus solum, ut nos, sed etiam in peditibus tubas habebant. Nam tympana, & cujusmodi nos vasa pulsamus, Romanis non in usu; apud alias tamen gentes observitata. Imo in convicio apud illos Tympanotriba: & Galli, id est, effœminati Matris Deum, ea pulsabant.

Vetusta tamen tympana, & ab ipso Baccho, sed in eo choro fere relicta: & apud molles. Et ab eo fortassis est, quod in bello etiam tympanis usi Indi, & Abari sive Huni, gens barbara. Sed certe diversa erant à nostris illa Indorum: nam ex palmæ arboris cavato stipite, cui tintinnabula ex orichalco introrsus adaptabant; & os deinde vasis taurino corio occludebant, atque id in altum ferebant, concutiebantque in acie. Tintinnabula igitur, quæ multa & magna intus, inconditum quendam sonum edebant. Talia etiam Parthis tribuit Plutarchus. Etsi in marmoribus Galli Matris Deûm conspiciuntur tympanum manu tenentes, rotundum infra, supra planum, atque ibi corium inductum, quod bacillis pulsant; cujusmodi hodie equestria Germanorum vel Afrorum tympana. Nec in ære tantum tales pelles, sed in ligno sic cavato & aptato, pelle ex una parte ligno extenta. Quod dimidiatum nostras tympanum, jam plenum, sed alio nomine, habetur apud Isidorum. *Symphoniam* vocat: *Symphonia*, inquit, *vulgo appellatur lignum cavum, ex utraque parte pelle extensa, quam virgulis hinc & inde Musici feriunt.*

3. *De Clamore militari.*

Classicum excepit *Clamor* militum; itaque edebatur in ipsa imminente jam conjunctione & conflictu, incitatio pariter animi & virium, at qui hosti terror. Nam hos habebat fines. Itaque ante, & cum eminus, silentium vastum erat; incursus & impetus duntaxat cum clamore factus. Vetus hercle hoc institutum, & Romuli ævo usitatum. Duplicem habuit causam, ut dixi, hostium terrorem, & sui incitamentum.

Probabile est, hunc clamorem fuisse voces aliquas confusas, repetitas, nec quidquam significantes, cujusmodi subitæ, & primi impetus esse solent, syllabæ potius, quam verba. Fuit apud Græcos quidem

dem vox ipſa ἀλαλάζειν, ϰ̀ ἀλαλαγμὸς, aſſidua in iſta re: & quid aliud, quam formata à ſyllaba iſta repetita, *Al al*, vel *la la*? qua utebantur ſcilicet in provocando. Apud Romanos quid fuerit, ignoratur; niſi quod *Barritus* poſteriore ævo reperitur, ſed Germanorum verbum. Uſi tamen Romani: an quia ſyllaba illa repetita prior, ut hodie Germanis quibuſdam *Bar bar*? an à clamore ductum? quoniam *Baeren*, vel *Beren*, hodieque ſublate & ferociter clamare nobis ſignat. An denique ab urſis formatum? qui *Beeren* item nobis Germanis: & haud abſurde ab iis petitum, quod quaſi vocem illam imitantur. Vox quidem noſtras, Tacito teſte. Ita legitur in eadem re λυκηθμὸς, quaſi dicas *Lupinum ſonum*, & qui lupos ululantes imitabatur. Etiam Galli ululatu uſi. Germanorum Barritum & Romani inferiores aſſumpſere. Hic Barritus etiam *Barbaricum* dictus Feſto, quod eo genere Barbari utantur: clamor eſt, qui ipſo fervore certaminum à tenui ſuſurro exoriens, paulatimque adoleſcens, ritu extollitur fluctuum cautibus illiſorum. Gentis etiam aut patriæ nomen acclamatum reperitur, ut nunc à quibuſdam ſolet. Nam Hiſpani Hiſpaniam ingeminant in concertatione aut rixa, & cum auxilium cient. In Plutarcho lego, Romanos etiam uſurpaſſe crebro illud *Feri*, in acie, & cum ſeſe mutuo adhortarentur. Nec ſolum clamore uſi Romani, ſed ſtrepitu etiam & concuſſione armorum. Quod ipſum uſurpabant etiam nondum vicino hoſte, & dum duci in eum vellent.

Hic clamor tanti apud illos æſtimatus, ut ex eo dijudicarent de eventu pugnæ; nam momentum habet ea res etiam à naturalibus cauſis. Quippe duo ſenſus in nobis, per quos timor maxime in animum penetrat, Oculi & Aures: alterutrum igitur illorum qui turbat, næ ille victoriæ ſuæ multum confert. Itaque non injuria Cato dixit: *Verba plus quam*

gladium, & voces quam manum, hostes territare, & in fugam vertere.

Clamore jam olim & aliæ usæ gentes, idque Pane inventore: unde *Terrores Panici*, proverbium fecerunt. Macedones, & Persæ usi. etiam Græci, quibus aut τὰ ἀλαλάζειν passim tribuitur, aut τὸ παιανίζειν. Duos enim Pæanas norunt Græci: Unum ante prælium, Marti; Alterum post prælium, Apollini. Illum ἐμβατήριον παιᾶνα, *Congressivum Paana*; hunc ἐπινίκιον παιᾶνα, *victorialem Paana*, dixerunt. Videntur cum cantu aut rhythmo quodam fuisse, atque ideo Pæanes dicti. Mansit apud imos etiam Græcos, qui tamen, ut Christiani, *Vicit Crux*, pro Pæane habebant.

4. *De Signo pugnæ.*

Signum pugnæ diversum à Classico, quia istud mutum: illud auribus, hoc oculis serviit, & tempore Classicum præivit. Nam Romani, cum decretum jam pugnare, tunicam russam in Prætorii fastigio extendebant in hasta, ut eo signo miles moneretur parare se, & arma; tum etiam, ut, si qui dispersi, convenirent, Utile fuit in re subita, & ut momento omnes monerentur. Hanc tunicam alii *Vexillum russum* vocant. In navali etiam pugna usurpabant. Tale signum etiam erat ad iter. Apud Curtium, cum tubæ sonus haud pariter ab omnibus exaudiretur, dum castra movenda essent, Alexander perticam, quæ undique conspici posset, supra Prætorium statuit, ex qua signum eminebat pariter omnibus conspicuum.

Signum denique superest, quod item *Signum pugnæ*, aut simpliciter *Signum* dicunt. Illud idem *Tessera*, & Græcis σύνθημα, quod datur uno alteroque verbo sub ipsam pugnam ab Imperatore, ut eo commilitones inter se norint, & item hostem; cujus usus perit, cum iste quoque tenet. Remedium huic

huic rei non absurdum in Polyæno, qui inter strategemata recenset, quod Acues quidam Dux Arcadum suis militibus signum dedit, interficere eos, qui signum interrogassent. Cæsari bello Africo signum fuit *Felicitas*, ut Bruto *Libertas*: & plerumque tale aliquid, breve, & ominis boni: ut puta, *Victoria*, *Palma*, *Virtus*, *Deus nobiscum*, *Triumphus Imperatoris*, & alio pro libito Ducum supremorum. Veteres nomina fere Deorum dabant, quos aut patria aut ipsi Duces colebant. Ita Cyro signum erat. Ζεὺς σύμμαχος, ἡγεμὼν, σωτήρ. *Iupiter socius, Dux, Servator.* Cæsari, *Venus genitrix*: Augusto, *Apollo*. Etsi alia quoque; imo & dicta, & versus.

LIBER V.

DE DISCIPLINA.

Disciplina militaris nihil est aliud, quam: *Præscriptum & lex quadam militandi, & in militia se gerendi.* Itaque ea continet modum, munia, opera, tempus militiæ. Sed quia CASTRA, Gymnasium, palæstra, & sedes, imo domicilium disciplinæ; ab iis exordiendum. In Castris enim Munia, Opera, Exercitia, Præmia, Pœnæ: & uno verbo, hic regitur miles & formatur. Ipsa Castra non sine disciplina fiunt aut constant, quæ sane accuratissima apud Romanos. Hic reperies specimen eximium Romanæ prudentiæ, imo sapientiæ, in toga & sago.

DE CASTRIS.

Nullam noctem Romani sine castris agebant, & semper ligneis terreisque istis mœnibus, ut in urbe, cincti. Institutum hoc sub ipsis Regibus, & statim post eos. Castrorum metatio apud Romanos

aliter, quam apud Græcos aliosque, qui pro locis & temporibus mutabant: non sic Romani, simplex semper & eadem, nisi quod minor vel auctior spatio, pro numero legionum. Sed quadrangula semper, sed portæ & sectiones eædem, sed tabernacula Ducum & militum eodem situ. Hinc utilissima illa notitia castrorum, ad prævisa, & invenienda militibus omnia, sicut civibus in aliqua urbe. Uniusmodi igitur semper castra, si formam consideres; paulo alia, si apparatum totum & instructum.

Duplicia Romanis castra; *Æstiva*, & *Hiberna*. Illa, quæ mobilia, & æstatis sive expeditionis tempore in unam sæpe noctem structa. Quæ iterum duplicia, à moræ mansionisque differentia. Si enim una alteraque, aut omnino paucæ noctes in iis agendæ, sine alia additione, *Castra* dicebant, aut *Mansiones* etiam, posteriori ævo. Si diutius subsistendum, ab ipsa re *Stativa*, aut *Stativas*, scilicet *sedes*; etsi ipsa vox *Sedes*, pro castris; *Æstiva* Suetonio. *Hiberna* sunt, quæ per hyemem, & in diuturna mansione militibus receptaculum; ab ipso item sic tempore dicta. *Hiemalia* Vopisco, *Hibernacula* Livio. Horum origo apud Livium bello Veienti, sub A. V. 358. Stativa illa sub pellibus, Hiberna in oppidis aut castris, quæ tabernaculis, aut alio opere accuratius instructa: & merito, tum contra cœli injurias, tum quia usui plura necessaria in diuturna mora. Itaque hæc talia partes sive membra habebant magis distincta, ut Armamentarium, Fabricam, Valetudinarium, & talia. Imo, revera instar oppidorum sæpe struebantur, præsertim in finibus Imperii, & ubi perpetuæ stationes & prætenturæ contra hostem. Tale in Euphratis, Danubii, Rheni ripa: & hæc ea origo & genitura nobilium aliquot hodie oppidorum. Habebant & *Procestria*, id est, ædificia ante castra, adnexa Hibernis aut Stativis, ut eo reciperentur lixæ, advenæ, mercatores, &, qui alii

paga-

paganorum, castra sequerentur: miscere enim eos militibus, non Romanus usus: habuerunt tamen receptum in castra, hoste instante.

Castrorum Partes *duæ*: SUPERA, & INFERA.

DE PARTE SUPERA CASTRORUM.

Pars Supera Castrorum nihil habet præter Duces, & eorum comites & administros; atque omne corpus legionum & Sociorum infra metationem habuit. Eaque causa ibi denique *Principiorum* nomen, quasi hæc Supera esset extra castra: In supera enim parte erat *Prætorium*, *Quæstorium*, *Pedatura Legatorum, Tribunorum, Præfectorum*, *Evocatorum, Extraordinariorum*. De quibus nunc dicendum.

Prætorium.

In supera Castrorum parte *Prætorium*, primum locum habuit, honoris & decentiæ causa, quia primo Duci primus locus debitus, nempe ea pars, quæ editior, aut cui aliunde nihil obstaret, quæ aspici undique & aspicere posset, è qua dari mandata & audiri. Nam allocutio, signi ad pugnam propositio, circa Prætorium, aut super ipsum facta, quæ locum volebat liberum & conspectum. Ea ipsa res ad majestatem aliquam & vim imperii faciebat, eminere loco, qui dignitate eminebat. Ipsum etiam tabernaculum non solum latius cæteris, sed altius, & quasi in urbe aliqua templum.

Prætorium Polybius vocat τȣ̃ ϛρατηγȣ̃ σκηνὴν, *Tabernaculum prætoris*. Etsi Græci quoque simpliciter ϛρατήγιον, quasi *Imperatorium*, aut *Prætorium* dicunt. Augustæa ætas videtur hoc, *Augustale* dixisse; potest ab Augustis ita dictum esse, qui in eo tendebant. Latinis ideo *Prætorium* dictum, quod initio Prætores erant, qui deinde Consules: & ii bella administrabant; quorum tabernaculum quoque di-

cebatur *Prætorium.* Aliter quoque vox *Prætorii* apud Latinos usurpata, pro conventu, & hominibus, qui in eo loco. Hoc sensu dicunt, *Prætorium dimittere*, quod perinde est, quasi *Curiam mittere*, aut *Senatum.* Quæ missio semper ad horam & statutum tempus facta, scilicet vespere & luce abeunte, cum vigiliæ mox constituendæ essent, & quisque ad corpora, aut munia sua curanda abiret. Ideo mandata, si qua in noctem aut primam lucem Imperator vellet, tunc dabat, ne quies turbaretur castrorum. Simile est alterum illud è militia, *Mittere principia*, apud Frontinum. Dicuntur enim mitti, aut dimitti principia, cum Tribuni non ultra ibi præsident, jus aut mandata dispertiunt, sed sub noctem ad Prætorium eunt, mox ad se ituri; sicque conventum militum solvunt; qui ibi frequentes.

Area Prætorii ampla erat, justum quadratum, cujus latera singula 200 pedum. Latere in latus ducto efficitur area pedum 40000, passuum 1600. Grandis igitur & capax hæc metatio, ac par illi quatuor manipulorum, sive hominum 480. Et opus erat tanta: nam Prætor ipse per se laxius paulo agere & tendere debuit, quam caput aliquod è vulgo. Deinde, quia ministri aut comites illi plures, quos juxta se habebat. Inter ministros erant primo Lictores, & peculiares, deinde servi ad varios usus. Inter comites honestiores multi, qui amicitiæ causa aut militiæ sponte eum secuti. Hi *è contubernio Prætoris*, aut *Contubernales* ejus dicebantur, quoniam eadem ista pedatura tendebant. Imo Senatorum filii, & tale nobiliorum genus, comitari ita magistratus solebant. Atque ipse Julius Cæsar, cum sua causa quadam peregrinari nobiles nollet, tamen hoc utiliter à majoribus institutum non abrogavit, & cum exceptione edixit: *Ne quis Senatoris filius, nisi contubernalis aut comes magistratus, peregre proficisceretur.* Et sane utilitas hic clara, quod juventus caste modesteque

ſteque agebat, ſub oculis & in latere Ducis: quod ſermonibus ſæpe militaribus, & interdum conſiliis intererat: denique Duces agere parendo diſcebat. Sed & laxitate Prætori opus ad mulos & jumenta, quæ plura habebat; itemque ad ſupellectilem & vaſa. Pecunia è publico ad mulos & tabernacula dabatur, & altera ad vaſa, *Vaſarium* appellata. In his quidem adeo non uſum, ſed delicias & luxum quidam ſpectabant.

Forma Prætorii ſuperior fuiſſe videtur rotunda, teſtudinea, id eſt, curvata in cameram rotundiorem. Hac cauſa fortaſſe Joſephus cum templo componit, quod templa pleraque talia: aut etiam, quod eminebat in mediis caſtris, ut in urbe aliqua templum. An & quia religio ibi, & pars ſacrorum? Certe in eo *Augurale* fuit, ubi ſacrificare & auſpicari Imperator ſolet: nam ante illud ara fuit, in qua ſolenniter libamenta aliqua illata & cremata, quotidianæ religionis ergo. *Auguratorium* vocat Hyginus, qui & ſitum ejus parte dextra Prætorii docet, ut tribunal læva.

Tota igitur area ſive pedatura Prætorii erat quaternûm jugerum, ſeu potius verſuum. *Verſum* autem dicunt 100 pedes quoquo verſus quadratum. *Pedatura* vero Latinis eſt, quod Græcis ποδισμός; etſi *Podiſmi* ipſa Græcanica voce crebro in hac tali re Vegetius eſt uſus. ποδισμὸς autem dimenſio, aut & dimenſum ipſum per pedes; ſicut ςαδιασμὸς, per ſtadia. ad verbum eſt *Pedatura*. Et accipiunt non pro ipſa menſura tantum, ſed pro ſpatio areaque, quam ſic dimenſi.

Situs Prætorii in medio, non quidem caſtrorum, ſed aliorum Ducum. Nam ſemper, veteri & novo more, in medio Tribunorum, aliorumque Ducum, Prætoris locus. Profecto ut in acie Prætor ſeu conſul (confundimus hic iſta) poſt Haſtatos & Principes ante Triarios ſtabat, media fere acie, & ad late-

ra Tribuni: ita hic, nisi quod pro Triariis Ablecti, & Extraordinarii, & Evocati substituti. Et hic situs magnæ rationis. Primum, non longe ad Prætoriam portam, quæ illum fere semper spectabat, nimirum ut observet, si quid ille moliatur aut moveat, & nuncios quoque & exploratores statim admittat. Causa altera, ut Duces omnes circum se habeat, quorum consilio, cum opus, statim utatur; item jubeat aliquid aut mandet. Tertia, ut in conspectu habeat subjecta castra, & militem totum, videatque si quid peccent aut turbent. Ipse ille aspectus coërcebat milites, qui sciebant, semper sub oculis sui Ducis se versari, eoque in omnibus magis composite se gerebant: nec Ducis tantum, sed Ducum: quoniam Quæstor, Legati, Tribuni omnes fere huc spectabant. Denique causa etiam hic, honor & dignitas, quod media omnia honestiora, imo & tutiora.

Quæstorium.

Ad Prætorium situm est *Quæstorium*, ad latus dextrum, & supra Legatos; quia Quæstor magistratus erat Populi Romani; alii non nisi in dignitate. Dimidiatum est ad Prætorium in pedatura, quia Quæstor proximus est dignitate Prætori: & magis ideo, quia ampla ei vasa & instrumenta. Habet pedes 200 in latum, 100 in longum. Planities pedum 20000.

Quæstorio *Forum* adsitum, quod rebus venalibus serviit, & conventibus, & legationibus etiam audiendis: ad eum enim locum veniebant & deducebantur primo Legati. Suidas *Gnomam* appellat. Utrumque hoc spatium, tam Fori, quam Quæstorii, grande fuit, & in omni latere circiter pedum 300. Forum illud Quæstoris *Quintana* appellabatur, in castris scilicet post Prætorium, ubi rerum utensilium forum fuit, ut ait Festus: dicta *Quintana*, à quintis cohortibus ibi tendentibus. *Pe-*

Pedatura Legatorum.

Legatorum pedatura ad alterum latus Prætorii, & ubi Forum: ita ut parte una Quæstor sit, parte altera ipsi. Omnino ratio vult, haud longe Prætorem eos tetendisse, quia & dignitate proximi, & ad eum sermonis consiliique causa sæpe advocati. Hi ergo iterum dimidiati ad Quæstorem. Ergo habent in longum singuli pedes 50. in latum 100. Est area 5000. Appello autem longum hoc loco (ne aberres) spatium à Prætoria ad Decumanam, latum à principali ad principalem. Quid, si plures jam Legati, & tot quot legiones, ut inferiore ævo factum? Credo, cum tunc Quæstor non ita vulgo comitaretur, eos utrimque ad latus Prætorii fuisse, & sic medium habuisse suum Ducem.

Metatura Tribunorum.

Tribuni sub ipsum Prætorium ordine siti: divisi in duas partes via media, quæ à legionibus ad Prætorium ducit: & ita collocati seni & seni, ut quisque ordo suam legionem habeat in conspectu. Exempli causa, sex Tribuni primæ legionis, huic sunt oppositi: sex secundæ, illi. Ordo etiam inter ipsos, ut primus ad Prætorium primus esset, oppositus equitibus: secundus deinceps, & sic ad sextum. Tabernacula illorum secreta & disparata: sive quia dignitas in eo aliqua est, seorsim tendere: sive quia ratio voluit, vias quasdam medias esse, per quas ad forum utrumque sine ambitu iretur. Eæ viæ utiles quatuor sunt in utraque parte. quinta enim perit Prætorii objectu. Semper hi ad unum latus, idemque hujus quadrati, collocati: & infra eos legiones: ad id nempe latus, quod aquando aptissimum sit & pabulando. Igitur ita aptabant castra, ut Prætoria porta fere hostem spectaret. Decumana aversissima ab illo. Et per hanc plurimum aquabantur: ergo & facies castrorum tota versa in illam.

Quoad

Quoad pedaturam, Tribuni dimidiati ad Legatum: & habent æqualiter in quadro 50 pedes: sunt in area pedes 2500. Et eo fine hoc spatium, ut tabernacula illic Tribunorum, quæ æqualiter inter se distabant, possent statui: atque ea ipsa laxiora, calonibus, equis, mulis. Quis enim nescit, honestius paulo comitatos instructosque fuisse hos militum Duces, & sæpe Senatores?

Pedatura Præfectorum Sociorum, Evocatorum, &c.

Sociorum Præfectos ad latera Tribunorum ponimus, situ & modulo paribus, quia pari munere & dignitate, nisi quod illi tamen honestiores, quatenus cives. Ratio autem vult, eos opponi suis Alis sive Cornibus, sicuti legionibus Tribuni. Dividantur ergo, & sint in quaque parte seni, eadem metatura, qua Tribuni, nisi quod viæ aut intervalla hic magis exigua, an potius nulla? nec enim hic transitus aut commeatus ulli, cum à tergo excipiant Evocati & Abiecti.

Evocati equites proximi à Præfectis, quia dignitate supra Ablectos sunt. Sequuntur *Evocati pedites*. Horum omnium numerus incertus, & ideo pedatura. Sunto tamen 30, id est, Turma una Romana; habebunt 80 pedes in longum, 125 in latum: area 10000. Supersunt inibi 238 semis. Ea area esset pedum circiter 20000. Caperet igitur manipulos duos civiles peditum, id est, homines 240.

Ablecti equites turma una socialis; ergo 40 equites: ergo area 1333 semis. Efficiunt eam numeri, in longum 120. in latum 111. & quarta pars. A tergo cohors una *Ablectorum peditum*, 336 hominum. Area illi esse debet 28000. ergo essent in latum 233. & dimidius circiter; in longum 120. Supersunt pedes 19.

Ex-

Extraordinarii equites, ſunt in univerſum turmæ 8. utrimque locantur 4. Prætorium & Fora ſpectant Polybio, etſi quidam aliter. *Pedites Extraordinarii* à tergo equitum ſunt: eorum 3 ponamus cohortes, utrimlibet unam cum dimidia; ſed dimidiæ duæ viam aſpiciant, atque ita junctæ quodammodo ſint, niſi pedūm aliquot intervallo.

Pars itaque hæc eſt caſtrorum Superior, in qua vix ulli cives. En prudentiam Romanam! cuſtodiam primarii Ducis & Ducum committere Sociis voluerunt; quid,niſi ut fide ſic habita,magis aſtringerent eorum fidem? Sed & cauſa occultior altera, quod præcipuos ſociorum circa ſe, & in ore atque oculis habebant, ne quid clam conſulerent aut innovarent. Etſi autem iſti undique cingunt Imperatorem, & in cuſtodia habent; non tamen ita, ut non ſit aliquod præſidium civile, ſi opus. Nam & Evocati utrimque ſunt, veterani milites: ſunt in contubernio ejus centeni aliquot homines, quorum munia, à cuſtodia, & velut ſatellitio Conſulis eſſe; unde ii ut plurimum juxta eum, in caſtris, in agmine, puto, & in acie ipſa: adſident cum ſuis Quæſtor & Legati: præſident Tribuni, ad quos ei ſemper receptus, & per eos in medias legiones.

Conſideratio altera, quod loca hic magna & vacua: vel quia decore ibi, vel quia utiliter. *Decore*, ut Forum utrumque, ubi ſi quid litis aut injuriæ, in propinquo qui ſolvant aut ulciſcantur: item ad res venales, ad prædam, ad circulos, & ſermones. *Utiliter*, ut Quintana illa magna; quia ſi opus inſtruere exercitum in caſtris, puta, cum eruptione pugnandum, aut tempore tali, ibi & in foro utroque facillime fiat. Item ſi educendus, ſublatis Extraordinariis, & in latus ſepoſitis, grande ſpatium ad ordinandum. Nunc ad inferam partem deſcendamus.

DE

DE PARTE INFERA CASTRORUM.

Pars Castrorum inferior, divisa & ipsa in duas partes, sed conformes: Via enim media transversa secat disparatque quinos manipulos à quinis; sed in locatione alia nullum inter eos discrimen.

Spatium medium inter superam & inferam Castrorum partem, pedum 100, Romanis *Principia* dictum, Græcis ἀρχαῖα. Etsi enim proprie sic appelles initium ipsum castrorum, ubi legiones (inde enim vox) tamen totum hoc spatium medium inter legiones & Tribunos, sic esse dictum constat. Hæc Principia sacra & casta habita, & fuerunt in religione, ob præcipua signa, quæ ordine illic antefixa; omnes enim primæ decuriæ & manipuli metabantur illic, ergo & signa quæque prima, id est, primi Hastati, primi Principes, & Primipili etiam, id est, Aquilæ ipsæ. An & hoc verum, omnium cohortium signa ibi defixa, ante Prætorem scilicet, & non movenda, nisi eo sciente, jubente? Sanctior item hic locus habitus, quia ibi legionum Numina, ibique aræ atque altaria exstructa. Equidem in Græcorum etiam rebus hunc morem & religionem recognosco.

De Metatura Militum.

Primo *Romani equites*, ut dignissimi, in medio locati, & liberrimos habent egressus. Tuti hic: & quamquam in acie alia dispositio, tamen recepti tunc inter pedites, quia in castris nullus eorum usus. Horum podismus est area 100000 pedum: ad passus si redigas, sunt 400. Spatium satis grande 30 equitibus, 30 equis; nec enim unus plus uno militari equo habuit: non tamen prægrande, cogitanti calones totidem: fortasse & Decurionibus ipsis ali-

qui

qui honestiores comites aut ministri: item jumenta aut muli ad sarcinas, hordeum, frumentum: nec enim ipsi equites onusti, aut eorum insessorii equi.

Triarii honore & loco ab istis proximi, & conveniunt in unam aream: tum ut via compendifiat, tum ut equos observent, ne in castris soluti aut vagi dent turbas. Dimidiati erant ad equites quo ad metaturam.

Princeps & Hastati in una item area, non manipulatim solum, sed & cohortatim locati. Triarii enim, Principes, Hastati, sic in una linea faciunt quique suam cohortem.

Velites, ut militum infimi, ita extimo ordine locati, ad vallum scilicet, & spatium illud, quod castra interiora ambit, ut illud observent, &, ut in acie quoque, proximi sint hosti. sane incustoditum hoc vallare spatium esse non conveniebat, aut leviter custoditum. Et quia Velites sint duplices, *Legionum*, & *Sociorum*: illi ad supernam inferamque castrorum partem locantur: isti ad latus utrumque. Itaque 1200 Velites supra Prætorium tendunt, totidem ad Decumanam, 1000 ad quamque principalem. Tendent autem simplici ordine, nec multum spatii sument introrsum, quia grande unumquodque latus est, & pedum 2000, ac supra. Sed nec impedimenta multa Velites habent, aut arma: & minore podismo iis opus.

Universum autem *corpus Sociale*, Equitum & Peditum, extrorsum situm, ut fere in acie ipsa. Nec imprudentiæ fuit eos dividere, & vires sejungere, ut contra Romani medii juncti, & numero firmi. *Socii* igitur per cohortes locati, quæ, detractis Velitibus, modicæ, nec nisi hominum 236. Erant scorsim positi, ut juncti tamen lateribus essent, sicut Hastati & Principes tergis. Omnes autem Centuriones vallum spectabant, aut Principia & Quintanam: quod ex dignitate eorum, & commodo.

Hoc

Hoc quoque notandum in tota metatione, Decuriones & Centuriones esse in capitibus ad vias, & juxta eos Signiferos. *Prætoriæ cohortes* videntur juxta Prætorium tetendisse.

De Tentoriis.

Tentoria militum in castris vulgo è corio & pelle constat fuisse: inde & nomen, quia funibus tendebant & detendebant. Unde *Sub pellibus esse*, id est, sub tentoriis. Hæ pelles è publico datæ, sed Ducibus tantum. Fecerunt ita & Græci, quibus Xenophon στεγάσματα διφθέρας attribuit, tentoria & tegmina, pelles. Habebant hæc tentoria fulcra & tigilla dumtaxat lignea, quibus erigebantur & sustinebantur. Etsi tamen è ligno etiam reperio, & *Papiliones* vocabant, à similitudine parvi animalis volantis. In hibernis & perpetuis illis castris ex asseribus & tabulis fuisse, nihil absonum, unde & *Tabernacula* dicta videntur: quamvis revera non à materia, sed à forma & usu simili potius, nempe quod sint quasi Tabernæ castrorum. Interdum ubi inopia, etiam stramentis, centunculis, aut vestibus usi. Fiebant etiam ex lino, nostrate ritu, & *Tenta* dicta domus ex lino: res & vox hodierna.

Tentoria 12, in manipulum videntur fuisse. Vegetius quidem auctor, homines 11 una tetendisse, & id *Contubernium* appellabant. Idem præsidem iis dat *Decanum*, qui ipse scilicet undecimus. An ab isto capite Italis hodie *Caporales?* etsi *Corporales* alii efferunt, & ad Ammiani *Concorporales* nos remittunt. Et iste Vegetii numerus pro ipsa alea non ineptus, ut terna & terna steterint tabernacula ordine quaterno. Atque istæ sunt velut domus militares, cuique notæ, & sciebant, quoto, & apud quem manerent. Itaque familiaritas quædam erat & nexus, *Contubernalem* esse: sicut *Adtubernales* Festo dicti, quorum tabernacula juncta.

Culina

Culina non opus militibus, cum in stricta & dura militia Romana panis cibus esset, & obsonia nulla aut rara, de quibus postea. Nec cubicula habebant aut lectos: nam aut humi jacebant, aut super gramen aliquod aut stramen.

Viæ Castrenses.

Viæ Castrenses sunt *octo:* quinque directæ & in longum: tres transversæ. Omnes aut 50, aut 100 pedum. Excipio minusculas inter Tribunos aut Præfectos: item semitas inter tabernacula, si quæ fuerint. Sic enim grandes viæ non solum decoræ, sed & utiles, ad equos & jumenta educenda. Interdum tamen contractæ ob aliquam causam.

DE EXTERNA FACIE CASTRORUM.

Partes castrorum Externæ *tres: Fossa, Vallum, Portæ.*

A tentoriis vallum adjunctum erat quaqua versus pedes 200. cujus spatii vacui (*Pomœrium* nominare liceat) usus triplex. Primo, ad egressus ingressusque copiarum, nempe ut compositi ineant, atque in vacuo eo per genera & manipulos se disjungant, iterumque in egressu sic jungant; quod utibile maxime, si eruptione pugnandum, & instat hostis. Deinde ad pecudes adductas, vel ex hoste captas, vel ad militarem cibum sequentes, & ad prædas servandas: sed ab ipsis, aut Quæstore, mox vendendas. Denique si hostis noctu assiliat, aut per insidias & clam tela aut faces immittat; innoxia sunt ob illud spatium interjectum, & cum perveniunt, viribus defecta.

De Fossa.

Fossa erat exterius vallo prædučta. (Sic enim ab ipsa re dicebant, *Praducere fossam*; dicebant &

De-

Deprimere fossam, itemque *Percutere)* Ea fossa lata plurimum 8 pedes, & totidem alta : alii tamen adaugent. Non raro duplex fossa, ut & duplex vallum, legitur, majoris firmitatis aut tutelæ causa. Hanc accincti fodiebant.

De Vallo.

Vallum est aggestus è terra & sudibus, ad labrum interius fossæ velut murus. Duæ igitur ejus partes, *Agger* & *Sudes*.

Agger est ipsa terra, cum cespites circumciduntur è terra, & ex illis velut murus instruitur, altus 3 pedibus supra terram. Cespes fiebat altus semissem, latus pedem, longus pedem semis : nam nec temere aut pro arbitrio hunc exscindere licuit, sed omnia ad normam. Si terra solutior, ut ad similitudinem lateris cespes non posset abscindi, tum sane aut fossa præducebatur, cujus intrinsecus agger excrescebat; aut sepibus ductis, vel interpositis stipitibus, ramisque arborum, ne terra facile dilabatur, Agger erigebatur. Altus ille sæpe 10 pedes, totidemque latus.

Sudes, qui proprie valli, & inde compositum ex utroque dixere *Vallum :* nam Vallum & Sudes idem sunt Servio. Magis prisci dixere & *Suros :* inde *Surculi* & *Crebrisurum* Ennio, vallum crebris suris, id est, palis munitum. *Sudium* tamen vox creberrima. Sudes erant & quocumque & obvio ligno, robusto tamen, cum daretur : ex robore eas facit Valerius, ex acere Propertius. In oppidis etiam istæ Sudes. Sudium forma : Non fuerunt ex æquabili & simplici ligno, sed habuerunt duas eminentias, & velut cornua, aut tres, aut quatuor, id est, ramos in majori stipite, qui recisi, ut cornua eminebant; tales præsertim in summo erant. Studiose acutæ fuerunt illæ eminentiæ vallorum, ne quis facile possit apprehendendo evellere, lubrico scili-

cet

cet ligno: Et contra transgressum & transcensum. Itaque longiusculos fuisse oportuit hos vallos, cum pars in terram defigeretur, firmamenti causa; & pars emineret: etsi implexos & devinctos inter se etiam fuisse sciam.

Valli modus parte una 2017 pedum, altera pluſculo major 2050.

De Portis.

Portæ in castris *quatuor*; ad unumquodque latus una. Atque inter eas prima *Prætoria*, quæ scilicet vicina & à tergo Prætoris. Solet ea plerumque obverti hosti, ut Decumana averti: & per hanc plerumque exercitus in prælium eductus. Livius vocat *Extraordinariam*, ab iis ipsis turmis & cohortibus, quæ illic tendunt. Duæ laterales & proximæ portæ *Principales*, è quibus læva altera ad discrimen, altera dextra: ita dictæ, quod ibi tendant principes ordines, capita & apices castrorum, ut Tribuni, Præfecti, primique Centurionum: vel etiam à Principiis ipsis, sed tum magis essent *Principales*. Quarta *Decumana*, à cohortibus Decimis ibi tendentibus dicta. Ea est opposita Prætoriæ, & remota ab hoste. Hæc eadem *Quæstoria* olim dicta. Extra hanc supplicia à militibus delinquentibus sumpta. Inferior ætas minores quasdam portulas interstruxit. Fores & januæ etiam iis impositæ ad serandum ac reserandum. Turres etiam in portis ad defensionem lego. Quæ talia tamen, non nisi in Stativis & diuturnioribus sedibus, habuisse credendum est: in unam noctem ne foribus quidem valde opus.

Portæ singulæ, 50 pedum: latiore enim ingressu opus vehiculis & jumentis.

Ambitus Castrorum.

Castra in toto ambitu erant milliare unum & semis, & aliquot passus. In eo spatio peditum 16800 loca-

locarunt belle & commode, equitum 1800, præter comites Prætoris, Legatorum, Tribunorum. præter omne genus calonum, jumentorum, & impedimentorum.

De munitione Castrorum.

Ad castra munienda Romani & Socii communiter & solenniter adhibiti: imo ipsi Imperatores manum interdum admoverunt, in calcar & exemplum. Quotidiana erat, &, si qua alia res, hæc militem firmabat & indurabat. In muniendis vero castris perpetuus & certus ordo, & ut quisque in iis locum & tentorium suum noverat, sic partem quoque operis, quæ obveniret. Nam Socii semper duo latera habebant, ubi tendebant; & eo ordine etiam, quo tendebant: Romani duo reliqua, per manipulos sic divisi. Cum socii jam esse desierunt, per legiones divisio facta, &, si plures, singulis suum latus. Operi intendunt per partes Centuriones, sed toti operi præsunt & curant duo Tribuni, ut scilicet universe omnia apte & cohærenter, & nequid Centuriones remittant. Hi duo Tribuni, ex quaque legione unus, qui per menses suos imperium habebat, ut infra dicemus.

Duo autem fuerunt militum genera; *Munifices*, & *Immunes*. Illi, qui munus facerent, id est, fossas, vallum struerent, excubias stationesque obirent: in quo genere omnes gregarii, & quibus honos aut gradus vacationem non dabat. Isti, qui his omnibus vacarent; qui & *Beneficiarii* dicti, quod beneficio Imperatorum muneribus vacarent. Ejusmodi Immunium duo genera: alii, qui *ex lege* & more; alii, qui *ex beneficio* vacabant. *Ex lege*, omnes Tribuni, Centurionesque, qui arbitri & exactores munerum erant, non actores. Item equites, ob dignitatem. In eodem numero Veterani & Evocati, quos omnino probabile est, cum sponte militiam sume-

sumerent, munerum hac necessitate non adstrictos, nisi item in necessitate. A quo exemplo exauctorati, & qui sub vexillo habebantur temporibus Principum. *Beneficio* autem, quibus id indultum per gratiam, sive quia virtute meruissent. Nec Imperatores solum ipsi dabant, sed indulgebant aut connivebant etiam pro tempore Tribuni. Remissiore jam & minus intenta militia invaluit, vacationes pretio etiam, idque à Centurionibus, emi. Inter alia, quæ militiam & rem Romanam everterunt, hanc scito esse inter occultas causas.

Posteriore ævo quin munierint, opusque fecerint, dubitari non potest vel ex Vegetio, qui distinguit duo genera militum: *Principales, qui privilegiis muniuntur: Munifices, qui munus facere coguntur.* Ipse *Principales* appellat, illos eximios & in gradu: *Munifices*, viliores & gregales. Calones aut servi raro his operibus manum admoverunt, ipsi Romani munierunt: sicut & Macedones. Non enim vilia aut servilia ista habenda sunt, quæ domini Orbis terræ usurparunt. Sub Principibus tamen, molliore illo ævo, lixæ & servi fecerunt hæc munia, interdum & Provinciales.

Postea cum pulverulenta virtus sorduit, & jam pene dedecus esset, vere virum esse, tota res abiit, & desierunt etiam muniri castra, metationis scientia aut usu prorsus intercidente. Etsi jam aliud muniendi genus & levius cœperat, ut non vallo, sed scutis, idque multiplicata serie, cingerentur. Hæc scuta quidem recta & juncta stetisse videntur, ad pila aut hastas acclinata, sed milites item appositi ad tuendum. Græci posterioris ævi, sub quibus munitio iterum vixisse visa est, ἄπληκτα, pro castris dixerunt. Suidas enim ἄπληκτον vocat locum, ubi à via quiescunt legiones.

DISCIPLINA MILITARIS.

Sedem Disciplinæ quia vidimus, Castra nimirum, nunc ipsam. Ad Disciplinam *tria* spectant. 1. MUNIA. 2. EXERCITIA. 3. LEGES. Quæ deinceps inspicienda.

I. MUNIA.

Tribunorum munera in castris erant, vigilias disponere, circuire, tesseras & signum dare, denique, quidquid ad usum, imperare. Sed imprimis etiam jus dicebant, & causas sive lites militares cognoscebant: imo puniebant etiam, & de capite cognoscebant.

Unius legionis sex Tribuni in tres se partes dividebant, & bini imperabant per binos menses: ita, cum duæ legiones in castris, quatuor erant qui imperabant; nec ii continuo, sed diebus alternis. Ista divisio commoda fuit, & prudens: commoda ad alternam requiem; prudens ad concordiam. Quisque enim suis diebus & mensibus, in sua legione, imperium inhibebat. Idem imperandi modus Præfectorum in Socios, qui Tribunis ubique adæquantur. Quæres, cur in semestria tantum? cur non discreti sic in totum annum? Ratio, quod annus actionibus & negotiis inæqualis; æstas tota in expeditione & opere, hyems pigra & otiosa. Ne quis ergo queri posset, aut honoratum se parum, aut nimis oneratum, omnes, ad res & otium admittebant, prout tempora erant.

Cum prima luce unius legionis omnes 60 Centuriones, & 30 Decuriones veniunt uno agmine, & composite, ad Tribunos, quorum illis mensibus imperium, per speciem officii, ut salutent, & ut deducant. Ipsi Tribuni cum hoc comitatu ad Imperatorem summum. Nonne decore omnia & utiliter ad dignitatem imperantium augendam? ad im-

imprimendam subditis venerationem? Nec otiosa hæc aut honoraria tantum salutatio, sed visio, Numquid vellent? Itaque Imperator tunc iis signum dabat, atque alia pro tempore edicebat agenda. Vide pulcherrimum imperandi modum. Imperator Tribunis edicit, isti Centurionibus, Centuriones suis.

Sunt autem Munia militaria, *Ministeria*, *Excubiæ*, *Vigiliæ*, & hæc similia.

De Ministeriis.

Positis castris, post juramentum præstitum (de quo infra) primum quod curant Tribuni, est partitio manipulorum ad ministeria, & munia diurna. Ordinant itaque Tribuni sorte ex utraque legione, ita ut sex & sex Tribuni, quisque non nisi ex sua legione manipulos capiat, ne miles extra suam legionem ministerium Tribuno præstet.

Prima ergo cura est loci, qui ante Tribunos. Ea sunt Principia, celeberrimus & sacerrimus locus, ad quem ordinant duos manipulos ex quaque legione, Principum & Hastatorum. His curæ est, ut Principia versa & tersa sint. Nam quia frequenti itu & attritu necessum erat pulverem aut lutum fieri, (ibi enim sermones & conventus in totum diem, atque etiam judicia, & si quid aliud publice agendum) jusserunt indies viam hanc aspergi & mundari: Illud, cum pulvis; hoc, cum lutum. Sordes humanas extra castra & vallum fecerunt, cum liceret, id est, de die: si nocte urgerentur, in tentoriis & vasis, ac calones aut ipsi asportarunt; nam discurrisse in tenebris per castra & excubias, non opinor, & fraudi fuerit locus. Quid si etiam, ut Turcæ hodie, in fossis quibusdam hæc excreverint, iisque terra repletis, alias, subinde novas foderint? Id potuit. Et Turcæ majoribus tabernaculis tentoriola quædam conjuncta habent cum his scrobibus. Quæ

tentoriola ſcilicet crebro mutant. Faciunt ſimile in extis, aliiſque rejectamentis carnium, & ea defodiunt atque humo operiunt ſtudioſe contra fœtores. Salubria haud dubie caſtra, per minutas has obſervationes.

Reliqui 18 Manipuli ſenis Tribunis per vices miniſtrant, tres in ſingulos. Cum caſtra metantur, eorum tentoria ſtatuunt, & locum circa complanant, ceſpitem viridem comportantes, & teſſellatim diſponentes: nec abnuam etiam de glarea aut lapide, ſi locus vicinus præberet, aut diuturna mora poſceret, ut in Stativis aut Hibernis. Et, ſi quid ſepiendum aut claudendum ſit ad vaſorum utenſiliumque cuſtodiam, id præſtant. Aquatum, lignatum, pabulatum quoque iſtos iſſe in uſum Tribunorum crediderim. Viſum enim, hæc omnia, quæ militiam tangunt, per milites fieri, tum contra ignaviam & otium, tum cauſa obſequii, & ut opportuni magis imperiis atque obnoxii eſſent. Hodie abnuunt, per malum faſtum; qui in milite bonus, ſed in hoſtem: apud duces obſequioſi & flexi animi conveniunt.

De Excubiis.

Præter jam dicta miniſteria, dant etiam excubias Tribunis. Excubia autem eſt è viris 4. quorum pars ante tentorium, pars poſt illud juxta equos agunt. Cum autem ſint cuique Tribuno tres manipuli, & in quoque iſtorum viri ſupra 100, (Triariis exceptis & Velitibus. nam hi non miniſtrant, illi ob dignitatem, hi ob vilitatem, & quia utrique alio vocantur) non niſi in quartum quemque diem ad manipulum redit & incumbit. Tribunis vero ſimul & commoditas ex hiſce miniſteriis; ſimul & dignitas atque honos imperio accedit. Sunt enim hi velut cuſtodes quidam Tribunorum aut apparitores. Imo fallor, aut cum ipſis Tribunis, ſi exibant, pars eorum

rum exibat, ut honeste scilicet per castra & alibi incederent, militibus sic comitati.

Erat & equitibus excubia una Triariorum. Nam hi à ministerio Tribunitio liberi, curabant cum alia, tum equos maxime, ne aut vinculis impediti illigatique lædantur, inutiles futuri ad militiam; aut soluti & ruentes, turbas ac consternationem excitent in castris. Percommodum enim visum, ut Triarii equitibus ministrarent, sine molestia ulla sua, in suis tabernaculis manentes.

Imperatori unus ex omnibus manipulis in diem excubabat; quæ res & tutum præstabat ab insidiis, & ornatum speciemque magistratui addebat.

Sociorum manipuli etiam ad exemplum legionis distributi, ut quidam Principia munda habuerint in sua parte; aliæ excubiæ fuerint Præfectis, exemplo Tribunitio: denique & Imperatori manipulus forsan unus.

Excubiæ etiam ad portas & vallum: atque adeo Romanus mos fuit, totas cohortes & turmas habere & ponere quietas ante ipsas portas, non unum aut alterum militem, ut hodie solet, quos à sentiendo *Sentinellas* vocamus. Illi plures, atque etiam cum periculum esset, alios super alios, & longius abjunctos. Id vocabant ab ipsa re, *Stationes*: stabant enim, tam equites, quam pedites. Et distinguunt passim à vigiliis, quod hæ diurnæ essent. Græci προφυλακὰς, bene & apte vocant, quasi dicas *Procustodias*. Ammianus *Stationes agrarias* aliquoties dixit: Vegetius compendio, *Agrarias*, quod in agris scilicet & sub dio. Hæ Stationes olim quidem totum diem habitæ, sed mutavit Æmylius, ob causas, & binas in diem statuit. Utiles valde, quod numquam hostis imparatos aut paucos deprehendebat, imo qui essent resistendo, donec succurreretur. Anxie autem servatæ; & omnino capitale (nisi magna vi abriperentur potius, quam pellerentur) deseruisse. Has

Stationes puto ex omni genere militum, exceptis Velitibus, obiisse: ad singulas portas non minus cohorte & turma una; interdum & plures, cum juxta hostis. Quatuor autem portæ, in universum 40 cohortes, & totidem turmæ. Exceptis iis, qui ad prætorium Extraordinarii, aut Selecti. Hi enim ab hac re immunes. Ergo munus rediit decimo quoque die. Imo quinto die, si illum medium dividis & secas cum Æmylio. Aliter paulo Spartani, qui asservabant fœderatos suos & armorum socios una illa custodia, altera hostes. Custodia in socios, peditum fuit: in hostes, equitum, atque ea in locis fere montanis aut excelsis.

De Vigiliis.

Sicut Excubiæ erant diurnæ, ita Vigiliæ nocturnæ: etsi illæ quoque pro istis usurpatæ, & est generale nomen: at non è contra. In Vigiliis *tria* consideranda. 1. TESSERA. 2. IPSÆ VIGILIÆ. 3. CIRCUITIO.

1. *Tessera* hoc modo data & accepta. In quoque genere, equitum & peditum, ex decimo signo, quod ultimum est, & in strigarum parte extrema, vir unus eligitur, qui à reliquo munere excubiarum immunis sit, *Tesserarius* dictus ab ipsa re. Is quotidie, Sole jam inclinante, ad Tribuni tentorium venit, & signum petit: illud Tribuni ab Imperatore accipiebant, in milites per Centuriones transfundendum: ibique quotidie referebatur numerus militum, utili more, & cauto Duci omnino imitando: ut, quoniam multi per commeatus, aut qua alia causa defluunt, multi casu aut ferro pereunt, sciat quotidie suas vires, & quid militum ad manum. Ruunt multi in pericula fiducia virium, quas habere putant, nec habent: & fraudes quæ hic hodie, non est ignotum, cum nomina magis Centuriarum, quam numeri constant.

Signum

Signum aut Tessera militaris erat tabella latiuscula è ligno, inscripta, nempe ipso nocturno signo aut dicto, quod esse vellet Imperator. Sæpe unum, alterum verbum inscriptum erat: interdum mandatum, aut sententiam habebat, aut versum, ut in pugna: de qua vide supra suo loco. Et Imperator quidem ipse ore dabat & pronunciabat, sed Tribuni tum inscribebant, & dividebant. Hanc tabellam sive σύνθημα non ad ipsas vigilias solum, sed ad mandata etiam adhibuerunt, quæ tesseris sic inscripta, securitatis causa, ne quis quid excusaret. atque ideo sæpe grandiusculæ fuerunt, & quibus inscribi plura possent. Imo *Libellos* Suetonius appellat. Sic enim tuto data sub noctem, & sine periculo revelationis, vigiliis jam ponendis. Denique & celeriter sic transmissa, ordine noto. Per tesseras etiam iter edicebant sæpissime, & ad absentes quoque mittebant. Dabant & interdum signatas, nec nisi tempore & loco reserandas.

Tesserarius, accepta Tessera à Tribuno, non loci aut dignitatis ordine dabat, incipiens à primis manipulis: sed contra, redibat ad suum & ultimum manipulum, & Centurioni dabat: ille acceptam proximi manipuli Centurioni, iste iterum proximi, donec ad primos manipulos perventum esset. Bonus hic ordo dupliciter: tum ut Vigiliæ in ultimis castris & hosti propinquis statim constituerentur: tum ut tessera sic via recta & sine flexu ad Tribunos rediret. Magna etiam ibi celeritas: nam luce ambigua, & Sole occiduo, tesseræ à Tribuno datæ, ante eundem occasum oportuit relatas. Si mora aut culpa, inquiritur, punitur. Cognoscitur culpa ex inscriptione: nam præter signum nocturnum, unum & idem omnibus in unam noctem. Alia etiam erat inscriptio, quæ notaret partem & genus. Exempli causa Tesserarius Hastatorum, Principum, Triariorum, Equitum, quisque suam tesseram ac-

cipiebat, cum notula H. P. T. T. aut tali, quæ initialibus aut pluribus literis notaret genus, ut inde statim constaret, in tali parte peccatum. Tessera dabatur adhibitis testibus; nam in tabernaculo data Centurioni, præsentibus militibus, ne quis negare posset ibi datam, aut Tusco (quod aiunt) jurgio alter alterum culparet. Hodie in aurem saltem insusurramus, quam facili lapsu aut venia, si neges intellectam! Discursu etiam datur. Nihil hic opus. Et distribuitur in summa quiete. Ipsi quidem Centuriones legunt, & porro tradunt, sed lectam iis enunciant, quorum sunt vigilandi vices. Ita omnia ordine; à summo Imperatore Tribunus, ab ipso Centurio, ab hoc miles in suo manipulo quisque accipit: denique ratio sic imperandi aliquid aliud, proba, & quæ omnis it sine tumultu.

2. *Vigiliæ* per manipulos erant dispositæ. Imperatorem & Prætorium manipulus accubans custodit, Tribunos & Equitum turmas ii, qui è quoque manipulo constituti sunt, ut in diurnis excubiis; & in numero nihil, sed homines mutantur. Sunt autem in quaque legione manipuli 30. ergo excubabant homines 120. Per singulos manipulos omnes ex se ipsis vigiliam disponunt, reliquas ipse Imperator ordinat. Fiunt autem plerumque tres vigiliæ apud Quæstorem, id est, homines 12, & apud quemque Legatorum duæ. Exteriorem vero aspectum castrorum Velites complent, per totum vallum de die accubantes: & videntur illic sedes, & tentoriola sua habuisse. Vigilarunt autem sparsim & per excubias divisi: singulis centenis pedibus una erat excubia: nempe in latere uno 20 excubiæ, sive viri 80. Adde, quod etiam in portis excubiæ, sed & ibi Velites, junctis equitibus, imo manipulis & cohortibus.

Vigiles quaterni se diviserunt in 4 partes, ita ut singuli vigiliam unam noctis obirent, sorte dividente

dente per ternas quique horas. Erant ergo 4 vigiles; atque ii una: sed unus ex iis sua vigilia quisque perstabat intentus, & vere vigil, alii adjacebant aut accubabant. Itaque his quies aliqua, & ille stans, si auxilium posceret, ad manum habebat. Multo melior hæc ratio, quam nostrorum Sentinellarum, qui prorsus solitarii & certe à suis abjuncti. Itaque facile intercipiuntur, imo & occiduntur, sine aliorum sensu. Qui vero ad vigilias destinati sunt? Ex singulis eorum excubiis unus cujusque manipuli Tergiductor seu Optio ducit vespere ad Tribunum qui primas sunt acturi. Quis ergo secundos, tertios, quartos? Nemo, nec ullus ultra discursus in castris; sed probabile est, ipsos istos primos tesserulas quoque eorum vicem accepisse. Castra quidem noctu omnino quieta. Ideoque statuendum, vigiles primos, etsi depenso suo penso, tamen non abivisse ad tentoria: sed illic reliquum noctis mansisse: idem in secundis & tertiis, non post venisse sub suam horam, sed illic eam otio exspectasse.

Optio omnibus vigiliam acturis dat tesserulas plane exiguas pro quaque vigilia. Hæ tesserulæ diversæ fuerunt à priori: Illa uniusmodi fuit, & signum aut dictum nocturnum, quo sese ab hoste internoscerent: Istæ diversiformes, & propriæ cuique vigiliæ: Etiam in modulo discrimen. Illa tabella latiuscula, istæ plane exiguæ, aut velut taleolæ. Omnino non aliud fuisse videntur, quam sigilla, cum nota duplici impressa: altera manipuli, altera vigiliæ ipsius. Id hoc fine, ut Tribunus, ea reddita, statim conspiceret quis in quoque manipulo, & quota vigilia, munus fecisset aut non fecisset.

3. *Circuitio* positas vigilias firmabat, alioquin innoxam ruituras. Circuitio Græce *ἐφοδεία*, *obitus* aut *lustratio*. Prisci, auctore Festo, dixerunt *Fraxare*, vigiliam circuire. Hæc circuitio commissa equitibus de more: ipsi interim Tribuni etiam circumiverunt, si pro-

si propius discrimen. Quin & ipse Imperator interdum & cum eo Legati. At sub Vegetii ævum *Circitores* proprium munus fuit, & militiæ gradus.

Oportet primum turmæ Præfectum aut Decurionem in quaque legione uni Tergiductorum suorum præcipere mane, ut 4 juvenibus turmæ suæ indicet atque edicat ante prandium, iis qui debebunt circuire. Deinde sequentis turmæ Præfecto oportet eumdem vespere indicare, quod ad eum sequentis diei circuitionis cura pertineat. Qui cum audierit, oportet similiter jam dictis eum facere in sequentem diem: pariter & eos qui sequuntur. In quaque turma tres Præfecti seu Decuriones. Hæc cura fuit primi è tribus, idque per vices ivit in orbem: ergo undecimo die redibat ad turmam circumeundi munus, si tamen è quaque legione Circuitores capti. Ergo 8 fuerunt in unam noctem, & partiti sunt lustrationem. Qui vero ordinati ab Tergiductoribus fuerint ex prima turma quatuor, postquam sortiti fuerunt vigilias, eunt ad Tribunum, & scriptum accipiunt, quotam & quot debeant obire. Post quæ illi 4 accubant ad primipilum ad Aquilas. uno abeunte reliqui tres accubant, ut scilicet proximi sint ad audiendum signum, atque ei attendendum, ut in tempore detur: ejus enim Centurio curam habet ad quamque vigiliam buccina signum dandi. Initio vero vigiliarum omnia signa cecinerunt, aut potius paulo ante ipsas, cum nimirum Prætorium dimitteretur: & hoc signum erat imperii. Erant autem vigiliæ quaternæ, & singulæ in horas ternas divisæ. Has Primipilus clepsydris discernebat: habebant vascula aquaria; sive mensuras ex aqua, quibus 4 illa tempora æqualiter distinguebant.

Cum tempus appetierit, primam vigiliam circuit is, qui eam sortitus est, habens apud se testes aliquos. Primum, fidei causa, ut, si culpam alicui inge-

ingerat, non ille regerat aut abnuat: deinde decori etiam causa & periculi, quia nec honestum, nec tutum fortasse, solos ita circuire. Ergo aliquem, vel aliquos ex amicis assumebant, sæpe ejusdem illius ordinis, & quibus operam hanc in simili reddebant. Perlustrat vigilias. Quod si reperit, qui primam agunt, vigilantes, capit ab iis tesserulam; sin aliquem dormientem, aut loci desertorem, testificatus proximos abit. Idem fit & ab iis, qui sequentes vigilias lustrant. Quisque autem Circuitorum una cum luce ad Tribunum defert tesseram; & si omnes redditæ sint, sine culpa abeunt. Quod si quis pauciores fert, quam pro numero vigiliarum, inquirunt ex charactere, quænam vigilia defecerit. Quo cognito, vocat Centurionem, qui ducit eos quorum vigilia fuerat. ii disceptant cum Circuitore. Et, si vigilum delictum est, statim ostendit Circuitor adhibitis testibus è proximis; id enim facere tenetur. Si nihil horum, in ipsum cadit culpa, statimque concilio advocato Tribunus judicat, &, si damnatus fuerit, fuste percutitur.

Vigilabant armati; olim tamen scutum iis ademptum, ne, ubi fessi sint, innixi pilo, capite super marginem scuti posito, sopiti starent. Postea vero redditum. Qui illo die in expeditione fuit, ne vicibus quidem suis vigilabat: causa ab humanitate, & quia tales egent quiete.

Duo adhibita ad excitandum: *Signum* sive buccina, & *Voces*. Hæ ex ipsa re, *Vigila*, *vigila*. Sed hoc videtur à Circuitore illo magis, quam vigile usurpatum. Facit magis, quod hodie apud Turcas ille mos, & in arcibus oppidisque excubias ita agunt, ut alta voce invicem appellent se, & responsent. Pannones idem factitant, qui clare & mutuo sibi accinunt, *Szollay megh, szollay megh, virrazto, szollay megh*, id est, *Vigila, vigila, vigil, vigila.* Et cum sub Auroram se recipiunt, canunt: *Haynal vagyon szep*

pyros, haynal, haynal vagyon, hoc eſt, *Erumpit jam elegans rubens* (ſcilicet Aurora aut dies,) *erumpit jam*. Sed & Perſæ cantitare ſoliti in Vigiliis laudes ſui Regis. Quæ omnia bona & utilia contra ſomnum, nemo neget. Græcis etiam tintinnabula ſive campanulæ ad excitandum; ut & Romanis in Urbe. Quod nec hodie prorſus exolevit, & in arcibus pleriſque ad campanulam vigiliæ excitantur. Erant quoque crebro ignes vigilibus, quos cœnæ aut corporum curandorum cauſa ita ſtructos, in noctem & vigilias producebant, donec paulatim exſtinguerentur: etſi de facibus proprie ad vigilias, non abnuam, quas vigiles ipſi aut manu tenuerunt, aut apud ſe fixerunt. In turribus aut ſpeculis etiam ignes ſtructi ad illucendum, & ut accedentes noſcerent: vel ad indicandum aliquid aut ſignificandum. Tale hoc genus Græci dicunt φρυκτὸς. Horum uſus pro literis eſſe poteſt, ut per ſpecularem hanc ſignificationem indicetur quid agendum. Inventum Simoni attribuit Plinius; Palamedi verius plerique Græci. Uſurparunt & Romani: qui noctu igne, de die panno rubro in haſta ſublato ſignificabant.

2. EXERCITIA.

Altera Diſciplinæ militaris pars *Exercitia* ſunt, à quibus ipſe Exercitus nomen accepit: & Romanis præter & ſupra pleraſque gentes uſurpata exercitia. Hæc autem triplicia. 1. ONERIS. 2. OPERIS. 3. ARMORUM.

1. *Exercitia Oneris.*

Quatuor oneris genera milites in agmine ferebant: *Cibum, Vtenſilia, Vallum, Arma.*

1. *Cibus*, primum onus: nam plus dimidiati, & ſæpe etiam totius menſis cibaria ferre cogebantur. Manſit hæc durities, etiam molliore ævo, & in Prin-

Principum inferiorum rebus onera iſta leguntur. Ambigitur, an frumentum ipſum datum & latum, an vero panis excoctus, quem *Buccellatum* (quia ſectus in bucceas) vocabant. imo potius iſte: nam Buccellatum communis cibus. ſed delicatiores quidam aſperitatem illam aut ſiccitatem refugientes, habuerunt interdum in exercitu piſtores ad panem recentem. Erat talis panis *bis coctus*; quod nomen hodie retinet, atque ita olim Græcis, nam *δίπυρον* dicebant, *bis ignitum*. Byzantinis dicitur *Paxamas*, ſive *Paxamadium*. Hos panes in peris & ſaccis pelleis ferebant. Antiquitus frumentum portabant, non panem aut farinam; illud tundebant, pinſebantque, aut molis manuariis frangebant. Iſtas enim molas inter inſtrumenta militaria fuiſſe, & comitatas caſtra, docet Livius, quas in jumentis ferebant.

2. *Vtenſilia*, ſecundum onus: Præter haſtam & ſcutum Romani pedites ferebant ſerram, & corbem, rutrum, & ſecurim: amplius lorum, falcem, & catenam: pertinent enim hæc ad lignandum, pabulandum, muniendum, & poſtremum ad captivos vinciendos. Tulerunt iſta, & plura etiam; ut ollam, veru, & talia ad victum. dicit Appianus, res ipſa vult, & monumenta antiqua oſtendunt.

3. *Vallum*, tertium onus: Non unum vallum, ſed vallos ternos aut quaternos ferebant, ex uſu & more, nonnumquam plures, & ſeptenos, imo duodenos legas. Iſti ferebantur, ut ſtatim liceret vallare ſe & munire, ſi caſtra ſubito locanda, aut alia neceſſitas eſſet. Cogita numerum militum, qui fuere in Conſulari exercitu ſupra 16000. ter aut quater tot vallos. profecto denſa & firma munitio ſtatim ſtrui potuit, contra equitem peditemque. Ita nec in agmine facile fuit eos opprimere aut diſſipare.

4. *Arma*, quartum onus: imo non onus: & habent milites quaſi ſua membra: quæ quidem ita

geruntur apte, ut si usus foret, abjectis oneribus, expeditis armis, ut membris, pugnare possint. Pendebat galea ab dextro humero ad pectus, (id quoque ad duritiem, ut incederent capite nudo) scutum in sinistra, in eadem pertica cum sarcinis. Ob tot ac talia ferenda, pedites Romani, joco *Muli* vocabantur. Unde *Muli Mariani*, in proverbio. Nam C. Marius recidendorum impedimentorum gratia, quibus maxime agmen oneratur, vasa & cibaria militum in fasciculos aptata furcis (quas appellarunt *Ærumnulas*) imposuit, sub quibus & habile onus, & facilis requies esset. Sic ergo onusti milites iter grande sæpe conficiebant, & gradu quidem militari, qui grandior: horis enim 4 æstivis hoc militari gradu 20 millia passuum conficiuntur. Cæsar bello Africo 16 millia passuum confecit cum toto exercitu, nec totis 6 horis, idque nocturnis & æstivis; eæ sane noctu breviores, pro more Romano. Idem 50 millia confecit à media nocte ad diei alterius initium cum 4 legionibus & equitatu, sed (quod sane mirum) rebus gerendis & hoste impeditus. Idem Cæsar, periclitante Q. Cicerone, cùm M. Crassus hora tertia diei advenisset, eo die circiter 20 millia passuum progressus est. Nec longe à duritia ista Romana abierunt Macedônes. Item Catti prisci. Quin & Turcas hodie ollam æneam, scutellam, securim, igniarium, sacculum cum annona, & talia quædam, ferre scimus.

Habuerunt quidem Romani servos aut calones, sed nec multos, nec vulgo; Tribuni, Centuriones, & digniores militum, habebant, gregarii non habebant, quibus amputata hæc adjumenta inertiæ: sed & dignioribus arcte modus statutus erat, ultra quos & quot, non haberent. Nec aliter in veteri militia. In sequenti, hoc & alia solutiora, ubi magnus calonum & servorum numerus in exercitu increbuit. Ab his tamen lixæ sunt diversi, qui velut negotiatores

tores quæstus sui gratia castra sequuntur. Jumenta quoque plura in castris, sed gregariis militibus, non nisi ad usum communem, nempe ut tentoria, ut molas, & si quid tale, ferrent. Digniores sibi quædam habuere & ad proprium usum. Reperies, & his, & vehiculis, modum etiam positum; imo rarenter vehiculis eos usos, quia hæc scilicet impediunt aut morantur iter, præsertim per angusta & confragosa.

De Agmine.

Sub jam dictis oneribus compositi & ordinati ibant, nec viæ tantum, sed pugnæ apti. Et hoc *Agmen* dicitur; cujus duo potissima genera. *Primum* commune, & cum sine motu incedunt, quod tale est: Præeunt Extraordinarii, & agmen ducunt; quia portæ Prætoriæ vicini, per quam fere egressus: atque etiam quia ordine pene illo exeunt, quo metati. Secundi, Cornu dextrum Sociorum; & istos prædictorum jumenta sequuntur. Tertii, prima legio, à tergo habens vasa sua & impedimenta. Quarti, secunda legio, cui subsequuntur jumenta sua, & Sociorum item impedimenta, qui à tergo locati sunt. Ultimi, lævum Cornu. Ad latera equites, aut quisque post suorum agmen, id est, Sociorum post Socios, Romani post legiones: habet enim quæque legio suam Alam, & item Cornu. Media his singulis ordinibus sunt impedimenta. *Alterum* genus non ita commune, & cum in hostico, & vicino periculo incedunt. Id tale. Præeunt impedimenta Hastatorum, ipsi sequuntur; tum iterum impedimenta Principum, & mox ipsi. idem in Triariis. Est igitur tum quasi composita ad pugnam acies, nisi quod evolvere se oportet ab impedimentis; quod fit, ad latus alterum declinando, & in hostem eundo, impedimentis subsistentibus, aut retro subductis. Velites in fronte positi, aut præmissi ad explorandum hostem.

Cum

Cum igitur castris discedendum, ter signum dant: *Itinerarium sonare* appellant. Cum primum signum datum est, tabernacula sua detendunt, sarcinas componunt, & vasa colligant. Sed nec detrahere, nec constituere cuiquam tabernaculum fas, priusquam Tribunorum & Imperatoris erigatur deponaturve. Cum vero secundum signum sonuit, imponunt sarcinas jumentis. Cum tertium, procedere oportet primos, & movere tota castra ordine jam dicto. At Præco, id est, Accensus, aut Apparitor dexter Imperatori assistens ter rogabat, *An parati ad bellum*; id est, *An in procinctu essent?* Illi toties alta atque alacri voce acclamabant, se paratos esse. Et fortassis hic est ille clamor respondentium, quem Cæsar aliique tangunt, cum *Vasa* aiunt *clamari*, & inter solennia ponunt. Signum nempe alacritatis ac fiduciæ erat, nec clam se subducentium.

De Castrorum metatione.

Cum appropinquarint ubi castra ponenda, præeunt Tribunus ex quaque legione unus, & Centuriones illi, qui ad hoc munus electi sunt: nam castra metari munus fuit in certis hominibus, qui dicti *Metatores*. Est autem *Metari* non aliud, quam dividere, secare suis finibus & metis. Inde *Metator agrorum* Ciceroni est Finitor: cui rei Gruma & Decempeda serviebat. Hinc *Degrumare viam*: & *Decempedator*, pro Metatore. Porro *Metandi* vox fusa latius, & à castris in urbem iit. Hospitia, mansiones, & quidquid tale adsignatum, *Metari* dicunt, & *Metata*: Primo quidem ipsorum militum, aut Palatinorum, sed mox & aliorum. Sic in Suida, *Metator* præmissus à Principe nuncius ad loca designanda: nostro verbo *Forerius*. Sic *Metatio*, *Metatura*, *Metatorium*, pro domo adventoribus parata. *Metacula Deorum*, Martiano Capellæ domicilia & sedes ab Astrologis datæ. Sic *Metator* in militia

militia (ut eo redeam) qui vel castra, vel hospitia designat.

Cum igitur hi totum locum circumspexerint, ubi metari oportet, primo designant Prætorium, & ad quod latus aspectumque loci prætorio adjacentis ponere legiones oporteat. His electis & captis, dimetiuntur Prætorii ambitum; deinde lineam rectam, ad quam tabernacula Tribunorum locantur; tum aliam lineam æquidistantem, à qua incipiunt metari legiones. Consimiliter & latera utrimque describunt lineis, de quibus supra ubertim dictum. His factis, vexillum unum figunt: & primum in loco, ubi Prætorium ponendum; secundum in latere electo; tertium in media linea, ubi Tribuni tendunt; quartum, ubi legiones: hæc quidem punicea, illud autem Imperatoris album: ad latera porro interdum tenues hastas defigunt, interdum vexilla coloris alterius. His factis, strigas demetiuntur, & Hastas in quaque ea figunt: è quibus, cum appropinquarunt copiæ, & in conspectu habent castra, statim omnia omnibus innotescunt, indicio & ratiocinio usis à Prætorii signo. Ita milites in castra ibant, tamquam in notam & suam urbem. Illic enim statim à portis declinantes procedunt, & quisque veniunt ad suas ædes sine ambage aut errore, quoniam & universe, & in parte cognoscunt, qua regione urbis iis divertendum: Simile igitur & in Romanis metationibus evenit.

2. *Exercitia Operis.*

Exercitii secunda pars, *Opera*; quæ tam stupenda apud Romanos, ut fidem superent, & fieri humana manu vix posse videantur. Rem asseram paucis & illustribus exemplis.

Cæsar in Gallia Atuaticorum oppidum, obsidens, vallo pedum 12, in circuitu 15 millium passuum, crebrisque castellis circummunivit. Mirum, in

paucis

paucis diebus sola militari manu hæc confecta. Idem ingressu Helvetiorum in Provinciam excitatus, cum una legione militibusque qui ex provincia convenerant, à lacu Lemano ad montem Juram, mill. pass. 19 murum in altitudinem pedum 16, fossamque perduxit. Id quoque opus non multis diebus confecit, & Helvetios consilio & aditu dejecit. Non tam grandis munitio, quæ ad Alesiam ejusdem Cæsaris, sed operosa magis & multiplex. Ipsa enim in circuitu 11 mil. passuum tenebat, sed fossa fuit pedum 20 directis lateribus ducta. Iterum ab ea fossa pedes 400 recedens, reliquas munitiones instruxit. Eæ erant duæ fossæ 15 pedes latæ, eadem altitudine, quarum interiorem aqua ex flumine derivata implevit. Post istas aggerem & vallum pedum 12 exstruxit; huic loricam pinnasque adjecit, grandibus cervis eminentibus, qui ascensum hostium tardarent: & turres toto opere circumdedit, quæ pedes 80 inter se distarent. Adde jam alias minores fossas, cippis consitas, & scrobes stimulis repletas. His rebus perfectis, pro loci natura 14 millia passuum complexus, pares ejusdem munitiones, diversas ab his contra exteriorem hostem fecit. Addo ejus Cæsaris munitionem, qua Pompeium ad Dyrrachium clausit, omnia omnium opera superantem: Ille enim aggressus est difficile & inopinatum opus, ut uno muro omnes Pompeii copias circumplexus, à mari ad mare eum duceret; etiam si cœptis excideret, magnam apud posteros super hac audacia gloriam laturus. Erant enim stadia 1200.

Licinius Crassus bello Spartacio in brevi tempore fossam à mari ad mare duxit per cervicem peninsulæ, stadiorum 300 latitudine, & altitudine 15 pedum: super fossam vero struxit vallum altitudine & firmitate mirandum.

Augustus bello in Cantabros, Medullum montem

tem perpetua 15 milliarium fossa obsidione cinxit. Idem civili bello ad Perusiam, circumvallavit eam urbem primum spatio 56 stadiorum; sed brachia inde ducta ad Tiberim, quæ usum fluminis eriperent: Postea alias fossas vallumque struxit, additis 1500 ligneis turribus, quæ 60 pedes inter se distarent.

Plura, atque ea operæ & structuræ melioris passim legas, perite & affabre facta: non quia olim in ipsis legionibus seorsim fabri, sed quia milites ipsi, aut aliqui inter eos, longo usu sic docti, & mixti fortassis aliqui ex professo tales; denique præerat & dirigebat Præfectus fabrûm. Postea vero quæque jam legio habebat fabros lignarios, structores carpentarios, ferrarios, reliquosque artifices ad hos usus. Itaque etiam in pace & otio, sed contra otium, militari manu mansura multa struebant, ut vias, pontes, naves, aggeres, templa, porticus, basilicas, theatra, aquæ ductus, imo oppida tota.

3. *Exercitia Armorum.*

Pars tertia Exercitii, *Arma.* Hæc quoque pars à Romanis diligenter habita. Non enim illis initium armorum ipsum bellum fuit, nec solum cum usus aut necessitas erat, manus moverunt, in pace feriati; sed tanquam congeniti armis, numquam pausam exercitii faciebant, non exspectantes occasiones. Omni die, omni ætate exercebantur: tirones bis die, veterani semel. Ipsi Duces faciebant, ut scientiam ostentarent, & in exemplum; ut Scipio Africanus, P. Valerius, Pompeius. Quin ipsi Imperatores, ut Trajanus. Quisque ergo miles quotidie omni alacritate tamquam à bello exercebatur; sed maxime in Stativis aut Hibernis, cum quies scilicet à vero certamine & ab hoste. Nec pluviis aut hyemantibus diebus cessarunt, sed ei rei porticus quasdam & basilicas, leviter canna aut stramine tectas, habue-

habuerunt, in queis equites, peditesque exercerentur. Alias in campo: inde *Campestres exercitationes*, in Suetonio: *Meditatio campestris*, in Plinio. *Campidoctor*, ipse ὁπλοδιδακτής, sive *doctor armorum*. Et hoc officium certum inferiori ævo, non certum veteri; sed tunc Centurio aliquis aut miles annorum armorumque vetus docebat. Exercitia autem illis varia.

1. AMBULATIO. In hac duo spectata: *Celeritas* in ordinato incessu, sub signis & sub armis: tum etiam *Æqualitas*, ut suis justisque intervallis. Hinc consuetudo vetus, ut ter in mense, tam equites, quam pedites educerentur ambulatum. 10 millia passuum, armati instructique omnibus telis pedites, militari gradu ire ac redire in castra jubebantur; ita ut aliquam itineris partem cursu alacriore conficerent. *Iustum* autem *iter* diurnum erat quantum militari gradu vulgo solet confici, aut certe circa: sic tamen ut horas semper aliquot sumas ad quietem.

2. DECURSIO. Haud longe ab Ambulatione est, & fit in armis, & sub signis. Decurrerunt 4 millium spatio. Finis & fructus; ut majore impetu in hostem procurrant, ut loca opportuna celeriter occupent, ut ad explorandum alacriter pergant, ut fugientium terga facilius comprehendant. Hæc Decursio ad tubam facta, & ad eandem revocata.

3. SALTUS. Hujus utilitas, ut vel fossas murales transcendere, vel impedientem aliquam altitudinem superare, & sine labore transilire possint.

4. NATATIO. In mari vel fluvio castris vicino. In ipsa Urbe, aut ad Urbem hoc olim factum, & Romani veteres Campum Martium vicinum Tiberi ideo delegerunt, in quo juventus post exercitium armorum, sudorem pulveremque dilueret. Fuit & Piscina huic rei, in Festo. Cum cura res habita, imo parentes quidam ipsi liberos suos docebant, ut Cato Priscus filium suum.

5. PA-

5. PALARIA. Non fuere aliud quam armorum exercitium & pugnæ, quæ in manibus esset. Statuebatur palus (Diaconus Latinitate sui ævi *Lanceam* vocat) in terram rectus & fixus, qui sex pedes emineret ad modum hominis, eumque hinc illinc tiro assiliebat & variis ictibus, astante magistro, petebat. In qua exercitatione servabatur illa cautela, ut ita tiro ad inferendum vulnus insurgeret, ne qua ex parte ipse pateret ad plagam.

6. ARMATURA. Hæc levium fuit, ut Palaria gravium. Sub hoc nomen non aliud venit, quam hastilium, jaculorum, pilorum, sagittarum missio. Causa, quod ipsi leves milites dicti sunt, *Armaturæ*, compendio; nam olim quidem juncto nomine altero, *Leves armaturæ* dicebantur. Et sunt alii ab istis, de quibus Græcorum scholia; ὁπλοχεῖρισταὶ *Armisalii*, qui cum armis saltant. Non id ad nos. & est Pyrrhicha quædam, aliena à seria militia. Ad nostram spectant, hastilia jacere, sudem torquere & vibrare, arma tractare, sub vineam vel vitem hastas jacere.

7. SALITIO. Ea ad Equites spectat; discebantque celeriter & expedite ab utravis parte, gladiis etiam strictis, aut contum tenentes, saltare in ligneum equum. Iidem cursus, flexus, orbes, aliaque didicere. Nostri Equites tenuere concursus quosdam ludicros, quos *Torneamenta* & *Giostra* vocant; sed ii ad delicias fere versi & oblectamenta aulæ.

3. LEGES.

Pars ultima Disciplinæ militaris sunt *Leges*, quæ *sunt instituta militiæ scripta aut non scripta.* Ea multa & varia: nos tangemus ea, quæ tangunt *Furta*, *Stipendia*, *Pœnas*, *Missionem*.

De Furtis.

Furtorum quia magna occasio & materies in castris, ubi pleraque aperta & incustodita, placuit ea severe cohibere & punire. Ergo post metationem castrorum primam, statim ut dilectus habitus est, & educti sunt in campos, Tribuni convocantes omnem copiam, tam liberos, quam servos, juramento adigunt viritim, ita ut calones & servitia quoque, & quidquid humanorum capitum in castris, adstrinxerit hoc juramentum. quod tale est: Nihil è castris furto tollere, imo si quis invenerit quidpiam, id ad Tribunum relaturos. Itaque qui aliquid è castris furto abstulisset, fuste percutiebatur. Militem Prætorianum ob surreptum è viridario pavonem, capite punivit Tiberius. Pescennius Niger ob unius gallinacei direptionem, 10 commanipulones, qui raptum ab uno comederant, securi percuti jussit.

Nec ipsa prædatio illis libera, sed per manipulos, cohortes, legiones, sæpe missi milites, ut prædam agerent ex hostili terra & ferrent; sed cum lege, ut communis nempe ea præda esset: Romani igitur avaritiæ, & quæ affita est, injustitiæ coërcendæ, prædam omnem in publicum fere vindicabant, & ad Quæstorem jubebant deferri: atque is divendebat, & ex pecunia militi persolvebat. Præda igitur plurimum relata in publicum; & si quando militi concessa, ad excitandum eum in re aliqua ardua, id quoque sub lege & divisionis norma. Interdum quotidie permutabantur milites, qui manerent, qui raperent; interdum minime, sed semel per manipulos seponebantur & secernebantur: puta, ex quaque legione vel ala, 5 cohortes mittebantur; 5 ad signa retinebantur. Præda autem relata æqualiter divisa; & ipsi Socii quoque æquas partes accipiebant. Sors etiam interveniebat, ubi res dividebant,

bant, non ubi manubias sive pecuniam ipsam. Et hæc res una est inter præcipuas, quæ Socios tot sæculis tenuit in fide, lucellum & gloria, ex assiduis & felicibus bellis.

A furtis ergo tam casti Romani, & tam manus eorum continentes, ut memoriæ tradiderit Scaurus apud Frontinum, pomiferam arborem, quam in pede castrorum amplexa fuerat metatio, postero die, abeunte exercitu, intactis fructibus relictam.

De Stipendiis.

Stipendium Græcis, ὀψώνιον, & ὀψωνιασμὸς, quod velut in opsonium pecunia ea primo data. Latini inferiores *Annonas* dixere: nec enim ipsum quod esui modo, sed mercedem militarem & pecuniam intellexerunt. Græci infimi ῥόγας, *Rogas* appellarunt: an ab *erogando*? nam & ipsam rem ῥογεύεσθαι dicunt. Suidas tamen pro donativo Principis capit.

Olim certum est, Romanos nullo publico ære militasse, idque annis plus 300. quibus milites privato sumptu se alebant de suo. Institutum 17 circiter annis ante Urbem à Gallis captam. Erat autem Stipendium triplex, *in Pecunia, Frumento, Veste.*

Primum peditum stipendium fuit, oboli duo in diem. Si computes, sunt in mensem Denarii 10, Id est, Philippæus noster. Exigua certe summa, & tamen tam multi ad militiam prompti; quia frumentum additum exiguo pretio, tum crebræ etiam in triumphis donationes: amplius, erant promotiones, & per virtutem ad altiores ordines veniebant, ergo & ad stipendia meliora. Julius Cæsar, qui per milites magnus, hic quoque leges fregit, & legionibus stipendium in perpetuum duplicavit. Res semel mota non hic stetit, sed magis Augustus auxit. Qui omnes ubique milites ad certam stipendiorum præmiorumque formulam adstrinxit. Eum

modum

modum fuisse 10 diurnos asses, ex Tacito liquet. Mansit tamen non diu, sed sive Nero, sive Claudius, sive potius Otho aut Vitellius, aliquid, imo multum addidere, & jam Domitiani ævo stipendium menstruum erant Aurei terni. Ii essent in diem 25 Asses; quibus ipse Domitianus iterum addidit menstruum Aureum unum, id est, Denarios 25. Tanti enim Romanus Aureus. Centuriones, Succenturiones sive Optiones, fortasse & Signiferi, duplum accipiebant. Et fuerunt etiam è grege milites quidam sic honestati ob egregia facta. Hi *Duplicarii* dicti, quia annonas duplices accipiebant. Sed & *Sesquiplares* legas, qui unam semis. Equites habebant triplum, quoniam erant super Centuriones, tum quia genere digniores, tum quia onerum plus ferebant. Tribunis stipendia magna. Ita ut adagionem fecerint, *Tribunorum salariis emere.* Habebant enim quadruplum salarii vulgaris, & alia uberiora in veste, frumento, speciebus.

Frumentum quoque accipiebant pedites Romani, quod certo etiam die datum, & cum cura, ne is laberetur. Bonum & utile institutum: militi semper victum esse, nec inopia cogi ad rapiendum, aut deserendum. Si pecunia in hunc usum, potuisset ire in alium usum; igitur maluerunt rem dare ipsam: atque ita, ut nefas etiam haberetur vendere. Itane culpa, mercari, aut vendere? hodie nec rapere: & vis aut injuria fere est quæ militem alat. Dabantur autem Attici medimni duæ partes. Medium faciunt 6 modios: ergo militi, Romano modo & sermone, dabantur modii quaterni. Quidni tantum, cum ipsi servi eos acceperint in dimenso? Magno & multo igitur opus frumento ad plures legiones. Hinc è provincialibus frumenta hæc coacta, & è Decimis, quas hoc fine aratoribus imponebant. Si vero in hostili, tum etiam è vicinis provinciis, aut ex ipso hostico; sed sic, ut non in privatum &

sibi

ſibi miles raperet, ſed deſecta aut inventa frumenta deferret ad Quæſtorem. Equites hordei 7 medimnos ad jumenta, (pro quo & æs aliquando accepere, quod *Hordearium* dictum Feſto) frumenti duos accipiebant: ergo triplo peditem excedebant; non enim illi fuere ſoli, ſervum aut ſervos potius habuerunt, & juſtum eſt hoc dimenſum in capita terna; modii 12. De hordeo etiam ſatis largiter: ſed certum eſt, præter equum militarem jumenta alia habuiſſe. Socii pedites capiunt par Romanis: merito, nam & tantum capiebat eorum venter. Equites vero frumenti medimnum unum & trientem, quia minus digni aut opulenti quam Romani, eoque nec à familia ſic inſtructi; ſingulis ergo famulus unus ſuffecerit: & eſt menſura hæc in duo capita, modiorum ſcilicet 8. Simile in hordeo. & habuere pauciora impedimenta. Datur autem hoc ſociis muneri. Cum enim pecuniæ ſtipendium à ſuis acciperent, quid minus à Romanis debuere quam victum? illorum certe uſui & gloriæ militabant. Contra in Romanis fuit: quibus nec muneri frumentum quidem datum, minus arma aut veſtis, ſed pro his omnibus certa aliqua pecunia de ſtipendio detracta. Militibus etiam ſalem (ſine quo vita non eſt) & leguminum aliquid datum paſſim legimus. Data etiam ſuilla ſalita, id eſt, laridum. Atque hi tales ſunt quos *Militares cibos* ſcriptores appellant.

Bis die cibum ſumpſerunt milites, ſua hora quiſque, & addo etiam ſuo cibo. Prandium tenuius, & ſine ullo apparatu. Stantes fere prandebant, & cibum ſine igne; in cœna addere poterant, ſi copia eſſet, carnem aſſam aut elixam. Metellus coquos, lixas, & totum id genus, caſtris ejecit, vetuitque vendere cibum coctum. Vendere vetuit, non ſumere: noluit proſtare cibos tales, & facilitate parandi gulam irritari; ſed ſi quis haberet, è præda aut pecunia, ipſe pararet & veſceretur. Hoc fine inter inſtru-

menta militis verua & ollæ. Nolebant curiose & ab professo opifice panem coctum sumi, sed subitarium, & quem sua manu miles parasset. Ipsi coquebant, illi ingenui, illi cives. Quid? imo ipse aliquis Imperator, nec ex Curiis aut Fabriciis, sed novitiis, ut Antoninus Caracalla, qui triticum sua manu molens, quod ipsi satis esset, massamque ex eo conficiens, & in carbonibus coquens, eo vescebatur. Ergo manuarias quasdam molas circumferebant, aut lapide tundebant: denique sine furni aut clibani opera, subito sic in carbonibus, aut sub cinere coquebant. Panis igitur ille gravis, madidusque, & Plinio *Panis militaris.* talis subitus & subcineritius, nec bene aut diu excoctus. Sed & sine pane, frumento suo usi in pulte: unde à Plauto *Pultiphagi* Romani appellati. Potus militis aqua, eaque mera vulgo. Interdum usi aceto, non solo, sed cum aqua mixto, quod *Poscam, vel Puscam* vocant. Pro mensis iis plerumque elatior cespes, aut cespites quadri. Cibum capiebant sedentes, non jacentes delicate aut recubantes, civili illo promiscuo ritu: imo steterunt, præsertim in prandio, ut dixi. Luxus deinde castris importavit triclinia, porticus, cryptas, trichilas, id est, umbrosas pergulas, Græcis σκιάδες. Pocula erant lignea, nam rarum in castris argentum, nec id frugalitas castrensis admittebat: certe non copiosum. Nemini præterea fas prandium aut cœnam sumere, nisi ad signum.

De Præmiis.

Præmia & Pœnæ, quæ omnem vitam & societatem continent, vinculum & coagulum rerumpublicarum: in primis studiose à Romanis habita. Duo autem Præmiorum genera: *Minora,* & *Majora,* Minora sunt, quæ ob læsum aut dejectum hostem data. Majora, ob servatum civem.

Cum igitur occasio se dat, & aliqui fortiter & strenue

strenue fecerunt, Imperator, re divina prius facta, convocat classico in concionem omnes copias, & circumponens sibi eos, qui auctores egregii facinoris, primum quidem laudes eorum edisserit, & super hoc facto, & si quid aliud in omni vita gesserint laude & memoria dignum. Ii ibi conspicui, in loco edito, juxta tribunal; à tergo, à latere, Duces, ante & circa immensa multitudo: sicque voce Imperatoria laudantur, mox donantur.

Si quis extra ordinem, aut in singulari pugna, ut in excursione aut velitatione, aut tali tempore, in quo nulla necessitas fuerit viritim periclitandi, sponte se & ultro eo dederit, & hostem percusserit, *Hasta* donabatur: quod jaculi genus sine ferro, ideoque dicta *Hasta pura:* sicut *Argentum purum*, cui nihil insulptum: & *Vestis pura*, cui nihil è purpura attextum. Qui vero hoc amplius, hostem dejecerit, aut spolia legerit, duplex jam hic præmium, diversum pro genere militiæ: nam pediti datur *Phiala* sive *Armilla*, equiti *Phalera*. Phaleræ distinctæ à Torquibus: illæ demissæ ad pectus pendebant, hæ stringebant magis & ambibant ipsum collum. Diversitas etiam in forma, quod illæ planiores & magis jacentes: istæ contortæ & ex annulis aut catellis plexæ. Unde ipsæ, *Catellæ* dictæ. Hoc præmium mansit ad infimum ævum. Et quamvis notum sit, torques Gallorum jam olim gestamina propria & patria fuisse: tamen ab hoc militiæ ritu manasse magis arbitror, quod hodie nobilitas Europæa tam passim sibi vendicat torques. Inter minora præmia erant etiam *Vexilla:* eaque vel *pura*, quæ uniusmodi coloris, nec tincta: vel *bicolora*, quæ diversi coloris. Vulgo etiam argenteis vel aureis filis & textu.

Majora dona sunt *Coronæ:* quæ plures, ob plures causas. Prima *Civica*, quæ data illi, qui civem servaverat, & eodem tempore etiam hostem occiderat. Hac eum Imperator honestat, & Tribuni co-

gunt servatos (nisi id quidem ultro faciant) servatorem suum coronare. Colit autem hunc qui servatus est per omnem vitam, ut parentem, & omnia ei conferre ac deferre debet, ac si genuisset. E quercu sive ilice fuit: cujus causam vide, si lubet, apud Plutarch. Altera, vel potius prima (superat enim dignitate Civicam) est *Obsidionalis*, quam ii, qui liberati sunt, dant ei Duci, qui liberavit. Nulla hac nobilior: & merito, cum non unus, sed plures civium morte erepti. E gramine hæc fuit, decerpto è loco, intra quem obsidebantur: quia summum victoriæ indicium erat, herbam porrigere victos. Hanc ipsi quoque dant, qui servati sunt, ut in Civica factum. Tertia *Muralis* est, qua donatur ab Imperatore, qui primus murum subiit, inque oppidum hostium per vim ascendit. Huic vicina est *Castrensis*, quæ ejus, qui primus hostium castra pugnans introivit. Utraque hæc aurea fuit. Vallis igitur distincta ista fuit, & ideo *Vallaris* quoque dicta: sicut illa prior habuit & prætulit murorum pinnas aut turres. Quarta *Navalis* corona, ex auro, data ei, qui primus in hostium navem armatus vi transilivit. Hæc re & materie non abit à Murali aut Castrensi, distincta tamen à *Rostrata*. Nam hæc in summo pretio, & non iis data, qui in navim aliquam transcendissent, sed qui navale aliquod magnum decus aut victoriam magna industria peperissent. Data ipsis Ducibus, & assimilanda aliquatenus Obsidionali: soli Civicæ eam cedere facit Plinius. Communiter sæpe donata corona aurea, sine alio agnomine, virtutis ergo. A Græcis hoc manasse videtur, & maxime Atheniensibus, qui viritim & populariter sic donabant. Pœni quoque hoc de coronis usurpasse videntur, forsan exemplo & imitatione Romana.

His donis etiam sua commoda adjuncta, sed quæ fere honore constabant. Nam qui ea adepti dona,

dona, præter gloriam in exercitu, & domi etiam famam, cum redierint in patriam, ludos pompasque ita conſpicui ineunt: quoniam ſolis iis licet ornamenta hæc geſtare & imponere, qui ab Imperatore virtutis cauſa donati ſunt. In triumpho (quod tempore primum) etiam ſic ornati incedebant. Si quis plures etiam coronas aut dona meruiſſet, tuliſſetque, ea ipſa præferri moris fuiſſe videtur. Equites equo publico in Tranſvectione annua donis iſtis uſi. Solebant in judicium quoque aut diſcrimen hæc introducere interdum, virtuti oſtentandæ.

In ædibus vero, conſpectiſſima earum parte, ponunt ſpolia, indicia & teſtimonia ſuæ virtutis. Appellantur *Spolia*, arma & exuviæ, detractæ cæſo hoſti. Id jam olim apud Græcos ſolebant, & oſtendere monumentum virtutis. Apud Romanos honori ea res, poſtibus ipſis & foribus ſuſpendere, in tranſeuntium aſpectum. *Antipagmenta* vocat Feſtus, valvarum ornamenta, quæ antis, id eſt, lateribus oſtiorum adpanguntur, id eſt, affiguntur. Inprimis hoc etiam triumphales uſurparunt, & arma hoſtium ſuſpenderunt [illegible] ſa fuerunt, id eſt, ſpolia marina. Iſta autem ſpolia affixa revellere, aut refigere, aut tollere non licuit, etiam alienatis ædibus. Hic ergo ſpoliorum honos; & quia magnus, multi ambitioſe, nec meriti affectabant.

De Pœnis.

In caſtigando tria ſunt imperii & juris Tribunorum. Primo, *mulctam dicunt*: deinde, *pignus capiunt*: denique, *verberibus caſtigant*. Idem jus Præfectis in Socios. Capitis cauſas cognovit & punivit Tribunus, ſi Conſilium adjunctum, & una cognoſcant: alias ſæpius ipſe Dux ſummus cognovit, damnavit: cui etiam fas erat ſine cauſæ dictione (nempe ubi

pe ubi res liquida) condemnare, sine Consilii advocatione ulla, ita ut etiam provocatio nulla esset. Sed à Principibus hic novatum, quibus non ex usu aut dignitate sua, visa tam libera hæc potestas, & circumciderunt. Gregales puniri à Ducibus permiserunt. Centuriones aliosque primores sibi adserverunt. Legati Prætorii jus in vitam non habebant; Legati Consulares habebant, sed cum exceptione, ut ne in digniores. Præterea pignus capiebant Tribuni, nempe cum mulctam non solverent: & dicitur *Censio hastaria*. Privabatur parte armorum miles, eaque pecunia debebat luere.

Verberabant autem Tribuni ad castigationem, vitibus aut virgis: sed & ad mortem, fuste; de Concilii tamen sententia: Et hoc dictum Latinis *Fustuarium* (quam pœnam vigiliis & circuitioni neglectæ fuisse, supra dixi,) Græcis ξυλοκοπία. Ea autem talis: Fustem capiens Tribunus ipse (neque enim hic lictores ulli administri, aut carnifex,) condemnatum leviter tangit & delibat, & quasi signo dato, objicit reliquæ multitudini militari: quo facto, omnes, qui in castris sunt, ferientes, alius fustibus, alius lapidibus, in ipsis castrorum Principiis occidunt. Objiciebant etiam delinquentes gladiis militum. item saxis occisi; quæ pœna fere Macedonum fuit in hac re, quam & Romani adhibuerunt. Quin & securi percussi: sed sub Principum tempora gladius securi successit.

Fustuaria hac pœna ad mortem puniebantur. præter eos, quos dixi, alia quatuor genera delinquentium. *Primo*, qui furtò aliquid abstulit è castris. *Deinde*, qui falsum testimonium dixit: quia læsum aut spretum perjurio supremum Numen, suprema pœna luunt. *Præterea*, qui in flore ætatis corpore suo abusus deprehenditur. Id crimen olim ante Scantinium in toga non fuit capitale, fuit tamen in castris: quia occasio ejus magna, nullo femineo

mineo sexu, & multis juvenibus in ipso vigore formæ, sub annum decimum septimum. *Tandem*, qui ter ob eandem culpam mulctatus fuerit. Sic leviores & pecuniariæ culpæ, capitales fiunt, si ter repetitæ. Causa: quod talem pravo ingenio censebant, & factum ad peccandum: fortasse etiam contumacia iis visa punienda, & quod quasi per ludibrium & contemptum legis peccaret. Bene factum; nihil satis adstricti aut severi inter armatos: & terrent nisi timent. Hac eadem pœna puniebantur & alia delicta, militiæ propria. *Si qui* falso strenuum aliquod factum suum referunt ad Tribunos honoris præmiique causa: tale mendacium & prava ambitio morte castigabatur. Ratio: quia in militia eorum varia & multa præmia virtuti posita, ad quæ ne indigni aspirarent, & decus hoc polluerent, rigide fraus punita. *Deinde*, si qui in præsidio aut statione positi, per metum deseruerunt locum. *Tandem*, si quis abjecerit armorum aliquid in ipso discrimine per metum. Nam miles vitam amittit, si sua arma: cum duplici restrictione, si in acie, si per metum. Idem in Signiferis, qui signa. Hinc Græcis ῥιψάσπιδες proverbio infames sunt.

Quod si plures peccasse contingat, & manipulos aliquot simul locum deserere, fiebat *Decimatio*. ratio puniendi commoda pariter & terribilis. Vetus Romanum institutum hoc, & patria lex, qua decimus quisque sorte ad supplicium lectus. Interdum etiam *Vicesimatio* adhibita. Imo & *Centesimatio*. Et hoc modo puniebantur turbidi & seditiosi in Ducem. Utilis iste modus, quia periculum omnibus super caput est atque imminet ob incertam sortem, atque inde metus, qui fere inhærere solet iis, qui semel serio admoti ad extremam illam metam: sicque metus ad omnes, pœna ad paucos pervenit.

Duo præterea hic consideranda in pœnis: *Castigatio* & *Ignominia*. Illa verberibus facta: & fuerunt

in hac re, *Fustes*, aut *Virgæ*: illi honestiores, istæ acerbiores. Sed Fustes iterum duplices: è *Vite*, aut *alia materia*. E vite, civibus reservati: & eligebant nodosam, ad validiorem ictum. Et hæc vitis gestamen & insigne Centurionum, aut Evocatorum erat, eaque bifurcata aut incurva: sicut Græcorum Ducibus fuit baculus in manu. Fustes ex alia materie ad castigandum adhibiti, non ad occidendum: & erat levior ista pœna quam virgarum. Fustes etiam crebriores, & inferiore ævo. Retinent nunc Turcæ & plerique Orientales, in publica quotidiana castigatione. Virgæ raro in militia adhibitæ, nisi ubi mors à securi consecuta, & hæ solenniter tunc præiverunt.

Fuerunt & Ignominiæ, quibus boni honestique animi haud minus coërciti, quam pœnis. Eæ multiplices Romanis fuere. *Primum*, hordeum pro tritico datum: ut indigni viderentur communi militum cibo, sed rejicerentur potius jungerenturque cum jumentis. *Alterum*, cum ære privantur, & stipendium non procedit. Et miles, cui stipendium non datur propter ignominiam, *Ære dirutus* dicitur. *Resignatum æs* quoque dicitur militi, cum ob delictum, ne stipendium ei daretur, in tabulas refertur. Qui infrequens notabatur, hanc pœnam patiebatur. *Infrequens* autem appellabatur miles, qui abest abfuitque à signis. *Tertium*, cum extra vallum & castra jubentur tendere. Causam habuit, quasi indigni essent, qui inter vere milites agerent, projecti & objecti hosti; idque interdum sine tentoriis. *Quartum*, discinctos & turpi habitu prostitui, nempe ut parum viros. *Quintum*, mutare militiam, quod est ab honestiore genere in humilius transcribi. Imo interdum extra omnem ordinem projecti, inter impedimenta, & sarcinas, & captivos agere coacti. Erant & alia quædam minora, ut stantes cibum potumque capere; quod de cœna intelliges; nam in prandio usitatum stare. Ista de pœnis in Romano

mano ritu. similia quædam in Græco. Charondæ lex statuit, qui pro patria arma non cepissent, aut in bello ordines deseruissent, hos tales in foro per 3 dies sedere in vestibus muliebribus. Spartani eos, qui ignaviæ in bellis comperti essent, varie notabant: omni magistratu arcebant; uxorem ei dare, aut ab eo accipere, infame erat. Percutiebat eos qui volebat obviorum: at illi ferebant, squalidi & humiles, palliaque gestabant colore aliquo tincta & inscripta. Partem etiam barbæ, quæ est ad labrum superius, sive mustaca, radebant, partem vero alebant. Et hi stimuli apud varias gentes, excitandæ virtuti, socordiæ comprimendæ.

De Missione.

Post confecta stipendia, mittebatur miles, liber deinceps & immunis. Sed debebat explevisse legitima stipendia: ea 20 annorum in pedite, 10 in equite, ut supra dictum. Atque his confectis mittebantur. si quis aliter se subduxisset, mors aut servitus pœna: nec dubium, quin pro desertore puniretur, si quis sine justa missione recessisset; de qua ipsa Censores etiam Romani cognoscebant.

Justa Missio *duplex:* Honesta, & Causaria. *Honesta*, quæ emeritis stipendiis datur. *Causaria*, quæ ob vitium, defectum, morbum. Puta aliquem manu truncatum, oculis captum, valetudine aut aliter inutilem militiæ factum; mittebatur. Hæc quia justam causam habebat, etiam præmiis interdum Honestæ æquata.

Injusta Missio item *duplex:* Gratiosa, & Ignominiosa. *Gratiosa*, per gratiam aut ambitum, ab Imperatoribus impetrata; sed sæpe invalida; & Censores rescindebant. *Ignominiosa*, qua ob delictum aut crimen quis militia solutus: & ideo sic dicta, quia nominis notam & infamiam adferebat.

Sub Augusto duplex Missionis genus factum; *Ex-*

auctoratio & *Missio*. Illa fuit, cum expletis stipendiis solvebantur onere omni militiæ, nisi pugnæ in hostem. Nec jam sub signis aut Aquilis erant, ut alii milites, sed sub uno vexillo habebantur seorsim: dicebanturque *Veterani*. Id repertum, quia plena Missio commoda & præmia sua habebat, instituta ab Augusto, quæ non statim solvi & repræsentari à Rep. poterant, atque ideo exspectabant ea sub vexillis, unde & *Vexillarii* dicti. Sed fraus sæpe in hac re, & de industria protrahebantur, bono fisci. Missioni præmia adhærebant, quæ alio verbo *Commoda missionum* dicuntur. Eorum quantitas: Prætoriani post 16 annos capiebant 5000 drachmarum: alii post 20 annos 3000. Id sub Augusto institutum, at à Caligula accisa & admodum reducta commoda.

ΠΟΛΙΟΡΚΗΤΙΚΩ͂Ν,

SIVE

DE OPPUGNATIONE URBIUM,

LIBRI V.

LIBER I.

DE MACHINIS.

ACHINA, Græcis μηχανὴ, παρὰ τὸ μήδω, ab inveniendo aut sapiendo, sive παρὰ τὸ μὴ χαίνειν, quod hiscere non sinat. Sane ab ingenio consensu derivant, quod intervenit: & posteriores scriptores Latini hæc ideo *Ingenia*, & eorum Architectos *Ingeniarios* dixerunt. Itaque fraudes, doli, insidiæ, in hoc nomen apud Comicos, aliosque, passim venerunt. Sed & molitiones altiusculæ, *Machinæ*. Unde *Machiones*, Gallorum *Massons*, fabri cæmentarii. Veteres Græci μάγγανα etiam hæc dixerunt: ita Hesychius, & Hegesippus. Est & Constantinopoli *Mangana*, locus à Constantino exstructus, ad instrumenta bellica reponenda.

Origo Machinarum, ut & plerorumque armorum, Moysi asscribitur. Græci, & cum iis Homerus, non videntur initio habuisse, nec sub Troianum bellum. Romani habuere sub ipsis Regibus, & statim post exactos Reges, A. V. 252.

Machinæ *triplices*: 1. MACHINÆ, presse magis & restricte. 2. TORMENTA. 3. TELA.

De quibus dicendum eſt. Sed iterum cum diſcrimine, quia duplex Oppugnatio : *Subita,* & *Diuturna.*

De Oppugnatione ſubita.

Oppugnatio *ſubita* eſt, cum impetu, nec circumvallatione adhibita incurrunt. Ad hanc rem leviores machinæ adhibitæ. primum uſi *Corona,* tum *Teſtudine militari,* ſæpe & *Scalis, Cratibus, Vineis, Pluteis,* variis *Teſtudinibus, Muſculis, Vectibus,* & ſimilibus.

De Corona.

Corona primum adhibita, ad terrendum aut claudendum, ſed & ad diſtinendum. Hinc ſæpe occurrit, *Corona cingere urbem* ; *Corona capere, expugnare.* Fuit interdum ſpiſſa, id eſt, duplex, triplex, aut ſupra, ut numerus militum, aut magnitudo loci oppugnandi, erat.

In Corona introrſum erant pedites, quorum invadere ; extrorſum equites, quorum inſpectare & tueri. Et eminus quidem ſeries ita duplex aut triplex : ſed cum appropinquabant, ratio vult, magis arctatos multiplicatoſque item fuiſſe, in gyro ſcilicet aſſidue anguſtiore. Et forſan etiam corpora alibi militum & cohortes relictæ, ad ſubita belli, & ſubſidium aut præſidium. Hoc etiam amplius, primos ordines peditum ſcutatorum graviorumque fuiſſe, qui cominus aſſultarent, invaderentque : retrorſum leves aut velites, ut funditores, ſagittarios, qui eminus pellerent telis, & deturbarent propugnatores. Coronam hanc Græci cum Sagena comparant, dicuntque rem ipſam, σαγηνεύειν, quod eſt, *Corona cingere,* & includere velut piſces.

De Teſtudine militari.

Sequebatur *Teſtudo,* qua ſtatim ſub muris uſi, ut tecti & conferti ſuccederent, abſcederentque. Teſtudo vero, ſive φάλαγξ Græcis, aut συνασπισμὸς,

Con-

Conscutatio, est junctio corporum armorumque. & scuta partim lateribus applicata; partim capitibus superlata. Usi ea Romani in triplici discrimine, in *Oppugnando*, *Pugnando*, *Repugnando:* unde & *triplex* testudo.

In *Oppugnando* fuit, cum scutis super capita elatis muro succedebant, primis altioribus, & ordine paulatim, tecti simplicis in morem, decrescente. Caussa, ut tela injecta per proclive laberentur, & minus insidere possent aut infigi. In has ergo testudines manipulatim aut centuriatim se conglobabant. Hujus testudinis finis unus, succedere & subruere: alter, succedere & ascendere. Nam ascendebant alii super alios, ut fastigio altitudinis muri æquarentur. Id Tacitus vocat *Iteratam testudinem*, & quasi duplicatam, imo etiam tertii super duplicem illam seriem ascenderunt.

Testudo altera in *Pugna* est, cum globo facto, & tecti scutis, sic invadebant ac perrumpebant. Ea densatio firma utilisque fuit in equitatum repellendum. In hac autem secunda testudine nec latera semper tecta, item subsessio illa & inclinatio per gradus.

Tertia Testudo est in *Repugnando*, cum ab equitatu aut levi armatura cincti, huc decurrunt, ut in orbem se muniant, mediis altioribus, extremis undique desidentibus. Accuratissime hanc descripsit Dio, *lib*. 49. his verbis: *Testudo talis est, & fit hoc modo: Impedimentis &, levi armatura, & equite omni in medium acceptis, gravis armaturæ pedites illi, qui oblongis & in tubi dimidiati modum factis scutis utuntur, in extremis partibus pro muro ponuntur, & reliquos omnes ipsi extra spectantes ambiunt. Cæteri, qui latiora scuta gerunt, in medio densi locantur, & scuta cum super se, tum super alios tollunt, ut in tota phalange non aliud sit, quam scuta cernere, & à telorum jactu omnes tutos esse, ob densitatem instructionis. Adeo enim validè*

firmant, ut & ſuper eam homines aliquot ingredi poſſint; imo etiam equi & currus agi, quoties in cavo & anguſto aliquo loco conſtipantur. Hæc eſt forma ejus inſtructionis, & nomen à teſtudine cepit, ob firmitatem, & quia optime tegit. Vſus autem duplex (Illum pugnæ omittit, quia rarus Romanis.) *Nam & in oppugnanda munitione aliqua ſubeunt, & ſæpe in ipſum murum quoſdam attollunt: aut circumventi à ſagittariis, inclinant ſe omnes ſimul:* (nam & equi docti ſunt in genua ſubmittere ſe & inflectere) *& ſic opinionem hoſtibus defatigationis ſuæ præbentes, iis appropinquantibus, ſtatim terrore injecto, conſurgunt atque incurrunt.*

De Scalis.

Præter Teſtudinem *Scalæ* etiam communiter admotæ. Harum inventio ad Capanea refertur, qui Thebas ſic invadere conatus, à Jove fulmine repulſus eſt.

Varia autem ſunt Scalarum genera: Quædam *Compactiles*, id eſt, quæ aut pluribus partibus conſtant, ut plicari rurſumque explicari poſſint; aut ipſi gradus removeri & recondi quaſi in vaginam, ſtipite coëunte. Appianus κλίμακας πτυκτὰς, ſive *plicatiles*, appellat. Plutarchus διαλυτὰς, *ſolutiles*, quas Aratum apparaſſe ait, cum de Sicyonis arce invadenda cogitaret, & recondidiſſe in arcis quibuſdam thecisque ruſticis, quas *Achanas* dicebant. Nam transferri iſtæ ſine ſuſpicione poterant, & minore etiam moleſtia; atque is finis. Sed fuere præterea *Coriaceæ*, quæ ſunt inſtar utrium, conſutæ è corio, & inunctæ ſævo aut adipe circa ſuturas, ne evaporent; eæque erigebantur ad murum ſpiritu inflatæ, & dabant aſcenſum. Erant item *Reticulatæ*, aut *Stuppeæ*, quæ ex funibus ſtuppeis inſtar retis contextæ, ad quarum ſummitates hami adjecti, ut murorum pinnas apprehenderent. Hæ eædem vocatæ *Nauticæ*; quia nautæ fere id genus ſcalis utuntur,

tur,

tur. In Herone sunt & aliæ Scalæ, quas ipse *Spectatores* vocat, basi accuratiore instructæ, ita ut erigi possint & attolli, & in supremis iis aliquis constitui, qui spectet quid in urbe agatur. is enim earum finis, & inde Spectatorum nomen. In eodem aliæ sunt Scalæ rotis impositæ, iisque procedentes, quibus supremis pons adhæret, qui è propinquo injicitur in muros.

Sunt & alia, quæ etsi non formam, tamen usum Scalarum habent, ut *Tollenones* & *Sambucæ*. Est autem *Tolleno*, quoties una trabs in terram præalte defigitur, cui in summo vertice alia transversa trabs longior, dimensa medietate, connectitur, eo libramento, ut, si unum caput depresseris, aliud erigatur. In uno ergo capite, cratibus sive tabulis contexitur machina, in qua pauci collocantur armati. tunc per funes uno depresso attractoque capite, alio elevati ponuntur in murum. Res facilis, & traxit originem ab instrumentis, quibus aquam haurimus, pondera navibus educimus, quæ *Grues*, aut *Ciconias* dicunt. Huc quoque adhibetur *Sambuca*, cujus usus maxime in navibus: dicta à similitudine Musici instrumenti, quod erat forma trigoni, *Sambuca* dictum. Nostra autem Sambuca ita fiebat, formata ex Polybio: *Scalæ fiunt latitudine 4 pedum, altitudine quanta muris sufficit & pariare potest. Earum duo latera pluteis muniunt, superne loriculis tegentes. Has deponunt in latus, & reclinant super navium proram, longe super rostra eminentes. In malis autem navium aptatæ trochleæ, & in iis funes, quibus funibus, cum opus est, ad caput scalarum religatis, ii qui in puppe, attrahunt eas, & attollunt. Sed & in proris quidam adjuvant sublationem, fulcris aut tignis subrigentes. In supremis porro scalis est tabula, cujus tria latera cratibus muniuntur, in quam veluti turriculam viri 4 conscendunt per dictas scalas, & in muros insiliunt, cratibus remotis & alii deinde consequuntur.*

De

De Cratibus.

Quartum in subita oppugnatione, sunt *Crates*. Hæ in duplici usu: sive ut tegerent antelatæ: sive ut fossas iis explerent, & mixto aggere quasi per pontes irent. Crates autem, quibus fossas explebant, non fuerunt elaboratæ ad modum illarum stabilium, quas in obsidione defigebant; sed leviores: fortasse nec tecto aut lateribus, sed simplici textu vimineo, quem ante se ferebant. Sane aliæ accuratiores, *Vineæ*, quibus in obsidione diutina maxime usi.

De Vinea.

Vinea à similitudine veræ illius dicta, quæ jugata, & in rectum allevata. Sub illa quia considere fas, & altera sic clausa; hæc quoque militaris nomen sumsit. Talem dat Vegetius: *E lignis levioribus machina colligatur* (nempe quia transferri opus, & à militibus moveri: hinc ad illum motum indicandum, *Vineas agere, procedere, proferre*, dicebant: nam eminus paratæ, paulatim admovebantur ad oppidum, sive ut sub iis Arietem admoverent, sive subruerent muros) *alta pedibus* 8, *lata* 7, *longa* 16. (totam magnitudinem si consideras, dixeris duplicem virorum seriem sub ea stetisse, quinos & quinos.) *Hujus tectum duplici munitione, tabulatis cratibusque contexitur. Latera quoque vimine sepiuntur*, (atque hæc præcipua ejus materies & tegmen, ideo Græci γέῤῥα dicunt: interdum tamen, si plura aut graviora in oppido tormenta, nec vim sufferrent hæ craticeæ, faciebant è crassiore ligno: hinc Cæsar vocat *Porticum*: quia species ea longior) *ne saxorum telorumque impetu penetrentur. Extrinsecus autem, ne immisso concrementur incendio; crudis ac recentibus coriis vel centonibus operitur. Cum plures factæ fuerint, junguntur in ordinem, sub quibus subsidentes* (quia is fere latentium caventiumque habitus) *tuti ad subruenda*

ruenda murorum penetrant fundamenta. Vineis *Plutei* assident.

De Pluteis.

Plutei fuere olim è tabulis & asseribus, quod ipsa vox dicit; nam id *Plutei* Latinis: & distincti erant à Cratibus, & Vineis. Postea faciebant Pluteos è cratibus, corio intentos. Formam describit Vegetius: *Plutei dicuntur, qui ad similitudinem apsidis contexuntur è vimine, & ciliciis vel coriis proteguntur, ternisque rotulis, quarum una in medio, duæ in capitibus apponuntur, in quamcumque partem admoventur, more carpenti.* Cedrenus *Lesas* appellat, sub id ævum etiam *Spalionæ* dictæ. Hæc sunt nomina, res eadem, & finis suffodiendi muros.

De Testudine triplici.

Jam dictis vicinæ sunt *Testudines:* imo eo nomine inferiores Scriptores etiam Vineas & hæc talia comprehendunt: faciunt generare Testudinum nomen in machinas omnes has tegentes. Harum plura genera & formæ: sed præcipua tria, quæ proprie *Testudines* dicuntur.

Prima quæ Græcis χελώνη χωστρὶς, Vitruvio *Testudo ad congestionem fossarum*; quadrata fuit, habens quoquoversus latera singula pedum 25. *Altera* est, quam ὄρυγα Græci agnominant, Vitruvius, *Testudinem ad fodiendum comparatam*, fossoriam, sive rostratam: nam frontem habet, quemadmodum anguli trigonorum, ut à muro tela, cum in eam mittantur, non planis frontibus excipiat plagas, sed ab lateribus labentes, sine periculoque fodientes, qui intus sunt, tueatur. *Tertia* denique *Arietaria*. In qua Aries suspenditur.

De Musculo.

Inter subitæ oppugnationis instrumenta fuit etiam

etiam *Musculus*: differt à Vineis, Pluteis, cum forma, tum modulo, & firmitate. Exiguus enim est, &, muris quasi facie, oblongior, sed lignis validis structus, & ne perfringi desuper possit. Dictus *Musculus*, quia instar ejus animalculi foderit sub eo terram: aut quia milites, ut mures, cavum id subirent. Vegetius cum testudinibus miscet, quarum finis æquare. Cæsar alium à Vegetiano diversum describit, cujus hanc tradit formam: *Duæ primum trabes in solo æque longæ, distantes inter se pedes 4 collocantur, inque eis columellæ pedum in altitudinem 5 defiguntur. Has inter se capreolis molli fastigio conjungunt, ubi tigna, quæ musculi tegendi causa ponant, collocentur. Eo super tigna bipedalia injiciunt, eaque laminis clavisque religant; ad extremum musculi tectum trabesque extremas, quadratas regulas, 4 patentes digitos defigunt, quæ lateres, qui super musculo struantur, contineant.* (Istas regulas hodie *Latas* dicimus. Sunt directa & tenuiora ligua.) *Ita fastigiato atque ordinatim structo, ut trabes erant in Capreolis collocatæ, lateribus lutoque musculus, ut ab igne, qui ex muro jaceretur, tutus esset, contegitur.* Et paulo post, *Interim sub musculo milites Vectibus infima saxa turris hostium convellunt.*

De Vectibus & Dolabra.

Quid sint *Vectes*, quæ eorum vis & forma, non ignotum. Græci μοχλία, vel μοχλὸς vocant. Et sunt pali è ligno aut ferro, ad onera sublevanda aut promovenda. Vitruvius & torculari vertendo adhibet: eumque, qui vecte immisso torquet, *Vectiarium* dicit. Si è ligno essent, lingula è ferro in altero capite addi solet, atque hos tales *Lingulatos* dixere, sive *Rostratos*. Utebantur & ad muros subruendos, sed ferreis haud dubie. Hinc *Vecticularia vita* dicitur eorum, qui vectibus parietes perfodiunt furandi gratia. Inter exercitia etiam militaria erat, in vecte robur ostentare. Et utiles sane isti ad lapides

des prægrandes emovendos emoliendosque, uti sæpe in veterum muris. Ubi minores aut infirmiores, Dolabris magis hoc peragebant.

Dolabra autem distincta à Securi, licet forma sit securis, sed unica & simplici acie, parte altera in mucronem acuminata, quæ serviebat maxime muris deruendis, ut Securis vallo & lignis cædendis. Eo sensu Corbulo dicebat, *Hostem dolabra vincendum esse*, id est, opere & munitionibus.

LIBER II.

DE OPPUGNATIONE DIUTURNA.

Diuturna oppugnatio admota, ubi *subita* non successit: & aut artibus ingeniisque vincendi hostes, aut longa fame domandi erant. Sed hanc exspectare anceps, arduum, & ideo ad majora OPERA, & TORMENTA, conversi

DE CIRCUMVALLATIONE.

Inter *Opera* primum CIRCUMVALLATIO. Ea solenniter olim adhibita Græcis Latinisque, cum premere obsidio munitionem aut locum vellent. Causa justissima: claudere enim prius opus erat, ne nuncii, cibi, auxilia intrarent; tum & ne quis exiret: sed etiam ut sese obsidentes munirent contra subitas eruptiones. An & causa etiam aliqua, terror? certe enim metum, aut & desperationem concipiant, necesse est, qui vident sic arcte se claudi; & quamquam cætera adsunt, cogitatio tamen illius carceris nocet, tum & fiducia aut pertinacia hostilis. Ergo plerique olim circumvallabant, ii quidem, quibus, cura aliqua bonæ militiæ, aut artes. Græcis

cis sæpe nominatur ἀποτειχισμὸς, καὶ περιτειχισμὸς, & ii quoque accurate usi. Veteres eorum historici πλίνθους καὶ πλινθία ad hos muros struendos adhibent, id est; *lateres aut laterculos*, sed crudos scilicet: nec ratio aut otium fuisse videtur ad excoquendum. Fuere igitur ut Romanorum cespes. De Romanorum Vallo alibi diximus; nunc addo, non simplicem sæpe hunc murum fuisse, sed duplicem, contra exteriorem etiam hostem. Si enim auxilia metuebantur, & vis aliqua major, ipsi sese includebant, ne subito adventu aut impetu possent superfundi. Hoc in obsidione Platæensium factum describit Thucydides. Mira etiam fuit P. Scipionis Minoris obsidio, qua Carthaginem cinxit, ut scribit Appianus in Libyco. Sed Cæsar ille Julius, qui in omni re militari super omnes, etiam in ista fuit. Adsumatur una nunc Alesiæ obsidio, in qua res gestæ, quantas audere, vix hominis; perficere, pene nullius, nisi Dei, esset.

Opus igitur illud tres habuit partes. INFERIOREM MUNITIONEM, EXTERIOREM, tum CIRCUMVALLATIONEM his interjectam. Hæc autem postrema habuit has partes: 1. *Vallum.* 2. *Loricam.* 3. *Cervos.* 4. *Turres.*

1. *Vallum Circumvallationis.*

Vallum fuit pedum 12. Quid vero in ejus structura fuerit, diximus in *Militia*, supra 118. Nunc addo, nomen aliquando variare, & *Brachium* appellari. Causa nominis, quod ejusmodi valla in brachium & cubitum fere curvantur: unde & à Græcis ἀγκῶνες dicuntur, sive & σκέλη, *Crura.* Alioquin flexus illi etiam & sinus terræ, *Brachia* simili causa appellantur.

2. *Lo-*

2. *Lorica valli.*

Pars ſecunda Valli, *Lorica*. Ea vox varia ſignificatione innotuit: pro tegmine pectoris militari, ut frequentiſſime: pro tegmine aliarum etiam rerum, aut inductione per traductionem ab illa militari, quæ corpus amplectitur & tegit. Paulatim longius itum, & objectio aliqua aut tegmen nobis antepoſitum, ſive munitiuncula, *Lorica* dicta. Ita muruli in ambitu, minores valli minuſque lati; ſed & è cratibus, aut tabulis pluteiſque ſepimenta, in hoc nomen venere. Sed & alia ambitio aut περίβολος ſic dicta, ut ſtructura illa ſupera ædium; quam quidam è Latinis *Loriculam* dixerunt, Græci ϛεφάνlω, qua ſolaria ſua ambiebant & cingebant, contra caſum aut delapſum. Nam plana tecta eorum eſſe ſolebant, ad apricandum aut inambulandum; atque in orbem iſti muruli quibus innitentes fas erat deſpicere. Davidi hoc factum, quem ſacræ literæ aiunt deambulaſſe in ſolario domus regiæ, & vidiſſe lavantem illam, quam in omni vita pœnituit vidiſſe. Pro vallo autem aut terreo murulo, crebro apud veteres. Sed & legitimum ipſum Vallum, ſudibus turribuſque inſtructum, Vegetius vult ſic dictum. *Loricam* item de Cratibus & viminea ſepe, item de Pluteis intelligit Cæſar. Interdum & lignea fuit. Atque hæ Loricæ murorum vallorumque, ſunt pinnis diſtinctæ, ἐπάλξεις Græcis, προμαχῶνες, & creberrime Latino ritu θώρακες, ſive θωράκια. *Loricæ* aut *Loriculæ* dictæ.

Majores has tenuerunt, & paulum modo vetuſtiores muri noſtri Europæi habent, idque cum diſtinctione iſta pinnarum. Hodie omitti placuit pinnas, ob infirmitatem, etſi Loricas tenemus, & noſtro verbo *Parapettos*. Hæc in humili vallo fuit paulo humilior, grandiuſcula in altiore.

3. *Cer-*

3. *Cervi.*

Tertia Valli pars, *Cervi.* Non ii quidem in omni vallo erant. Et ſunt ramoſi trunci arborum, in faciem & ſimilitudinem cornuum cervi: atque ii firmiores alias, alias infirmi. Iſti teneriores & infirmi, *Cervoli* dicebantur, verbo diminuente.

Utebantur his in vallo ſtruendo, ad terram coercendam adſtringendamque, identidem interjectis. Nos hodieque facimus: quod tamen, ubi legitimus denſuſque ceſpes, vix opus. Et minorum hic uſus: majorum diverſus, & fere duplex. Receptiſſimus iſte, ut truncos illos firmiores in terram depangerent, & varie ſererent, itineri impediendo aut obſtruendo. Fuere foſſæ & valli, & ante ea Cervi iſti. Amburi ſolebant, ad robur & duritiem, & ſimul acumen, ut in ſudibus præuſtis. Atque is prior uſus, & creber: alter, qui in Cæſare, rarior; ut eminerent in exteriore vallo, inſerti inter loricam ligneam & aggerem ipſum, ſimplicis coronæ in modum, ſicque aſcenſum hoſtium tardarent. Agreſtes noſtri ſpineas ejuſmodi projecturas in loricis terreis eidem fini uſurpant.

In Virgilio *Cervi* etiam leguntur; ſed pro arborum truncis longioribus, iiſque furcatis, quibus tranſverſa tigna injici poſſent, ad ſuſtinendum. Fit in tuguriis, & rudi opere ruſticorum.

4. *Turres.*

Pars Valli quarta, *Turres*; quæ toti operi circumdatæ, intervallo inter ſe pedum 80. Atque hæ diverſæ turres erant ab iis, quas poſtea dicam, mobilibus: fixæ enim iſtæ, & minus operoſæ, minuſque etiam altæ. Julianæ ſane crebræ fuerunt; & calculus evincit, fuiſſe in 11 milliarium ambitu ad 687. Quid in ambitu exteriore 14 milliarium?

IN-

INTERIOR MUNITIO.

Ea comprehensa est in latitudine pedum 400. ab oppido castra versus, & habuit has partes: 1. FOSSAS. 2. CIPPOS. 3. LILIA. 4. STIMULOS.

1. *Fossæ.*

Fossæ fuerunt tres. Prima, sub ipsum oppidum ad radices collis, pedum 20 directis lateribus. Ab hac pedum 400 spatio, duas iterum fossas duxit, sub ipsis castris, 15 pedes latas, eadem altitudine. Ex duabus autem istis ultimis, alteram interiorem, campestribus ac demissis locis, aqua ex flumine derivata, complevit.

2. *Cippi.*

Totum deinde illud spatium 400 pedum varie fuit impeditum. Prima *Cippi* ibi defixi. Nam *truncis arborum, aut admodum firmis ramis accisis, atque horum delibratis* (melius *dolabratis*) *ac præacutis cacuminibus, perpetuæ fossæ quinos pedes altæ ducebantur: huc illi stipites demissi, &, ab infimo revincti, ne revelli possent, ab ramis eminebant. Quini erant ordines conjuncti inter se atque impliciti: quo qui intraverant, sese ipsi acutissimis vallis induebant. Hos,* Cippos *appellabant.* Hæc Cæsar.

3. *Lilia.*

Ante Cippos obliquis ordinibus in quincuncem dispositis, scrobes trium in altitudinem pedum fodiebantur, paulatim angustiore ad summum fastigio. (imo, *ad infimum*: scrobes nempe ita factæ, ut patula rotunditate, paulatim angustarentur coirentque ad imum.) *Huc teretes stipites, feminis crassitudine ab summo præacuti & præusti dimittebantur, ita ut non amplius 4 digitis ex terra eminerent. Simul confirmandi & stabiliendi causa singuli ab infimo solo pedes terra exculcabantur,*

(ex

(ex tribus ergo illis pedibus altitudinis, tertius ab imo deperiit, terra aggesta ad stabiliendum stipitem, & circa eum stipata & exculcata.) *reliqua pars scrobis, ad occultandas insidias, viminibus ac virgultis integebatur* (ut summam oram foveæ texerint ei superstrata: imo & herbidus cespes super ea virgulta, ad magis occultandum stylum: qui etsi 4 digitos eminebat, tamen facile hac tali materie celabatur.) *Hujus generis octoni ordines juncti, ternos inter se pedes distabant. Id ex similitudine floris*, Lilium *appellabant.* Aspicit similitudo totam foveam superne expansam, jacentemque in orbem, cui medius deinde stipes inseritur: atque id est velut Lilium patens, cum stamine suo aut stylo. Festus id *Cæcum vallum* dixit. Alii passim *Stylos* vocant.

4. *Stimuli.*

Quartum in hac area opus, *Stimuli.* Non enim contentus Cæsar dupliciter impedisse iter, hos quoque addidit; *& ante Lilia, taleæ pedem longæ, ferreis hamis infixæ, totæ in terram infodiebantur, mediocribusque intermissis spatiis omnibus locis disserebantur: quos* Stimulos *nominabant.* Et notandum, totum opus per gradus crevisse, primo minoribus Taleis, mox majoribus Liliis, maximis denique Cippis: crevisse dico, aspectu eorum qui invasissent.

EXTERIOR MUNITIO.

Munitio exterior fuit eadem, facies modo diversa: & hæc hostem spectavit, ut illa oppidanos. In hac ergo tot iterum Fossæ, Vallum alterum, Turres, denique Cippi, Lilia, Stimuli: omnia hic, aucto ambitu, auctiora.

Tale opus Cæsar 10 legionibus haud longe supra 30 dierum spatium fecit. Exitus quidam ad frumentationes, pabulationes, aquationes, aliosque usus relicti in castellis. Nam in ea circumvallatio-

ne

ne 23 castella, id est, parva quædam castra fuerunt, in his cohortes aliquot militum, & velut corpora, contra vim & incursum. Inter exterius & interius vallum fuit intervallum 954 passuum; propemodum milliari uno, ut scilicet equi laxius haberentur, & pabulum etiam iis esset: tum denique ob calones, lixas, & id genus, quos probabile multos fuisse. Sic vallum interius habuit in ambitu 11 milliaria, exterius 14.

DE AGGERE.

Clausum habemus hostem, nondum oppugnatum. Ut id fiat, Opera alia struenda sunt: in primis AGGER. Is fuit terreus quidam, & alia materie mixta, mons & elevatio: quem paulatim versus urbem producebant & attollebant, ut ex alto pugnarent, & *Turres* ibi constituerent, sed & *Tormenta*. *Agger* vocabatur ab ipsa re: quia aggerebant & cumulabant: posterior ætas *Aggestum* dixit, sed & alio genere, *Aggestus*. E terra, lapide, ligno, congeriem struebant: Virgulta etiam & fasces maxime hic usui, sive ad implendum & attollendum, sive ad ligandum. Itaque & *Aggeris* voce, hæc sæpe intelligebant. Imo videbatur vix strui sine istis. Arbores quoque requirit Agger, non ob virgulta solum, & tennia ramorum, sed ob ipsos truncos: quia illa in mediam molem stipabant; hos & ad latera applicabant, firmando & coërcendo. Struebant enim latera, & cancellatim tignis directis transversisque varie ligabant. Unde *Stellatos axes* vocat Lucanus, quod transversi & decussati, radiorum aut stellarum aliquam faciem referrent.

Aggeres vulgo alti, & id fere pro muris, in quos struebantur: nam æquare aut superare debebant, & sæpe muris plane admoti sunt, ut è propinquo pugnarent. Apud Cæsarem legimus Aggerem altum pedes 50, latum pedes 300. In oppugnatione Mas-

sadæ, castelli Judææ, situ & opere mirifice muniti, Agger erectus fuit, cujus altitudo 310 cubitorum.

Admovebant autem muris paulatim & progrediendo. Nam latera vinciebant claudebantque lignis: sed antrorsus & urbem versus pars ea manebat aperta. Aggerebant igitur paulatim & promovebant, in fossas ipsas, denique ad muros. Dum id fieret, nihilominus Turres in aggere impositæ, quæ administrantes aut operantes tuebantur: sed eæ quoque cum aggere paulatim procedebant. Scite tergum & cauda aggeris humilior fuit, & in clivum, frontem versus, assidue ivit. Qua in re interdum factum, ut Agger, si parum firmatus aut densatus, prolaberetur in fossas. Sed cavebant scilicet, & virgultis aut lapidibus idemtidem adfirmabant.

De Turribus mobilibus.

In Aggere *Turres*, & statim ab eo structæ, imo & tunc, cum is nondum perfectus; & tutelæ operis ministrorumque causa imponebantur. Vineæ enim primum factæ, ut sub iis commeare miles & aggerere posset: super eas (id est, altius quam eæ) ipse Agger, & in eo denique Turres. Hæ igitur statim structæ, sed paulo ab urbe longius, & ne tela vitiarent aut impedirent. Gallis, Indis, Barbaris, ignotæ, & stupori erant qui divinum quid esse rati. Enimvero apud Græcos, aut certe Siculos, reperta primum res. Ideo caute capiendus Athenæus, qui non dicit, Diadem primum reperisse turres *ambulatorias* simpliciter, sed τὰς φορητὰς πύργους, id est, eas quæ circumferri poterant, solutiles. (has forte Appianus vocat ἐπτυγμένους, *plicatiles*; quia per partes scilicet tollebantur, ponebantur, reponebantur: nec enim ad illas, quæ pegmatum modo deprimebantur attollebanturque per cochleas, puto respexisse Appianum.) Nam simplices *ambulatoriæ*, aut *subrotatæ*, sane jam ante inventæ in Sicilia. Hæc igitur

igitur inventio non ipſarum Turrium, (fixæ enim illæ jam diu innotuerant, in oppidis, in caſtris) ſed *mobilium*, & quæ rotis agerentur.

Agebantur rotis ad minimum 4, ſed & 6, aut 8, etiam ſubditas, prout turrium modus eſſet, legimus. Et oportebat ſane humum æquabilem denſamque huic rei eſſe. Actæ igitur rotis, ſed latentibus & internis, aut certe interius movendis. Hoc ideo, ne telis hoſtium, qui agerent, exponerentur. & turris tueretur ſuos motores: à tergo tamen quidam appliciti, qui propellerent; & licuit, quia non illinc metus.

Turres autem triplices, Majores, Minores, Mediæ. *Minores* erant 60 cubitorum in altitudine, baſi quadrata: unumquodque latus 17 cubitorum: 10 tectorum: ſupremum tectum quintam partem baſis habebat. *Majores* autem & harum ſeſquialteras, 15 tectorum faciebant, in altitudine cubitos 90. Iterumque duplas, quæ 20 tectis conſtarent, altas cubitos 120, latas quaquaverſum fere 24. Sed turres in tot tabulata non æqualiter ſurrexerunt, ſed inſtar Phari Ægyptiacæ, paulatim & per ea ſingula decreverunt: qui modus ſane aptior in ſpeciem, in ſtabilitatem, in motionem. Proceritas autem ipſarum tanta fuit, ut non ſolum muros, ſed etiam turres lapideas altitudine ſuperarent. Latitudo non ad normam artis adſtricta, ſed pro temporibus, & voluntate ſtruentium mutata. Tecta vero ſive Tabulata, quæ & *Faſtigia* & *Vertices* dicuntur, plerumque plura in turribus, ut defenſores plures imponerent, tum ut Tormenta, ſed non maxima, Scalas, Pontes, & talia ad invadendum.

Frontes harum turrium ferratæ erant, munimen contra ignes. Cum enim præcipuum in eas remedium & repugnatio eſſet, per jacula ignita, faces, malleolos, murices: repertum, ut totæ ferro tegerentur, aut certe à triplici latere: ſic enim ſtabilio-

res ob pondus, & igni incorruptibiles. Alia quoque materia turribus interdum circumdata; scilicet centones, coria, storeæ, & hæc de more.

De Pontibus.

Vulgatæ & notæ Pontium formæ apud Romanos. Nos rariores aliquot dabimus. Et primo hanc, qua sæpissime usi in fluminibus transmittendis, ponte è navibus facto. Bella inventio, & Eunapius scitissime depingit. *Latæ jacentesque sunt naves, quibus fluvius jungitur. Sursum autem paulum in statione sunt supra locum eum, ubi pontem facturi sunt. Atque ubi signum datum est, unam solam è navibus demittunt prono flumine ferri, juxta suam & amicam ripam. Ea ubi ad locum jungendum & ponti destinatum venerit; corbem plenum lapidibus in flumen jaciunt, alligatum fune quodam, velut anchoram; quo navis devincta juxta ripam consistit, & sternitur tabulis tignisque, quæ affatim ipsa navis vehit. Et statim ita ad finem descensumque in terram usque constrata est. Deinde vero aliam demittunt, paulo ab ea remotam, aliamque ab ista, donec in adversam ripam perduxerint pontem. Quæ autem hostili ripæ navis objacet, ea & turres habet, & portulam, & sagittarios, & catapultas.* Sed Hispani ritu gentico, leviori etiam opere, inflatis utribus incumbentes, solent tranare, quod & Romani interim fecere: & Græci usi. Stramentis etiam & aridis sarmentis utres impleruut. Ita fiebat: Utribus junctis, lapides iis appendebant, quos velut anchoras demiserunt. Denique toti operi sarmenta cratesque injecerunt, & terram superstraverunt. Pontem simili junctura Romani voce Græca dixerunt Ascogephyrum, quasi *Pontem utrinum.* Sed usi ad hanc rem & cuppis interdum, sive inanibus vasis. Huc quoque refertur Pons ille nobilis, quem Julius Cæsar in Rheno struxit.

LIBER III.

DE TORMENTIS.

SEquuntur TORMENTA; & inter ea præit *Aries*, tum *Catapultæ* excipiunt, *Balliſtæ*, & *Scorpiones*.

De Ariete.

Origo *Arietis* vetus; ſed parum certa, cum pars ad Græcos, & Epeum; pars ad Tyrios ſive Carthaginenſes referant: vel ipſa ratio aut natura commonſtravit. Certe qui impetum facere in fores aut objectum aliquid vult, cubito id facit, aut pedis impulſu. Ab eo exemplo tignum in auxilium aſſumptum: & noſtri protervi aut ebrioli in foribus perfringendis quotidie uſurpant. Ubicumque autem, ſic dixere à ſimilitudine & reciprocatione ictus arietini. Dixit deterior ætas *Carcamuſas*, à ſono fortaſſis. Eadem autem ſequens, etiam *Cancrum*. An à ſimilitudine aliqua fabricæ? an quia identidem retro iret?

Aries iſte non uniformis aut ſimplex, ſed *triplex* fuit. Eſt *Rudis*, & à prima inventione, quem manibus lacertiſque validi homines ſuſtinent & agunt. Eſt *Compoſitus*, qui trabem quoque alteram jungit & ſtatuit, à qua pendulus, vi majore, conatu leviore librâtur. Hic in plurimo uſu, & inter Romanorum opera ex profeſſo Joſephus deſcripſit. *Eſt*, inquit, *Aries, trabs prægrandis, quæ malum navis adſimilat.* (Imo ex ipſis malis navium interdum lecta & adſumpta; genus vero abies vel ornus: longitudo 80 pedum. Vitruvius & Græci formant pedum 106, imo & 120.) *Is ſolidatur in capite gravi ferro, in arietis formam, unde & nomen adſumpſit.* (Caput arboris ferro tegitur, & affigitur laminis paulo

longius: antrorsus in acumen producitur, quod *Cornu* Hegesippus dixit; Græci ἐμβολὴν, sive *Rostrum*; iidem communius & κεφαλὴν, sive *Caput*, sicut Latini: & fuit interdum trifidum, quadrifidum in mucrone, ut solent navium rostra. Finis & opus præcipuum Arietis fuit, cum grandiores firmioresque lapides, more prisco, muris inderentur, juncturas penetrare ac findere, & lapides emoliri.) *Dependet medius funibus suspensus ex alia trabe*, (vel etiam catenis) *velut trutina; quæ trabs tignis utrimque firmis munita est & fulta. Repulsus porro magna virorum manu retrorsum*, (quantam scilicet admittebat longitudo: sed recens manus manui succedebat, eratque perpetuus is ictus) *iisdemque antrorsum statim & cum impetu reflectentibus, quatit muros prominulo ferro. Neque est ulla turris tam valida, aut mœnia tam lata, quæ ut primas maxime plagas tulerint, sustinere, & subsistere assiduas eas possint.* Ideo Diaconus *Exterminatorium instrumentum* dixit: quia is admotus signum erat perdendæ urbis; uti hodie mos, aut lex est, durius in eos consuli, qui tormenta exspectarint: sic olim qui arietem. Circa hunc Arietem compositum alius etiam labor & cura: Nam & cratibus tegebant, & coriis, contra jactus aut ignes. Etsi pro his tegumentis receptum etiam, ut solida testudine totus Aries tegeretur. Atque ea forma est tertia, *Testudo arietaria*, vel *Testudo, aries* dictus. Hunc quoque Carthago reperit.

Aliud instrumentum, ad muros diruendos describit Athenæus, quod *Terebra*, Græcis τρύπανον dicitur. Est autem gladii aut mucronis quædam similitudo, quo muros perfodiebant. Romani ea non usi.

De Catapulta.

Duplex instrumentum priscis, quo in hostes emitterent & jacularentur: altero, tela vel grandio-

res

res sagittas : altero, lapides & saxa. Id prius *Catapultam* dixere, posterius *Ballistam* : alii postea confudere.

Catapulta Græce dicitur καταπέλτης, ἀπὸ τῆς πέλτης, id est, *hasta & jaculo*. Erat autem machina, quæ tela & ligna jaciebat, quamquam alii & pro instrumento saxijaculo ponant. Nam vox Catapultæ paulatim in desuetudinem venit, & pro ea *Ballistam* dixere, quæ antiquis non nisi saxa jecit. Repertam Catapultam à Syris, refert Plinius: Græci Siculis adscribunt.

Fuerunt duplices Catapultæ : *Majores* & *Minores*. Illæ, quæ telum fere 3 cubitorum emitterent : istæ, quæ dimidiatum. Telum illud *Trifax* dictum. Græci vero minores Catapultas vocant τρισπιθάμους ὀξυβελεῖς, quia tela 3 spithamarum, id est, 36 digitorum, jaciebant. Interdum tamen & machinæ, & tela grandiora, imo non tela, sed tigna, & asseres 12 pedum, imo 12 cubitorum, & ad stadii spatium, jaciebant. Nihil ergo mirum, si plures homines simul penetrarint.

Formam Catapultæ, ex ligno, ferro, nervo fabrefactam, ita describit Ammianus : *Ferrum inter axiculos duos firmum compaginatur & vastum, in modum regulæ majoris extentum, cujus ex volumine tereti, quod in medio ars polita componit, quadratus eminet stylus, extensius recto canalis angusti meatu cavatus, & hac multiplici chorda nervorum tortilium illigatus, eique cochleæ duæ ligneæ conjunguntur aptissime : quarum prope unam assistit artifex contemplabilis, & subtiliter apponit à temonis cavamine sagittam ligneam, spiculo majore conglutinatam. Hocque facto, hinc inde validi juvenes versant agiliter rotabilem flexum. Cum ad extremitatem nervorum acumen venerit summum, percita interno pulsu à ballista ex oculis avolat, interdum nimio ardore scintillans.*

De Ballista.

Priscis Ballista semper lapidem jecit, nec aliter ante Cæsarem legas, etsi posteriores variant. Græcanica autem stirpe videtur vox, ἀπὸ τῦ βάλλειν, *jaciendo*. & ideo *Ballistam* gemina consonante, vel potius Ballistram, scribi melius. Sed quamquam ab iis vox, ipsi vix ea usi: & dicunt λιθοβόλυς, πετροβόλυς, πετροβολικὰ ὄργανα: communiter magis ἀφετήρια ὄργανα, itemque μάγγανα, aut μαγγανικά. *Manganum* sane communiter *Machina*, sed huc transfertur ad violentissimam machinarum. Posterior ætas etiam *Mangam* appellavit: sed leguntur etiam in avorum aut proavorum historiis, *Mangonella*, *Mangonalia*, *Mangatella*. Item *Bibliam petrariam*, & *Petrariam* simpliciter, Ballistam dici notum est.

Jaciebant vulgo, & minoribus Ballistis, lapides fere centenûm pondo: atque eo sensu Lucilio ipsa, *ballista centenaria* dicitur. At majoribus amplius jaciebant, & vel talenta tria: id est, pondo 360. Nostra ista fulminea hodie non capiunt aut pervehunt hoc pondus. Igitur non solum contundebant, sed diffringebant omnia & disjiciebant. *Tanta autem hujus tormenti vis erat*, (scribit Hegesippus) *ut percussus unus ex sociis Iosephi, qui propter adstaret, comminuto capite rueret, & occipitium ejus usque ad tertium stadium excuteretur, mulier quoque alvo gravis, percussa uterum, supra dimidium stadii, de intima sede genitalis secreti excuteret infantem.* Non solum rotundos lapides istis jaciebant, sed enormes & sepulcrales, imo & molares; quibus domos & ædificia confringerent, & quidquid incidissent. Etiam equorum hominumque cadavera jaciebantur, stercora, fœtoresque alii; sed & plumbei globi emissi, ferrum candens, metallum fusum. Quin muros sive turres concutere iis solebant, & in pugna interdum utebantur.

For-

Formam Ballistæ satis ubertim Ammianus tradidit his verbis: *Dolantur axes duo querni vel ilicei, curvanturque mediocriter, ut prominere videantur in gibbos: hique in modum serratoriæ machinæ connectuntur, ex utroque latere patentius perforati; quos inter, per cavernas funes colligantur robusti, compagem, ne dissiliat, continentes. Ab hac medietate restium stylus exsurgens obliquus: & in modum temonis jugalis erectus, ita nervorum modulis implicatur, ut altius tolli possit & inclinari; summitatique ejus unci ferrei copulantur, è quibus pendet stuppea vel ferrea funda: cui ligno fulcimentum prosternitur ingens cilicium, paleis consertum minutis, validis nexibus illigatum, & locatum super congestos cespites, vel latericios aggeres. Nam muro saxeo hujusmodi moles imposita, disjectat quidquid invenerit subter, concussione violenta, non pondere. Cum igitur ad concertationem ventum fuerit, lapide rotundo fundæ imposito, quaterni altrinsecus juvenes repagula, quibus incorporati sunt funes, explicantes, retrorsus stylum penes uncinum inclinant: itaque demum sublimis astans magister, claustrum, quod totius operis continet vincula, reserat malleo forti percussum. Unde absolutus ictu volucri stylus: & mollitudine offensus cilicii, saxum contorquet, quidquid incurrerit collisurum. Et* tormentum *quidem appellatur, quod ex eo omnis explicatio torquetur:* Scorpio *autem, quoniam aculeum desuper habet erectus. Cui etiam* Onagri *vocabulum indidit ætas novella, ea re, quod asini feri, cum venatibus agitantur, ita eminus lapides calcitrando post terga emittunt, ut perforent pectora sequentium, aut diffractis ossibus capita ipsa displodant.* In tota hac paratura duo adnotanda, de *Nervis*, & *Funda*.

Nervi ad omnia hæc tormenta maxime requirebantur: secundo *Capilli*, si copia eorum non esset. Nam tormenta nihil prosunt, nisi funibus nervinis intenta. Equorum tamen setæ de caudis & jubis utiles, indubitanter vero crines feminarum: illi

enim cum tenues sint, longi, multo oleo perfusi, cum plectuntur, vires & intentionem validam accipiunt, ut nec dissonent multum à robore nervorum. Historiæ etiam passim de hoc capillo. Carthaginenses obsessi ad catapultarum intentiones raserunt fœminas, aliorum crinium inopia. Romani idem fecere: Nam in Capitolii obsidione, cum nervorum copia defecisset, matronæ abscissos crines suos viris obtulere; & ob hanc memoriam *Veneri calvæ* templum structum fuit. Idem de mulieribus Salonensibus apud Cæsarem, de Aquileiensibus apud Capitolinum legimus.

Funda, quæ in Ballista sive Scorpione ponitur, stuppea aut ferrea, receptaculum lapidis fuit, & in qua firmaretur. Et ideo ipsæ Ballistæ sive Monangones à nonnullis *Fundæ* vocantur, Græcis σφενδόναι, quas rectissime Hieronymus *Fundibala* vertit. ita enim illo ævo dixerunt.

De Scorpionibus.

Scorpiones Ballistis jam dictis vicini, sed tamen diversi ab his & Catapultis. Describit Tertullianus: *Scorpio spiculum & fistula est, patula tenuitate in vulnus: & virus, qua figit, effundit.* Vegetius *Manuballistas*, ait vocari Scorpiones. Vir unus dirigebat, & utebatur, ideo non magni fuerunt. Ut illi ergo parvi, sic proportione & foramina illa, ac cavi.

De Muris Veterum.

Ut plene & firmiter noscatur Tormentorum vis, *Muri* Veterum sunt noscendi. Hos enim quatiebant & diruebant Arietes illi & Ballistæ; hos sub Musculis aut Vineis deruebant: & nesciemus quo robore ii aut viribus? Caligat omnis machinalis & oppugnatoria ista res, nisi hæc illustratur.

Muri Veterum validi & operosi fuerunt, *Firmi*, *Magni*, *Alti*.

De

De firmitate ſic Vegetius: *Murus ut numquam poſſit elidi, hac ratione perficitur. Intervallo pedum viceſnum interpoſito, duo intrinſecus parietes ædificantur: deinde terra, quæ de foſſis fuerit egeſta, inter illos mittitur, vectibuſque denſatur; ita ut à muro primus paries parum inferior, ſecundus longe minor ducatur, ut de plano civitatis, ad ſimilitudinem graduum, quaſi clivo; molliuſque ad propugnacula poſſit aſcendi. Quia nec murus ullis poteſt arietibus concuti, quem terra confirmat: & quovis caſu destructis lapidibus, ea quæ inter parietes denſata fuerit, ad muri vicem ingruentibus moles obſiſtit.* Paulo firmiorem dat Vitruvius: *Interiore parte ſubſtructionis, fundamentum, diſtans ab exteriore introrſus amplo ſpatio, conſtituendum eſt: ita ut cohortes poſſint, quemadmodum in acie, inſtructæ ad defendendum ſupra latitudinem aggeris conſiſtere. Cum autem fundamenta ita diſtantia inter ſe fuerint conſtituta, tunc inter ſe alia tranſverſa, conjuncta exteriori & interiori fundamento, pectinatim diſpoſita, quemadmodum ſerræ dentes ſolent eſſe, collocentur.*

Jam quod *Magni* & *Alti*, ab exemplis aliquot videamus. Appianus ſcribit: *Pyræi muros Athenis (Periclis opus) altitudine fuiſſe 40 circiter cubitorum, ſive pedum 60, ſaxo-quadrato exſtructos.* Thucydides de iiſdem. *Latitudine fuiſſe tanta, ut duo currus juncti inter ſe vel obvii, per murum tranſirent: introrſus autem neque cæmentum, neque lutum interpoſitum, ſed junctos & coagmentatos grandes lapides, qui ſecti quadratique eſſent, eorumque exteriora ferro & plumbo revincta.* Dio Caſſius: *Byzantii veteris muros fuiſſe firmiſſimos, quorum frons exterior grandibus lapidibus conſtructa, qui craſſi 4 pedes erant, lato ferro aut ære inter ſe vincti.* Herodianus addit: *Adeo tenui & inconſpicua junctura, ut nemini compoſitum opus, ſed ex uno perpetuoque lapide videretur.* Voluerunt ergo muros altos, contra turres, machinaſque ligneas ad aſcenſum. Nam muri, quamdiu ſuper eas, tuti erant ab

hac pervasione. Firmi igitur, contra Arietes: Alti, contra Turres.

Inter artes munitionum hodie habemus, flexus & sinus in muris facere, ut pateat ad ictus accedens hostis. id à veteribus prodit: *Ambitum muri directum veteres duci noluerunt, ne ad ictus arietum esset dispositus, sed sinuosis anfractibus clausere urbes, propterea, quia, si quis ad murum tali ordinatione constructum, vel scalas, vel machinas voluerit admovere, non solum à fronte, sed etiam à lateribus, & prope à tergo, veluti in sinum circumclusus opprimitur.*

Sed & προτειχίσματα quaedam habuere sive *Antemuralia*; quæ fuerunt quasi loriculæ, ante præcipuum murum ductæ. Nec solum loriculæ istæ, sed veri magnique muri plures ducti, ut uno diruto aut capto, alter & alter superessent. Lubet exempla duo dare splendoris atque operis prisci. Prius ex Appiano, de Carthagine, quæ à Romanis capta & diruta. *Murum*, ait, *fuisse triplicem, quorum quisque altus 30 cubitos esset, absque loricis & turribus. Quæ turres 200 pedum spatio inter se distabant, & 4 contignationes singulæ habebant. Ipsi muri fornicati, & capaces: & duplici quasi contignatione facti: in quorum parte ima elephanti 300 stabulari poterant, & adjuncta iis cellæ ac repositoria ad cibos: super eos 4000 equi, item cum receptaculis pabuli hordeique. Viris ipsis ibidem diversoria & habitacula, peditibus 20000, equitibus 4000. Atque hic bellicus apparatus in solis mœnibus erat.* Alterum ex Josepho, de Hierosolymis, superba & valida urbium, quas historiæ celebrarint. *Murus triplex erat: exterior altus 20 cubitos, lorica ejus ternos, pinnæ binos: in totum 25. Lapides in eo plerique, 20 cubitos longi, & 10 lati. In muris turres erant, quæ super ipsos eminebant cubitis 20. atque eadem erat latitudo. Hæc omnia solida, & iisdem lapidibus, quibus muri, structa. At super hanc turrium altitudinem cubicula & cœnacula erant, & cister-*

cisternæ, & lati ad hæc omnia gradus. Ejusmodi turres erant in eo muro 90. intervalla autem cubiti 200, inter singulas. (Adde turres & portas, fiet ambitus circiter 6 milliarium.) *Murus ipse, in quo erant, in colle fuerat conditus, atque is collis eminebat ad cubitos 30. Mirabilis & lapidum moles: non enim ex latere vulgari, aut saxis, quæ homines ferrent, structa erant, sed è candido marmore: quodque saxum, 20 cubitis longum, 10 latum, 5 altum. Ita autem juncta erant, ut unum saxum omnia viderentur, sed manu artificum in angulos & figuras divisa.* Hæc Josephus.

Qui, & ubi, Machinas fecerint.

De *Machinis* & *Tormentis* pleraque dicta, nondum *à quo, quibusve*, & *ubi* ea facta.

Milites ipsi pleraque fabricarunt: sic tamen, ut certi iis mixti, qui fabrilem omnem artem scirent. Hi tales præformabant dirigebantque opera, etsi milites quoque vulgo adjutarent. His caput unum, & operibus curator exactorque, qui *Præfectus fabrûm* nominabatur. Plutarchus ἔπαρχον τῶν τεχνιτῶν appellat. Hi igitur cum Valida illa manu militari, subito opera pleraque destinabant, & in loco faciebant. Usi interdum & provincialium auxilio, eorumque ad materiem subvehendam jumentis. Sic Sylla cum Athenas obsideret, & mirifica opera moliretur ad Pyræum, 10000 jugorum mularium habuit, quæ supportarent ad hunc usum. Sed & in agmine ac via, horum opera, cum machinas aliquas secum ferrent. Conquiri igitur hæc talia & præparari, interdum jam ante solebant, alias non solebant, at in loco, pro copia, parari.

LIBER IV.

DE TELIS.

TELA, quorum usus in oppugnando aut repugnando, duplicia: *Lapides*, aut *Ligna*. Illos dupliciter iterum mittebant, aut *Manu*, aut *Funda*. De manuario jactu parum est, & natura ac mos docent: nec moneri aliud opus, quam plerosque veterum usurpasse. Sed de *Funda*, is accuratior, & explicandus est.

De Funda.

Funda Latinis dicta, quod ex ea fundantur lapides. De inventione variant. Plinius Phœnicibus tribuit, Strabo Ætolis, Communis opinio Balearibus.

Materies Fundæ triplex. *Prima* Melanchræna, quod est spartum, cujus copia in Hispania, estque junci acuti species, atque eo nomine linum & cannabin etiam comprehendimus. *Altera*, pili vel setæ *Tertia*, nervi. Forma talis: Funiculus in medio latior, ovali forma, & paulatim in strictius abit. At medium & fundus, ut sic dicam, fundæ circinat. Rotabant enim circum caput, & vires ita dabant, ter, ut videtur, ex arte aut more.

Duo Fundis missa, *Lapides* & *Glandes*. Lapides jaciebant minæ pondere, nempe drachmarum 100. Hinc Cæsar dicit *Fundas librales*. Ad hos lapides, & ut frequentare possent ictum, sacculos pelliceos ferebant iis implendos; magis expedite, quam ut sinu etiam præ se ferrent. Quod in lapidibus quoque factum. Telum alterum Glandes, atque eæ è plumbo, ideo μολυβδίδες Græcis: & *Plumbea* simpliciter Spartiano. *Sphærulas* vocat incertus apud Suidam scriptor. His inscribi aliquando solere, & occulte sic ad hostem mitti, legitur, ut omnia, quæ gere-

gererentur, hostes scirent. Appianus ad istam rem tesseras plumbeas quasdam adhibet. Revera autem non istæ communes glandes fuerunt, sed tabellæ magis productæ, & huic rei aptatæ.

Funda variis gentibus in usu, quia prompta, iteratu facilis, tum etiam quia longe & fortiter feriret. Nam sæpe adversum bellatores cassidibus, cataphractis, loricisque munitos, teretes lapides de funda vel fustibalo destinati, sagittis sunt omnibus graviores: cum membris integris lethale tamen vulnus importent, & sine invidia sanguinis, hostis lapidis ictu intereat. Ergo per ipsa arma interfecit, etsi sine sanguine; quia contusio plerumque & confractio ex ictu lapidis. Glans tamen profecto penetrabat. Quod cum ita sit, telum tamen hoc parum honestum habitum, & junioribus aut vilioribus assignatum. Itaque ipsi Romani raro usi, inter Auxilia habebant.

Præter communem illam Fundam, quæ vulgo in usu, fuerunt etiam distinctæ quædam species; ut *Achaica, Cestresphendonis, Fustibalus.* De Achaica sic Livius: *Itaque longius certiusque & validiore ictu, quam Balearis funditor* (loquitur de funditoribus ab Ægio, Patris, & Dymis accitis) *eo telo sunt usi: & est non simplicis habenæ, ut Balearica & aliarum gentium funda, sed triplex scutale, crebris suturis duratum, ne fluxa habena volutetur in jactu glans, sed librata cum sederit, velut nervo missa excutiatur.* Habena autem, Græcis λῶρον, *Amentum* Latinis, hoc loco *Scutale* dicitur, quia pars ea fundæ, cui lapis imponitur, quasi scuti formam palam refert. *Cestrosphendonem* idem Livius describit; sed tenebrosa illius descriptio lucem accipit ex Suida, sic enim apud hunc aliquis: *Novum hoc inventum bello Persico. Ipsum spiculum bipalme fuit, tubulum habens æqualem mucroni. Huic hastile ligneum insertum erat, longitudine spithamæ mensuram æquans, crassitie digiti. In hujus medium*

tres pinnulæ è ligno infigebantur, plane breves. Hoc in funda, quæ duo funalia imparia habebat, in medio utrorumque amento leviter, & ut solvi posset, ligatum, imponebatur. Tum igitur in circumactione fundæ, intentis funalibus manebat: cum vero alterum solveretur in emissione, excidens amento suo, velut glans è funda ferebatur, & cum impetu incidens, quidquid incurrisset, valide lædebat. Tertium Fundæ genus, *Fustibalus*. Vox est novitii ævi: appellatur ita funda fusti alligata, quo incusso, lapis scite & robuste emittitur. Et qui eo utuntur, *Fustibalatores* dicti, non *Fundibalatores*: nam *Fundibalus* diversus ab hoc. Antiqui has vocabant *Fundas libriles*, & *Librilia*. quasi quæ lapides libræ pondo emittant: *Libratores*, qui iis utuntur. Ita Vegetius descripsit. *Fustibalus, fustis est longus pedibus 4. cui per medium ligatur funda de corio. & utraque manu impulsus, prope ad instar Onagri dirigit saxa.*

De Iaculis Rudibus.

Iacula duorum sunt generum. *Rudia* & *Ferrata*. *Rudia* appello, quæ simplici ligno constabant, non alia materie ad lædendum. In eo genere *Sudes*, & *Faces*.

Sudes est lignum, in capite acutum leviter, & igni duratum. Vetus id telum, & plerisque gentibus sic usitatum. Sed tamen meliore etiam ævo, & in legitimis bellis, usurpatum.

Faces, non adustæ, sed urentes quædam hastulæ, è picea, tæda, larice, & si quod tale genus. Obvium & populare fuit hoc telum.

Huc quoque referuntur *Præpilata missilia*, quæ sine ferro, nec aliud quam pilæ instar, obtuso acumine, rotunda. *Præpilare* enim Ammiano non aliud videtur, quam *Præjaculari*. etsi *Pilare* idem usurpat, pro *prædari, vacuare*. Aliter Servius; cui *Pilare*, est *cogere, premere*: & ita interpretatur *Pilatum* agmen, *densum*.

De

De Iaculis Ferratis.

Jacula *Ferrata* pluria & multigenera ſunt, nec alia in re fœcundius Martialia ingenia luſerunt. Nos crebriora quædam tangemus: 1. *Haſtam.* 2. *Lanceam.* 3. *Verutum.* 4. *Geſum.* 5. *Tragulam.* 6. *Securim*, & ſimilia.

1. *Haſta*, Græcis δόρυ, etſi commune fere id nomen eſt, & in plura valet; diciturque tam de grandi illa, qua cominus utuntur, quam de leviore, quam eminus jaculantur. Simile in Lancea & Conto, in Sariſſa & Pilo. Ab Haſta dicti *Haſtati*, jaculatores olim in legionibus.

2. Alterum nomen communius. *Lancea*, Græcorum λόγχη. Et eſt Hiſpanica vox, ut Varro & Agellius teſtificantur; Gallica, ut Diodorus. Sed poteſt eſſe Hiſpanica ſtirpe, in Galliam tamen poſt traducta, uti & in Latium ipſum. Vox quidem *Lanceare*, quod eſt *jacere, mittere*, ipſis Hiſpanis Galliſque & hodie eſt in uſu. Lucanus Lanceam pro Pilo uſurpat, ut eſt profecto nomen jaculis commune. Hinc λογχοφόροι, bene redduntur *Iaculatores*. & ſunt iſta, quæ *Menaula* poſterior & deterior ætas dixit. *Venablum*, ſeu *Venabulum* idem; unde & vox depravata videtur *Menaula*. Sunt quidem Lanceæ venatorum.

3. Tertium, ſed magis ſtrictum, *Verutum*; cui nomen & formatio ab ipſo Veru, quod refert. Itaque alii *Veruinam* dixerunt. Non nemo etiam *Veru*. Eſt ſpiculum tenue & longum, aptum forare. Σαύνιον Græci *Verutum* dicunt. Etſi Samnites primo & proprie uſi, tamen & alii Itali. Livius levi armaturæ tribuit, ſed veteri. *Haſtæ velitares* haud longe iverunt ab iſtis, ſi non eædem.

4. *Geſum*, alii, & ſæpius Græci, *Geſam* ſcribunt: vox ac tela peregrina videntur. Athenæus quidem Romanos petiſſe ab Hiſpanis vult, alii magis

gis à Gallis. Eſt autem telum vel contus, longe feriens: & grandius fuiſſe jaculum, etiam Feſtus indicat, cum vocat *grave jaculum*. Paſtoricium telum Livius facit, & Silius.

5. *Tragula*, dicta quod ſcuto infixa trahatur. Hiſpani ea uſi, apud Livium: ſed & Galli, apud Cæſarem. Uſi & Romani. Validum fuit telum, hamatum, forte ob etymon illud à trahendo. Hoc telo Cotta tam validam plagam inferebat, ut percuſſum per loricam, per latera transfigeret, & velut clavo terræ affigeret. Vegetius *Tragularios* vocat, qui ad manuballiſtas vel arcuballiſtas ſagittas dirigebant.

6. *Securis* etiam eſt in hoc numero, nam & miſſilis fuit, etſi cominus pugnaſſe ea non nego: Sidonius Scythis, Horatius Rhætis, tribuit: atque etiam nunc habent & ſic utuntur Boiemi, & vicini. Veteres item Galli. Securis ferrum craſſum eſt, & utrimque acutum. Hanc Franci in primo congreſſu jacere in hoſtem conſueverunt eo impetu, ut ſcuta perfringant; & ipſos ſimul interimant. Ipſum hoc telum eſt, quod *Haggones* patria lingua, *Haacken*, Franci dixerunt, vel *Anconas*, ut apud Agathiam. & ſunt brevia tela, quorum pars major ferro obducta eſt, ita ut ex ligno aliquid, præter manubrium, vix exſtet. In ſuperiori ferro tamquam hami utrimque ſunt, & deorſum vergunt. Non eſt plane *Hallebarda* noſtra, etſi hæc poteſt inde nata eſſe. Suntne Græcorum δίβολια, *bipennes*? Iſthinc fortaſſe originem habent *Martiobarbuli* qui his telis ſcienter & fortiter utebantur.

7. *Aclis*, exiguum & teres quoddam miſſile fuit, religatum lino vel loro, ut peractis vulneribus poſſet redire. Fere idem eſt Aclis cum *Cateia*, quam ſic deſcribit Iſidorus: *Eſt genus Gallici teli, ex materia quam maxime lenta, quæ jactu quidem non longe propter gravitatem evolat, ſed quo pervenit, vi nimia perfringit. Quod ſi ab artifice mittatur, rurſus ad eum redit, qui miſit.* De-

De Amento.

Jacula alias manu sola missa, alias loro revincta: & eo excusso adjuta. Id dicebant *Amentum*. Latini & *Nodum* vocant, item *Ansam*: unde *Ansatæ hastæ*. *Habenam* etiam alii. Græcorum id inventum. Fuit autem non aliud, quam lorum revinctum in hasta media circiter, quod manui deinde & primoribus digitis illigabant leviter, in emissu cum impetu solvendum. Et videtur plane esse Græcorum μεσάγκυλον; etsi teli certum genus Grammatici proponunt. certe vix aliud, quam *telum amentatum*, possunt & debent explicare. Nam Græcis ἀγκύλη, *amentum* est, & ἀγκυλίζεσθαι, *amentare* proprie, etsi interdum pro *Iaculo* & *Iaculari* usurpant. Ante pugnam strictis illigatisque amentis ad digitos primores incedebant, prompti scilicet & parati. Contra; ubi ignavia aut metus, laxe ea habebant & solute: quod etiam in pluvia fiebat; & humor resolvebat.

Quia igitur amentum roborat & incitat hastam, inde Tertullianus metaphorice dixit, *Amentavit sententiam*, id est, fortiter & serio edixit, & velut amento intorsit. Et *Amentata sententia*, apud Ambrosium. Inde *Hastæ amentatæ*, fortes, & sic ligatæ.

De Sagittis, & Sagittariis.

Romanis ipsis ab antiquo vix fuerunt *Sagittæ*. Sed post Punicum bellum secundum creberrime in Romanis castris Sagittarii, sed Auxiliares, non cives. In hoc numero maxime Cretenses, quos & excelluisse hac peritia certum est; & quidam originem primam ad eos trahunt. Alii ad Persas; alii ad Scythas: & certe nostrate lingua *Sagittare*, etiam nunc est *Schieten*, forsan à Scythis. Scythæ igitur inter inventores censentur, & celebratur Arcus Scythicus, cujus forma τοῦ Σ Græcorum. Sed & Parthi hoc tali arcu usi. Ab Arcu Festus notat *Arquites* dictos,

dictos, arcu præliantes, qui nunc Sagittarii. Ipsæ Sagittæ dictæ etiam *Virgæ*. Sic & Græci usi voce ῥάϐδ8. Item *Calami*; quia sæpe ex leviore illa materia, etsi quædam firmiores atque etiam grandiores. Et Arabes majoribus usi. Pleræque autem Sagittarum hamatæ, & ne facile evelli possent: quædam etiam triplici hamo; quædam quadruplici, Hippocrati τετράγωνα βέλη, *quadrangulæ Sagittæ*. At illæ Parthorum mirificæ, quæ videntur aciem super aciem habuisse, quæ tenui ferro nexæ, aut ut involucrum insertæ, in corpore fere manerent, & rumperentur, si quis tentaret educere. Tanta autem violentia sagittæ emittebantur, ut arma perfringerent, & per omne quod obstaret, durum aut molle, penetrarent, quibus neque thorax ullus, neque scutum possit resistere.

Fuerunt & thecæ sagittis, quas *pharetras* aut *Corycos* prisci dixerunt. Leo Imperator pharetras vocat *Cocura*, sive *Cocurra*; vox nostras, *Kokeren*. Festo *Scorteum*.

LIBER V.

DE REPUGNATIONE.

OPpugnati non ita peribunt inulti & indefensi, sed repugnabunt nostris armis, quæ dabimus in tutelam eo ordine, quo dedimus oppugnantibus. ad singula nocumenta & plagas, adhibebimus medelas, amoliemur Tormenta & Tela.

Contra Testudinem.

Primum in subita oppugnatione fuit *Testudo*, & globus militum densus, qui incurrit, & nisi amolimur, scandit. Resistebant & saxis, aut ponderibus adventantem obruebant, aut certe dissipabant. Primum igitur erat saxis obruere: si pars aliqua leviter

ter cessisset, aut se abjunxisset, tum contos aut lanceas inserere, donec compage scutorum soluta, jam intutos, lapidibus, pilis, aliisque missilium prosternerent. Quod si qui per ipsam testudinem tamen scanderent, ii vero gladiis & armorum incussu præcipitati, sudibus & pilis obruebantur.]

Contra Scalas, & Ascensum.

Contra *Scalas*, repugnantes, *Furcas* usurparunt. Certum fuit furcæ genus oblongioris, aut in pertica longiore. Dupliciter igitur Furcæ utiles, ad scalas ipsas rejiciendas & resupinandas; sed & ad homines ipsos.

Erant & alia communiter in ascendentes, tum in eos, qui testudine nixi; tum & qui sparsi, aut sine ea. Primum inter hæc, liquida quædam, aut liquefacta; ut, Oleum fervens, Pix, Sulphur, Bitumen, Plumbum, & si quid tale. Oleum enim celerrime à capite ad pedes, per omnia sese arma insinuat, & carnem instar ignis depascitur: quippe quod natura facile accenditur, & tarde refrigeratur, ob pinguedinem & lentorem. Loricis itaque & galeis illigati cum essent, fuga non erat hujus pestis; sed nunc subsilientes, nunc dolore se incurvantes, decidebant de Pontibus. Picem, sulphur, bitumen; vasis plurimum inserebant, sive fictilibus, eaque fervefacta appropinquanti exercitui injiciebant, & imbris in modum dense & confertim inspergebant. Corbes etiam, sitellæque è ferro, huic rei adhibitæ: item Quali; sed ipsos vimineos, & una cum materie ardentes jaciebant. Et hæc non in viros tantum, sed & in machinas ipsas ligneas usurpata. Imo vasa hæc eminus etiam projecta in hostem; idque auxilio fundarum. Jam & Plumbum liquefactum infusum scandentibus, quod in vasis æreis, perticis contisque protendentes, effundebant. Atqui non plumbo solum usi, sed & ferro; quod, cum fundi non posset

per naturam, raserunt in pulverem, eumque ignitum sic injecerunt. Cui adsimile, sed parabilius, quod Curtius Tyriis factum in Macedonas narrat: *Ii clypeos æreos multo igne torrebant, quos repletos fervida arena cœnoque decocto è muris subito devolvebant. Nec ulla pestis magis timebatur.* Iidem Tyrii Macedonas scalis ascendentes, retibus piscatoriis involverunt, & inutiles ita factos, scalis facile detruserunt.

Fuit & illud callidum & novitium: Fœnum Græcum elixum tabulis pontium, quibus usi ad ascendendum, inspergebant & superfundebant; quare milites lapsantes & casabundi, incerto vestigio vacillabant, adeo ut nec progredi, nec regredi rectis iis esset, aliique super ipsos pontes resupini caderent, alii in aggeres delaberentur. Rumices & Tribulos spargi non rarum fuit. nam & hi in defensionem valent, contra ingressum: & in oppidorum tuitione item utiles esse possunt; sed & castrorum. Utile inventum hoc ligandi, & sic retrahendi. Reperio etiam Sudes plumbatas in flumine defixas. Sed & contra equos & camelos (quorum molles ungulæ) rumicibus usi, sæpe cum successu. Remedium in eos, calcei è ferro aut duriore ligno.

Sed quædam ex dictis rara aut novitia: lubet addere inter vetera de Doliis, Cylindris; aliisque talibus, quæ oppugnati, & in homines, & in machinas, usurpabant. Dolia saxis farcire solebant, & sic cum pondere & impetu immittere, præsertim per declive. Sic molis & columnarum fragmentis pugnatores obruebant. Item de ligno Crates fecerunt, quas *Metellas* vocaverunt, lapidibusque compleruut, ea arte inter bina propugnacula constituta, ut, si per scalas ascendisset hostis, & partem aliquam ipsius contigisset, supra caput suum vergerent saxa. Rotas quoque de lignis viridibus ingentissimas demittebant per præceps, non solum ut obruerent subeuntes, sed etiam machinamenta confringerent.

Intercisos etiam ex validissimis arboribus Cylindros (quos *Taleas* vocant,) ut essent volubiles, lævigabant, qui per pronum labentes, prosternebant bellatores. Præterea axe vinctæ trabes, per pronum incitabantur, axibusque eminebant, in modum Ericii militaris, veruta binûm pedum. Est enim *Ericius militaris* nil aliud, quam transversariæ ad portas trabes, aculeis confixæ, eæque versatiles; quarum & hodie usus manet. Currus etiam quadrirotos ponderibus onustos dejiciebant. Item lapides molares: qui non tam grandes, ut nostri, ut nec ipsæ molæ, quæ manuariæ tantum, & à servis volvendæ. Itaque crebræ eæ, & fere domesticatim erant. Nostros enim molares quæ brachia, imo qui vectes, subito movissent?

Contra Machinas ligneas.

In omnes Machinas è ligno duo tela valuerunt, *Saxa & Ignes*: in Vineas dico, Pluteos, Musculos, Turres, & si quid tale. De saxis aut ponderibus dictum jam satis. Ignes restant: ii varii.

Fuere *Faces*, communes illæ è picea, larice, abiete, & quibus in usum luminis domi etiam usi; hæ paulo robustiores aut grandiores. Has manu jaciebant & destinabant in machinas propinquas: sed & iis pugnabant.

Aliæ magis sepositæ & militares: quas *Malleolos* dicebant. Id quoque duplex genus. *Simplices* & rudes; atque hi non aliud videntur, quam manipulus aut collectio spartea, ligata in medio, forma quadam mallei, & pice aut sulphure illita, sic projecta. At *Alterum genus*, magis efficax & militare, quod teli in morem formatur & aptatur. Id Ammianus ex professo describit: *Malleoli, teli genus, figurantur hac specie. Sagitta est cannea, inter spiculum & arundinem multifido ferro coagmentata, quod in muliebris coli formam, qua nentur stamina, concavatur, ventre*

subti-

ſubtiliter & pluriſariam patens, atque in alveo ipſo ignem cum aliquo ſuſcipit alimento. (lino aut ſtuppa, continendis alimentis illis ignis.) *Et ſic emiſſa lentius invalido arcu (jactu enim rapidiore exſtinguitur) ſi hæſerit uſquam, tenaciter cremat, aquiſque conſperſa, acriores excitat æſtus incendiorum, nec remedio ullo, quam ſuprajecto pulvere, conſopitur.*

Malleolis adſident σιδήρια σπινθηρίζοντα, *ferramenta minuta ſcintillantia*: item φλογερὰ σιδήρια, *ignita ferramenta*; quæ non proprie Malleoli, ſed hami quidam aut unci ferrei, ſive murices, qui toti igniti ad incendium adfigerentur.

Haſtæ ardentes tormentis adigebantur, quæ proprie *Falaricæ* dictæ, quas deſcribit Livius: *Falarica erat miſſile telum, haſtili oblongo, & cætera tereti; præterquam ad extremum, unde ferrum exſtabat: id ſicut in pilo quadratum ſtuppa circumligabant, linebantque pice. Ferrum autem tres in longum pedes habebat, ut cum armis transfigere corpus poſſet.* Solebat è locis editis turribuſque mitti, quas priſci *Falas* dicebant: atque inde *Falaricæ* nomen, ut Grammatici volunt. E balliſta has Falaricas & Malleolos jaculabantur.

Contra Aggeres.

In oppugnatione diuturna conſidero primum *Aggeres*, qui everſi aut conſumpti dupliciter: *Cuniculo*, aut *Igne*. Illo, cum ex urbe duxiſſent, terram ad ſe introrſus identidem ſubtrahebant: cum foris aſſidue injicientes, minus tamen attollerent, ſubducto ſcilicet inferius aggere, & in locum vacuefactum aſſidue ſubſidente. Nec ſubtrahebant ſolum Cuniculo, ſed & incendebant ſuppoſito igne. Sed alia item ratio, & magis expoſita, deſtruendi per ignes: cum ſcilicet faces, malleolos, aliaque ad inflammandum, aut jacerent eminus, aut ipſi in aggerem inferrent.

Sed eſt & tertium ſubſidium in Aggeres, molem & velut

& velut aggerem alium opponere in ipsis muris. Nostri mechanici æmulantur, & est res quotidiana hodie in defensione. Sed & Corbes terra aut arena repletos, & in fastigium sic exstructos invenias: quod haud longe abit à Sportis aut Gabionibus nostris, imo iis dedit exemplum.

Contra Turres.

In *Turres* præcipuum telum Ignes: sed & saxa è catapultis, quibus perfringebant. Utrumque hoc satis innotuit è prædictis. Sed & tertia repugnatio: Asseres aut trabes advenientibus incussa, atque ita impetu evertebant aut frangebant. Muros quoque ea parte, ad quam turris admota, attollebant & augebant. Alias etiam turres struebant ad opponendum illis.

Contra Arietem.

Aries violentissimus machinarum, & maxime terribilis, eoque plura in eum adinventa. *Primum* remedium. Centones & culcitræ paleis plenæ, quas demittebant funibus in eam partem, qua impetus Arietis ferebatur, ut hoc modo & aberrare facerent ictum: aut si excepisset, vanus redderetur, mollitie & laxitate fractus.

Secundum. Laqueis excipiebant frontem prominentem Arietis, & sursum trahebant, in obliquum, & cum ipsis testudinibus evertebant. Sed & laqueis *Falces* murales soliti avertere. Falces scilicet illas, quæ lapides è muris extrahunt, & vicem ac vim pene Arietis habent: non illas, quibus pinnas detergebant: quibus navium funes abscindebant, atque talia patrabant.

Tertium. In modum forficis dentatum funibus illigabant ferrum, quem *Lupum* vocabant, apprehensumque Arietem aut avertunt, aut ita suspendunt, ut impetum non habeat feriendi. Hunc Lupum alii *κόρακα*, sive *Corvum* appellant.

Quartum. Ponderibus grandibus superne incussis aut injectis Arietem deprimebant, aut frangebant. Item Tollenonibus libramenta plumbi aut saxorum, stipitesque robustos incutiebant. Nam magnas trabes adaptantes longis catenis, à capitibus utrimque suspenderant ad duas antennas, super muros inclinatas & extensas. Has trabes sursum trahebant, attollebantque obliquas, & quoties invasura machina esset, ictumque datura, trabem dimittebant, laxatis catenis, manuque remissa: atque is impetus decutiebat caput Arietis. Et plumbum ipsum in trabium formam factum, & in massam longiusculam productum, ut certius feriret.

Quo, si tanta vis fuerit, ut murus Arietibus perforaretur, & decideret, una salutis spes supererat, ut destructis domibus alius intrinsecus murus adderetur, hostesque inter binos parietes, si penetrare tentaverint, perimerentur. Hoc remedium hodie quoque receptum contra demolitoria nostra tormenta: imo ut nos lunari fere forma tum ducimus, sic illi.

Contra Ballistas, & Catapultas.

Ballistis, Catapultis, & toti generi levium telorum unicum fere obstaculum & oppositio, *Coria, Cilicia, Vela.* His enim vim excipiebant & frangebant, molliter ita suspensis: imo & ignita jacula repellebant. In urbe, extra urbem utebantur, quia utrimque scilicet periculum & metus ab istis. Tegumenta & vela è caprillis pilis, *Cilicia* vocabant. Ea justa & sufficienti crassitie ac longitudine suspendebant è proceris lignis, & ante se prætendebant. Ita nec ignita jacula, nec alia tela eos attingere poterant, sed in ipsis ibi tegumentis sistebant & hærebant. Sed & in alio opere usurpabant; tum ne conspici ab hoste possent; tum ut & tela sic eludi. Commodum inventum, & à nostra hodie militia non alienum,

num. Imo vero ſiſtebant etiam lapides Balliſtarum. Aqua quoque centones aut cilicia, aut coria humectabant, contra ignes aut ignita, quo minus corriperent, aut corrumperentur. Et proprie huic rei acetum habebant. Legimus, culcitras paleis aceto maceratis aut humectis farctas, & in ignes oppoſitas; quod è lana noſtros hodieque facere accepi in tormenta.

Contra *Catapultas* proprie, habebant rotas marmoreas quaſdam oppoſitas, crebris intervallis aut ſeptis diſtinctas. Has per machinam quandam in orbem volvebant: & telorum alia frangebant, alia avertebant, omnia revolvebant.

DE AMPHITHEATRO

LIBER.

LOcum ſpectaculi & ludicræ voluptatis, quem hodie *Coloſſæum* dicunt, quia Neronis cum capite Coloſſus in vicinia, priſci tribus nominibus appellabant, *Amphitheatrum*, & ſæpe *Caveam*, ſæpe *Arenam*. *Amphitheatrum* Græca voce ideo, quia gradus circum undique, & ſedilia continenter diſpoſita ambibant in orbem. At *Cavea* Latinis, ab interiore hac parte, quæ concava, & capaci quodam profundo. Quod nomen quidem apud antiquos (libera rep. dico) in Theatris fere hæſit; ſed ſub Principibus, cum gratia & uſus Amphitheatrorum increbuiſſet, bono jure migravit ad iſta.

Sed & *Arenam* dixere vulgo, ſcilicet quia is locus deſabulari ſolet, & arena ſterni in uſum pugnæ.

Nam si lapide aut ruderato, in tam crebra effusione sanguinis, lubrico statim pavimento, quæ ratio standi aut certandi? Arenam igitur injecere, quæ bibula: & quam ipsam per intervalla ludorum renovare, & velut inarare soliti per pueros quosdam, non sine lusus specie. Vulgaris arena insternebatur; nisi quod quidam rasuram lapidis albi destinarunt etiam huic rei, quæsita gratia caudoris. At Principes interdum arenæ loco instravere minium aut chrysocollam. Sed hæc monstrorum aliquot dementia, quibus satis non fuit ostentare opes suas in spectaculis, voluerunt etiam calcare. Cæterum Editorum vulgus contenti arena: inde ea vox passim pro certamine amphitheatrali, proque ipso loco. Ab hac stirpe *Arenarii*, qui in arena depugnant.

Dii, quibus Amphitheatra sacra.

Dedicabant in primis locum & ludum hunc Dianæ, Tauricæ sive Scythicæ: nec ab alia causa Dianam pro ipsa venatione amphitheatrali posuit Martialis. Sed & Jovi sacrabant, sive Latiari, sive Stygio. Et aram imo Ditis, in Amphitheatro positam, quæ sanguine humano perfusa, videtur agnoscere Prudentius. Quin imo ex Minutio colligas, solenne quoddam ibi hominis sacrificium fuisse, velut ad committendos ludos: mactatio horrida, nec Romanorum cultu digna. Præter hos Deos, Saturnus etiam in partem venit hujus tutelæ.

Origo Amphitheatrorum.

Nata Amphitheatra haud diu ante tempora Reip. desidentis: & quidem temporanea primum, & è ligno. Ita Curionem (illum Tribunicium, qui tuba belli civilis) ligneam molem exstruxisse, quæ diducta, duo theatra redderet, iterumque Amphitheatrum unum, conducta, refert Plinius. Et in Dione legitur, Theatrum quoddam è ligno exstructum

cor-

corruisse cum multorum clade. Sane valde recepta & crebra theatra hæc lignea. Et Cæsar ipse Julius, jam Dictator, Amphitheatrum ligneum exstruxit in campo Martis.

At sub Augusto, & venatio valde jam increbuit, & increvit ejus dignitas. Sive una cum opibus augescente luxu: sive potius, quia ipse Princeps valde in hunc ludum pronus. Itaque statim venationi tunc reperta propria & mansura domus; Amphitheatrum exstructum è lapide, Augusti suasu, Statilii Tauri opibus & sumptu, in campo Martio, Anno urbis 725. Hoc solum primumque lapideum Amphitheatrum Romæ fuit ad tempora Vespasiani.

Illud ergo in multa fama & usu, donec ambustum sub Nerone. Et quamquam restitutum postea, tamen quia incendio illo informius redditum & infirmius; occasio data Vespasiano & cupiditas struendi novi. Struxit, & quidem in media Urbe; hoc ipsum, cujus semiruta moles adhuc Romæ visitur, & quod jure miremur injuriis restitisse tot annorum, tot bellorum.

Struxit autem Vespasianus in Consulatu suo Octavo, id est, vix biennio ante vitæ finem. Itaque cœpit opus ipse, non absolvit. Struxit, non exstruxit. At Titus filius summam manum imposuit, idemque dedicavit. Duorum ergo Principum opus: etsi fama & vulgus Tito magis adjudicavit; sive favore quodam in illum, sive potius ex Romano ritu, quo receptum, opera censeri à dedicante. Atque hi duo soli Principes fecere, alii refecere, cum casu aliquo læsum, aut igne. Inter eos M. Antoninus Pius. Item Heliogabalus. Denique Senatus ipse eam tuitionem suscepit sub Gordianis. Ita multorum cura, & Genio quodam Perennitatis, pervenire tanta machina potuit ad hoc ævi.

Amplitudo Amphitheatri Titi.

Altitudo Amphitheatri Titiani nunc quoque miranda est, etsi multum à vertice ejus corruit, multum à pedibus subsedit. Nam mole & ævo magna hæc pondera clare desident, terra cedente: adde aggestum ruinarum. Ammianus de altitudine ea scribit tantam fuisse, ut ad ejus summitatem ægre visio humana conscenderet.

De ejusdem capacitate P. Victor asserit, cepisse loca 87000. Et de gradibus tantum intelligit, in quorum pulvillis sederunt commode 87000 hominum: at in ambitu illo superiore, & circumjectis porticuum aulis, non minus item spectarunt, quam dena aut duodena millia, sive stantes, sive in allatis cathedris sedentes.

De Forma Amphitheatri.

Arenæ sive Caveæ totius forma non rotunda & orbicularis prorsum est, sed porrecta magis paulum, & oblonga: quia Amphitheatrum junctum & factum ex duobus Theatris, rejecta scena. Ex integro enim circuli ambitu quartam partem si abscindis, quod majus ejus reliquum est; scito Theatrum fuisse: atqui ex iis duo si jungis, (ita tamen, ut flexas lineas circa abscissionem dirigas, vel potius extra leviter flectas) Amphitheatrum habebis. Ovo aptissime comparatur; item Valli, quæ cincta undique supino monte.

Area erat pura, sine substructionibus aut ædificiis, libera tota ad cursum ferarum & ad pugnam; nisi quod in ea alibi ara fuit è lapide: illa, dico cruda ara, quæ sacra Jovi Latiari.

De Cloacis, Specubus, & Caveis.

Sub ipsa area Cloacæ, forsan ad exsugendum educendumque humorem illum stagnorum (nam in

in stagnis Neronis structum Amphitheatrum) structæ. An potius fuerunt cameræ quædam & specus subterranei, ad custodiam & receptum ferarum? sive etiam ad usum aquarum, quas in Arenam occulte & subito inducebant atque educebant ad Naumachias? Certe cum ferina magna vis quotidie in Amphitheatrum induceretur, credendum est, partim subterraneos hos cavos fuisse, in queis reconderentur sub ipsos ludos; partim depositas eas in caveis sub interiore porticu, è qua portulæ & aditus plures pertinent in Arenam. Ibi ergo caveæ ferreæ exstructæ, per quas bestiæ intromittebantur in Arenam. In his caveis erant portæ, (*Ostia* vocat Varro, Vopiscus *Aditus*) ex quibus cum impetu quodam emittebantur in Arenam feræ: iterumque in caveas immittebantur post pugnam.

Habebant & caveas itinerarias, in quibus feræ clausæ & transvectæ: quæ potuere forsan in his specubus & fornicibus deponi. Hæ autem caveæ ex argento & auro, per splendoris speciem, sæpe factæ.

De vario Arenæ ornatu.

Hæc fuit solens & vulgata Arenæ facies: cui comptus aliquis novitius sæpe additus, & colorum quidam fuci. Varia enim quotidie ab ambitiosis Editoribus excogitabantur, ut studia spectantium allicerent lenocinio quodam novitatis. Ita fuere, qui arboribus hoc planum consererent, & Arenam totam verterent in silvam: scilicet ut vivam imaginem exhiberent veræ germanæque venationis. Arbores validæ per milites radicitus vulsæ, connexis longe lateque trabibus adfixæ erant, terra deinde superjecta: totusque Circus ad silvæ consitus speciem, gratiam novi viroris obtulit. Æmulati sunt hoc idem in provinciis.

Neque in solo solum hæc variatio, sed in caveis

ipſis ; quarum loco invenerunt antra quædam coeuntia & deeuntia, quæ velut è terra emitterent ſubito feras. Quæ ipſa decora fuiſſe fatendum eſt, & blandientia ſenſibus imitatione quadam Naturæ.

At illud fuit improbi acuminis, quod navim ædificare ſolerent grandem aliquam in ipſa Arena, quæ ſolutilis eſſet, & ſubito luxata emitteret omne genus ferarum pro arbitrio magiſtri temperantis. Ea enim occulte ſoluta exſiliebant urſi, leæ, pantheræ, leones, ſtruthiones, onagri, biſontes : ita ut ſeptingentas feras aut pecudes, ſimul & currere liceret cernere, & occidi.

Nec naves ſolum ejuſmodi induxere in Theatra, ſed quod magis admirere, quodammodo mare ipſum. Reperti enim qui totum locum, per occultos quoſdam ductus & meatus, ſubito aqua replerent ; & pro terreſtribus feris, monſtra maris oſtenderent, & claſſes, & navalem pugnam.

De Podio.

Poſt Arenam murus occurrit, qui Podium ſuſtinet, quique claudit & ambit infimum ſolum. Dicitur enim *Podium*, projectura quæ in ſummo muro, quæ paulum provehitur & propendet inſtar pedis : Unde & nomen. Mænianorum ea quædam ſpecies eſt, facta in theatris, templis, ædibus, ad circumeundum, innitendum, ſpectandum. Ergo Podium eſt muri pars projectior & prominentior, ante imum ſpectaculorum gradum ; cui columnæ impoſitæ cum epiſtyliis ad ornatum, ſive (cum liberet) ad innixum. In Podiis iſtis victoriolæ etiam reponi ſolebant.

Ad hoc Podium ſpectare ſoliti primi è Senatu. Nam cum Orcheſtra plurium graduum eſſet, digniſſimus habitus ille imus, qui Podio proximus & Arenæ ; quippe ex quo facillima ſpectatio. Inter

ipſum

ipsum Podium & gradus, spatii aliquid vacuum fuit latioris, in quo spectare soliti honorati: idque proprie, *ad podium spectare.* Quidam enim sellis curulibus spectarunt. Et eædem sellæ honoris causa positæ absentibus, sive etiam mortuis. Consules, Prætores, aliique quibus id jus in curulibus suis ad Podium sic sederunt, cum lictoribus, viatoribus, & magistratus sui pompa.

Nec magistratus solum ad hoc podium spectavit, sed & ipse Princeps, cui tamen eminentior quidam suggestus exstructus, & velut sua domus. Origo rei à Julio Cæsare, qui inter alios honores, quos nimios recepit, admisit statuam inter Reges, suggestum in Orchestra. Secuti Principes id tenuere. Suggestus ille tectus & inædificatus fuit ad modici cubiculi formam: cui proprium etiam suum podium, quod ostiis quibusdam sive fenestris Arenam versus aperiretur.

Sed præter hunc suggestum, ad Podium etiam tribunal Editoris fuit. Cum enim aliis honoribus, ut, lictoribus & veste prætexta, insignes voluerint eos esse, qui ludos exhiberent; tum etiam altiori hac sede, in qua præsiderent. Quod vero ad Podium ea sedes, cum ratio evincit, tum Suetonius, qui ex adversum collocat Vestales: eæ autem ad Podium.

Hujus podii murus, qui Arenam dividebat, non minus olim altitudinis habuit, cum hoc Podio, duodenos quindenosque pedes. Hunc ergo nulla fera poterat transilire. Et tamen contra inopinatos quoque casus à catis illis provide provisum: nam primum retia valida, nodosa, in orbem undique Podium cingebant, quorum raritas scilicet non impediebat aspectum. Et interdum retia illa per luxum inaurata. Nec retia solum, sed versatiles quidam trunci appositi muro & Podio, contra scansionem omnem ferarum & insultum; si quidem ligna illa transversa & versatilia objecta fuerunt muro, quæ

feras, dum enituntur, fallerent, insilientium impetum frangerent, & vertendo excuterent. Contra elephantes & immanes illas feras alia arma parata. nam aut clathris ferreis Arenam totam circumdabant: aut, quod certius, Euripis: valde enim id genus metuens aquæ.

De Gradibus.

Gradum promoveo ad Gradus, & ad hos Subselliorum, ut sic dicam, colles. Non male colles, quia revera per declive jacentium ea forma. Sed ut tota hæc sedendi spectandique ratio subtili quadam Minerva intelligatur, non crassa, opus, hoc omne spatium distingui per partes: quæ erunt istæ. 1. *Gradus*. 2. *Præcinctiones*. 3. *Aditus*. 4. *Viæ*. 5. *Cunei*. 6. *Cathedræ*. 7. *Porticus*.

1. *Gradus* sunt ea ipsa loca, in queis sedebant. Sic dicti in Amphitheatris, quia ad formam scalarium graduum alii alios consequuntur. Alti erant pede uno & palmo, sive palmis 5. Palmus enim 4 digitos continet, Pes 4 palmos. Quamvis ista altitudo non convenit gradibus Amphitheatri Veronensis. Latitudo pedes duo & semis. Hanc enim latitudinem exigebat in contextu graduum ratio sedendi. Pedes enim eorum, qui in superiore gradu spectant, innixi inferiori gradui proximo: qui ne læderent sedentes alios, neve ipsi læderentur, opus habuere aliqua laxitate. Fortasse etiam ad pone transeundum, si qui surgerent, aut sedentibus jam aliis intrarent.

Gradus autem isti è lapide. Unde scitum illud Aristippi: Cui bono eruditio? *Huic saltem*, inquit, *ne in Theatro lapis sedeat super lapidem.* quamquam & sæpe ex ligno. Sero repertum, ut pulvilli insternerentur Senatui, ne nudis asseribus insiderent: idque primus Caligula instituit. Postea id etiam equiti concessum.

2. *De Præcinctionibus.*

Præcinctiones non ſunt aliud, quam graduum intervalla & diviſiones quædam in orbem. Videntur autem ſive ad Vomitoria & ipſos Aditus, ſive in diſcriminibus Orcheſtræ, Equeſtrium, Popularium, gradus quoſdam latiores altioreſque ſtruxiſſe, qui reliquos minores velut præcingerent & complecterentur. Unde & nomen. Vocatur id alio nomine *Balteus*, à pari cauſa; quia velut cingulum quoddam latum fuit. Eaque re Zodiaci zona etiam Balteus à Manilio vocatur, *Diazomata* item, Græcanica voce, commode appellat Vitruvius. Apparent autem clariſſime Præcinctiones iſtæ in Theatris: obſervavit Torellus in illo Veronenſi, gradum eſſe circa medium, qui duos pedes & uncias 6 altus, cum reliqui tantum pedem & uncias duas.

3. *De Aditibus.*

Aditus ſunt portæ quædam ſive oſtia in ipſa gradatione, per quæ ab exterioribus porticibus venitur & deſcenditur in ipſas ſedes. *Vomitoria* appellat Macrobius, voce vulgi, quod homines inde glomeratim ingredientes in ſedilia ſe fundant.

4. *De Viis.*

Viæ inter gradus duum generum: *Aliæ*, quæ ad cardines ſive limites Balteorum in circuitu; *Itinera præcinctionum* vocat Vitruvius: *Aliæ*, quæ à Vomitoriis illis in deſcenſu aut aſcenſu inter Cuneos; propriè *Scalaria* dicta. In his Viis, qui locum non habebant, quique (ut ſuo verbo dicam) excuneati erant, ſpectabant ſtantes. Latitudo Itineris ad Balteum non minus trium quatuorve pedum. Gradus autem Viarum humiliores aliis ſedentariis parte dimidia.

Canaliculæ quædam & derivationes aquarum ad

oram extremam graduum fuerunt, qua Scalaria incipiebant; & usum habuerunt sive aquæ cælestis derivandæ, sive potius humanæ. Nam cum dies totos in spectaculis persederent, quin urina reddenda fuerit, non ambigendum, eique usui hi incisi canales tributi. Nam ad pluviam, omnes gradus leviter penduli & proclives fuerunt.

5. *De Cuneis.*

Cunei jam (Alexis κερκίδας dixit) inter has vias medii: Quidquid enim sedilium dividitur præcinctionum Itineribus, & secatur lateralibus viis, in hoc nomen id venit. Nomen datum à forma, quia re ipsa scalarum directio talis, ut ab imo ordiens magis divideretur in altum, redderetque cunei formam. Viæ istæ scalares, non ab imo ad summum recta & sine intercisione iverunt: sed contra; dirigebantur saltem ab ima Orchestra ad primam præcinctionem; ibi desinebant, & alternis aliæ incipiebant, cum Cuneorum nova variatione. Apparet hoc clarissime in Veronensi. Ita si triplex præcinctio, triplex etiam ordo & discrimen Cuneorum. Nec absurde fortasse senserit, qui Cuneos & præcinctiones finiat ac discriminet limitibus Orchestræ, Equestrium, Popularium. Inde est, *Theatrum cuneatum*. Inde *Excuneandi* verbum, id est, ejiciendi & velut extra cuneum excludendi, usurpatum Apuleio.

Hi cunei certi certis adsignati. Cuneos autem etiam Equitum & Senatorum fuisse, clare docet Suetonius. Et Virgilius plebis item ac Patrum agnoscit.

6. *De Cathedra.*

Cathedra vocatur ipse in amfractu ad consessum situs; id est, superus locus, ubi clivi subselliorum desinunt, & murus incipit, qui porticum facit, clivosque illos velut frangit. Nam plani aliquid spatii

ibi

ibi fuisse videtur, unde cathedris positis spectarent. Et sane de sellis allatis & illatis quidam suadent: & pullati non nisi ex superiore loco spectabant, ex Augusti decreto.

7. *De Porticibus.*

Porticus superiores, è quibus tenuiores spectabant, pars est suprema, sive summus fornix Theatri. Dio vocat ἀψίδα θεάτρυ. Nec male: quia porticus illæ arcuato opere tectæ. Ideo *Cameras* vocat Tertullianus.

De Ordine in sedendo.

Populi Romani prisca divisio in Senatum, Equitem, Plebem. His discreta in spectaculis sua loca & gradus. In Theatris quidem jam olim lege Roscia, at non ita diu in Circo & Amphitheatris: promiscue enim ibi spectabant, & quovis loco libere, quamdiu libertas Romæ. At id mutatum sub Principibus, & discrimina dignitatum facta, bono jure. Senatui in Amphitheatris sua sedes fuit: sua Equiti, sua Plebi: Illam, *Orchestram* dixere; alteram, *Equestria*; tertiam, *Popularia*.

Orchestræ vox nata in scena & pulpito, transiit communi abusu quodam ad alios etiam ludos. Sedes illi inter gradus imos: Is enim locus, quia Scenæ & Arenæ proximus, ideoque oculis auribusque expositus, optimus habitus spectioni, sive auditioni. Magnitudo ejus in gradibus 4 aut 5, fortasse pluribus, ut etiam Sacerdotibus ibi locus; & sociarum gentium Legatis.

Equestria, lege veteri, 14 gradus tenuere. Itaque passim legitur *Sedere in quatuordecim*, & pro ipsa equestri dignitate. Ut autem numerus idem sub Principibus fuerit, aucto immaniter numero Equitum, non hercle videtur probabile. Tribuni quoque inter Equites spectarunt, militares inprimis,

quia adnexum hoc Tribuniciæ illi dignitati. Et quidem hi Tribuni in gradibus primis spectabant: fortasse & alii, qui vario agnomine sub Principibus nati.

Popularia sunt loco tertio. Et quamvis *Populi* vox communis est tribus ordinibus; hic tamen pro una ejus & uberiore parte capitur, pro Plebe sola. Popularibus autem attributi reliqui omnes gradus, id est, cavea media & summa. nam ima Senatui & Equiti vacabat. Itaque propter granditatem discrimen aliquod in ipsis popularibus: & pro varia conditione plebis, varii adsessus. Quosdam, imo plerosque, Suetonius expressit in Augusto: *Militem secrevit à populo, maritis è plebe proprios ordines adsignavit; Prætextatis cuneum suum, & proximum Pædagogis.* Pullati ex loco superiore spectarunt, ut & feminæ. Hinc *Verba ad summam caveam spectantia*, sunt vilia & ad gustum minutæ plebis.

Hos limites, & hunc ordinem migrabat & miscebat sæpe Quiritium turbida plebs. Avidi enim multi ludorum, & exclusionis metuentes, loca de multa nocte occupabant, & inhærebant ut suis. Illud proprio verbo vulgo notabant *Occupare.* Interdum loca pretio aliquo distributa. quod receptum in servis. Et Græci pretium hoc *ὀπτήρια* appellasse videntur, *τὰ ὑπὲρ τοῦ ἰδεῖν δῶρα. dona videndi causa.* Nec in servis hoc tantum, sed receptum etiam in aliis è plebe, qui Locariis nescio quid pro sedibus pendebant. Appellat autem Martialis *Locarios*, qui loca designabant, homines locabant, disponebantque; alio nomine *Dissignatores.* His lictores attributi. ut enim in funere publico lictores comitabantur Dissignatores, severioris imperii causa & ordinis servandi, sic in Theatris. Non quod proprii Dissignatorum ulli apparitores, (viles enim ipsi olim, & fortasse inter libertinos) sed accipiebant à domino funeris & Editore ludorum. Horum tamen

men dignitas sub Principibus aucta, & non pro modico beneficio dabatur. Horum munus ordinibus sua loca adnotare, pellere occupatores ab alienis. Et id dicebant theatrali verbo, *Excitare* aut *Suscitare*. Labente ævo, præter Dissignatores, fuere & digniore quodam nomine Tribuni, qui electi ad moderandas & temperandas ludicras populi voluptates. Ii dicti *Tribuni Voluptatum*.

De Fistulis Amphitheatralibus.

Tubi sive Fistulæ in imo & summo Amphitheatro erant dispositæ, ea arte & fine, ut odoratum quemdam humorem ejacularentur leviter & inspergerent in sedentes. Is humor è croco plerumque, qui è fistulis illis per minuta quædam foramina stillabat in modum imbris. Unde Antonius Musa apud Senecam has sparsiones *odoratos imbres* vocavit. Martialis *Nimbos*. Proprie autem vocabant illum rorem ingeniosum *Sparsiones*: & *Spargendi* verbo in hac re usi.

Nec è fistulis solum hic imber, sed scito magis invento è statuis expressus, velut humanus quidam sudor. Et ex Theatri Marcelli configuratione conspicuum, in media & summa præcinctione statuas plures fuisse, partim ad ornatum, partim ad hunc usum. Eas autem scire licet concavas fuisse, & per immissas fistulas ferreas sive æneas (quæ grandes fuisse suspicamur, & alias minores, quæ ab illis diffusæ per membra) minutis foraminibus, velut per poros & membra, expressum hunc humorem: non sine præsenti quidem auxilio & manu administrorum, qui in parte inferna stabant.

Sed sparsio hæc non fuit crocus merus aut aridus, sed vino dilutus: mixtus videlicet tritusque flos is herbæ cum vino fuit, quod colorem deinde assumeret & odorem. Hinc *Liquidum crocum* Ovidius dixit; Et fluebat per gradus. Balsamo etiam usi, etsi minus

minus id crebrum. At de croco in omnibus spectaculis protritum ; etiam Scenicis. Ideoque *solennes crocos* Propertius agnominavit. Adeo ut etiam supinorum hominum deliciis è Theatris in convivia sparsiones migrarint, & eadem illa arte unguentis perfusi convivæ.

De Velis Amphitheatrorum.

Tegmen etiam in Amphitheatro fuit, quod superduci solebat arcendo æstui ac soli. Tegmen hoc è velis. Primus inventor rei Q. Catulus : aut certe jam inventæ primus Romæ imitator. Ejus ritus vestigia in ipsis Amphitheatris, ubi foramina in summis lapidibus ad funes velorum illigandos : ut in Nemausensi illo clare ; & in summo Romano quædam grandiora, per quæ, conjicitur, trajici & in altum dirigi antennas solitas, velorum funes sustinentes. At ipsæ deinde antennæ sive mali, per foramina ea immissæ & demissæ, mutulis quibusdam excipiebantur, firmitatis causa. Ad antennas autem subrectas, funes transversim ligati & extensi, super quos ducta vela. Hinc dicunt, *Vela ducere & reducere* : &, *Velorum inductiones.* Huic muneri præpositi milites è classe : scilicet quia maritimi illi, jure periti tractandorum velorum.

Vela illa varie colorata fuisse, ad ornatum, Lucretius ostendit. Et Carbasina vela Plinius nominat, cum auctore Lentulo Spinthere. Cæsar Dictator vela serica suspendit. Jam Nero purpurea etiam vela induxit, stellis aureis varie interstincta.

Hæc ipsa vela Juvenalis dicere videtur *Velaria.* *Velarii*, qui præpositi velis in aula ducendis. Sed Theatrica hæc vela non semper extensa, quia sæpe id impediebat ventus. Nec mirum, in tam laxo & capaci circo.

De Pileo & Vmbella.

Ne autem indefenſi à Sole ſpectarent, cum vela non ſuperducerentur, duplex iis tegmen, ſive *Pilei*, ſive *Vmbellæ*.

Pileis quidem uſi Theſſalicis, qui fere idem cum Petaſo. Uſi & Gauſapis & Cauſia loco illius pilei. Ad hunc uſum interdum pilei in Theatris ab Editoribus dati, ſive birri.

Vmbella autem, à facienda umbra dicta, non aliud fuit tegmen, quam quo hodie in Italia paſſim ſupra caput ſuſpenſo utuntur per viam, & in æſtu. E linteo formant, inſtar obtuſæ & brevioris metæ, quod orbiculata virga extenſum, baculo ſuſtinent ſupra caput erectum. Hanc, puto, colorabant, pro favore cujuſque in hanc illamve Circi factionem, Praſinam, Venetam, &c. Umbellam Græci vocant σκιάδιον. Hinc & *Vmbellati clavi*, apud priſcos Architectos, qui capite paulatim inſtar turbinis latiore: itemque *Vmbellati flores* fœniculi, aniſi, ſambuci, apud hortenſes ſcriptores.

De Spoliario.

Spoliarium non erat in ipſis Amphitheatris, ſed juxta ipſa: & videtur è regione ad alteram illam portam fuiſſe, quæ Libitinenſis. Nam Spoliarium, quod receptaculum mortuorum, aut graviter in Arena læſorum, jure conſtituitur juxta mortualem iſtam portam. Enimvero ſolent gladiatores occiſi turpiter unco per Arenam trahi in Spoliarium.

De Gradibus interioribus.

Erant & gradus interiores intra porticus, per quos ad ſpectacula aſcenſus: hi ita flexi & diſpoſiti apte, ut, quantumvis conferta multitudo, ſtatim ingredi ordinate & ſine conflictu potuerit. Ordines hi graduum ſive ſcalarum miro artificio pene

invi-

inviccm dccuſſabantur, & ad oſtiola ſua ſive Vomitoria ſinguli ducebant.

Jam columnæ, jam coronæ, epiſtylia, zophori, & uno verbo, omnia exteriora hujus operis, admiranda noſtro ſæculo, non imitanda. Sed hæc videlicet potentia Romana, hæ olim opes, quas etiam docti plerique capiunt dumtaxat & vident per nubem.

De Pegmatis.

Pegmata antiqui appellarunt machinas quaſdam è ligno, quibus uſus in Theatris aut Arenis. Vox Græca origine eſt, ἀπὸ τ͂ πήγνυμι, quod eſt *Figo*, *Gelo*, *Compingo*: Itaque Gloſſæ priſcæ πῆγμα interpretabantur *Confixum*: & docte Apuleius *Confixilem machinam* dixit, alluſione ad vim ipſam verbi. Pegma paulo aliter, pro loculamentis pluteiſque librariis, Cicero dixiſſe videtur.

At Pegma Theatricum non aliud, quam grandis quædam & ingenioſa contabulatio, quæ ſponte & occulte ſtatim creſceret, ſtatim ſubſideret; ideoque compacta raris quibuſdam & interlucentibus tabulis & ſublicis, ad laxandum & comprimendum. Quæ ornatus cauſa tecta ſæpe argento vel auro, ſed tenui.

In his Pegmatis varia inventa & ſtupendi luſus ingeniorum: de quibus Auguſtinum loqui ſentio: *Ad quam ſtupenda opera induſtria humana pervenit? quæ in Theatris mirabilia ſpectantibus, audientibus incredibilia, facienda & exhibenda molita eſt?* Nam hæc Pegmata ex ſe ſurgebant, tabulata tacite in ſublime creſcebant, ſubſidebant mox hæc eadem: quin interdum chaſmate & ruina ſubita dehiſcebant, ſive tota pegmata, ſive homines qui impoſiti. Et ſolebant interdum ita componere pegma & hanc ruinam, ut ii, qui impoſiti, præcipites ruerent in caveas ferarum, ibique diſcerperentur. Sed & flam-

marum

marum quidam lusus & imago in hoc pegmate; sine ulla ejus plerumque noxa. Duces etiam captivos & oppida in Pegmatis solere ostendi, Josephus adnotat; sed non hæc theatrica intelligens, verum Fercula, quæ portari solita per triumphum.

DE
GLADIATORIBUS
LIBER.

SPectaculorum apud Romanos quatuor genera fuerunt: *Gladiatores*, *Venatio*, *Circenses*, *Scena*. Tria ex iis ad oculos maxime, unum pertinuit ad aures. Quæ ad oculos, propria fere Romanorum; aut si in alia gente, tenuia præ istis, & dictu parum digna. De GLADIATORIBUS dicemus; quod inter omnia celeberrimum fuit frequentissimumque Romæ, & in quo plebs maxime vel delectabatur, vel verius insaniebat, juventutique erat in deliciis.

Spectaculum hoc appellatum proprie, *Munus*: vel quia populo gratis daretur: vel ab officio, quia officium se mortuis facere arbitrabantur. Nam *Munus* proprie officium antiquis; sicut *Munis*, officiosus: & è contrario *Immunis* dicitur, qui nullo fungitur officio. Is qui præbebat, ab ea voce *Munerarius* dictus; Glossæ, *Munerarius* ἀγωνοθέτης: cujus vocis primum patrem Quintilianus facit Augustum. Nam antea vel *Domini ludorum*, vel *Editores*, & res ipsa *Editiones*. Quamvis hæ voces communes sint omnibus ludis, *Munerarius* non nisi is, qui munera edit, id est, Gladiatores aut Venationes. Hunc

Florus

Florus magis nove dixit *Muneratorem*. Et *Gladiatores* plus semel pro spectaculo & munere ipso usurpat Cicero aliique, homines pro re. *Gladiator* autem ipse est, qui in arena populo spectante pugnavit.

In hac autem re de Gladiatoribus *quatuor* sunt dicenda. 1. ORIGO *progressusque*. 2. LOCUS. 3. HOMINES. 4. MODUS.

I. DE ORIGINE GLADIATORUM.

ORigo Gladiatorum à re funebri: exemplum ab Hetruscis. At fortasse Hetrusci ipsi à Græcis. Undecumque exemplum, causa tamen & origo Funus. Nam quoniam olim animas defunctorum humano sanguine propitiari creditum erat, captivos, vel malo ingenio servos, mercati, in exsequiis immolabant. Postea placuit impietatem voluptate adumbrare. itaque quos paraverant, armis, quibus tunc & qualiter poterant, eruditos, mox edicto die inferiarum, apud tumulos erogabant. Hæc muneris origo. Atque Gladiatores illi à busti cineribus *Bustuarii* dicti.

Itaque prætextu hoc religionis dati publice Romæ primi gladiatores in foro boario, A. U. 490. Dederant M. & D. Bruti, causa mortis patris. Dixi *publice*; quia facile suspicor, jam ante privatim & per convivia innotuisse. Nam in lætiori convivio solenne fuit, in triclinio paria aliquot gladiatorum exhibere ad pugnam, qui cum applausu convivantium occidebant, occidebantur. Ortus mos à Campanis: ab iis avide hauserunt Romani, perseveravitque ille mos ad extrema imperii tempora. Atque hi convivales gladiatores sunt, quos *Cubicularios* vocat Lampridius.

Olim in funere tantum data munera gladiatorum, nec eo omni, sed virorum Principum, illustriorumque. Non enim dabantur, nisi in funere Indictivo: Imperatorum ergo, Procerumque. Sed pau-

paulatim, ut solet, res increbuit, & à tenui canali in mare quoddam (fas sic loqui) excrevit Editionum. Dare enim cœperunt vulgo etiam privati, & plerisque ea cura in testamentis: cavebant enim post mortem suam tot & tot paria sibi edi. Imo usque eo mos evaluit, ut ditiori aliquo mortuo, populus Munus efflagitaret velut debitum, & ex præscripto legis. Nec vero hoc fine, aut in virorum saltem funeribus stetit mos, transiit etiam ad feminarum. Dux & auctor rei stirps illa Veneris Julius Cæsar, qui munus populo epulumque in filiæ memoriam pronunciavit, quod ante eum nemo. Nec dubium, quin Divi exemplum cupide imitatus sit vulgus.

De Progressu Munerum.

Præter funus & religionem, etiam Voluptatis causa dati gladiatores. Postquam enim res placere populo visa est, & omne vulgus cupiens harum voluptatum, ecce ansa præbendi reperta est etiam citra funus. Scilicet nimis raræ illustrium divitumque mortes: & inventum, ut Magistratus darent, Sacerdotes, Principes, denique omnes, qui gratiam à populo exambire vellent aut honorem.

Primi è Magistratibus dederunt *Ædiles*. Quidni enim exemplum rei primum ab illo Magistratu censcam, cui, velut peculiare munus, ludi? Editio tamen ea quando cœperit, non scitur; vix est ut ante 600 Urbis annum. Quandocumque cœperint, mansere tamen ad extrema Imperii.

Secundo dedere *Prætores*, more item vetere. Augustus hac in re aliquid innovavit & astrinxit; è publico aliquid eis dari præcepit, & interdixit, ne quis à se aliquid amplius altero impenderet, nisi Senatus decrevisset. Neve sæpius, quam bis quoque anno, Gladiatores daret, neu plurium quam 60 parium. Postea tamen edictum illud, qua de sumptu est, laxavit idem Augustus: imo è publico aliquid

aliquid dari ultra vetuit. Caligula etiam aliquid ſtatuit hac in re. At Claudius prorſum vetuit, & à Prætoribus ea munera removit. Videntur tamen iterum irrupiſſe.

Tertio *Quæſtores*, inſtituto Claudii: quod tamen conatus Nero tollere, qui ſanxit, ut ne deſignatis quidem Quæſtoribus gladiatores edendi neceſſitas eſſet. Sed reduxit denuo Domitianus, & Quæſtoria munera olim omiſſa revocavit. Non levavit, ſed auxit Quæſtorum onus Alexander, qui Quæſtores candidatos juſſit ex ſua pecunia munera populo dare.

Quarto dedere *Conſules*, exemplis tamen haud ita crebris. Non enim ſæpe reperias Conſularia munera gladiatorum; venationem ſæpe. Hæc de Magiſtratibus.

Jam vero dedere etiam *Sacerdotes*. Atque ita Pontificales & Sacerdotales ludi paſſim obſervantur.

Item novo nomine & re *Ærarii*. Hos alii vocant *Arcarios* qui præerant arcæ fiſci.

Denique *Imperatores*, ita quidem frequenter, ut hoc eximium cenſuiſſe videantur inter munia principatus. Dabant enim Natali ſuo, dabant Quinquennalibus, Decennalibus, Viceſimalibus; dabant in dedicatione publicorum operum, in victoria & triumpho, & per variam occaſionem. Iſta Romæ.

Munera extra Vrbem data.

Sed & Provincias pervaſit ſtudium hujus ludicri, velut tabes. Primus Perſeus Macedonum Rex tranſtulit in Græciam, majore primo cum terrore hominum inſuetorum ad tam cruentum ſpectaculum, quam cum voluptate. Nec dubie alii Reges & Dynaſtæ in ſua regna. Et profanæ ſolum gentes? imo ipſi ecce Judæi, apud quos Herodes Rex ſub Auguſto in ſingulis pene oppidis Theatra & Amphitheatra conſtituit. Et Agrippa una commiſſione de-

dit

dit paria 700, Romanos quodammodo ipsos exsuperans.

Nec Reges solum insanierunt hanc insaniam, sed etiam in provinciis passim Proconsules Præsidesque. Editiones ejusmodi aliquando vetitæ, sed obedientia non diuturna. Jam vero coloniæ & municipia æmulabantur, & passim inter reliquias vetustatis Amphitheatra etiam nunc, cædium istarum sedes. Atque ut Romæ magistratus præbebant, sic in coloniis municipiisque Duumviri aut Ædiles. Sed & multi privati dabant, nulla lege, ad populi tantum gratiam, & pecuniæ suæ illudentes: imo & cerdones & libertini. Et ab hac causa in lapidibus frequenter decreti honores leguntur. Frequens etiam titulus præbendi. Salus Imperatoris; quamquam id Claudius, quod in se erat, vetuisset. Atque hi fortasse *Honorarii ludi* Suetonio dicti, quia in honorem Principis suscepti.

Postremo non homines solum certi qui darent, sed etiam tempora quædam quibus darentur. Saturnalia inprimis. Deinde Quinquatruum festi dies. Atque etiam per adulationem Senatus dies unus alterve gladiatoribus sæpe additus, in honorem Cæsaris.

Crebritas Gladiatorum, & Numerus.

Munerum crebritas, & multitudo pugnantium, supra nostram fidem. Cæsar Ædilis 320 paria dedit. Adrianus Cæsar Gladiatorum munus per 6 dies continuos exhibuit. Gordianus ædilitatis suæ tempore populo Romano 12 munera, id est, per singulos menses singula exhibuit; ita ut gladiatorum nonnumquam 500 paria exhiberet, numquam minus 150. Ergo unus ille non minus 3000 dedit uno anno. Titus Gladiatores, Venatus, Naumachias per 100 dies dedit. Bonus & moderatus Princeps Trajanus spectacula ejusmodi per dies 123 continuavit,

nuavit, & gladiatorum 10000 dedit. Caius 1000 paria. Itaque magna copia Romæ & in provinciis gladiatorum fuit. Gordianus Romæ habuit gladiatorum fiscalium paria 1000. nec tamen aut imperium tunc, aut ipse, ad ævi illius. Otho Imperator 2000 gladiatorum contra Vitellium armavit: credo, ex iis tantum, qui in Principis fisco.

Legibus inhibita munera.

Calamitas Orbi invecta per hos ludos: nullum enim bellum tantam cladem vastitiemque generi humano intulit, quam hi ad voluptatem ludi. Numerum dierum hominumque recense; mentior, si non unus aliquis mensis Europæ stetit vicenis capitum millibus aut tricenis. Neronem culpamus aut Caligulam, qui 100 aliquot homines vita interfecerunt, ira sive metu: ecce unus Editor homines supra 1000 ludens interfecit, & die non toto. Atque hæc delicias vocabant, & cibum oculorum; fiebantque non per unius alteriusve lasciviam, sed velut publica lege & decreto. Itaque eo ventum est, ut aliis legibus effusio ista fuerit coërcenda.

Primo ad ambitum reprimendum, cautum fuit, ne quis daret candidatus. Legem eam tulit M. Tullius Consul. Cautum etiam de numero aliquid gladiatorum, sub idem tempus, supra quem ne haberent in Urbe. Sicut in Catilinaria conjuratione item remoti gladiatores ab Urbe. Sed Augustus certe etiam de numero parium cavit, edixitque A. U. 732, nec Gladiatores sæpius quam bis anno dari, nec plurium quam 60 parium. At Tiberius firmus contra ista, certum numerum in commune præscripsit. Sed post Tiberium Caligula conculcato hoc edicto, permisit volentibus cunctis, etiam supra numerum definitum, gladiatores præbere. Et Domitianus gratificatus contra eandem legem ingenio suo & sæculo videtur.

Nec

Nec de numero solum Tiberius, aliquid etiam statuit de Munerariis, cavitque SC., nequis gladiatorium munus ederet, cui minor 400000 res. Fortasse & idem vetuit, ne quis edidisse vellet libertus. Quin & Nerone Principe statutum, ne quis Præses aut Procurator, qui provinciam obtineret, gladiatores daret. Sumptus etiam ad munera coërcitus plus semel. Antoninus Pius profusionem vetuit, certa pecunia definita. Post illum Marcus Philosophus. Alexander vero habuit in animo, ut munera per totum annum dispergeret, ut per 30 dies munus populo daretur, salubri consilio; sed sine effectu. Perrupit enim omnia septa inveterata licentia; nec jam Princeps aut lex, qui caperc posset tam effusis cupiditatibus modum.

Tarde, imo sero descensum eo, ut gladiatoria spectacula prorsum tollerentur. Pulcherrima hæc laus ad Constantinum Imperatorem referenda: is primus Romanorum Principum gladiatoria spectacula è toto orbe Romano submovit, A. U. 1067. pene 600 annis post ea instituta. Repressit igitur Christianus Princeps: tamen & sub Constante, & postea sub Theodosio & Valentiniano conati irrumpere; imo irrupere. Etiam sub Honorio, qui tamen sustulit, occasione Telemachi cujusdam Monachi, qui gladiatores Romæ pugnantes, pio quodam ardore diducere conatus, à populo lapidibus obrutus fuit. Ita obviam itùm ludo non ludo, & sublata adeo res cum memoria gladiatorum, ut ægre nunc ad intelligentiam retrahere possimus morem fugitivum.

De Habitu Edentium, Spectantium.

Duo genera fecimus Editorum: *Magistratus* & *Privatos*. Qui enim munus mortis causa dabant, plerique videlicet fuere privati; tamen dabant non quasi privati. per dies enim omnes muneris, præ-

textæ illis jus, lictorum, accensi; omninoque imaginem quandam gerebant, Magistratus. Nec illud occasione prætereundum; propriam quandam vestem fuisse in munere funebri ipsorum spectatorum: spectabant enim in penula pulla. In munere vero voluptuario spectabant togati.

11. DE LOCO GLADIATORUM.

LOcus Gladiatorum duplex: *Ludus*, & *Arena*. Ille, ubi habiti altique gladiatores; hæc, ubi dati & producti. De priore prius.

DE LUDO GLADIATORIO.

Ludus gladiatorius inde dictus, quod in eo juvenes usum armorum condiscerent. Nam primo gladiatores domi & in reliqua familia fuerunt: mox crescente numero, & crebritate editionum, aperti iis velut publici quidam ludi, & in his armorum Magistri. Itaque quidam splendidiores, etiam post institutos ludos, habuere domi eos aut apud amicos. Quod tamen perrarum, & vulgo ars pugnandi docta exercitaque in ipsis ludis. *Lusorium* appellasse videtur Lampridius. Græce *καταγώγιον μονομάχων*, appellat Herodianus, quasi dicas *diversorium domiciliumque*. Suidas *μονομαχοτροφεῖον*.

In Urbe autem plures ejusmodi ludi, nominibus suis noti & discreti: ut, *Ludus Gallicus*, *Dacicus*, *Magnus*, *Mamertinus*, *Matutinus*, *Æmilius*. Ex his aliqui etiam Bestiariorum fuerunt; uti certe *Matutinus*; nam matutina spectacula ferarum. Et distincti ludi bestiariorum & gladiatorum.

Hisce ludis non Lanistæ solum præerant, (de quibus mox dicetur) sed etiam digniori nomine *Procuratores*, nec ii de plebe, sed ex civium primis: fuitque velut inter dignitates & infulas id munus. Nec longe ab istis diversi Curatores munerum ac venationum. Medici etiam sui singulis his ludis;

nec

nec id invento novi sæculi, sed diu ante Imperatores, anno Urbis 663. adeo antiqua cura illa in valetudine gladiatorum. Exemplum translatum è Græcia, apud quos Medici athletis. Medicos autem hic haud tam arcte acceperim, ut hodie; sed incluserim etiam Chirurgos, usurpatione prisca: ii autem opus certe gladiatoribus læsis, luxatisve. Deinde & ratio victus gladiatorii ea, ut salvi esse sine Medico non possent: large enim edebant, bibebant, & dabantur velut in saginam; eo fine, ut domini, valentes eos producerent, ut Cicero ait, cum gladiatoria totius corporis firmitate. Inde *Gladiatoria sagina* Tacito. Inde *Saginæ* nomine ludum ipsum Propertius intellexit. Plinius videtur attribuere hordeum iis in cibum. Sed non credo eo usos; male alibilis est is panis, flatus genitor malique coloris; ideoque ignominiæ causa militibus datus qui deliquissent. Seneca etiam eum inter vilissima genera habet. Quæ omnia contraria huic gladiatoriæ saginæ.

Ludi isti non solum Romæ fuerunt, sed in coloniis item municipiisque: Capuæ inprimis & Ravennæ. Nam Ravennæ ludum exstruxit, aut certe voluit Cæsar.

De forma ludorum nihil dixerim, præter, multiplices in iis minutasque cellas fuisse, in queis seorsim haberentur singuli gladiatores: exemplo scilicet servorum, quibus cellæ. Sed & meretricum cellæ (ex Juvenale & Petronio) & capitum omnium viliorum.

De Lanistis, Ludorum præfectis.

His ludis præfuisse Lanistas supra tetigi. Vocem *Lanista* vulgo à laniandis corporibus formant; nec persuadent. Isidorum potius audio, qui Tuscum verbum esse vult, & illis carnificem signare: & audio eo libentior, quia res gladiatoria petita à Tuscis.

ſcis. Laniſtæ avium etiam apud Columellam, qui aves condocefaciunt ad pugnam. Emebant autem Laniſtæ futuros gladiatores, aut expoſiticios pueros huic rei tollebant.

Tota autem manus, quæ ſub uno Laniſta, *Familia* appellabatur; & eum dicebant Familiæ præeſſe. Hinc natum proverbium Ciceroni familiare: *Ducere familiam* quod idem eſt, ac Familiæ præeſſe, ſumptumque ab hac ipſa Laniſtarum præfectura.

Hi iidem Laniſtæ honeſtiore & invidendo verbo *Doctores* dicti, & *Magiſtri:* videlicet, quia gladiatores novitios & tirones docebant. Quin iidem *Commentari* dicuntur, & *Dictata dare*, verbis omnibus à meliore ludo ſumptis. Nec inepte *Dictata*, quia revera præcepta ſua armorum commiſere etiam ſcriptis.

In ludo duo erant genera: *Tirones* ſeu novitii, & *Veterani.* Veterani nobiliores, & uſu longo edocti. Ad Tirones cura & inſtitutio præcipue pertinebat. Ratio moduſque inſtituendi, ut rudibus batuerent cum Laniſta: ſive etiam ad palum exercerentur, militum inſtar. Sed prius illud de rudibus proprie *Batuere* dicebant; & gymnaſium ipſum, *Batualia*, vulgo *Battalia*, γυμνασίαι τῶν μονομάχων. Erat autem *Rudis*, gladius è ligno. Et quidem pro modo cujuſque armaturæ, Threci incurvus, Secutori rectus, Retiario dentatus. Fortaſſe etiam è ferro, ſed tamen hebes. Amplius, duplex fuit Rudis: Laniſtarum, & Tironum ſive exercentium. Laniſtæ ſua rudis, qua ſecerni cognoſcique potuit; ea fuit è ferula, qualia ſceptra Pædagogorum: & *Ferula* etiam nominata priſcis, qua novos auctoratos, & novitios gladiatores aberrantes Laniſta cædebat, velut legitimus magiſter. Nam & hæc res à literario ludo. At Rudis ad gymnaſia diverſa ab hac, & gladii forma, fortaſſe etiam ponderoſior, gravior-

que.

que. Hæc exercitatio & velut meditatio novis gladiatoribus ad cædem.

DE LOCO PUGNÆ.

Dictum de loco, ubi habiti gladiatores; superest locus pugnæ. qui non unus: ad rogum enim dati, in foro, in Circo, in Amphitheatro, in septis; vicatim, & regionatim. Ad Rogum olim in exsequiis, isque antiquissimus locus. Postea non placuit circumducere populum, & omisso rogo ipsi gladiatores funebres in foro dati. Forum ergo locus vetus pariter & diuturnus. nam & sub Augusto fuit; & Tiberius munus gladiatorium duplex dedit, alterum in foro, alterum in septis. Tamen cœptum vilescere & forum: forte ideo, quia loca sessui & spectationi parum apta. Itaque magno ambitu locum in foro Consules Magistratusque clientibus tribulibusve suis adsignabant, & in beneficii loco. Igitur structa Amphitheatra, destinata proprie huic ludicro & Venationi. Et plerumque exhinc in iis dati gladiatores, tamen non omisso prorsus foro. Etiam in septis Agrippæ. Sed & Circus interdum huic rei. Sæpe vici, & 14 regiones Urbis, quod sub Imperatoribus factitatum.

De Spoliario.

In loco ludi etiam Spoliario suus est locus. Est autem *Spoliarium* non ipse ludus, sed ludi pars. Ductum nomen à re balnearia: nam exteriores cellulæ in balneis, *Spoliaria* dictæ, Græce ἀποδυτήρια. Ubi ergo in balneis exuebantur, seque veste expoliabant, *Spoliaria* dicta; & à causa simili in ludis. Nam ibi gladiatorum vestes & ornamenta. Imo amplius, locus ille receptor vulneratorum cæsorumque. Quin & ii, qui sine spe curationis læsi, illic interficiebantur.

Erat & locus obscœnus in ludo, ubi spongia: de qua Martialis & Seneca.

De Diludiis.

Tempora, quæ gladiatoribus concedebantur inter dies munerum, quibus pugnatur, dicebantur *Diludia*, ut vult Horatii vetus Scholiastes. Verum potius Diludia videntur esse, cùm medii ludi alio genere spectaculi interrumpuntur, & quasi diffinduntur. Ita enim mos, ut in media sæpe Comœdia aut Tragœdia, Venationem, aut paria aliquot gladiatorum, poscerent, tædii levandi.

III. DE HOMINIBUS PUGNANTIBUS.

DE *Origine* & *Loco* dictum: Tertium nunc de *Hominibus*, de quibus *duo* dicenda: *Quæ* CONDITIO *fuerit gladiatorum*; & *Quæ eorum* GENERA, *quodque discrimen.*

CONDITIO GLADIATORUM.

Ad *Conditionem* quod attinet, è servis plerumque fuerunt, aut captivis. *Servi* aut vendebantur in ludum, aut damnabantur, adeoque id increbuit, & ob levem sæpe causam. Eos conquiri, moris etiam in provinciis fuit. *De Captivis* etiam non ignotum: aut enim venditi illi ipsi lanistis, aut ab Imperatoribus, postquam in triumpho ducti, dati in ludum, sæpe & sine triumpho. Servi ergo captivique primo ad hoc munus.

Sed paulatim etiam liberi & ingenui, nulla quidem aliunde vi, sed pretio inducti, vel mala libidine pugnandi. Et vero paulatim, non desidentibus, sed corruentibus moribus, eo ventum, ut primæ nobilitatis viri operas arenæ locarent; quidam desperatione & bonis exuti, alii Principibus gratificantes.

cantes. Quin vulgo jam ſub Principibus Equites polluti arena, & Senatores. Origo prima rei à C. Cæſare, qui permiſit Equitibus Romanis ut pugnarent. Eoque temeritas hæc, ſive inſania fuit, evaſit, ut lege cavere Auguſtus debuerit; qui tamen Equitibus palam id permiſit, non item Senatoribus. Sed denuo id vetitum SC; & fraudem, quæ huic legi fiebat, repreſſit Tiberius. Sed non ad Tiberii ſeveritatem Principes ſecuti, qui ſolute adeo permiſerunt, ut Caligula, una commiſſione, 26 Equites dederit: Nero exhibuerit ad ferrum, 40 Senatores. 60 Equites Romanos Vitellius: quamquam ipſe infamis infamiam hanc genere quodam ſuſtulit; cavitque ſevere, ne Equites Romano ludo aut arena polluerentur.

Nec ſolum Romana juventus tam prodiga ſanguinis ſui pariter & honoris, ſed & feminæ ipſæ in arena nudæ pugnarunt veram illam gladiatoriam pugnam. Hoc adeo verum eſt, ut, Severo Principe, vetandum SC. fuerit. Nec tantum feminæ venerunt in hanc pugnam, ſed pumili & nani, improbo quodam ſtudio novitatis.

De Auctoratis.

Fuerunt ergo in univerſum duo genera gladiatorum, Coacti & Voluntarii. *Coacti*, ſervi, damnati, captivi. *Voluntarii*, liberi, quique pretio ſe addicebant. Hi poſtremi *Auctorati* dicti. Inde *Auctorandi* verbum notione pari: ab eodem & *Auctoramentum*, pretium ipſum gladiatoris & merces. *Gladiatorium* Livius appellavit.

Hæc autem *Auctoratio* non ſimplex. Quia enim liberi, juramento ſolenni interpoſito fiebat, quod vinclum ſervitutis; jurabatque novitius gladiator, ſe omnia paſſurum auſurumque, quæ legitimum gladiatorem jus, mos eſſet. Formula adeo ipſa juramenti in Petronii Arbitri fragmentis: *In verba*, in-

quit, *Eumolpi Sacramentum juravimus, uri, vinciri, verberari, ferroque necari, & quidquid aliud Eumolpus jussisset: tanquam legitimi gladiatores, domino corpora animosque religiosissime addicimus.* In tria jurabant, ustionem, verbera, necem; quæ gladiatores patiebantur ex more: Necem, cum cecidissent, & ferrum juberentur recipere: Flammam, & Verbera, si quando timidius pugnarent, aut fugerent à ferro. Hoc fine Lorarii fuerunt, sive Mastigophori in Arena & in Scena.

GENERA GLADIATORUM.

Sequuntur genera & discrimen gladiatorum. Nec enim gladiatorum unum nomen, aut una classis; sed ab *Armis*: à *Locis*: à *Tempore*: aliisque *caussis* diversi. Ea omnia operæ est accurate persequi, quia nec vulgo nota, & literatorum in his sæpe error.

In prima classe, qui armis & ratione pugnæ diversi, collocantur isti: *Secutores*, *Retiarii*, *Threces*, *Myrmillones*, *Hoplomachi*, *Samnites*, *Essedarii*, *Andabatæ*, *Dimachari*, *Laquearii*. De his singulis dicendum.

De Secutoribus.

Secutor, ab insequendo Retiarium dictus est. Nam *Secutor* proprie est assecla, comes, ἀκόλουθος. Itaque extra rem gladiatoriam legitur. *Secutor Tribuni*, *Secutor Cæsaris*; muneris operæque nomen. Et forte sic dicti milites, qui ex instituto prisco Tribunos comitabantur, velut loco apparitorum. Ab hac eadem notione Mars cognomento *Secutor*; apud Apuleium. In Petronio etiam legitur *Secutuleia mulier*, ab hoc eodem etymo, quæ virum appetat, & sectetur ipsa. At Secutorum inter cætera gladiatorum nomina, mentio multa.

Arma Secutoris describit Isidorus, sed parum ex fide: Gestabat enim cuspidem seu gladium, clypeum,

peum, & galeam; quæ communis plerisque gladiatoribus. Isidorus ipsi tribuit etiam massam plumbeam, quæ adversarii jaculum impediret, ut antequam ille feriret reti, iste superaret.

De Retiariis.

Retiarius plerumque commissus cum Secutore. Interdum etiam cum Myrmillone: nec enim novum, ut unus cum diversis componatur: sicut Myrmillo cum Threce. Retiarium Isidorus describit: *Retiarius*, inquit, *qui contra alterum pugnantem occulte ferebat rete jaculum, ut adversarium cuspide insistentem operiret, implicitumque viribus superaret: quæ armatura pugnabat Neptuno tridentis causa.* Origo & exemplum ejus armaturæ non dubie à Pittaco, qui inter sapientes. Ita enim ille ex provocatione cum Phrynone pugnavit.

Juvenalis cum cura ejus arma descripsit, & velut ex professo. Non erat ei clypeus, non sica, non galea, quia fuit contentus solo galero: nuda facie soli hi ex gladiatoribus. Ita autem docti Retiarii, factique, ut arte quadam collectum suspensumque dextra manu rete in adversarii caput jacerent: &, si errassent, effuse fugerent, donec forte iterum rete collegissent. Tridens sive fuscina illis pro gladio; inermes & in sola tunicâ. Tertullianus tamen spongiam iis attribuit, pectori nimirum tegmen.

De Threcibus.

Thraces, vel (ut libri fideliores) *Threces*, gladiatores à similitudine parmularum Thraciarum. Imo non ab armis solum, sed quia ipsi ex ea gente. Certe suo ingenio ea gens prona ad pugnas & cædes: & jam antiquitus ad rogum singulari certamine decertabat. Sane Monomachia hæc ad gladiatores Threces spectat, quorum sparsa in libris mentio.

Arma videamus; quæ Ciceroni aliisque *Threci-*

dica dicta: & inde, *Pugnare Threcidicis.* Festus & Martialis iis parmam dant: sumpta enim parma à Thracum populo, quibus velut propria. Harpe etiam, id est, ensis falcatus Threcum, Latinis *Sica*; Curtio *Copis* dicta.

De Myrmillonibus.

Myrmillones venerunt è Gallia, *Crupellarii* iis forte dicti: quasi qui ob gravitatem armorum reperent, non irent. Hinc *Crupellares* aut *Prorepos* vocarunt. Certe Myrmillones toti in armis. Videntur inter pugnam soliti subsidere, ad excipiendum adversarium; & vitabundi. Myrmillo plerumque cum Threce compositus, nonnunquam etiam cum Retiario. Unde est illud Festi: *Retiario pugnanti adversus Myrmillonem cantatur. Non te peto, piscem peto: quid me fugis, Galle? quia Myrmillonicum genus armaturæ Gallicum est, ipsique Myrmillones, ante, Galli appellabantur, in quorum galeis piscis effigies inerat.*

De Hoplomachis.

Hoplomachi Græcum nomen. Universe sonat quemvis gladiatorem, qui pugnet armatus: Romanis tamen certa species. Confundi possunt cum Myrmillonibus, vel Samnitibus. Nam & in Myrmillonem vox Græca convenit, quia tectus armis. At verius fortasse in Samnitem, cujus nomen ante Ciceronem celebre, desiisse sub Imperatoribus videtur, & abiisse in Hoplomachum: at res armaque eadem.

De Samnitibus.

Samnitium originem non celat nos Livius: *Campani*, inquit, *odio Samnitium gladiatores eo ornatu armarunt, Samnitiumque nomine appellarunt.*

Arma eorum idem Livius describit. Scutum auro & argento cælatum, cujus summum latius, qua pectus

pectus & humeri teguntur, fastigio æquali; ad imum cuneatius, mobilitatis causa. Spongia sive Balteus pectori tegumentum, & sinistrum crus ocrea tectum: pinnæ in galeis. Itaque *Pinnirapi* non alii, quam qui cum Samnite compositi, quique rapiunt ejus pinnas. Hos Cicero vocat *Provocatores*, qui cum Samnitibus solebant componi: Artemidorus *Probactores*; voce, ut videtur, peregrina.

De Essedariis.

Essedarii sunt, qui ex essedo pugnant; quamquam mixtim modo è curru, modo pedites præliati sint. Nam desiluisse, & pedibus pugnasse, præit ad suspicandum Seneca. Servum etiam habuisse videntur in pugna, qui pro auriga.

De Andabatis.

Andabatæ his proximi, sive ἀναβάται. Hi pugnabant ex equis, galea frontem oculosque tecti: inde origo adagii apud D. Hieron. *Clausis oculis Andabatarum more pugnare.* Galeæ istis ex auro.

De Dimacharis.

Dimacharus sive Orbelas parum notus, & inter legendum repertus, sed non inventus: Colligas tamen facile, duobus gladiis pugnasse.

De Laqueariis.

Laquearii Isidoro sunt, quorum pugna erat, fugientes in ludo homines injecto laqueo impeditos consecutosque prosternere, amictos umbone pelliceo.

De Suppositiciis gladiatoribus.

Receptum erat, ut fesso gladiatori aut victo alius atque alius sufficeretur, & contenderet cum victore. Ii *Subditicii*, vel *Suppositicii* dicti. Græci, apud

quos idem in Athletis mos, vocant ἐφέδρους. Substituebatur autem sæpe unus, alter, tertius: unde in Glossis ἔφεδρος, *Tertiarius.* Id autem non fiebat ad cujusque arbitrium; sors decidebat.

De Pegmaribus.

Dictum de Gladiatoribus, qui ab armis appellati; ad reliqua genera eundum. Inter hos primi se offerunt *Pegmares:* ii à loco nomen habent, quia pegmatis impositi pugnabant; licet tantum captivos aut insignis sceleris damnatos in pegmatis solere ostendi constet. Ad pegma autem moliendum movendumquè multi è numero fabrorum ministri. Ii ergo admoti per occasionem, tractique in arenam à Caligula, deficientibus bestiariis.

De Meridianis.

Meridiani occurrunt, quibus hoc nomen scilicet à tempore, quia sub meridiem darentur. Nec hi tamen legitimi destinatique gladiatores, sed bestiariorum velut reliquiæ quædam & purgamenta. Duplex enim spectaculum. Matutinum, & Meridianum. Mane cum bestiis depugnabant: post meridiem, ii qui superfuerunt, inter sese; & *Meridiani* gladiatores vocabantur. Cæterum nec docti factique ad pugnam erant, nec armis in ea utebantur, aut arte: cædes tantum promiscua, & velut laniena.

Alia Gladiatorum cognomenta.

Gladiatores *Fiscales* sunt ii, qui in Cæsaris bonis, & velut fisco. Nam Principes ipsi proprios & peculiares gladiatores alebant, ad instruendum suas populique voluptates. Itaque recte Arrianus dixit istos, Καίσαρος μονομάχους, *Gladiatores Cæsarianos* aulicosque. Nec gladiatores solum, sed alebant etiam histriones.

Ab

Ab his orti *Postulaticii* gladiatores. Quia enim Cæsariani isti, eximii viribus, arte, ornatu, (ornati autem auro & apparatu aulico) sæpe à populo postulari solebant, velut muneris auctarium & ornamentum. Et nominatim hunc illumve gladiatorem flagitare in pugnam solebant, sive manu, sive scelere, notum.

Sunt & *Catervarii* inter gladiatores, à modo pugnæ: scilicet, cum non singuli cum singulis, ut moris, sed confusi mixtique pugnant, & per catervas. Nec ab alia mente *Catervarii pugiles* Tranquillo.

Inveniuntur & *Victores*: dubium, an γενικῶς & ab effectu, an cognomine certo, & discernendi causa.

Eliciunt aliqui ex Plinio *Consummatos*, sed rejiciuntur: nisi accipias consummationem gladiatorum apud Plinium, cum conjuncti omnes congregatique pugnant, redacti tanquam in unam summam.

Postremo *Ordinarii* gladiatores lecti, qui legitimo tempore, loco, & apparatu, inducuntur: à prioribus illis (Postulaticios dico, & Catervarios) diversi.

De Veste, & Ornamentis Gladiatorum.

Vestis Gladiatorum in genere, *Tunica*; ut decuit servos. Sed Togatos facit Tertullianus & Capitolinus: forsan labenti ævo mutata res. Togam certe, cum in honore & usu fuit, quis credat fœdatam ministeriis arenæ?

Arma gladiatorum antiquis proprie appellata *Ornamenta*. Suetonius ipsos gladios vocat Ornamenta. Festum audite: *Ornatus*, inquit, *dicitur bene aptus, ut miles, aut gladiator, aut acturus fabulas.*

IV. DE MODO PUGNÆ.

QUartus terminus & ultimus supereſt, de *Modo*; de quo modice dicendum, aut potius intra modum. Et *tria* erunt ſermonis capita. 1. *Quid ante pugnam.* 2. *Quid in pugna.* 3. *Quid poſt pugnam.*

I. QUÆ ANTE PUGNAM.

Ante pugnam quædam fiebant ante diem muneris, & quædam ipſo die pugnæ, ſed tamen ante pugnam. Ante diem muneris fuit *Apparatus* & *Invitatio.* Ipſo die ante pugnam, fuit *Pompa*, *Compoſitiones*, *Oſtenſio ornamentorum*, *Præluſio*, *Tubæ cantus*, & *Verſa arma.*

Apparatus & Invitatio.

Ante Pugnam moris, ut Editor libellos proponeret, in quibus dies futuri muneris, item nomina & paria gladiatorum, ſcilicet alliciendæ plebi, & expectationi commovendæ. Id vocabant, *Pronunciare munus*, *Oſtendere munus*, *Proponere munus.* Seneca vocat *Edicta.* Edicebant enim deſcribebantque futurum munus in libellis, quos tamquam ludorum indices vendebant deſcribebantque palam, ut in provincias mitterent, & ad amicos abſentes. *Libellum munerarium* apposite vocat Pollio.

Nec vero in libellis ſolum pronuntiatio hæc munerum, ſed etiam in tabulis & pictura. Pingi, inquam, jubebant habitum formamque pugnantium gladiatorum, item loci, munerisque totius. Picturæ hujus primum auctorem Plinius facit C. Terentium Lucanum. Idemque in Venatione ſervatum eſſe, ex Capitolino diſcere eſt. Et hodie ſervant noſtri in iſto Batualium ludicro, quod *Gladiatorium* vocant, etſi priſci illius vix umbram. Atque hæc ante muneris diem.

Pom-

Pompa & Traductio.

At die ipſo, gladiatores ordine deduci in Arenam mos fuit, & inibi ſolenni quadam pompa circumduci. De qua traductione Quintilianus: *Iam oſtentata per Arenam periturorum corpora, mortis ſuæ pompam duxerant.* Ad hanc traductionem etiam accommodatur illud Capitolini, Fauſtinam quondam, cum gladiatores tranſire vidiſſet, unius ex his amore accenſam.

Compoſitio.

Poſtquam introducti, paria inter ſe componebantur, ſive ut Græci decenter appellant, ζεύγη. Hoc enim dicebant *Componere*, *Comparare* etiam, item *Committere*. In hac compoſitione prima Editoris cura, ut pares cum paribus confligerent: atque adeo id volebant ipſi gladiatores.

Armorum oſtenſio.

Poſt comparationem, gladii armaque, quibus pugnaturi, Munerario oſtendebantur, explorandi cauſa, & an ſatis acuti. Facit ad hunc invulgatum adhuc ritum, quod Dio ſcribit, gladios acutiſſimos, Druſianos vulgo vocatos: videlicet, quia crudelis ille & cruentus editor acutiſſimos ſemper exigebat. Contra leniſſimus Marcus Imperator, qui ferrum acutum nemini gladiatorum permiſit.

Præluſiones.

Ipſi pugnæ præmittebatur Præluſio. Quidam enim arte quadam jaciebant haſtas; quidam velut feriebant gladiis: ſed haſtæ illæ puræ à ferro, obtuſi gladii, denique proludebant & eludebant. Præluſionis diem vocat Symmachus; qui præmiſſus legitimo certamini. Sed ille de Venatione aut Circenſibus,

bus intelligendus: Gladiatores illo ipso die pugnæ proludebant.

Prælusio autem in *Hastis, Rudibus, Armis.* Præludentes Hastis, Quintilianus vocat *Pilarios*, & *Ventilatores*, qui ea, quæ emiserant, ita librabant, ut venire in manus viderentur, quaque juberentur decurrere. Rudes autem Seneca appellat *Lusoria tela* sive *arma:* Tertullianus, *Exercitatoria tela.* E contra, vera & acuta tela, *Decretoria:* forte ideo, quia hæc velut decreto Prætoris sive Editoris dabantur, postquam inspecta acriter & probata. Eadem *Arma pugnatoria* dixere. Seneca *Pugnatorium mucronem* dixit. Præluserunt item armis: Nam parmas aut clypeos in altum jaciebant recipiebantque cum venustate; nec parmas solum, sed & hastas, ut dixi, fortasse & gladios. Id vocabant proprie *Ventilare.* Hoc ergo erat *Præludere:* ut, cum desierint, dicuntur *elusisse*, aut *delusisse.* Nec absimili notione *Litus* definiebat Aquilius, qua fluctus eluderet, id est, ludere desineret. Plinius *Deludere* videtur dixisse.

Tubæ cantus.

Cantus tubæ signum fuit commissionis & veræ pugnæ: Ideo Apuleius *Tubam terminalem* appellat, quia primitias & ludicra certaminis finiret terminaretque. Idque in omnibus ludis factitatum, etiam scenicis.

Arma versa.

Dirempta ergo prælusione, abjectisque lusoriis armis, transibant ad vera. Atque hoc est, quod *Dimicare ad certum*, Tertullianus vocat. Appellabant id etiam, *Pugnare versis armis*, id est, transmutatis.

2. QUÆ IN PUGNA.

Componebant se gladiatores & colligebant in

armia,

arma, mira arte curaque ſui defendendi, alterius petendi. Nec mirum: nam gladiatori compoſito ad pugnandum hæc propoſita ſors eſt, aut occidere, ſi occupaverit; aut occumbere, ſi ceſſarit. Hanc ex arte poſituram vocabant *Statum*; &, *In ſtatu ſtare*. Curæ enim iis fuit, atque adeo laudi, manſiſſe in ſtatu. Imo nec læſi deſerebant. Idem eſt, *Stare in gradu*. Hinc apud Tertullianum legimus, *De gradu pellere, Cedere de gradu, Conſtruere gradum*. Cicero etiam ab hoc gladiatorio more elegantem metaphoram plus ſemel uſurpat, *Dejici, Deturbari de ſtatu animi, de ſtatu mentis*.

Cum hoc modo igitur paria in ſtatu; petebat alter, vitabat alter. Et hoc proprie dicebant *Petere*: & ictus ipſos, *Petitiones*. Videntur etiam appellaſſe conatus invaſioneſque ſingulas, *Manus*. Unde Seneca dixit. *Manum mittere*. Eſt igitur *Petere*, arenæ verbum: etiam *Repetere*: ſic enim appellabant geminare ictum.

Hæc invadendi verba: At vitandi cavendique, *Exire*: etiam *Excedere*: Prudentius & Manilius id ipſum *Ludere*, vel *Eludere* dixerunt. In vitando præcipua cura, ut latus tegerent. Et latus certe adverſarius maxime petebat. Nec rarum erat, ut cum plura paria pugnarent, vulneraretur quiſpiam per alterius latus. Unde, *Per alterius latus peti*, dicebatur.

Cum quis læſus eſſet, aut cecidiſſet, vox adverſarii inſultantis, aut acclamantis vulgi erat, *Hoc habet*, aut ſimpliciter, *Habet*. Læſi autem, & mortis metuentes gladiatores ſubmittebant arma. id ſignum victi fractique. Solebant etiam digitum tollere gladiatores, cum ſe victos faterentur, & veniam à populo oſtenſione digiti poſtulare. Hinc proverbio, *Digitum tollere*. Nec ideo tamen liberi: à nutu populi pendebat mors eorum vel ſalus; ſive etiam ab Editoribus. Imperatori etiam, cum præ-

præſens, ſemper jus liberandi. Quinimo & ſolo interventu ſuo. Hæc liberatio, *Miſſio* dicta; diverſa à Rudi: nam Miſſio ad victos pertinebat, Rudis ad victores. Illius effectus, ut ab imminenti periculo, & in eum diem dumtaxat liberarentur: hujus, ut ætatem. Mittebantur ergo læſi. Itaque *ſine miſſione dare gladiatores, & ſine miſſione pugna*, non aliud, quam ad certam mortem dari, niſi vincas; jus non eſſe vulneratos ſupplicesque liberandi. Auguſtus decreto prohibuit, gladiatores ſine miſſione edi. Clementer, quoniam reperti ſævi Munerarii, qui omnes dabant in certam mortem. Qualis Domitius, avus Neronis.

Populi ergo in arena præcipuum jus, & ad ejus voluntatem domini plerumque ſe conformabant. Intercedebat pro victis læſiſque: interfici jubebat idem. Signum, converſus pollex. Hoc Tranquillus dixit, *infeſtis ſpectatoribus dimicare.* Cauſa huic malevolæ notæ à contrario proverbio, in favore pollices premendi. Hinc dicitur, *Pollicem premere*, in favore: nam pollex preſſus, ſignum liberationis. Contra, *Pollicem convertere*, minus favere. Hac in re multum potuit audacia & conſtantia gladiatorum, quæ accepta populo: ignavia odio fuit. Poſt hæc ergo ſuffragia vulgi, ſi alba quidem faveņſque ſententia, miſer ille mittebatur, ſed in eum diem aut id munus dumtaxat: ſin funeſta, boni gladiatoris erat decumbere, & libenter fortiterque recipere ferrum. Id enim imperabatur: *Recipe ferrum.* Iis verbis ſubjecta vis, ut jugulum ultro præberent, ne membra contraherent, ne manum opponerent. Mira firmitas, ſi in re bona ſeriaque. Et tamen miſericordia (ſi ita placet) admixta his ſceleribus, ſi quis caderet gladiator famoſus. Imo & quidam, quaſi mitiores, avertebant ſe à vulneribus. At illud feritatis inauditæ, percuſſos jacenteſque repeti jubebant, & cadavera ictibus diſſipari, nequis illos

illos ſimulata morte deluderet. Et ſupereſt alius ad ſævitiam gradus : Nam & manum mittebant in vulnus, & ſanguine velut ſe proluebant. Nec defuerunt è populo, qui gladiatorum ſanguinem ex ipſo vulneris hiatu biberent, calidum adhuc ſpirantemque contra morbum quidem; ſed juſta Plinii deteſtatione; cum plagis ne ferarum quidem admoveri ora fas ſit humana. Non ergo injuria, in hanc feralem arenam illata, una cum reliquo apparatu, Libitinæ inſtrumenta, ut eſſet videlicet, quo mortui ſubito efferrentur. Ab hac re certa porta in Amphitheatro, quæ *Libitinenſis* dicta.

3. QUÆ POST PUGNAM.

Jam ad exodium perducta res, & pugna pugnata eſt. Venio ad ea, quæ poſt pugnam: *Præmia* & *Rudem*.

De Præmio & Rude.

Præmium victori duplex; *Palma* & *Pecunia*. Nam præter palmam iiſdem & pecunia data. Quæ donationes effuſe creverant, & coërcendæ à Principibus ſæpe. Sed & ultra legitima præmia, corollaria adjiciebantur, exemplo à ſcena.

Rudem indulgebant gladiatoribus veteranis, quaſi magiſterii ſignum; aut etiam novis, in novo aliquo & ſtrenuo facto; idque populo imperante. Hanc enim gladiator, ſtans ad crepidinem Circi ſub circulo Amphitheatri à populo petere & impetrare ſolebat. Dabat eam Editor, vel Laniſta etiam ipſe; ſed tamen populi arbitrio aut poſtulatione: quod etiam in aliis præmiis obtinuit.

Rudis mentio apud omnes ſcriptores crebra, cujus effectus, liberatio ab arena. Quod tamen aliter atque aliter pro conditione gladiatorum. Quidam enim liberi erant ſive Auctorati, qui arenæ operam pretio locabant: ii donati Rude, redibant

in veterem prorsus libertatem, nullo ultra vinculo servitutis. Alii è gladiatoribus conditione servi: hi donati rude non libertatem accipiebant, sed vacationem dumtaxat à pugna; Lanistæ deinceps, prove lanistis erant, doctores tironum, & batuebant, non pugnabant. Ideo *Tuta rudis* Ovidio dicta. Quod si libertatem etiam impetrarent, mos erat, uti pilearentur, id est, exemplo reliquorum servorum pilei impositione liberi judicarentur. Itaque Tertullianus bene Rudem à Pileo sejunxit. Quæ tamen præmia ne temere conferrentur, cautum est, quid in noxiis damnatisque servaretur: tempus rudi, tempus pileo præscriptum.

Qui donati rude, *Rudiarii* dicti: ii non ultra depugnabant, nisi pretio aut sponte inducti. Moris etiam fuit, uti gladiatores emeriti arma sua suspenderent, ad Herculis: sacra, videlicet, ejusmodi gymnasiorum Deo. Nam & athletis & gladiatoribus Hercules præesse putabatur, qui facta ejus scilicet & robur æmularentur. Igitur ut in Circo Neptuni, in Theatro Veneris: sic in Amphitheatro Herculis ædes vulgo.

De studiis & factionibus in Arena.

Vilissimæ animæ addictæ his ludis, & velut consecratæ, in partes diducebantur, & magno studio huic generi gladiatorum favebant aut illi. Atque ut in Circo alius in Venetum pannum, alius in Prasinum pronus: sic in Amphitheatro hic in Threcum armaturam, alius in Myrmillonum aut Secutorum. Hinc *Parmularii* fautores Threcum dicti, quia parmæ favebant: & simili modo, *Secutoriani*.

Sed & sponsiones interponebantur vulgo, uter vinceret. Et vulgus hæc tantum? Principes imo ipsi imbuti hoc favore vel odio. Titus Imperator studium armaturæ Threcum præ se tulit. Domitianus

tianus contra, in hoc quoque diſſidens à fratre, Myrmillonibus fautor. Nec ſimplex hic favor, & in re ludicra ludus, in iram, inimicitiam erumpebant, imo cædem.

Concluſio.

Profuiſſe potuerunt hæc bellica ſpectacula publice & privatim. *Publice*, quia hujuſmodi meditationes fortitudinis fecerunt ad mortis contemptum; ideoque dari ſolebant tempore belli. *Privatim*, erat exhortatio ad conſtantiam.

A D-

ADMIRANDA,

Sive

DE MAGNITUDINE ROMANA.

LIBER PRIMUS.

Nter Imperia & Magnitudines, quas Deus à condito Orbe eſſe voluit, eminet & primas fert Romana. *Nulla enim unquam*, Livio teſte, *Reſpublica nec major, nec ſanctior; nec bonis exemplis ditior fuit.* Ideo Ammianus *Romam, Imperii Virtutumque omnium Larem* appellat. Hieronymus duplicem interpretationem nominis ROMÆ, rei aptam reddit: *Roma*, inquit, *aut Fortitudinis nomen apud Græcos eſt, aut Sublimitatis apud Hebræos.* Jungatur & tertia, quam dederit lingua noſtra, quia Roma *Gloriæ* & *Famæ* nomen eſt Germanis, *Roem.* Quid, quod apud Orientales Indos *Rumes* appellantur (Oſorio ita traditum) milites boni & fortes? an quaſi Romani, & admiratio vetus apud eos manſit? an vox indigena id quoque notat?

Ob duplicem autem cauſam Romana Magnitudo anteferenda omnibus, ob POTENTIAM, & VIRTUTEM.

In POTENTIA, conſideranda,	In VIRTUTE, conſideranda,
FINES,	VIRI,
COPIÆ,	& Ipſæ
OPES,	VIRTUTES,
OPERA.	in ſpecie.

De

De his ergo singulis dicemus, & quasi in umbra & imagine conabimur repræsentare formam faciemque illam veterem, & qualis, & quanta, Roma fuit.

DE FINIBUS.

FInes Romanæ potentiæ fuerunt amplissimi, & spatia terrarum ac maris, uno velut sinu & junctim inclusa, quanta in ullo priorum aut posteriorum imperiorum numquam fuerunt. Itaque attollunt haud vane hæc veteres, & magnifice loquuntur, passimque illi sermones feruntur; *Romanos Orbis dominos: Solem utrumque in eorum imperio currere.* & talia, animose magis, quam superbe dicta. Non quidem habitata omnia loca sub imperio habuit, nam multa sub Parthorum jure ad Orientem fuere; multa libera, aut sub Regibus ad Septentrionem ac Meridiem. Sed quidquid opportunum aut dignum vinci, vicit: cætera non tam non potuit, quam contempsit, & judicio reliquit.

Illud nemo negaverit, florem Asiæ, Africæ, Europæ, in hoc imperio fuisse, ipsa gentium robora, ingenia, opes. Termini igitur finesque imperii, cum maximum & in culmine suo, sub Augusto, ab Oriente Euphrates; à Meridie, Nili cataractæ, & deserta Africæ, & mons Atlas; ab Occidente Oceanus, à Septentrione Danubius & Rhenus. Ita enim Augustus bono consilio instituit, claudere imperium, naturæ aliquibus limitibus, & custodes ac milites ad eos habere. Posteri consilium hoc neglexerunt: nec solum regna aliquot, defunctis aut eversis sociis Regibus, imperio adjecerunt; sed etiam ultra terminos, nova quæsiverunt, ut Claudius, qui Britannias in ipso Oceano devicit; ut Trajanus maxime, qui ab Oriente Arabiam, Armeniam, Mesopotamiam; à Septentrione Daciam subegit. Ita moti prolatique tunc termini trans Euphratem ad Tigrim: iterumque parte alia ad Mare

Rubrum;

Rubrum, & trans Danubium ipsum tota Dacia addita fuit.

Provinciæ Romani Imperii.

In Asia habuit *Colchidem*, *Iberiam*, *Albaniam*, *Pontum*, *Bosphorum*, *Cappadociam*, *Galatiam*, *Bithyniam*, *Armeniam*, *Syriam*, *Arabiam*, *Palæstinam*, *Ciliciam*, *Pamphyliam*, *Lydiam*, *&* *Asiam totam minorem.*

In Africa *Ægyptum*, *Cyrenaïcam*, *Marmaricam*, *Getuliam*, *Africam propriam*, *Numidiam*, *Mauritaniam*, aliasque minores aut ignotiores.

In Europa *Italiam*, *Hispanias*, *Gallias*, *Inalpinos*, *Rhætiam*, *Noricum*, *Illyricum*, *Macedoniam*, *Epirum*, *Græciam*, *Thraciam*, *Mœsiam*, *Daciam*, *Pannoniam.*

Consulto omisi magnam partem, quidquid Insularum mari ambitur. Eæ quam multæ & magnæ quædam in toto illo mari mediterraneo fuerunt, à columnis Herculis ad Pontum usque. Profecto, quæ vel decimam partem pene provinciarum terrestrium æquent, si Britannias in exteriore mari adjungas.

DE COPIIS ROMANIS.

FInes Imperii Romani mari, amnibus, montibus clausi ac muniti, sed Milite & Copiis multo magis. Nam Romanus mos & institutio, duplici via Provincias munire, COPIIS, & COLONIIS. De quibus utrisque breviter dicendum.

Copiæ nihil aliud sunt, quam perpetuus miles, qui ad tutelam imperii, ex instituto Augusti, fuit. Eæ triplices fuerunt, *Provinciales*, *Vrbanæ*, *Classicæ*: illæ maximæ, alteræ satis validæ, & tertiæ utiles ac opportunæ. Omnia hæc ab Augusto, qui sapienter pleraque in novo imperio aut instituit, aut restituit, ut res visæ postulare.

De

De Copiis Provincialibus.

Miles ad limites positus, ubi minimo oneri subditis, maximo usui in hostes esset. Sub Augusto & Tiberio 25 legiones fuerunt; postea tamen auctæ, ut sub Trajano & Hadriano essent 30, aut etiam supra. Hæ legiones Augusti & Tiberii ævo, sic dispositæ. In Hispania legiones 3. In Gallia ad Rhenum, 8 In Africa 2. In Ægypto 2. In Syria ad Euphratem 4. In Mœsia ad Danubium 2. In Pannonia ad Danubium 2. In Dalmatia 2. Sed mutabant interdum, & ob causas huc atque illuc ibant, aut sedebant. Et quamvis legiones pleræque in castris, tamen & in oppidis erant, quæ valida aut magna, & ideo motui aut rebellioni opportuna. Talis Alexandria in Ægypto.

Sed præter legiones ipsas fuerunt etiam cohortes sociæ, aliæque, numero satis grandi. Atque alibi in minoribus provinciis solæ cohortes aut alæ fuerunt, ut in Rhætia, Iudæa, talibus, & quæ Procuratoribus regebantur. Interdum & in oppidis interioribus ad coërcendum; ut Lugduni in Gallia, item Foro-julii, auctore Tacito, & alibi.

Hæc ita sub Augusto, sed creverunt, ut tetigi; & primum Claudius Imperator Britannia domita; legiones in ea 3 locavit, manseruntque. Tum Vespasianus 2 etiam in Cappadocia: & Trajànus deinde in Dacia 2. Et istæ Copiæ *Provinciales*.

De Copiis Vrbanis.

Copiæ *Vrbanæ* fuerunt, quæ sedem Romæ & in ipsa domina Urbe habuerunt: duplici fine, ut *Principem* in ea tuerentur, & ut ipsam *Vrbem*.

Principis custodiæ triplex miles fuit: *Prætoriani, Evocati, Batavi.*

Prætoriani, in 9 cohortes divisi ab Augusto, flos militum, fide, robore, & gente. Exemplum instituti

tuti hujus fuit à Prætoriis cohortibus in exercitu, quæ circa ipsum Imperatorem, & ad ejus tutelam erant, sed plerumque una. Augustus autem plures habuit in bellis civilibus, & victor quoque retinuit in pace, contra motus subitos, & ad plebem Romamque coërcendam. Nam fuere 9000 militum, non robore solum, sed stirpe & domo eximii; nec capti nisi ex Hetruria, Vmbria, Latio, & Coloniis antiquitus Romanis. Alii Imperatores post Augustum Prætorianos auxerunt. Vitellius videtur primus, qui 16 Prætorias, 4 Vrbanas, cohortes habuit. Istis Castra prætoria fuere ad portam Viminalem, ut arctius & in disciplina haberentur, secreti à civibus & urbe.

Evocati, propria quædam & separata manus, vites ferebant, instar Centurionum, ut circa cubiculum Principis excubias agerent. Horum cohors una millenaria erat.

Batavi, equites peditesque, quos Dio equitandi peritissimos facit. Videtur autem intelligere superiores illos Batavos maxime, qui Geldriæ nunc accensentur; nam inferi & ad mare, nec ipsi, nec regio eorum, equis satis facti aut apti. Hos puto haud minus duabus alis plenioribus fuisse, & ut minimum 1000 equites, pedites etiam olim ad 1000.

Alter nunc miles in Urbe, & pro Urbe, duplex est: *Vrbanæ*, & *Vigilum cohortes.*

Vrbanæ cohortes, Tacito 3, Dioni 4, eæque grandes, atque etiam supra Prætorianas. Nam harum singulæ fuerunt 1500 militum. Earum officium præcipuum, tueri urbem, id est, motus aut turbas plebis coërcere; noctu circum templa, fora, basilicas, excubare; stationes agere contra grassatores aut sicarios; itemque Præfecto Urbis, qui caput iis erat, apparere. Itaque & extra Urbem interdum dispositi, cum ejus jurisdictio ad centesimum lapidem porrigeretur.

Vigi-

Vigilum cohortes & ipsæ ab Augusto fuerunt. Nam is, cum crebra incendia in magna illa & frequenti urbe videret, remedium quæsivit firmum & perpetuum, militemque ex libertinis collegit, & in 7 cohortes digessit. Id factum A. V. 759. Et quamquam præcipuus hic finis & instituendi causa fuit; tamen serviisse etiam tutelæ Vrbis, & contra nocturnos fures aut grassatores, non est ambigendum. Minus lecta hæc manus fuit, & ministerio potius, quam militiæ facta: tamen ut regi melius juberique possent, digesti in cohortes, & Centuriones Tribunosque suos accepere.

De Copiis Classicis.

Terrestri milite satis limites, itemque vitalia imperii, id est, Romam ipsam, munivimus; nunc & maritimo, sive fluviatili etiam muniamus. Nam cum mare medium per totum illud imperium iret, cum etiam flumina magna clauderent & ambirent, utile censuerunt, Classes perpetuas in utravis parte esse, quæ & piratas cohiberent & hostes excluderent, & suis etiam transitum aut transvectionem, cum opus esset, statim darent. Prudens & pulchra inventio: fueruntque Classes in ipso Mari *Quatuor:* in Fluminibus *Tres.*

Primæ duæ majores in mari se offerunt, *Misenensis* & *Ravennas*: Dictæ Prætoriæ, forsan dignitatis causa, & quia inter minores alias, ut Prætoria aliqua navis, eminerent: nam Præfectus sane earum non fuit Prætor. Possunt & exemplo Prætoriarum cohortium esse dictæ, quia ad Italiæ & Principis tutelam. *Misenensis* Classis apud Misenum, pulcherrimo sinu stetit, & Galliam, Hispanias, Mauritaniam, Africam, Ægyptum, Sardiniam, atque Siciliam habebat in proximo. Etsi autem naves ibi & classis, tamen castra etiam in terra & ad portum ipsum fuisse, commoditas eorum exigit. In

his item portibus, præter castra, Pharos sive turres quasdam ad prælucendum noctu fuisse, Plinius suggerit. *Ravennas* Classis, ad notum & nobile illud oppidum, ob sedem ibi postea regni Gothorum, Epiron, Macedoniam, Achaiam, Propontidem, Pontum, Orientem, Cretam, Cyprum, petere directa navigatione consueverat. Atque hæ sunt duæ majores illæ Classes maritimæ, utraque navium 250.

Sequuntur duæ minores: Prior in Gallia, colonia & portu Foro-Juliensi: tum ad ipsam Galliam, tum ad Hispaniæ illam oram tuendam. Est autem hoc Forum-julii in Gallia Narbonensi. Ab hac causa urbs illa Plinio *Classica* dicta: & *Colonia octavanorum*, quod octava legio eo deducta. Altera minor in ipso Ponto, id est, in capite & fonte mediterrei maris. Statio ei supra Byzantium fuit; 40 naves rostratas habuit.

Ex Classibus fluminum *prima* fuit in Rheno, per partes divisa: pars Bonnæ & Geldubæ, pars, & certò, ad exitum fluvii fuit, ubi Pharus olim, quam nunc *Arcem Britannicam* vocant. Pars enim hujus Classis *Britannica* dicta, quia & in Britanniam ea commeabat. Sed tota Classis communiter *Germanica* dicta. *Altera* Classis fluviatilis in Danubio, cujus naves vocabant *Lusorias*, quibus pererrarunt totum amnem. Videtur & *tertia* Classis fluviatilis fuisse in Euphrate. Quidni in magno flumine, & contra Parthos? Ammiani aliquot loca suadent, etsi non cogunt.

Copiarum Summa.

Hæc est tota munitio imperii, terra marique, an non valida, utilis, opportuna? Hinc ergo partium dictarum numerus, & totius præsidii summa facile patebit cogitanti. In *provinciis* enim copiæ non minus fuerunt, legionum, cohortium, alarum, 250000, aut circa; & sic, ut nec legiones pleniſsi-

plenissimas, sed 4000 accipiamus. *In urbe* ponere licet in universum ad 26000 militum: & post Severum vel ad 60000. *In Classibus* omnibus haud minus 100000 militum remigumque. Ita fient in universum supra 400000 ordinariorum: etsi Agathias Historicus plures etiam, & largiter, fuisse asseveret; colligi enim ex Romanis militibus vult 645000.

DE COLONIIS.

Præsidia militum in longinquis limitaneisque locis fuerunt, pauca aut nulla in provinciis mediis: imo pleræque earum sine milite & armis ullis. Quid ergo tuebatur interiora, & quieta præstabat? Coloniarum deductio, optimo & sapientissimo Romuli invento. Nam ad illum consensu referunt; qui victis finitimis oppidis aut gentibus, partem earum solitus in Urbem & ad se traducere; partem illic relinquere, sed sic, ut Romanos suos misceret, custodiam & regimen, ne quid moverent. Eos ita missos *Colonos* appellaverunt, & ab agrorum novæ dedicatione culturæ, ipsas *Colonias*.

Ratio & modus erat, ut agri dividerentur viritim, idque à Triumviris, quod graves & prudentes viros huic rei legere solebant; qui & sedes, agrosque, & ipsum oppidum (si condendum esset) disponebant, & jura ac formam novæ quasi Reipubl. dabant. Sic tamen, ut omnia Romam & Urbem matrem referrent: ipsis quoque locis, Fora, Capitolia, Templa, Curiæ, pro illa imagine essent; & in gubernatione Duum-viri plerisque Coloniis, quasi duo Consules, & Decuriones pro Senatu.

Utilitates, & Causæ Coloniarum.

Varia in hoc instituto utilitas. *Prima*, quod allevabatur urbs ipsa princeps, & superfluam ni-

miamque multitudinem, ut sanguinem emittebat. Ita victus facilior, ita turba minor; & turbæ quoque, faciles oriri inter tam confertos. Sed & soboli magis vacabant libentiusque, sic vacui: non aliter quam arbores aut plantaria, magis se diffundunt & propagant, ubi in arcto non stipantur.

Altera utilitas ipsos hostes aut subditos tangit. Ubi enim Coloniæ sic collocatæ, loca frequentabantur, colebantur, poliebantur etiam, novorum hospitum adventu, & artium invectu. Divina providentia hoc fine Græcos olim in Asiam, Europam hanc nostram, usque in Hispaniam, per maritima loca misit & disposuit: ut rudes ferocesque humanitate & elegantia percolerent, atque ad mitiora studia & mores transferrent. Quod idem Romani mox fecere; & iis cultum hunc omnem debet pulcherrimus noster Europæ tractus.

Tertia utilitas, quæ præcipue in oculis Romulo & Romanis, præsidium in subjectos. Sparsa hæc tot oppida locis opportunis, & in iis Romanus sanguis, quid nisi tot arces & propugnacula erant imperii Romani? Dicamus quidlibet, nihil tam validum, quam talis aliqua deductio: & ubi ii, qui agros in alieno accepere, semper obligantur aut tueri jura imperiumque donantium; aut pelli, si & ii pellantur. Atque hic primus præcipuusque aspectus.

Accessere mox, valde aucta re Romana, duo alteri. *Prior*, ut plebem inopem & gravem sic exhaurirent. *Alter*, ut militibus emeritis præmia largirentur. Nam ecce in tanta Urbe, & crescente civium tenuiorum numero per tot manumissiones, quæ ratio alendi aut subsistendi fuit, nisi ut emitterent; non aliter, quam ubi alvearia plena, nova examina in alia & nova transfunduntur? Sic & occulto Politico consilio, sentina & fæx urbis educebatur; purior meliorque pars asservabatur. Iam vero in militibus pulchrum: & quis non libens

in eam militiam se impenderet, ubi & post eam tam magna & certa præmia essent? Agri & sedes dabantur, regimen illic & honores, pecunia etiam (nam sic Augustus instituit) ad instrumenta, jumenta, &, si quid opus, coëmendum.

Frequentia Coloniarum.

Ista fuit deductio Coloniarum, & causæ, in quibus tamen tyranni aut violenti aliquot cives fraudem & injuriam miscuerunt; ut Cornelius Sylla, qui non, ut olim, agros ex hoste captos distribuit; sed in ipsa Italia, quod sciebat milites appetere, sedes iis dedit. Quod fieri non potuit, nisi pacatis fidisque populis, per summam injuriam & scelus, expulsis.

Appianus auctor est, 23 legiones à Sylla sic deductas, quæ facerent 120000 cum iis qui adjuncti. Simile & Cæsar Julius in pace & Consulatu fecit, qui agrum Campanum & Stellatem, 20000 civium, colonia Capuam deducta, divisit. Idem jam Dictator in transmarinas colonias, 80000 civium distribuit, in Carthaginem maxime & Corinthum. Augustus sub quintum Consulatum, bellis civilibus jam finitis, 120000 deduxit: & postea multa millia adjunxit. Imo in sola Italia 38 colonias collocavit; quid apud tot exteras gentes, & imperio tam diuturno? Itaque hujus Principis plurimæ & in toto Orbe fuerunt: quod ipsa agnomina earum ostendunt. Denique paulatim tanta frequentia, ut negem regionem, imo vix regiunculam, fuisse, in qua coloniæ aut colonia non esset. Tot illis vinclis miramur orbem compeditum, & astrictum in Romana ditione & imperio mansisse? Harum alia atque alia genera tamen erant, & quædam *Romani*, aliæ *Latini*, quædam & *Italici* juris. Fuerunt & *Patriciæ*, & *Equestres*, agnominatæ: haud dubie, in quam digniores civium militumve deducti.

Fuerunt in sola Italia coloniæ 150. In Africa circiter 60. In Hispaniis ad 30. Paulo minus in Galliis, & idem de reliquo Orbe judicandum.

Ratio adsciscendi gentes.

Romani primum pauculi fuerunt, & cum Romulus militiam & Rempublicam ordinavit, vix ad millia terna peditum censa; & equitum trecentos. At idem ille, cum è vivis abiit, peditum reliquit 46000, & equitum 1000. Tantum viri opesque creverunt in annis circiter, quibus Romulus regnavit, 37. Hoc autem assecutus est apertione Asyli, quæ haud dubie aliquid adjuvit, & è vicinis, etsi non optimos, elicuit. Lege de liberis lata, qua jussit, quidquid natum esset, tolli, modo ne mutilum aut monstrosum. Receptione in civitatem, quam non exteris solum confluentibus, sed victis & hostibus, dedit. Atque id sane diu retentum Romæ, ut è provincialibus honestissimos hoc beneficio civitatis obligarent, & ita simul se augerent, simul discrimen, & tacitum pene dissidium ob æmulationem, inter illos conciliarent.

Sed tertia etiam ratio augendi cives, ex instituto, non quidem Romuli, sed Servii Tullii. Ille cum videret, plerosque tunc servorum, aut bello captos, aut è præda emptos esse, atque eos fere è liberis & ingenuis, & ante etiam liberos; humanum bonumque putavit in civitatem recipere, si qui à dominis manumissi essent. Nam & Romanis moribus ingeniisque assuefacti jam erant, & sic fore providebat, ut semper tamquam ex fonte domestico, proles scaturiret ad belli aliosque usus.

Difficile id persuasum primo civibus, & inquinari eo consortio videbantur: sed nempe ostendit, & origine bonos eos esse, & jam diu ipsos etiam hostes in hoc jus admissos: ita cur non idem domesticis & fidis servis indulgerent, causam nullam esse.

ſe. Maxime, cum in eorum manu totum hoc beneficium. & videre poſſe, ut nec temere manumittendo darent; & illos adniſuros, ut omni ſedulitate ac fide emererentur. Amplius, futuros eos nihilominus velut in cura & clientela Patronorum: & ſic nobiliores cives, in comitiis aut ſuffragiis, ſemper manum aliquam faventem & obnoxiam habituros. Ita illis perſuaſum: ſed Regi in oculis præcipue frequentia & multitudo civium, fundamentum omnis potentiæ & diuturni ſtatus. Nec tamen ii æquiparati ſtatim dignioribus & veteribus civibus: rejecti in quatuor urbanas tribus fuere, & inventa ratio, ut minimum in ſuffragiis, aut alia publica re, pollerent. Quin & à militia legionaria & honeſtiore excluſi ſunt, donec paulatim nepotes ac pronepotes eorum, vere jam Romanus ſanguis, pervenirent. Liberti ipſi & Libertini, veteri quidem republica, arcebantur. Hoc inſtitutum, incredibile eſt, quantum civitatem auxerit, in qua aliquot ſervorum millia pauculis annis manumiſſa. Neque negandum eſt, utile initio & præclarum fuiſſe, ſed lapſu temporis (ut fit in humanis rebus) hic quoque lapſus: cum jam Syri, Cappadoces, Aſiatici, Græci, Barbari, in ſervos recepti, & multi ex iis facinoroſi & perditi, qui pretio, blanditiis, aut & fœdis obſequiis, libertatem meriti, quam colluviem in civitatem non invexerunt? Imo per eos effectum, ut egregia illa animi ac morum, Romana olim plebs, viliſſima facta hominum ſit, & uno verbo, cloaca & ſentina vitiorum. Sed iſta ſeculis aliquot poſt Tullium.

Interea profuit largiter inſtitutum, & effecit, ut cum primo cenſu ac luſtro Servii Tullii, 74000 cenſa eſſent, illo, qui ſub primis Conſulibus fuit, 130000 cenſerentur, idque eorum, qui puberes & in virili toga eſſent. Poſt aliquot ætatis, id eſt, A. V. 414, cenſa ſunt 260000. & paulo ante bellum

Marſicum, A.V. 639, circiter 400000, paulo minus. At poſt id bellum, ſociis jam in civitatem paulatim receptis, crevit valde numerus, & ad 900000 cenſa. Quid jam ſub Auguſto? In conſulatu ſuo ſexto luſtrum condidit, quo cenſita ſunt civium Romanorum capita quadragies centum millia & ſexaginta tria. At etiam crevit aſſidue, & ſub Claudio Imperatore Tacitus ac fidi auctores accenſent, ſexagies novies centena ſexaginta quatuor millia. Vltra quærere ſupervacuum ſit, cum jam paſſim in civitatem totæ urbes regioneſque receptæ.

Ratio transferendi populum.

Non è ſolis civibus Romani copias ſcripſerunt. Olim quidem & à Latino nomine: at poſtquam ii civitate donati, Principum temporibus maxime, cœperunt & è provinciis auxilia ſcribi. Auguſti id inventum: & præter conſpicuam utilitatem in militia, cauſam occultam etiam hanc habuit, ſubditos ſic exarmandi, & quaſi obſidibus traditis in fide continendi. Nam quotannis dilectus iſtos habebant, & optimum ac robuſtiſſimum quemque abducebant. Ita enerves provinciæ; & illi qui dilecti, in longinquas & diſſitas oras conſulto trahebantur. Non enim facile res novas audere aut movere inter ignotos & alienos. Atque ejuſmodi auxiliorum è variis gentibus magna copia.

Sed judicio & conſilio in hac re opus, ne plures ſuſcipiantur aut traducantur, quam coërcere poſſis: peccatumque à ſecutis Imperatoribus, qui, Barbaris receptis, Imperium & Urbem prodiderunt. Alioqui multum commodi aut tutelæ tranſlatio hæc habere poſſit, qua Philippum Macedonem uſum Juſtinus prodidit. Parabat & Alexander ſimile, firmando imperio, niſi mors interveniſſet. Antipater, qui in partem potentiæ ſucceſſit, in idem hoc conſilium: & Athenienſium urbis potens,

ipſam

ipsam ejusque regimen ditioribus honestioribusque concessit: tenues, & quidquid inopia turbidum, eduxit, & 20000 eorum in Thracia, agris datis, collocavit. Lego & Tigranem Regem, cui bellum Pompeius fecit, 300000 è Cilicia & Cappadocia in Armeniam & Mesopotamiam traduxisse, ad ea loca frequentanda, & meliori genere implenda. Et ut vicina magis temporibus locisque tangam, Carolum Magnum satis scitum est Saxones sæpe rebelles translatione domuisse, & in Belgicæ oris posuisse. Ludovicus etiam XI, Galliæ Rex, Atrebatium fidei infensus, & quia à vita divelli, quam à Burgundiaco imperio malebant, sparsit eos per Galliæ Urbes aliquot, & suos in locum introduxit. Reges Peruani tractus, novi orbis, quos *Ingas* ipsi appellant, pro firmamento status habebant, populos victos statim cum tota sobole transferre ad interiora loca, & in illa limitanea alios suos fidosque supponere. Hoc genus *Mitimaes* patria lingua vocabant.

LIBER II.

DE OPIBVS ROMANIS.

IN Romanorum potentia tertium OPES. Eas considerabo PVBLICAS, & PRIVATAS. In *Publicis* 1. *Vectigalia* sive *Tributa*. 2. *Triumphales manubias*. 3. denique *Liberalitates*, aut *Erogationes*.

I. DE VECTIGALIBUS.

Vectigalia olim ferè triplicia: è *Decumis*; è *Pastione*, è *Portoriis*.

Decumæ, cum decimam partem fructuum in agris sativis sibi retinerent. Quid in ea re fuerit, Cicero

in Verrinis satis dixit; nec obscurum est vel ex moribus hodiernis.

E pastionibus genus alterum est, quod proprie & vulgo *Scripturam* appellabant. Hinc, *Scripturarius ager*, est publicus, in quo ut pecora pascantur, certum æs est: quia Publicanus scribendo conficit rationem cum pastore.

Tertium est *Portorium*, quod scilicet in evehendo aut invehendo pendebant. Fuit & *Portarium* antiquis, & faciunt discrimen Glossæ. Portorium, τέλ☉ ἐν λιμένι, *Vectigal in portu.* Portarium, τέλ☉ πύλης, *Vectigal in porta.* Et vero hoc quoque fuisse videtur, ævo præsertim inferiore, & sub Principatu, ut & in pontibus, & in viis, & portis adeo oppidorum dederint, pro transgressu, aut ingressu. Italia hodie, sed & Belgica, hæc non ignorat. Hæc sunt illa vetera, & Vectigalia proprie dicta, quibus dies & sagacitas, addo, & necessitas, aliquid semper addiderunt.

De Tributis.

Vectigal plura sub se continebat; sed primo solum ipsum Portorium, quia id scilicet è vectura. unde Vectigal. Græcis etiam hîc discrimen aliquod, quibus *Vectigal* proprie est τέλ☉, *Tributum* φόρ☉: Sed & in re ipsa differunt, quod illud res & fundos magis spectat & ligna: hoc capita ac mobiles opes: Atque ita pessima conditio eorum, qui Stipendiarii, ipsi, atque agri, essent. Tales Pœni, Hispani, & plures, qui per vim ultimam & bello pertinace victi essent: Nam & corpora sive capita (ut Latini magis loquuntur) onusta erant, & terra ipsa. Hoc autem non nisi in vere victos, & vi subditos, usurpatum, olim quidem: sed Imperatores, & ipse Augustus, produxerunt, & valde hæc tributa dilatarunt.

Magni-

Magnitudo Vectigalium.

Sola Asia pro vectigalibus pependit annua 20000 talentum, id est, 12 milliones, (juvat his compendiis, vulgariter magis quam eleganter uti) Pompeii & Syllæ tempore. Decumas unius Siciliæ, atque eas tenuiter æstimatas, Cicero fuisse dicit nonagies HS. quod nobis est 225000 Philippicum. Decimas dico frumenti: & hordei non computat, & leguminum. quid jam vini, olei? quid Portoria, & Pastiones? Valde tenui ore atque animo est, qui non ausit concipere hæc universa ex proportione, supra quadringenties, sive unum millionem. Atqui Sicilia quanta pars fuit Romani illius Orbis? profecto nec centesima quidem. Hinc liquere potest magnitudo reliquorum vectigalium per Orbem.

Sed ex Portoriis etiam constare in parte potest magnitudo vectigalium. Unus portus Syracusanus ex unius hominis Verris exportationibus pauculis mensibus, idque ex Vicesima tantum, perdidit sexaginta HS. quæ sunt more nostro circiter 1500 Philippæi. Quid ergo reliqui portus, in omni evectione, invectione, & in totum annum; præsertim ubi Octava, ubi Quadragesima (ut factum constat) capiebatur? Hæc enim pro locis, aut mercibus, sed & temporibus, variasse opinandum est; maxime tamen pro mercibus, & ut gravius vectigal solverent peregrinæ, ad delicias magis aut pompas, quam usum, invectæ. C.Cæsar ejus rei auctor. Quæ haud dubie ipsa Italia etiam pependit, etsi reliqua portoria, lege Metelli, in ea sublata essent. Hæc sane magna fuisse, quis potest ambigere, ex pretio & copia rerum? Nam gemmæ, lapides, vestes, ebur, mancipia, aromata, unguenta, & plura ejusmodi exotica, inferebantur: quibus si Octavam imponis, quanti ea sint?

De Capitatione.

Capitatio, seu Vectigal capitarium, vel maximum certissimumque fuisse arbitror; sed in modo, tenebras & nubes suas habet. Videtur autem centesima imposita pro ipso capite, æstimatione omnium facta: ut si 10000 aureorum in censu habeam, solvam ex iis annua centena. Hoc placeat ob æqualitatem, & quia pauperes & tenues non sic pressi, quam si uniforme in omnia capita indiscretim fuisset Tributum. Sed alia sunt quæ refellunt, aut certe morantur. Quid enim tum servis fiet? quid filiisfamilias grandioribus? qui peculium suum nullum habent. Sed de servis responderi potest, dominum dependisse in suo capite, dum eorum æstimatio censibus ejus accedit: & servi alioqui in jure, *caput non habere*, scribuntur. Quod ad filios, certum est, parentes pro iis exsolvisse. Probabile ergo videtur, Capitationem fuisse ex censu non uniformem.

Multum rediisse ex ea, multitudo capitum dicet, quæ in Romano Orbe. Sola Ægyptus 750 myriadas (id est, 7 milliones cum dimidio) hominum habuit, Alexandria excepta, quæ & ipsa aliquot centena millia habuit. Si igitur talis ille Ægyptiorum numerus, facile intellectu est, in quantum creverit capitarium hoc vectigal ex 300 non minus millionibus hominum, quos in Romano Orbe fuisse, ratione colligitur.

Tributa, quæ Ægyptus solvit, Ptolomæi ævo, fuerunt annua 12500 talenta, id est, 7 milliones & semissis. At eadem Augusti & Tiberii ævo ad 10, aut 12 milliones producta fuisse credendum est. Gallia quoque videtur primo reddidisse quater millies, id est, 10 milliones; postea hæc tributa aucta largiter, & vel in duplum ab Augusto, ad 15, vel 20, milliones. Jam si solæ Ægyptus & Gallia ad 30,

aut

aut circiter, milliones pependerunt; quid totus Orbis reliquus? An non Syria & Asia, tantum? Africa & Hispania? Græcia & Illyricum? Insulæ omnes simul? Ita ut supra 150 milliones summam tributorum fuisse asserere possimus. Quod vel hinc colligi potest, quod Vespasianus initio statim Principatus professus est, quadringenties millies opus esse, ut Respublica stare possit. Sunt ipsi 1000 milliones nostro ritu. Vnde sic subito parandi; si non tales tantique reditus? Sed & nostro ævo, (ut desinant obloqui, qui nostra aut nova tantum cogitant) Rex Sinarum accipere in tributo annuo asseritur 120 milliones. Et Sinas aliquis ad totum Romanum Orbem comparabit?

De Ærario militari.

Augustus ille, qui valde rem Romanam auxit, etiam onera: & hic quoque pro nomine suo fuit. Nam is Ærarium militare seorsim instituit, & ad id explendum reditus novos & certos. Ii triplices: *Vicesima*, *Vicesimaquinta*, *Centesima*.

Vicesima fuit hæreditatum & legatorum, quæ cuique obvenissent testamento. Deus bone, quanta & quam crebra ea, vel in Roma tantum? Quot illic divitiæ, & quoties, per captaturas & aucupia, ad externos translatæ? Solvebant igitur sæpe Vicesimam. Excipiebantur tamen proximi sanguine juncti, & pauperes, quos hoc onere liberarunt. Atque ut verum fatear: hoc tributi genus imitabile videtur, nec grave etiam pendentibus; cum lætitia magni & inopinati sæpe proventus obruat vel minuat sensum inferendi.

Vicesimaquinta erat mancipiorum, anno post Vicesimam instituta. Quanti hoc vectigal fuerit, is agnoscet, qui crebra mancipia in Romano orbe, crebram mutationem, & maxima deinde eorum pretia cogitabit. Quis nescit, Daphnidem vænisse

3700 sestertiis? id est, 7517 Philippæis cum dimidio? grande pretium in uno fluxo & mortali homine, & quem solus Grammatici titulus commendabat. Ab eadem classe & arte Lælius Præconinus, emptus 200000 nummum, quæ sunt 5000 Philippæorum. Iam Calvisius ille Sabinus plures anaguostas habuit, & singulos 100000 emptos. Quot aurei igitur prodeunt è talibus singulis? quot ex millenis aliquot, qui, quotidie pene dixerim, væniebant? Et Iurisconsulti quidem pretia servorum definiunt, in communi aliquo 20 aureos; in Artifice, Medico, Notario, Eunucho, 30, 50, 60.

Centesima rerum vænalium fuit. Si omnium autem vænalium, quæ, & quam infinita, summa fuit? Si in auctione tantum, minor, sed & sic grandis. Hæc de Ærario militari, quæ proprie quidem ad ipsum faciebant. Alias non nescio, & pœnas sive mulctas legum, item damnatorum confiscationes, sæpe in hoc ærarium relatas.

De Metallis.

In ista re pecuniaria, non omittenda ipsa ejus materies, *Metalla*; magni ex iis reditus, & in variis locis; & reditus quidem innoxii, justi, & sine onere subditorum. Terra, benigna illa mater, hæc quoque nobis donat. Aurum per bella quærere, nefas est; per maria, periculum; per falsitates, opprobrium: in sua natura, justitia. Sed nescio tamen, an non sævitia aliqua admixta. Nam multa millia hominum huc adigebant, quosdam mercede conductos, plerosque damnatos ad metalla, quos in subterraneo illo carcere sanies, labor, vapor, & ruina sæpe etiam necabat. Ægyptiorum hoc inventum fuit. Atque hi tali interdum numero apud Romanos, ut Polybius ad Carthaginem novam, fodinis in Hispania non minus 40000 hominum scribat assidue in opere versari. Plinius etiam notat,
Censo-

Censoriam legem fuisse, qua cavebatur, ne plus 5000 hominum in opere Publicani haberent. Nec id credito miseratione aut cura pereuntium factum, sed cautione, & dispensatione operis, ut ne in una conductione Publicani totum aurum exhaurirent. Itaque lex in elocatione dicta fuit de numero operarum.

Ex hac quoque metallaria parte igitur magnum uberemque factum quæstum & nostra ætas doceat: maxime cum pulcherrimas fœcundissimasque fodinas varie haberent, ut in Hispaniis, Galliis, Norico, Salassis, Illyrico, Pannonia, Thracia, Macedonia, Proconneso. Habuit & Italia: putatque Plinius, aliam nullam fœcundiorem metallorum quoque tellurem esse: sed interdicto Patrum cautum, ut ei, velut parenti, parceretur. Præter hæc fuerunt & Cretariæ, & Picariæ, Salinariæ, Ærariæ, Ferrariæ: & nullum genus quæstus è terra omissum.

De Vectigalibus pudendis.

Ab Augusto & priscis ad noviores, atque adeo avidiores, veniamus. Vespasianus (ut communiter de illo Suetonius) auxit tributa provinciis, nonnullis etiam duplicavit. In paucis verbis quanta accessio rerum, attritio subditorum? Et quidni ille solita augeret, vel duplicaret, qui instituit & excogitavit etiam pudenda? Nam urinæ vectigal commentus est: & notus, cum filio pecuniam ad nares admovisset, in ea re ejus jocus. Origo huic vectigali & causa, quod in publico amphoræ aut dolia stabant ad urinam reddendam, quam fullones vertebant deinde in suum usum. Principes etiam secuti tenuerunt, sive auxerunt: & videtur hoc fuisse triste illud *Chrysargyrum*, Historiis decantatum; ut scilicet quisque mendicus aut pauper, meretrix, sive jam emerita, omnis servus, itemque libertus, inferrent in ærarium pro urina & ster-

& ſtercore, jumentorum etiam & canum; ſive in agris, ſive in oppidis, habitarent: Et homines quidem utriuſque ſexus, nomiſma argenteum: equus, mulus, bos tantundem: aſinus & canis, folles ſex. Quanta hæc pecunia fuiſſe debuit, ex omni genere pene viventium? Viri Proceres & Reipublicæ primi hoc munus colligendi ambibant, non aliter quam militarem aliquam Præfecturam, aut civilem magiſtratum. O indignitas! ſed Princeps dignitatem addebat, qui & in ſacrum ærarium hanc pecuniam recipiebat. Atque iſti pudendarum ſordium lucrique exercitores aut conductores ſunt, quos *Foricarios* Iuriſconſulti appellant.

Caligula ex capturis proſtitutarum vectigal inſtituit, quantum quæque uno concubitu mereret: ſed cum illo periit, etſi poſtea quoque ſub Heliogabalo Lenonum vectigal, & meretricum, & exoletorum, fuit. Iſta fœda, & Romano nomine indigna: nec ſuſtulit tamen optimus Imperator Alexander Severus: ſed dumtaxat in ſacrum ærarium vetuit inferri, & ad inſtaurationem Theatri, Amphitheatri, Circi, deputari. Ex quo vere dixeris, magnum & hoc vectigal fuiſſe, cum ad tantorum operum reſtitutionem conferret.

De opibus Imperii Byzantini.

Divitiæ Imperii Græcanici quoque mirandæ: neque hic lubet in rationes aut vias omnes pecuniæ inquirere; ipſam dabimus.

Baſilius Imperator, qui vixit ſub annum Chriſtianum octingenteſimum, implevit totum ærarium, & ipſos aditus viaſque, pecuniis confertim ſtipatis. Habuit in theſauris 200000 talentum auri; (id eſt, 1200 milliones.) Nam alterius pecuniæ nec numerus iniri poterat, adeo ut terræ eam infoderet, ærariis aut repoſitoriis ubique repletis. Quin & arculas habuit lapillis gemmiſque pretioſis plenas,

nas, quæ æquarunt omnino summam illam auri. O mira, ô rejicienda, nisi è dictis & dicendis fidem caperent, & mutuo sibi attestarentur! Nam hæc Judæus scriptor, nomine Benjamin, in suo itinerario, ab Aria Montano edito, affirmat. Is ante annos 400 Europam, atque alia peragravit, & scribit, se Constantinopolim quoque venisse, & in ea opes inenarrabiles vidisse. Deferuntur enim in Principis palatium quotannis tributa, quibus turres implentur, coccinea purpureaque veste, & auro; ita ut nullibi terrarum par congestæ pecuniæ exemplum reperiri possit. Affirmatur etiam, ipsius solius Urbis vectigal, ex foris vænalium, & portu ac mercatorum pensionibus collectum, ad 20000 aureorum in singulos dies accedere. Sint ergo menstrua 600000 aureorum nostrorum, sint annui 7 milliones, & pene quadrans, sed nempe Byzantium, id est, Nova Roma, hoc dedit, & tunc quidem in suo flore, quid autem censes illam veterem olim dedisse?

II. DE MANUBIIS TRIUMPHALIBUS.

ALia nunc via se ostendit & aperit, lata, trita, & per quam cumuli & acervi pecuniarum invecti. Pecuniarum? imo vasorum, coronarum, vestium, gemmarum, & quidquid dici appetendum, aut æstimandum, potest; Opes nimirum, quæ è præda & manubiis per Triumphos ferebantur. Quot autem isti fuerunt? Quam multi? supra modum & fidem, uberes divitesque. Nobis satis sit tangere, & specimen eorum, aliquot per ætates, dare.

Fuere igitur Triumphi à Romulo, usque ad extrema Augusti, circiter 312, & ex his primi non nimis uberes, tamen modici, & magis magisque creverunt. Sub Regibus L. Tarquinii Superbi triumphus

phus reperitur, qui victa Suessa Pometia & capta, tantum prædæ retulit, ut sacratæ Diis decimæ explerent 400 talentorum numerum. Ergo fuit in cumulo 4000 talentum: id est, viciesquater centena millia Philippicorum.

Post ejectos deinde Reges, insignis L. Papyrii Cursoris de Samnitibus triumphus; quo æris gravis magna vis transvecta, vicies centum millia & quingenta triginta tria millia. Id æs redactum ex captivis dicebatur, quos ingenti numero sub corona venundabant. Argenti, quod captum ex Urbibus erat, pondo 1330. Summa autem illa æris efficit 25330 Philippæos: argenti 13300. Ac tales fere, aut minores, omnes illi usque ad Tarentinum triumphi, qui incidit in A.V.478. Purpura etiam, signa, tabulæ, atque adeo quidquid notabile aut optabile Orbis, aut in eo urbs aliqua haberet, per hanc viam portamque triumphalem id Romam fere invectum: etsi quædam etiam extra bellum, vi aut persuasione magistratuum.

Iam vero postquam copiæ & arma extra Italiam missa, in grandes illas, & priscis opibus aut victoriis quoque inclytas regiones, quid auri, argenti, spoliorum, non relatum? P. Scipio ex Hispania argenti præ se in ærarium tulit 14342 pondo, & signati argenti magnum numerum. Ea pondo faciunt 143420 Philippæos. Idem iterum, victa Carthagine, intulit in ærarium argenti pondo 133000. quæ sunt nobis ter & decies centena triginta millia Philippum. At alter Scipio, victa & diruta eadem Carthagine, retulit 4470 pondo. Ea efficiunt 44700 Philip. Neque miremur, minus, quam antea, relatum, quia pleraque urbs, dum capitur, incensa & diruta fuit: ita opes perditæ, aut ruinis oppressæ.

L. Æmylius triumphans de Macedonibus, tantum priores excessit, vel magnitudine Regis Persei,

sei, vel specie simulacrorum, vel modo pecuniæ, ut bis millies HS ærario contulerit, id est, quinquagies centena millia Philippum. Nam reperta in thesauris Regis Persei in auro argentoque 6000 talentum, id est, 3600000 Philippum. Quod si in solis thesauris & ærario peculiari Regis, quid in reliqua præda publica oppidorum, aut privata hominum fuit?

Cornelius Sylla, etsi splendido triumpho minus intulit, tamen transtulit auri pondo 15000, (1500000 aureorum). argenti pondo 115000. (1150000 Philip.)

Excessit omnes deinde Cn. Pompeius, in illo, quem de Rege Mithridate & Oriente duxit; intulit enim in ærarium 20000 talentum, ea sunt centena millia Philippum, præter ea, quæ in milites expendit: iis enim solis donativi triumphalis nomine largitus est 16000 talentum, id est, 9600000 Philip. adeo ut is, qui minimum accepit, habuerit drachmas 1500. Magna hæc omnia sunt, & vere illo Magno digna: sed hunc hic quoque C. Cæsar, uti acie, vicit & superavit. Is enim intulit 65000 talentorum; efficiunt nobis 39 milliones. Ex paucis his videre est immensas opes in ærario cumulatas è triumphis. quos non omnes, imo nec decimam partem dedimus.

De Auro coronario.

Aurum coronarium dicitur, quod specie triumphorum vel oblatum fuit, vel exactum. Origo ejus, ut socii & amici Imperatori victori coronas aureas offerrent, quasi gratulantes, & meritum ei caput cingentes. Itaque primo quidem coronæ ipsæ datæ, aut missæ: postea invaluit, ut pro iis pecunia offerretur. Hæc accepta à sociis, aut subditis; & sicut manubias ab hostibus legebant, sic spolia ista occulta ab amicis. Mos plane vetus, & à Græ-

à Græcis ad Romanos imitatione translatus. Cn. Manlius cum Gallogræcos vicisset, eoque terrore Asiam liberasset, in triumpho tulit 212 coronas aureas, pondo, id est, ut singulæ fuerint librales. Ita enim obtinuerat, ut eæ coronæ, ante ipsum victorem latæ in triumpho, populo ostenderentur. Jam ante etiam in Quinctii Flaminii triumpho, coronæ aureæ, dona civitatum, translatæ 114. In Scipionis Asiatici triumpho Livius numerat aureas coronas 234. Appianus in Cæsaris 2822, easque pondo 20414, ita ut 10 pondo, aut circiter, plerasque necessum sit fuisse. Claudius cum de Britannia triumpharet, inter coronas aureas unam habuit, ut minimum, 700 pondo, quam contulit Hispania citerior: item alteram 900, vel potius 1000 pondo, quam Gallia Comata. Etsi non ad usus tales, sed pompam modo fuisse sciamus. Sicut & in torque aureo, quem 100 pondo D. Augusto Galli dederunt. Hæc in speciem tantum; imo plerumque nudo nomine, pecunia ipsa data. Neque coronæ solum ipsæ; sed aurum aut pecunia ad coronas: atque id proprie *Aurum coronarium.*

Non ab ipsis victis (quod putavit Servius) ob vitam hoc aurum datum, sed à sociis amicisque: datum tamen in pecunia titulo coronario. Et hoc prætextu rapinæ extorsionesque usurpatæ. Imo vero & ab ipsis Italis, qui tamen immunes talium videbantur esse: decretis enim coronis statuisque, pecuniam ipsam dari sibi curabant. Eo paulatim ventum erat, ut hoc Coronarium non minus tributis fere attereret; nec in triumphis modo, sed in lætitia quacumque, & primordiis imperii, daretur; atque velut honorarium tributi genus exigeretur. Quid, quod legamus, civitates in alia occasione, atque etiam tristi, coronas has misisse? Appianus in Syllæ funere supra 2000, coronas aureas, magna celeritate confectas, prælatas scribit.

Post

Post prælationem, hæ coronæ in templis, & Capitolio maxime, videntur dicatæ. Imo & triumphale ipsum aurum interdum, aut pars ejus, ibi condita: fortasse ut religio magis servaret. Solebant tamen & alia templa auro coronario exornare. At Cæsar coronas suas in triumpho ductas vendidit, & ex earum pretio militibus promissa persolvit.

III. DE EROGATIONIBUS.

PEragravimus & emensi sumus Triumphalem viam: tempus, desinere, nec addere ultra, sed erogare. Ne ergo omnis Roma illationibus tot auri impleatur, nunc exhauriemus, & expendemus non loculis, sed totis saccis, ut ipsum iterum admirandum sit, unde ad tot expensas ullæ opes. Oceanus si ærarium fuisset, dices desiccandum.

Impendia igitur sub Principibus *duplicia* fuere, *Necessaria*, & *Arbitraria:* ex quibus sane colligas immensas & vere admirandas quasdam opes.

De Impendiis Necessariis.

Necessaria illa impendia fere trium generum: in *Militem*; in *Magistratus*; in *Populum.*

De *Militibus* res clara est; stipendiis alendos, emeritis prosequendos: & id perpetuo, in legionibus & præsidiis perpetuis jam factis. De his in Militia Romana dictum, supra pagina 143, & seqq.

Magistratus duplices fuerunt, in quos largiter & statim expendendum; *Urbani*, & *Provinciales.* Urbanis quidem Augustus instituit, ad onera sublevanda, ad ludos præbendos, & talia, aliquid dare: præsertim Prætoribus, quasi ex lege. Provinciales autem vel plurimum auferebant, ut ipsi plures, & per provincias dispersi. Ea expensio immensa, vel hoc argumento, quod Cicero L. Pisoni objecit,

eunti

eunti in Macedoniam, ut Proconsuli, sestertium centies octogies, quasi Vasarii nomine datum. Ad sola vasa, inquam, id est, ornatum & instructum. Et objicit, non quia contra morem fuerit, sed quia supra modum. Quid igitur? esto vel centies tantum summa ordinaria (250000. Philip.) esto vel quinquagies (25000 Philip.) In tot illis talibus nonne immensum accrescet? Et plura accedunt huic generi. ut Curatores variorum munerum alendi, vel ornandi; ut Legati exterarum gentium admittendi, & munerandi; & quæ scimus in omni Republica esse.

Iam de *Populo*, perpetui etiam, & certi, in cum sumptus, & præsertim ad alimenta. Nam jam ante institutum, Principes tenuerunt, ut plebem egenam aut tenuem perpetua frumentatione pascerent; atque ea labore & sumptu magno paranda, advehenda, & tum gratis distribuenda.

De Frumentatione.

Frumentatio vetus Romæ, & ab ipso etiam Senatu. Ille in rebus & annona arcta, quasi benignus pater, miseritus plebis, frumentum aliquando divisit, non tamen nullo, sed modico ære. Accessere Tribuni statim, & hoc tam populare sibi vindicarunt, variis frumentariis legibus latis. Ultimus in hac re Clodius Annonariam legem tulit, ut frumentum, quod antea populo semisse æris ac trientibus in singulos modios dabatur, gratis daretur. Atque hæc origo, deinde & continuatio, gratuiti frumenti, fuit. Et statim à conjuratione Catilinæ, in Prætura G. Cæsaris, frumentationis sumptus 1250 talentorum. Id sit trecenties HS, more Romano; nostro, 750000 Philippicorum. Quin & sub imperatoribus largiter crevit, cum plures adscripti, & classes etiam institutæ ad transvehendum.

Numerus accipientium aliquando ad 320000 fuit.

fuit. Sed Iulius Cæſar minuit. Auguſtus deinde auxit, & 200000 fecit. Hi pauperes, aut ſaltem qui ſublevari gauderent, inter quos liberti, & id genus, maxime fuere. Et fraudes etiam hic factæ: multi enim ideo manumiſſi, ut frumentum in ſingulos menſes accipientes, &, ſi qua alia liberalitas Principum in pauperes fieret, id totum dominis ferrent, à quibus facti ſunt liberi: ſic quos puderet ipſos è publico paſci, id fecerunt ſuccidanea libertorum perſona.

Diſtributio frumenti erat menſtrua: nam in cujuſque menſis initio accipiebant per teſſeras, quique eas habebat, ad Curatores frumenti dividendi ibat, munus inſtitutum ab Auguſto. Quatuor viri enim erant, iique ex honeſtioribus, & qui ante quinquennium Prætura functi eſſent. Etſi Præfectus etiam annonæ proprius, illuſtri honore, ſed qui de advehendo & adſervando in horreis ſatageret, non proprie de dividendo.

Ad hanc frumentationem Auguſti tempore ex Ægypto Urbi annua ducenties centena millia frumenti inferebantur: intellige, modios. Atqui Africa jam addenda eſt, quæ duplum ad Ægyptum dedit. Ex hac igitur ratiocinatione frumentum Urbi illatum annuum fuerit ſexcenties centena millia modiorum. Sint in dies, circiter 164083. Ingens copia, & quæ ſufficiat vel vicies centenis hominum millibus alendis. Nam modius paulo plus minuſve Romanis pendit 25 libras: ſed Romanas tamen libras; id eſt, 12 unciarum. Igitur cenſendum eſt, pleroſque iſtorum qui caperent, Patresfamilias fuiſſe, uxorem, liberos, ſervulos, habuiſſe. Itaque largius valde quam in unum caput capiebant: & videtur teſſera ſive donatio ordinaria fuiſſe in ſingulos, 10 modiorum. Iam & hoc cogitandum; plures etiam in conſortium hujus frumenti veniſſe. An non probabiliter urbanos illos omnes milites? Quid

ipſam deinde aulam & Palatinos? nonne item probabile, annonas ſuas hinc accepiſſe? An non, & Claſſiarios ipſos in Italia milites?

Circa Flaviorum imperium, non ipſum frumentum, ſed panis diſtribui cœpit: credo, quia lucrum aliquod ex eo fiſcus captaret, & quo minore modo in plures largitio ſpargeretur. Is *Panis gradilis* dictus, quia in gradibus divideretur. Idem *Fiſcalis*, quia è publico & fiſco. Ii panes fuerunt bilibres. Aurelianus opſonium addidit, & populo Porcinam carnem diſtribuit, quæ diſtributio uſque ad tempora Conſtantini fuit. Oleum quoque perpetuum populo dedit & inſtituit Imperator Severus. Vinum etiam, ut nequid deeſſet, Aurelianus ſtatuerat, ſed morte præreptus non fecit.

De Impendiis Arbitrariis.

Arbitraria impendia trium maxime generum fuerunt: In *Ludos*, *Opera*, *Dona*.

Impenſa in Ludos.

Ludos ſingulatim ſi perſequar, aut exempla accumulem, ſeorſim theatrum mihi ſtruendum ſit, & novi aliquot ſermones. Capita impendiorum tangam, de quibus univerſe ſic Lactantius: *Quid dicendum eſt de iis, qui populari levitate ducti, vel magnis urbibus ſuffecturas opes exhibendis muneribus impendunt?* Item Ambroſius: *Magiſtratus in theatris, mimis, athletis, gladiatoribus, aliiſque hujuſmodi generibus hominum, totum patrimonium ſuum largitur & prodigit, ut unius horæ favorem vulgi acquirat.* Merito damnant noſtri Patres damnoſam hanc inſaniam, & quæ privatos homines bonis per ludum exuit, Principes ipſos attenuat & debilitat. Atque id diſcere, cum ex frequentia eorum potes, tum ex apparatu.

Unus Auguſtus fecit ludos ſuo nomine quater & vicies; pro aliis magiſtratibus, qui aut abeſſent, aut

aut non sufficerent, ter & vicies. Vix arbitror, ullos ex istis principalibus ludis minoris quingenties, aut & millies sestertio stetisse, (id est, millione cum quadrante, aut & duobus millionibus cum dimidio.) Quod apparatus & pompa facile persuadebunt. Nam in ipso Theatro, Amphitheatro, aut Circo, adornando, qui sæpe sumptus? cum semper gratia aliqua & illicium novitatis in ipsa forma quæreretur.

Nero Theatrum totum, non scenam ejus tantum, auro illevit & obtexit. Sed & quidquid illatum fuit, & omne instrumentum ac choragium, aureum; itemque vela, quæ superne contra Solem obumbrabant, purpurea tota, & aureis stellis interstincta. Ex quo & dies ille *Aureus* appellatus.

Quid Iulius Cæsar, ante Neronem, & nondum Princeps? Is primus in Ædilitate, omni apparatu arenæ argenteo usus est, ferasque argenteis hastis lacessere, tum primum visum. Cæsar igitur hoc primus, sed non ultimus: nam passim & in coloniis & municipiis argenteæ jam scenæ. L. Muræna, & Caius Princeps, in Circo pegma duxit, in quo fuere argenti pondo 124000, quæ faciunt 1240000 Philipp. Nec id pro Caio aliquo sit magnum, imo nec pro privato nimium, quia argentum recipiebant, nec totum peribat, si tamen vellent.

Vis nunc unum & extremum furorem? Heliogabalus Imperator, in Euripis vino plenis navales Circenses exhibuit. Tu cogita, quantum vini profusum, fossis illis & Euripis in Circo ita eo plenis, ut naves inter se concurrere ac certare de velocitate possent. Quid jam dicam tot gladiatorum millia? tot ferarum ex toto Orbe quæsitarum? tot equorum nobilium? quæ in vita actisque Principum assidua leguntur.

Addo huc Missilia & sparsiones in populum, id est, Tesseras ligneas cum notis rerum, aut interdum

res ipsas, magno certamine diripiendas. Quæ item velut legitima jam erant in omnibus ludis, ad populum illiciendum. Horum pretia & sumptus ex Neronianis istis colligantur apud Suetonium: *Sparsa & populo missilia omnium rerum per omnes dies, singula quotidie millia avium, cujusque generis multiplex penus, tesseræ frumentariæ, vestis, aurum, argentum, gemmæ, margaritæ, tabulæ pictæ, mancipia, jumenta, atque etiam mansueta feræ, novissime naves, insulæ, agri.* Notetur hæc jactatio, quanti ea, & quantarum rerum. Præter aurum, gemmas, margaritas; insulas & totos agros dedit; insulas nempe urbanas, & habitabiles domos.

Neque Nero hæc solus: de more fiebant, etsi alius largius parciusque, pro opibus, præberet. Titus sane Vespasiani filius item profusissime in ludis, quos per 100 dies dedicatione Amphitheatri sui fecit. Nam globulos ligneos quosdam de loco superiore in theatrum jaciebat, qui symbolum haberent inscriptum, hic alicujus esculenti, ille vestis, alius argentei vasis, alius aurei, equorum, jumentorum, mancipiorum; quæ oportebat eos, qui rapuissent, ferre ad Curatores ludorum, & ab iis accipere quamque rem inscriptam. Credis tu, hæc per tot illos centenos dies fieri potuisse sine impensa bis terque millies HS? ego non opinor: & ubi sumptus ludorum reliqui? Neque miror jam profecto, Hadrianum cum in adoptione Cejonii Commodi multa in populum profudisset per similes ludos, & in militem, atque is Cejonius ægro corpore, vitalis non videretur, sæpe dixisse: *Perdidimus quater millies HS, quod populo & militibus dedimus.* qui sunt nostri 10 milliones.

Sed dices, Principum virorum modo hæc fuisse. Erras: de Milone hoc jam olim Cicero, tria patrimonia in has res effudisse. Probus, filius Alypii, cum ipse Præturam gereret, 1200 pondo auri

ri absumpsit, id est, 120000 aureorum. Symmachus Senator, unus è mediocribus, in filii Symmachi Præturam 2000 effudit, id est, 200000 aureorum. At Maximus, scilicet è divitibus, item in filii Præturam 4000, id est, 400000 aureorum. Edebant autem ludos Prætores non nisi 7 diebus. Vide dies, vide sumptus: quanto immaniter plus olim alii? quanto scilicet tunc Resp. florentior, & majores privatim opes. Si igitur sola sparsio, id est, missilia in populum, tanti, quid reliqui omnes ludi, & eorum apparatus?

De Donis Principum.

Dona sequuntur (nam de impendiis *Operum* toto libro 3 agetur) magnitudine sua non jam inter admiranda, sed stupenda. Si quis Midas fuisse fingatur, qui omnia tactu faciat aurea, defecerit inaurare, quantum isti sunt largiti. Per principes aliquot lubet ire, & hoc ostendere.

Ordiar à capite ipso, *Cæsare Iulio*, qui nullum largitionis aut officiorum genus in quemquam publice privatimque omisit. Militibus singula interdum mancipia vel prædia viritim dedit. Quid in Senatum & digniores? Vel invitatos, vel sponte ad se commeantes, uberrimo congiario prosecutus est. Nec hic finis. Extra Urbem quoque & Italiam ea largitas se diffudit: & non minore studio Reges atq; provincias per Orbem terrarum illiciebat; aliis captivorum millia dono offerens, aliis quo vellent, & quoties vellent, auxilia submittens; urbes præcipuis operibus exornans. Atque hæc privatus Cæsar fecit, & nondum in fastigio illo principali. Magis mireris, si accogites, jam ab adolescentia profusum hunc fuisse, & grandi ære alieno oppressum. Debuit enim, prius quam ullum Magistratum caperet, 1300 talenta. Ea sunt nobis 780000 Philipp. Quid vero jam in ipsis magistratibus? materies &

causa amplior largiendi. Itaque Appianus scribit, euntem ex Prætura in Hispaniam, creditoribus renitentibus, dixisse joco: *Millies sibi opus esse, ut nihil haberet:* id est, ut solum æs alienum solveret, in suo nihil haberet. Ea reddunt vicies quinquies centena millia. Auxit etiam in Consulatu, & deinceps ad Principatum, ut hominis hujus ingenium erat, tantum ut daret, quærentis. Sed unde habuit & reposuit? Non longe te duxero. Gallias vide: iste fons, è quo hausit: ibi enim fana templaque Deum donis referta expilavit, urbes diripuit, sæpius ob prædam, quam ob delictum. Denique è tot præliis accessit ingens captivorum multitudo, è qua divendita pecuniam redegit.

Sed lubet singulatim inspicere viri dona. Instante civili motu, in Gallia cum esset, L. Paulum Consulem designatum 1500 talentis flexit, ne contra se staret. Tot talenta reddunt 900000 Philippicum, id est, pene millionem; in virum unum. Quid jam in Curionem, ut pro se staret? amplius longe dedit, æs alienum ejus totum exsolvit; illud fuit sexcenties HS. Ea faciunt 1500000 Philippicum, quid nisi plurium Senatorum census?

Sequuntur Milites, quibus unice se dedit, atque id ipsum privatus. Certe adhuc in Gallia, cum Pompeius duas legiones colore belli Parthici revocaret; ipse, ut animos sibi pigneraret, singulis abeuntibus 250 drachmas divisit; id est, 25 Philippicos nostros. Cogita jam duplum in Centuriones, triplum quadruplumque in Præfectos & Tribunos; valde ea largitio crescet. Sed quid in ipso jam bello civili? privatim haud dubie multa; communiter hæc largitio fuit. Veteranis legionibus decem, prædæ nomine, in singulos pedites super bina sestertia (nobis, sunt 50 Philippæi) quæ initio civilis tumultus numeraverat, 20000 nummum dedit. Ea sunt ipsi Philippici 500. atque ita viritim, & in gregarios

milites

milites divisit, cum duplum Centurionibus; Tribunis, Præfectisque alarum quadruplum: præter hos ergo, & equites, soli gregarii milites acceperunt 15 milliones; sunt autem 30000 militum in decem legionibus.

Atqui an finis est? imo sub ipsum idem tempus largitionem ad populum extendit. Præter frumenti denos modios, ac totidem olei libras, trecenos quoque nummos, quos pollicitus olim erat, viritim divisit, ac centenos pro mora. Populi vero illius, qui frumentum acciperet, grandis numerus, & sub id tempus 320000 erant: accepit ergo totus populus viritim 400 nummos. Sunt Philippici 10. Ergo in summam tres milliones ducenta millia. Ubi olei deinde modus? ubi frumenti? nam viritim quoque denas libras olei, & denos modios frumenti elargitus est.

Augustus non diuturnitate solum Imperii, sed etiam liberalitate patrem superasse videtur. Dona ejus quædam ante imperium, alia in ipso sunt: & illa magis miranda. Primum militibus & Evocatis, quos contraxit metu Antonii, adita hæreditate Juliana, dedit singulis 500 drachmas. Is numerus Evocatorum ad 10000 fuit; ergo hic 500000 Philippicorum. Amplius, eodem pene tempore, cum legiones Quarta & Martia ad se transissent ab Antonio, dedit singulis totidem illas drachmas: iterumque cum in armis decurrissent & speciem prælii perite assimilassent, alteras totidem; quæ certe fuerunt ad dictam summam, & longe supra, si Equites & Centuriones suo more computentur; quod & in ipso primo Consulatu, cum signis à Mutina motis Urbem intravit, dedit qui se deduxerant singulis 2500 drachmas, sive 250 Philippæos; atque eæ 8 legiones fuerunt; minimâ legionum frequentiâ, surgent 6 milliones, & Equites ac Ductores omittentur. Ubi autem prædæ, quas egit, aut spolia,

quæ cepit? adhuc nulla: quo magis in admirandis hæ donationes tres, à privato Octaviano, & sola spe futuræ magnitudinis, susceptæ & perfectæ. Sed quarta etiam donatio à privato immensa, aut certe immodica. In Philippensi prælio, ubi de Principatu actum vel libertate, hic ipse Octavianus cum Antonio promiserunt viritim 5000 drachmas 19 legionibus, quæ in præsidiis aut Italia sparsæ: præter Auxilia, quæ haud longe infra legiones. Itaque hæc summa est supra 150 milliones. Atque hæc ille fecit ante Principatum: in ipso tenuit & cucurrit eundem liberalitatis cursum.

Donationes Augusti in Principatu proponimus ex lapide Ancyrano. In prima, ex testamento patris dedit viritim populo centenos vicenos sestertios. Ii sunt 3 Philippici in singulos. In secunda, in quinto suo Consulatu, statim post Actiacam & Alexandrinam victoriam, sub triumphum, 400 nummi viritim dati, qui sunt Philippici 10. nec viris tantum puberibusque, sed etiam pueri, in gratiam Marcelli, sororis filii, adjecti: ita ut ad minimum fuerint ad 600000 capientium. Fiunt in pecunia impensa 6 milliones. In tertia, Consulatu decimo, populo dedit congiarium bis 400, id est, bis 10 Philip. viritim. In quarta, Consulatu undecimo, datæ 12 frumentationes, privatim frumento coempto. In quinta, in Tribunitia potestate duodecima, quæ incidit in A. V. 741, cum peregre & è Gallia rediit, plebi refovendæ & conciliandæ distribuit ter uno anno 400, id est, Philippicos ter denos, sive in universum 30. In sexta, in 320000 capita plebis urbanæ dedit sexagenos denarios viritim, quæ summa ad duos milliones, paulo minus (1800000 Philip.) se attollit. In septima, donatione militari iis dedit, qui in colonias missi aut mittendi, 1000 nummum; acceperunt autem viritim hominum circiter 120000. In octava, in Consulatu deci-

motci-

mo tertio, sexagenos denarios dedit in 200000 capita frumentantium. Liberalitates ejus plures ex facili dederim, ut ipse dare facilis, etiam per ludum & jocum. Cujusmodi ista: Omnibus qui secum pila lusissent, sestertia 100 dari Cæsar Augustus jusserat, soli Cœlio 50. Magna donatio in ludicra ista causa, singulis 2500 Philippici. Iterum totidem Græculo cuidam pro carmine, & audaculo dicterio factoque.

Aliorum quoque Principum carptim aut saltuatim quædam tangam. In *Tiberio* pauca sunt, parca ille manu & restricta fuit, atque ita moriens in thesauris reliquit vicies septies millies HS, (id est, 66 milliones & 50000 Philipp.) vel ut alii verius, ter & tricies millies HS. Sunt 81 milliones. Quod Caligula non toto vertente anno absumpsit; ille vero statim exhaustus & egens, atque ad rapinas se vertit.

In *Claudio* notatur prima liberalitas in auspiciis imperii, cum militibus omnibus ubique viritim remisit 5000 drachmarum, qui sunt 500 Philippæi. Quæ donatio superat omnes jam dictas, & fortasse dicendas.

Nero sequitur, qui divitiarum pecuniæ non alium fructum putabat, quam profusionem. Itaque nepotinos ejus sumptus frustra colligam, in Suetonio atque aliis patent: quædam addam, quæ magni & laudabilis animi sunt visa. Militi Prætoriano ob causam aliquam jusserat centies HS numerari: id est, 250000 Philippicum. Et cum Agrippina mater, mirata improvidam fortasse liberalitatem, jussisset totam eam pecuniam ipso coram, in mensa exponi & expandi, ut sic vel aspectu pœnitentiam eiiceret: ille magno animo jussit alterum tantum addi, &, *Nesciebam*, inquit, *tam exiguum me dedisse.* Hoc Nero in militem: sed quid in regii sanguinis Teridatem? Is per 9 menses continuos Romæ, aut in finibus Romanis, fuit,

& toto eo tempore immunis habitus ab omni sumptu. Decreta igitur ei in diem 800000, quæ sunt 20000 Philippæorum. Numera in mensem, quid ea nisi 600000? In 9 menses, 5 milliones, 400000. Iam abeunti datum millies HS. quasi in viaticum, quod iterum efficit 2 milliones & dimidium. Atque ista conspicua & signata liberalitas Neronis est; quid minores aliæ & sparsæ, sed coalescentes in grandem summam? nam donationibus bis & vicies millies HS effuderat. Ea sunt 55 milliones.

Severus Imperator, Decennalia imperii celebrans, una donatione in populum, qui frumentum solebat accipere, & in Prætorianos, effudit bis millies HS, id est, 5 milliones. *Commodus* vero Imperator pene triplum ejus, quod Severus postea dedit, populo congiarium donavit. Hæc de *Opibus publicis*.

DE OPIBUS PRIVATIS.

OPes privatæ & ipsæ magnæ fuerunt, & per multos sparsæ. Quis nescit, Senatores aut Senatorios plurimos fuisse, & plures longe Equites Romanos? Atqui primus illis census sub Augusto fuit decies HS, sive 25000 Philippæorum. Istis, id est, Equitibus, census 400, quæ faciunt 10000 Philippæorum. Hic census, quem necessario haberent; quam multi autem, & plerique omnes excessere? Ac lubet paulisper recensere hos divites.

Crassus, cognomento *Dives*, dicebat, neminem divitem esse, nisi qui exercitum, 6 legionibus, & magnis equitum ac peditum auxiliis constantem, suis fructibus alere possit. In agris ille possedit bis millies HS. solos architectos & fabros in servis habuit ad 500. quorum operam elocabat in Urbe ruinis vel incendiis obnoxia. Quid deinde servorum ad reliquos usus, domi vel in agris? Universæ ejus opes fuerunt bis millies, sive 5 millionum, ditissimus

mus post Syllam Quiritium. Post eum plures etiam opulentiores, qui ad ter millies, aut circa pervenerunt.

L. Domitius, successor in Galliam Cæsari destinatus, agris sane abundare debuit, qui Corfinii obsessus, ad animandos milites, in concione agros ex suis possessionibus pollicetur, quaterna in singulos jugera, & pro rata Centurionibus Evocatisque. At enim 30 cohortes ibi militum, id est, circiter 12000. Ea fiut igitur 48000 jugerum: quid jam in Centurionibus & Evocatis, quibus duplum debebatur?

Poppæus quidam sub Caligula possedit aliquot flumina in suo orientia, in suo cadentia, ut loquitur Seneca. Oportuit igitur totas regiones possedisse. Uti C. Antonius ille, collega Ciceronis in Consulatu, totam Cephaleniam Insulam, velut proprium patrimonium habuit, atque ibi oppidum etiam novum struxit.

Inter divites L. Cornelius Balbus etiam merito locandus, qui moriens populo Romano viritim legavit denarios 25, sive aureum Romanum unum. Quid putemus nunc hæredes, & legatarios habuisse? Senecam ter millies HS, id est, 7500000 Philipp. possedisse, amicus illi Tacitus scripsit, & inimici cum multa invidia objecerunt. C. Lentulus Augur, divitiarum maximum exemplum, antequam illum liberti pauperem facerent, quater millies HS. suum vidit. Hic, stupor! ergo possedit ipsos 10 milliones, Regum aut certe Regulorum opes. Pallas libertus quater millies in bonis habuit, id est, 10 milliones. Et hoc ipsum de colliberto ejus Ælio Narcisso Dio narrat.

Sed aula hos beavit, inquies. Vis igitur & homines, non è Senatu vel aula? ecce è media plebe unum. Sub Augusto C. Cæcilius Claudius Isidorus testamento suo edixit: Quamvis multa civili bello perdidisset, tamen relinquere servorum 4116; juga

boum 3600, reliqui pecoris 250000, in numerato HS sexcenties, id est, 1500000 Philipp. Funerari se jussit HS 11000. Belisarius ille, sub Justiniano magnus, 12000 puerorum propria habuit. Athenæus affirmate scribit, quosdam Romanorum ad 10000 aut 20000 servorum habuisse; nec ut quæstum ex iis facerent, sed ut asseclas aut subsequas eos modo haberent. De aliis armentis simile quid legimus in Vopisco de villa Valeriani privata, in qua 500 servi, 2000 vaccarum, equæ 1000, ovium 10000, caprarum 15000 fuere. Et communia hæc, certe non nova, in opibus, illo ævo.

Quid autem, quod etiam inferiore ævo, rebus & imperio labentibus, magnæ istæ opes? Multæ Romanorum domus in annuo reditu accipiebant è possessionibus ad 400000 aureorum, idque absque frumento, vino, & aliis speciebus, quæ si venderentur, facile trientem æquarent illati auri. Secundariæ autem domus quindecim centenarios aut decem auri recipiebant. Addam distincte & unum exemplum. Gordianus adhuc privatus ditissimus & potentissimus fuit; in provinciis tantum terrarum habens, quantum nemo privatus. Quæsturam magnificentissime gessit. Ædilitatis suæ tempore populo Romano 12 munera, id est, per singulos menses singula, de suo exhibuit: ita ut gladiatorum nonnunquam 500 paria exhiberet, numquam minus 150. Feras Libycas una die 100 exhibuit, ursos una die 1000. & plura deinde animalium nominatim: quæ omnia populo rapienda concessit. Amplius de eo; in omnibus civitatibus Campaniæ, Hetruriæ, Umbriæ, Flaminiæ, Piceni, de proprio illum per quatriduum ludos scenicos & Iuvenalia edidisse. Qui bene hæc tollit singula & pensitat, quique scit quid sit ludos olim edere; nescio quam trutinam reperiet ad tot illa ponderanda aut æstimanda.

LIBER III.

DE OPERIBVS ROMANIS.

AD Opera ducimur, quæ ordine ſequuntur. Duplicia autem iſta Romana Opera: *Temporaria*, & *Diuturna*. Illa, quæ ſubito & in breve tempus aliquod excitabantur, è terra aut ligno plerumque. Iſta in longum, & manſura, è latere, lapide, & materie firmiore.

DE OPERIBUS TEMPORARIIS.

TEmporaria iterum duplicia: *In militia*, & *extra eam*; atque utraque merentur juſtam admirationem. Nam ſive Militiam videas, quis Foſſas, Vallos, Aggeres, & talia terrea; iterumque Materialia, Turres, Teſtudines, Muſculos, Vineas, legit, tam multa, tam crebra; & aut induſtriam, aut vires hæc patrantium, non æſtimet & admiretur? Sive extra eam quædam in voluptatem aut ſplendorem ſtructa; quomodo idem affectus non inſinuet animo vel irrumpat? De Militaribus jam dictum in libris *De Militia Romana*, & *De Machinis*. Igitur pauca ex civilibus tangam.

Inter Opera civilia ludicra præcipue fuere; ut, Theatra, Amphitheatra, Circi, & magnæ ejuſmodi moles, ſtructæ ſæpe in paucos dies, & pene ut dejicerentur. Duo exempla in Plinio, etiam cum ejus, qui tam multa admiranda viderat aut legerat, nimia admiratione. *M. Scaurus in Ædilitate ſua fecit opus omnium maximum, quæ umquam fuere humana manu facta. Theatrum hoc fuit. Scena ei triplex, in altitudinem 360 columnarum. Ima pars ſcenæ è marmore fuit, media è vitro, inaudito etiam poſtea genere luxuriæ. Summa tabulis inauratis columnæ; imæ 38 pedum. Signa ærea inter columnas fuerunt 3000 numero. Cavea ipſa cepit hominum*

 minum

minum 80000. *Sed & reliquus apparatus tantus, Attalica veste, tabulis pictis, cæteroque choragio fuit, ut in Tusculanam villam reportatis, quæ superfuerant, quotidiani usus deliciis, incensa villa ab iratis, concremaretur ad HS bis millies*, id est, 5000000 Philipp.

Alterum exemplum ex eodem Plinio, qui jam dictis subnectit: *Aufert animum, & à destinato itinere digredi cogit contemplatio tam prodigæ mentis, aliamque connecti insaniam è ligno. C. Curio, qui bello civili in Cæsarianis partibus obiit, funebri patris munere, Theatra duo juxta fecit amplissima è ligno, cardinum singulorum versatili suspensa libramento, in quibus utriusque, antemeridiano ludorum spectaculo edito, inter sese aversis, ne invicem obstreperent scenæ: & repente circumactis, ut contra starent: postremo jam die, discedentibus tabulis, & cornibus inter se coeuntibus, faciebat Amphitheatrum, & gladiatorum spectacula edebat, ipsum magis auctoratum Populum Romanum circumferens. Quid enim miretur quisque in hoc primum? inventorem, an inventum? artificem, an auctorem? ausum aliquem hoc excogitare, an suscipere? Super omnia erit populi furor, sedere ausi tam infida instabilique sede. Ecce Populus Romanus universus, velut duobus navigiis impositus, binis cardinibus sustinetur, & seipsum depugnantem spectat, periturus momento aliquo, luxatis machinis.* Diserte ista Plinius, & culpans simul ac laudans.

Plura hujus generis passim, sed in circumfusa rerum copia, excerpimus pauca & eligimus. C. Caligula pontem struxit in ipso mari navibus impositum, magnitudine trium milliarium & quadrantis: id est, toto illo spatio, quantum est à Puteolis ad Baulos. Per hunc triumphantis ritu cum Senatu militibusque incessit, spectante toto populo; in eodem epulatus, noctem etiam pervigilem egit, inter lascivias & ludos. In paucis etiam diebus pontem hunc totum structum narrant; immensum opus

perpen-

perpendenti, sed cui laudem vanitas detrahit: nam quo fine structum, nisi ut destrueretur?

Caracalla, quem alterum Caligulam licet dicere, non suis solum, sed alienis opibus proterve abusus, cum adigeret homines Senatorii ordinis, quoties Roma egrederetur, domus & prætoria varia struere, item diversoria splendida, etsi in plerisque non solum non acturus hæsurusque erat, sed nec ea visurus. Amplius, ubicumque hyematurus erat, aut etiam putabatur hyematurus, cogebantur Amphitheatra & Circos struere, nec in sumptum quidquam ab eo capientes: & ea ipsa mox diruenda.

DE OPERIBUS DIUTURNIS.

A Damnosis istis & Temporariis ad stabilia & utilia veniamus, & quæ sunt perpetua. In hoc genere multa sunt Romanæ magnificentiæ, nec in Urbe solum aut ipsa Italia, sed per Terrarum Orbem sparsa. Licet dicere, divino munere Romanos datos, ad quidquid rude, expoliendum; ad quidquid infectum, faciendum; & ad loca hominesque elegantia & artibus passim exornandos. Quot oppida nova structa? vetera ampliata, aut reparata? in iis *Templa*, *Basilicæ*, *Fora*, *Porticus*, *Aquæductus*, *Viæ*, *Theatra*, *Circi*, & plura, quæ aut usum haberent, aut amœnitatem. Quid jam privatæ structuræ? ut *Domus*, & *Villæ*? omnia splendida, ab ingenio simul & pretio commendanda. Non per singulas provincias, urbes, agros, ibo: solam Romam ostendam, omnium operum opus, & in qua sola fuit, quidquid ubique fuit. Nam & coloniæ sua Capitolia, Fora, Basilicas, Theatra, & talia habebant, ad urbis dominæ & parentis suæ ritum.

De Situ & Forma Urbis.

Non sine causa Dii hominesque hunc Urbi condendæ locum elegerunt: saluberrimos colles, (hodie

die tamen vix ita sunt, sed causa, solitudo, & desertio; tum & auræ è vicinis paludibus vel æstuariis) flumen opportunum, quo ex mediterraneis locis fruges devehantur, quo maritimi conventus accipiantur (Tiberis ille pater, qui Urbem secat, latus circa eam, ut Dionysius monuit, 4 jugera, sive pedes 400; profundus sic, ut maximas naves suscipiat & portet) mare vicinum ad commoditates, nec expositum nimia propinquitate ad pericula classium externarum; (nam distat 16 millibus passuum, sive 120 stadiis) regionum Italiæ medium: in longitudine quidem; nam latitudinem si spectas, finem tenet. Est & munitissimo loco sita Roma, nec Alpibus solum ab omni vi subita, sed Apennino defensa.

Forma veteris Romæ, qualis sub Romulo fuit, quadrata. Sed in suo flore propemodum rotunda (etsi haud juste tamen) & septem suos colles amplexa, grandem ambitum fecit. Scribunt veteres, Servium Tullium Regem, ad quinque colles jam inclusos urbi duos addidisse, Viminalem & Esquilinum, talem tantamque deinceps fuisse Romam.

Liquet autem, Romam quasi duplicem fuisse; unam clausam muris; & alteram non clausam, quæ tamen in orbe circumjecta esset, & continentibus ædificiis instructa. Illa habebat in ambitu 23 milliaria: hæc 42. Itaque totus ambitus interioris & exterioris Romæ erat 42 milliarium. Aurelianus vero muros Urbis sic ampliavit, ut 50 prope millia murorum ejus ambitus tenerent. Quid miraris? an adeo tale nihil alibi? Ecce in ipsa Italia urbs Locrorum (nec ea inter has maximas) 12 millia in ambitu habuit. Quid Carthaginem illam, Romæ æmulam? 24 millia passuum circumdedit. Ipsa Constantinopolis olim 22. ut hac quoque parte compar matri suæ esset. Denique ad Tartaros & Sinenses si abeas, hodie reperies exempla.

Iste Urbis fuit ambitus, sed desiit. Nam ecce cum

Con-

Constantinus sedem Imperii transtulit, & una secum tot nobiles familias abduxit, frumenti etiam trientem abstraxit, denique se ipsum & aulam; nonne probabile est, Romam iterum valde minuisse? idque in extremis & longinquis maxime, ut solet: atque ita reditum, collapsis aut disjectis Aureliani muris, ad veterem ambitum & modum. Nec mihi aliquis rursus dixerit, muros hodiernos contra nos esse. Tune veteres eos potes credere? & ita nescis, toties dirutam, incensam, vastatam, iterumque instauratam & refectam esse? Noli arbitrari quod in iisdem vestigiis. nam qua spe ejusdem frequentiæ aut felicitatis? Imo Honorius contraxit, post Belisarius, Narses, denique & Pontifices Romani; è quibus Hadrianus Primus muros eos, qui nunc exstant, 100000 aureorum è Tuscia contractis, exstruxit.

Magnitudo Suburbiorum Romæ.

Romam duplicem hactenus habuimus, veteri ambitu, & novo: est & tertia quædam sine ambitu, & quæ in suburbiis procurrit. Ea quoque ingens, & Plinii imagine ostendenda, qui ait: exspatiantia tecta multas addidisse urbes. Plures, inquam, sunt urbes, & tot quot suburbia. Quæ Tibur, Ocriculum, Ariciam; atque alio excurrebant, sed maxime Ostiam, & mare versus. Illuc vel ad 15, aut circiter, milliaria procedebant: & fidem huic assertioni Neronis consilium ac destinatio faciat, cui ab hac causa visum, Ostiam tenus mœnia promovere, atque inde fossa mare veteri Urbi inducere: etsi non effecit.

De hac magnitudine jam suo ævo Dionysius: *Omnia loca circa urbem habitata, sine mœnibus esse; in qua si quis intuens, magnitudinem Romæ exquirere velit, frustra eum fore, & hæsurum, ubi desinat urbs, ubi incipiat. Adeo suburbana*, inquit, *ipsi urbi adhærent*

hærent & innexa sunt, & speciem immensæ longitudinis exhibent spectanti. Et Aristides Rhetor, qui vixit sub Hadriano, cum Urbs in summo flore, haud vana μεγαληγορίᾳ dixit: *Tantam Romam esse, ut in quacumque parte quis constiterit, nihil impediat & in media eum esse.* Quem locum hæc talia habeant, nisi in magnitudine ista adstructa?

De Hominum in Vrbe multitudine.

Opportune additur multitudo habitantium, argumentum pro magna nostra Roma. Hanc colligere & affirmare possumus ex vestigiis Scriptorum, quæ sagaciter ibo indagatum.

Ex lapide Augusti, itemque è Suetonio constat, 320000 aliquando fuisse plebis urbanæ: plebis, dico, tenuioris, & quæ è publico victitaret; imo supra. Considera, & institue ratiocinium; si tanta multitudo inopum istorum, quanta jam etiam divitum? Quot illi Senatores aut Senatorii? quot Equites, & ex ipsa plebe honesti? Visne illos quoque 300000 fuisse? age sunto vel 200000 tantum; quid conficitur? pueros fœminasque addendas & quo numero? profecto duplo triploque (si non ultra) superarunt: & ita ubique gentium aut urbium observamus. Habebimus jam nunc in nostra Roma duos hominum milliones.

Rursus probabile est, totidem servos Romæ, quot liberos fuisse, imo plures. Nam tenuium, quotusquisque fuit, cui non unus alterve servulus? At divites illi agmina eorum post se trahebant: nemo certe divitum istorum aut lautorum fuit, cui minus centenis aut ducenis; qui in varia sua officia aut munia divisi. Jam igitur 3 aut 4 milliones servorum, quantum nec in provinciis quibusdam & regnis. Quot jam peregrini ex toto Orbe Romam venerunt? alii negotii sui causa, alii publici; multi & mansionis. Ita semper ea urbs referta iis, cum hi

inirent,

inirent, alii exirent; atque ipsa, ut mare, admitteret, nec cresceret minueretve. Itaque Aristides Romam dicit esse velut commune totius terræ oppidum. Athenæo Roma est Orbis compendium & Epitome. Eadem Urbs urbium dicta, quia videre in ea est omnes urbes collocatas. Nam & totæ Nationes illic simul & confertim habitant. Ut jam igitur hoc claudam & definiam, putasne & servos & peregrinos minus duobus millionibus fecisse? Ita in universum sint 4 Romæ, & circa eam; nec mitius aut contractius possum. Quid autem hoc magnum sit? cum & alias urbes reperire est affatim populatas. Cæsarea Cappadociæ (nec ea inter urbes principes) 400000 incolarum habuit. Et hunc ipsum numerum aut circa, Lutetia Parisiorum in censum deferebat, ante ultimas istas turbas. Agrigentum Siciliæ olim 800000 hominum inhabitarunt. Sed hodie nonne Cairum in Ægypto scribitur ad 7 milliones hominum habere? Et Quinzai illud famosum, ad 1600000 familiarum? præ quibus nostra illa frequens Roma decrescat.

At ecce hodierna Roma, quam relinquitur, & à veteri illa abest? nam præcipuos illos colles, & valles etiam, vacua habet & deserta. In veteri illa, etsi ubique obvia Templa, Porticus, Basilicæ, Theatra, Circi, Fora, Balneæ, Thermæ, cætera publica, quæ vel magnam partem, si non maximam, urbis occuparunt; non tamen vacua, sed plenissima fuerunt. In balneis & thermis an non multitudo curantium, ministrantium, ad observandum, purgandum, aquam aggerendam, lavandum etiam, fricandum, ungendum, siquis servum non habuisset? Templa autem, basilicæ, fora, suos custodes & æditos habebant, satis grandi sane numero, ob sacrificia, ob ornatum, & tutelam. Et passim curatores, & servi item publici in publicis istis locis.

Sed duo non omittendi ad frequentiam urbis, Milites,

Milites, & Palatini. Milites tot illi in præsidio Principis aut Urbis erant: iis sui calones, & honestioribus servi plures; certo ad 100000 excreverunt. At Palatinos dico totam Principis aulam, in qua tot officia aut ministeria. Est & tertium genus. Meretrices & scorta utriusque sexus ingentem numerum reddiderunt, ut in Urbe, quam multi cælibes, multi exteri sine uxoribus inhabitarent aut frequentarent. Quid jam gladiatores, venatores, scenici, quadrigarii, xystici? multa millia fuerunt.

Duo adhuc argumenta multitudinis addam. Primum quidem jocosum ex Lampridio. Heliogabalus servis imperavit, ut omnes araneas colligerent in urbe; atque ii collegerunt ad 10000 pondo: ut vel hinc intelligendum, quam magna Roma esset; quot enim domorum angulos excuti oportuit ad hoc pondus? Alterum argumentum triste, & à peste. In Eusebii Chronico traditur; sub Vespasiano ingentem Romæ luem factam, ita ut per multos dies in ephemeridem 10000 mortuorum referrentur. Nec nimium pro nostra Roma, quando in Cairo etiam legimus ad 20000 hominum in dies absumpta. Sub Nerone pestilentia unius autumni 300000 funerum in rationem Libitinæ venerunt. Per hanc ergo frequentiam Romæ factum, ut paulatim Italia pene deserta esset, cum plerique eo confluerent, ob frumentationes, ludos, & alios usus, aut voluptates: multi quoque maluerunt manus in theatro movere, quam in aratro. Quod maxime fuit post frumentationes sic largiter & firmiter institutas.

De Ædificiis Urbis communiter, & de eorum Altitudine.

Inimus nunc ipsam Romam & perambulamus ac lustramus. *Tria* in Urbe miranda canit Claudianus, *Altitudinem, Spatium, & Decorem*. De *Spatio* hactenus dictum, duo alia exsequamur.

Alti-

Altitudo consideranda, sive in collibus ipsis ædificatio, pulchra specie; sive singillatim in operibus ipsis. Quod ad colles, quomodo non bellum, videre eos publicis privatisque ædibus insessos, gradatim declinantes, & velut superas quasdam urbes urbi inferæ imminentes? Itaque Plinius, cum de magnitudine dixisset; *Quo*, inquit, *siquis altitudinem tectorum addat, dignam profecto æstimationem concipiat, fateaturque, nullius urbis magnitudinem in toto Orbe potuisse ei comparari.* Quæ altitudo tamen in templis, aut publicis maxime. Cæteræ ædes non communiter sic altæ, nec humiles tamen fuerunt. Nam Augustus Princeps, cum ambitionem in ædificando videret, atque alte attollendo, eamque cum discrimine & periculo ruinæ; sive etiam quia aërem interciperent, & nimis inumbrarent; coërcuit, & 70 pedes definivit in modo ædificiorum. Nero hoc ipsum postea secutus; cum ab incendio Romam instauraret. Sed non sic communiter; nam multæ ædes, & in primis omnes publicæ, extra legem hanc fuerunt. Quid si & divites illi nobilesque neglexerint? ego arbitror, sive gratia impetrata, sive & ea neglecta. Et titulus sane fuit: quia lex in futuras novas ædes cavebat, structas non diruebat, & fas easdem sic reparare. Quidquid tamen sit, si vulgo ædes omnes septuagenum pedum, satis conspicua ea altitudo, præsertim ubi tecta compluviata, aut testudinata, quod sæpe. Nostra hæc pectinata, & in angustum surgentia, aliquid de dignitate minuunt, sed & capacitatem tollunt. In tali autem illa altitudine quid minus, quam quaterna aut quina cœnacula? quorum frequentiæ studebant.

De Decore ædificiorum.

Ad *Decorem* transeo, qui varius; in mole, in materia, in artificio, in symmetria, siquid aliud elegantia aut

aut peritia amat. In hac quoque parte quin Urbs omnes Orbis urbes superarit, nemo dubitet. Quidquid artificum insigniorum Græcia aut Asia habuit, Romam evocabantur, aut ultro veniebant: quippe hic præmia. Et quidam ex iis, quibus ingenium & audacia erat, etiam quæ natura denegavisset, per artem tentarunt. Sed primus aut præcipuus decoris hujus auctor Augustus, qui urbem neque pro majestate imperii ornatam, & inundationibus incendiisque obnoxiam, excoluit adeo, ut jure sit gloriatus, *Marmoream se relinquere, quam lateritiam accepisset.* Alter ab eo Nero Imperator; qui ambitione impulsus urbem incendit, ut novam melioremque repararet. Sub Trajano autem videtur culmen fuisse pulcritudini urbanæ; adeo ut & Plinius & Cassiodorus Romam totam, ac per partes, miraculum esse, & inter prima Mundi spectacula censuerint. Sed paulo distinctius membra hujus pulcherrimi corporis videamus.

De Capitolio.

Divina, à quibus rerum hominumque ortus, præeant, & totum hoc pulcritudinis agmen ipsa ducant. Fuerunt Romæ 424 templa; pleraque ex his magnifica, & aliter atque aliter structa, vel instructa. A templo Tarpeio sive Capitolino exordiemur, non quod pulcherrimum: sed quia primarium, & Dei Principis; itemque quia multa substructionum mole, & opibus ac tempore pleraque præibat.

Mons *Saturnius* primo dictus fuit; in quo hæc ædes, tum *Tarpeius*, & mox *Capitolinus*, à capite hominis (cui vivo *Toli* nomen fuisse Arnobius tradidit) invento, dum fundamenta moliuntur. Sed hæc nota, non vulgo nimis illud, duplex Capitolium fuisse, *Vetus* & *Novum*. Illud in regione sexta Circi Flaminii, à Numa constructum. Istud in regione

octava fori Romani, à Tarquinio Prisco. Is complanato monte Tarpeio struere cœpit, ex voto, quod voverat bello Sabino, idque oppido Apiolis capto, è manubiis & præda: sed fato præventus absolvendum nepoti L. Tarquinio Superbo reliquit, Regum ultimo; etsi Servium quoque Tullium aliquid addidisse, sociorum studio adjutum, Tacitus (sed solus) dixit. Præcipuus tamen auctor operis Superbus, qui Suessa Pometia è Volscis capta, divendita præda, cum 400. talenta argenti aurique recepisset, (ea sunt 240000 Philippæorum) concepit animo eam amplitudinem Jovis templi, quæ digna Deûm hominumque Rege, quæ Romano imperio, quæ ipsius etiam loci majestate esset. Nec tamen vel Tarquinius supremam manum imposuit, & gloria operis libertati reservata. Pulsis Regibus, Horatius Pulvillus Consul dedicavit, ea magnificentia, quam immensæ postea populi Romani opes ornarent potius, quam augerent.

Capitolium ipsum Tarquinii describit his fere verbis Dionysius: *Situm est in alta crepidine, habetque in ambitu 8 jugera, sic ut latera singula 200 fere pedum sint, exigua latitudinis & longitudinis differentia, nisi quod ista illam vincit vix pedibus quindenis. Qua parte frons ejus meridiem spectat, triplici columnarum ordine circumcingitur, ab aliis lateribus duplici. In ipso sunt tres cellæ ex ordine, à lateribus communione parietum clausæ. Media est Iovis, utrimque altera Iunonis, altera Minervæ, sub eodem laqueari eodemque tecto.* Verba si examinemus, 8 jugerum ambitu fuisse dicit, id est, pedum 800: sed sic ut quadrum esset, imo pene quadratum, nisi quod longitudo 15 pedibus superaret. Egregia capacitas, & apta proportione. Ait, frontem ad meridiem spectasse, id est, Forum Romanum & Palatium versus, frequentissimam Urbis partem. Ergo ab ea quoque parte 100 gradus, quibus superbe adibatur: quos tamen continuos fuisse

non

non arbitror, & retractiones suas habuisse, id est, areolas, ubi fessi pedem figerent & respirarent, quas post singulos 7, aut 9, graduum ordines solere interponi, Architecti notarunt. Gradus autem isti haud dubie ad majestatem; eoque & in aliis templis, etsi pauciores, soliti usurpari. Sed ibi ratio, hic necessitas, & locus editior, voluerunt. Addit columnarum triplicem ordinem. quas L. Sylla Athenis, è templo Jovis Olympii advexit. Quam multæ eæ fuerint, haud dixerim. quia varia proportio in collocandis. Tres in ipso cellas locat Dionysius pro tribus Diis: nec alii quidem Dii in Capitolio, excipio Iuventutem & Terminum, qui cedere scilicet noluerunt exaugurantibus. Mons tamen passim & pene totus Deorum aris, statuis, templis, insessus.

Sed notandum, quatuor in hoc ipso loco, ex ordine, fuisse Capitolia. Nam *primum* illud Tarquiniorum, bello civili Syllano, incendio periit, negligentia custodum. *Alterum* ipse Sylla instruxit, sed non dedicavit; quod unum felicitati suæ defuisse, ipse apud Plinium fatetur: Lutatius Catulus dedicavit & nomen inscripsit. *Tertium* fuit à Vespasiano; nam illud Catuli arsit civili iterum bello Vitelliano: atque iste reparavit iisdem vestigiis, sed & dedicavit. *Quartum* Domitianus instauravit. Sunt hæc igitur 4 Capitolia, sed in eodem loco reposita semper, atque innovata. Capacitas Capitolii, pro mensura jam assignata largiter data, erit hominum 8000. Altitudo, quæ minima esse potuit, fuit 200 pedum, sicut in Pantheo Agrippæ; par item latitudo & altitudo. Iuvit & decuit altitudo, ubi tanta multitudo, ut aër laxior ac liberior ad respirandum, ad refrigerandum: alioquin ubi arctatio & compressio, scimus quam subito animo male fiat.

Ab ædificiis ad ornatum pergo, qui tamen varius in vario isto opere. In illo Tarquinii Capitolio ænea limina, & trium mensarum argentea vasa in

cella

cella Jovis, Jovemque in culmine cum quadrigis aureis Ædiles posuerant: item clypea inaurata. Post Carthaginem eversam laquearia inaurata fuerunt, id est, totum illud internum cœlum & cameratio. Illud Catuli, fastigiatis supra tectis, auro puro fulgens præluxit Capitolium. Catulus enim primus tegulas æreas Capitolii inauravit. Sane hoc magnificum & vere splendidum fuit; & quis ille fulgor, Sole irradiante? Fuit & ad firmitatem aptum æs, & contra æruginem aut rubiginem valuit inductum aurum. Cætera donorum & ornamentorum varia, Coronæ aureæ, Victoriæ aureæ, candelabra, vasa, & quæ tu tibi subjicias. Illud omnino observandum, omnibus his detractis, ex Ægyptiaca præda alia victorem Augustum reposuisse; detractis ex SC. ut tam multis his novis & melioribus locus fieret. Id vero ipsum tempus fuit, quo una donatione in cellam Jovis Capitolini contulit 16000 pondo auri, (id est, Philippicorum 1600000.) & quingenties HS in gemmis, id est, 1250000 Philipp. Quid censes in duas alias collatum? nam & eas sua dona accepisse Dio disertim dicit. Pleraque tamen horum periere incendiis. Sub Domitiano quæ & quanta fuerint, ex Plutarchi verbis suspicemur: qui ait, in solam inaurationem privatum omnem modum excedentes opes impensas, nempe supra 12000 talentorum. Ea sunt nobis 7200000 Philippæorum, sive 7 milliones; & quod excedit. Tanti igitur inauratio, quæ fuit non in lacunaribus solum, sed in tegulis æreis, ut illo Catuli. Nec tecta modo inaurata, sed ipsæ fores auratæ, & crassis laminis obductæ, quæ mansere ad Honorii Imperatoris ævum. Tunc in pecuniæ inopia Stilico mandasse perhibetur, ut fores in Capitolio Romano, quæ auro magni ponderis erant obductæ, laminis iis spoliarentur. Cum autem qui hoc facere jussi erant, id agerent, in parte forium scriptum repererunt: *Infelici Regi servantur.*

tur. Quod eventus docuit; nam Stilico paulo post infeliciter periit.

De Templo Panthei.

Pantheon ab Agrippa genero Augusti structum fuit, & opus notum est, hodieque (etsi ornamentis omnibus spoliatum) ipsum corpus exstat. Struxit in tertio Consulatu suo, quod inscriptio frontis indicat; sed perfecit biennio post, & dedicavit, A. V. 729. Quæ causa nominis, ipse Dio dubitat. In Glossis illis priscis legitur, πάνθειον, *Omnium Deorum*. Sed & Athenis, atque alibi, τὸ κοινὸν τῶν θεῶν ἱερὸν fuisse, *commune Deorum Templum*, ex Pausania disco: cui & origo esse apud Romanos potuit, ex communi Deorum sacro, de quo Festus. Sed Dio tamen aliter: & movit ipsum, credo, quod paucæ & certæ in eo statuæ essent, neque Diis communiter positæ. Fuit enim Martis, Veneris, (in cujus auribus sectus famosus ille unio Cleopatræ) & Cæsaris Julii: ipsius Augusti, cum sua, in vestibulo posuit Agrippa. Jupiter autem præcipuus, & præses ibi, Deus fuisse videtur: sed & plures alii. eoque nomine haud male Pantheon, etsi Dio à cæli forma magis petit, quoniam id scilicet receptaculum & sedes Deorum.

Hoc inter pulcherrima operũ Plinius recensuit: quid mirum vel ab ipso isto corpore, sed spoliato & nudo? Nam artificium & symmetria per omnes partes, maximas, minimas, in eo mirabilis; decor, ordo, devinctio singularis, ut Sebastianus Serlius, vir peritissimus talium, habendum censeat hoc velut unicum exemplar consummatæ Architecturæ. Latitudo atque altitudo par est, pedum 144. Amisit de specie, quod rudera locum sustulerunt, & gradibus in templum nunc descenditur; atqui antea ascendebatur. Tectum & ipsum æreis tegulis, quæ prægrandes aliquot in fornice repertæ: nec dubitandum & has auratas fuisse. Abstulit eas tegulas Constan-

Conſtantinus Heraclii filius, ut pleraque alia ornamenta Romæ reliqua; avexit in Siciliam; & Saraceni invadentes omnia abſtulerunt, in Ægyptum avehentes.

Exuſtum fuit magno illo incendio ſub Tito, cum & Capitolium tertio arſit: & refecit Domitianus. Sed nec diu poſt, Trajani anno 13, fulmine ictum conflagravit; & ab Hadriano reſtitutum. Itaque non ſoli ii reſtituerunt, qui in fronte operis hodieque inſculpti leguntur, L. Septimius Severus, & M. Aurelius Antoninus; ſed jam dicti. Mutavit & tranſiit in melioris templi uſum, & à Venere ad noſtram Virginem, faciente Bonifacio IV, Pontifice, ſub Annum Chriſti 607.

De Templo Vrbis.

Habuit & Domina Urbs, illa æterna & cœleſtis, ſuum templum. O inſaniam! ædificiis & inanimato corpori non vitam ſolum attribuere, ſed numen! Atqui fecerunt: & Urbs hæc, in qua ſedes tanti imperii, tamquam in ea potentia & divinitas, ſic culta. Inventio & adulatio à Græcis Aſiaticis eſt, apud quos Smyrnæi primi templum Urbis Romæ ſtatuerunt, circa A. V. 558. Nec defuerunt alii ſequi exemplum, ſtatimque Alabandenſes in ſua Urbe ſtruxere. Non alio fine, niſi ut propitiam ſibi non Urbem, ſed Urbis incolas & rectores haberent. Ita igitur initium, ſed in provinciis: imo nec ſub Principibus ſtatim Romæ, in ipſa Roma, templum. Hadrianus fecit, & ob eam cauſam Coloſſum tranſtulit: qui idem Veneris templum ſtruxit; non inepte, ut Venus, Æneadum mater, cum ſua prole jungeretur. Credendum eſt, fuiſſe templum Urbis ad radices montis Palatini, circa, aut in Comitio: in diviſione tamen Urbis accenſitum Regioni Pacis.

De Templo Genii.

Fuit & *Genii publici* templum Romæ , diſtinctum ab iſto Vrbis : & hoc verecundius paulo , & minus inſolenter excogitatum, Nam Genium locis, regionibus, civitatibus, tribui, ſatis eſt frequens & notum. Itaque in Dione templum *Genii populi* aliquoties nominatur:ſed diu ante Vrbis, & quidem ab anno 741, ante Principatum Auguſti. Sed & Antiochiæ, Alexandriæ, atq; alibi, Templum Genii leges.

De Templo Pacis.

Templum *Pacis* Veſpaſianus Romæ conſecravit, magna ſpe & animo , manſurum poſt civilia tunc quoque bella. Fuit foro proximum , ac nunc veſtigia exſtant , & ex iis operis ipſius forma. Grande fuit , & longitudo 300 pedes attigit , latitudo 200. Igitur ſupra Capitolium ipſum. Hac cauſa merito Herodianus id appellat *Maximum & pulcherrimum omnium in Vrbe operum* : additque , ditiſſimum item fuiſſe , ornamentis auri & argenti excultum.

Feciſſe id ſub initia imperii , & poſt triumphum, Veſpaſianum , ex Ioſepho diſcas. Magnis enim opibus in hanc rem uſus , & priſcorum etiam præclara omnia adhibens, picturis & ſtatuis pulcherrimis adornavit. Omnia enim in hoc templum collata & diſpoſita ſunt , ob quæ homines videndi cupiditate antea per totum Orbem vagabantur. Conſonat & Plinius , qui paſſim pulcherrima aut rariſſima operum in templo Pacis fuiſſe adnotat. Quod magis impreſſiuſq; refertur, ut triſtius damnum cognoſcatur, quod factum eſt templi hujus incendio ſub Commodo. Tunc enim levi terræ motu prævio, ſive ictu fulminis , ſive igne è terra exſpirante, ſubito & improviſo totum conflagravit, itemque porticus, & totus ejus ambitus: malo ſane augurio, ut tunc Romani haud vane interpretabantur , periiſſe ſibi Pacem.

Inter adjecta autem vel circumjecta periit & Bibliotheca, quæ in ambitu ejus templi erat; cujus in A. Gellio memoria exstat.

De Foris Romanis.

Fora Romana, sed & Græca, alia quam pro nostris moribus hodie. Græci in quadrato amplissimis & duplicibus porticibus fora constituunt, crebrisque columnis, & lapideis aut marmoreis epistyliis adornant, & supra ambulationes in contignationibus faciunt. Atque hæc ipsa Romani, nisi quod non quadrata æqualiter, sed oblonga magis faciebant, nec nisi tertia latitudinis parte. Sed nec columnas tam crebras interponunt, & Romæ etiam magnis circumpositis ædificiis, ut Templis, Basilicis, Chalcidicis, magis ornabant. Ambitus ipse fori porticibus claudebatur, viis relictis & spatiis ad intrandum: exterius deinde templa, & quæ dixi, circumponebantur, & late super porticus illas eminebant. Sed membra singula videamus.

Porticus erant duplices, in altitudinem & latitudinem; magis tamen in latitudinem, ut latius inambularetur; quamvis nec de illa negem. Duplex ergo columnatio in altum solita usurpari, sed in latum sæpissime, atque adeo triplex, quadruplex, quintuplexque: pulchra sane tot columnarum series, & superba facies. Iam super istas porticus, ambulationes erant.

Fora duorum generum Romæ, & in universum 17 numerant desciptores Vrbis. Erant *Civilia*, erant *Venalia*. Illa, in quibus res & lites agebantur; hæc, in quibus merces aut species certæ venales; ut Forum *Suarium*, *Piscatorium*, *Pistorium*, *Boarium*, *Olitorium*, & talia. In utrisque & cœtus ac circuli, ac sermones hominum erant, ut solet in vacuis; sed magis in Civilibus illis. Hæc olim fuerunt tria. *Romanum*, *Iulium*, *Augustum*. Quartum *Transitorium*

vocabant, & postea Nerva absolvit, ab eo etiam *Nervæ* dictum. Quintum denique addidit Trajanus, ab ipso sic appellatum. Lubet breviter lustrare singula, & quædam in iis, levi oculorum injectu, præcipua observare.

De Foro Romano.

Forum *Romanum* est, quod *Vetus* appellant, aspectu ad hæc posteriora. Itemque *Magnum*, quia spatio superavit; & *Latium* dictum. Id à Romulo institutum, inter Capitolinum & Palatinum montes, ad hujus finem: sic ut templa Capitolina ei imminerent, palatii variæ structuræ, & varia in ambitu templa. Sed hæc postea fuere; Romuli ævo, simplex planicies. L. Tarquinius Priscus postea exornavit; & tabernis ac porticibus cinxit. Alii deinde tam multa & varia (quia quisque opus suum in conspicua maxime & celebri parte exstare cupiebat) addiderunt, ut multæ & curiosæ curæ sit, singillatim recensere. Statius quædam recensuit in Equo Domitiani. Ille enim ex ære colossæum illum, & se insessorem, constituit in hoc Foro.

De Foro Iulio.

Iulium Forum C. Cæsar, etiam privatus, & Proconsul adhuc Galliæ, concepit, atque adeo cœpit. Nam locum & aream emit, ac purgavit; magno sane, siquidem area super HS millies constitit. Ea summa est nobis 2500000 Philippicum. Suetonius palam hoc inter Gallicanæ liberalitatis exempla refert. Tunc igitur emit, sed bellis impeditus aut tardatus, non nisi post bellum Africum perfecit. Pulchrius Romano fuisse narrat Dio; quod equidem credo, vel quia à Cæsare, vel quia posteriora opera prioribus fere antecellunt. Fuit autem hoc Julium haud longe nimis à Romano, post templa Pacis & Faustinæ.

De Foro Augusto.

Transeo ad Forum *Augusti*, quod nominatim Plinius inter maxima operum collocavit. Profecto gradatim scandimus, & meliora ac majora in his damus. Mars *Vltor* hic in medio, ut in superiore Julius, aut Venus. Ovidius *Bisultorem* cognominat, quia & ob vindicatam patris necem hoc cognomen Augustus imposuit, & ob Crassianam cladem, signis à Partho receptis. Porticus in eo, de more, ad latera: sed hoc in iis singulare, & ab Augusti invento, quod in altera, ordine omnes Latini Reges à capite & principe Ænea essent; in altera Romani Reges, aut Duces clari; à Romulo ipso. Inter eos & ipse Augustus locum habuit, atque ejus tituli & acta. Ergo illic sub quoque viro aut statua suæ res gestæ breviter, & index. Atque istæ novæ statuæ: quot deinde veteres, & priscæ raræque artis? Situm autem hoc forum supra ipsum Romanum, ad latus Capitolii, post ædem hodie Divæ Martinæ.

De Foro Nervæ.

Quartum Forum est *Nervæ*, quod Domitianus inchoavit, iste perfecit & agnominavit. In hoc Alexander Imperator statuas colossas, vel pedestres nudas, vel equestres, Divis Imperatoribus locavit; omnibus cum titulis & columnis æreis, quæ gestorum ordinem continerent, exemplo Augusti, qui summorum virorum statuas in foro suo è marmore collocavit, additis gestis. Istud fuit situm inter Capitolinum & Quirinalem colles. dictumque ideo *Transitorium*, quod per id in alia opportune velut transitus esset. An & quia Iani in eo templum? quod quatuor portarum ibi fuisse Servius tradidit. Forum hoc etiam *Palladium* dixere, quia Minerva etiam ibi, familiare Principi Augusto numen.

De Foro Trajani.

Quintum Forum *Vlpium* sive *Trajani*, quia Trajanus fecit. Quale hoc fuerit, Ammianus paucis verbis dixerit, clamitans, *singularem sub omni cælo structuram, etiam Numinum assensione mirabilem.* Consentit Cassiodorus; &, *Trajani forum*, inquit, *vel sub assiduitate videre, miraculum est.* Apollodorus Architectus fuit, summus in arte vir, & quem Hadrianus postea, livore quodam ductus, occidit. Porticus & columnas fuisse, satis scitum est; & puto in altum plures. Et sane altitudo columnæ, quæ in medio sita fuit, hodieque apparet, pedum 128. Credibile ergo est, aut tam altas, aut non longe infra, porticus ipsas fuisse. In quarum fastigiis simulacra equorum, & signorum militarium: subscriptumque erat, *Ex manubiis.* Et hæc omnia inaurata fuerunt, & probabiliter etiam statuæ, quæ subter porticus collocatæ. Has M. Antoninus numero auxit. Ibidem & Templum & Equum æneum fuisse, Victor ostendit, & circum Bibliothecam, alii.

De Thermis, & Balneis.

Thermas & Balnea Romæ fuisse magna, ruinæ docent, ornata valde & magnifica. Quo respiciens Ammianus, scribit, *Lavacra in modum provinciarum exstructa*; quasi quæ non urbes, sed regiones totas æmularentur. Videntur hodie illæ parietinæ Thermarum Antonini, aut magis Diocletiani, in quibus mira laxitas. Nam Thermæ Antoninianæ in usum lavantium habebant 1600 sellas è marmore factas; Diocletiani autem circiter 3200. quid nisi igitur tot personæ inibi simul lavari potuere? Ubi jam reliquum Thermarum corpus? Cellæ, Solia, Piscinæ? Ubi capaces & longæ illæ Porticus, Xysti, Nemora, Sphæristeria, & reliquæ partes? De splendore porro & paratura earum audi hæc

Senecæ:

Senecæ: *Pauper sibi videtur ac sordidus, nisi parietes magnis ac pretiosis orbibus refulserint, nisi Alexandrina marmora Numidicis crustis distincta sint, nisi illis undique, & in picturæ modum variata, circumlitio prætexatur; nisi vitro condatur camera; nisi Parius & Thasius lapis, quondam rarum in aliquo templo spectaculum, piscinas nostras circumdederit, nisi aquam argentea epistomia fuderint.* (significat, fistulas & canales argenteos fuisse, ipsa etiam labra.) *Et adhuc plebeias fistulas loquor, quid, cum ad balnea libertinorum pervenero? quantum statuarum, quantum columnarum est, nihil sustinentium, sed in ornamentum positarum, & impensæ causa? quantum aquarum per gradus cum fragore labentium? Eo deliciarum venimus, ut nisi gemmas calcare nolimus.* Quod si igitur privata hæc ita culta, credo equidem & Principes in suis, quæ publicabant, parcos aut sordidos non fuisse. Ejusmodi publica & gratuita balnea 12, P. Victor agnoscit Romæ fuisse; omitto alia publica, quæ meritoria licet agnominare. Nam parvo ære, & quadrante, ad ea lautum ibant.

Sed ideo tam multa balnea Romæ, quia assidua lavatio; & quotidie, de more, lavabant, ituri jam ad cœnam. Hinc Artemidorus scripsit, balneum nihil aliud suo ævo fuisse, quam transitum ad cœnam. Itaque qui sæpius etiam cibum capiebant, sæpius lavabant. Commodus Imperator notatur septies aut octies in die lavisse. Etiam inter Christianos Sisinnius quidam Episcopus bis in die, non sine suspicione intemperantiæ & voluptatum: sed ille dicterio culpantes illusit: *Quia ter lavare non posset*, significabat, bis se comedere, bis igitur lavare, tertio non ferre valetudinem.

De Odeo, & Rostris.

Alia quoque erant publica opera, ut Theatrum, Amphitheatrum, Odeum, Stadium, Suggestus. quæ singulos tractatus requirerent. De *Amphitheatro*

alibi dictum. *Odeum* Plutarchus in Pericle describit, ad Musica certamina spectanda structum fuisse, interiore forma sedilibus instructa & multis columnis, tecto declivi, & ad imaginem atque instar tabernaculi Regis Persarum.

Suggestus consularis huc spectat, scilicet *Rostra*, quæ *Iulia* dicebant, sive *Nova*. Nam vetera illa non in tanto nunc honore, vel usu. Vocat Ammianus *Suggestum*, à forma, quam ostendit, per gradus surrexisse, cum dicit, vertice scansili fuisse. Dicit &, imitamenta Principum portasse, id est, vultus & statuas eorum. quas equidem arbitror in gradibus, ad extrema latera, dispositas in ordine fuisse. Eorum basim, sive ima, ornata rostris navium ex Actiaca victoria, Dio Cassius docuit: & inde *Rostrorum* nomen. Ideo autem *Consulum Suggestum* appellat Ammianus, quia initio magistratus eo conscendere solebant Consules, & populum salutare; eodem iterum, cum deponerent magistratum. Mos ab antiquo mansit; quia & adire, & orare illic, ac gratias agere populo solebant pro honore. Sed inferiore & Principum ævo nihil factum, nisi ut conscenderent, salutarent, itemque jurarent, aut ejurarent. Imo & sedisse illic in sella curuli videntur, & sic se ostendisse, quasi auspicii causâ.

De Statuis, earumque custodia.

Unum etiam in his omnibus operibus locisque monendum, de *Statuis*, quarum incredibilis multitudo, pretium speciesque. Nullum publicum opus, quodcumque nomines; nullus adeo locus publicus aut vacuus, ubi non hæc ornamenta. Et credo equidem nihil magis in tota Urbe admirandum elegantioribus ingeniis fuisse. Earum originem & augmentum breviter in Cassiodoro habes. *Statuas primum Tusci in Italia invenisse referuntur, quas amplexa posteritas, pene parem populum Urbi dedit, quam natura procrea-*

procreavit. Fuerunt & *Tabulæ* magnorum illorum artificum, ob quarum unam alteramque vel Romam philocali & elegantes illi venirent.

Iam de pretio ſtatuarum, quod tetigi, quis non vel è materie cernat? Omitto marmoreas illas & æreas infinitas; dico, argenteas, aureas, eburneas, fuiſſe. Et argenteæ quidem ſub Auguſto maxime increbuerunt: ſed ille moderatus eſt, & ſuas conflavit: non ita alii Principes, & nominatim Domitianus, qui ſuperbo arbitrio ſtatuas ſibi in capitolio (locum hunc ſacerrimum profanus Princeps ſtatüis ſuis ſedem eligebat) non niſi aureas argenteaſque poni permiſit, ac ponderis certi. Nota materiem, nota pondus: & ex ſolido utroque igitur metallo fuiſſe. Fuerunt etiam graves pondere: atque adeo Commodus Imperator ſtatuam 1000 librarum auream habuit, cum tauro & vacca, quaſi Urbis conditor. Claudio Populus Romanus ſumptu ſuo, in Capitolino, ante Jovis Opt.-Max. templum, ſtatuam auream 1000 pondo collocavit. Eidem Principi in Roſtris poſita columna eſt, & palmata ſtatua ſuperfixa, librarum argenti 1500. Diſce hinc pondus grande in utroque meliore metallo: quod crebrum omnino fuit, & crebrius etiam miſceri, & æs vel argentum inaurari. Et id dicebant, *Sub auro ſtatuam poni.*

Harum ſtatuarum tanta erat frequentia, ut Claudius Imperator coërcere ſit conatus, quia nimia jam copia Urbem, vias, vicos, non ornabant, ſed ſtipabant & arctabant. Atqui exceptio quam poſuit, & permiſſio item à Senatu, fræna iterum laxabant; & qui in Urbe non potuit, is ſe in villis aut agris publicabat. Variæ ſtatuarum fuerunt ſpecies, quædam Coloſſææ, Curules, Equeſtres, & habitu variante & diverſo. Quid, quod equorum, leonum, ſphingum, & variorum animalium? ut Obeliſcos, & hæc talia, omittam.

Ne autem aliquis è statuis illis aliquid abraderet aut resecaret, custodia & cautela antiqua fuit. Miles in Urbe excubabat, Urbanus ille & vigilum ad templa, ad loca item publica. Sed præterea certus etiam Præfectus huic statuarum custodiæ, & qui militem haberet. Vocarunt id officii, *Comitivam Romanam*. Atque hic est, qui *Comes Romanus* appellatur, quia Romam & ejus opera servabat.

De Viarum operibus.

Non Romam solum, sed quædam circa eam ostendam. Tria autem occurrunt vel maxime admiranda. *Viæ, Aquæductus, Cloacæ.* Quæ tria Dionysius vult specimen & argumentum esse Romanæ opulentiæ & potentiæ, sive ab usu consideres, sive ab impendiis & sumptu.

Primæ sunt *Viæ*, quas illi non in Urbe solum, sed extra eam, ad longissima spatia, plurimas & plurimo opere muniverunt. Vel una via Appia considerantem in stuporem dabit, de qua audi Procopium, quem afferimus, & passim explicamus: *Hanc*(viam Appiam) *Appius Romanorum Censor ante annos 900 struxerat*, (imo 850 circiter) *& à se dederat nomen: Longitudinem ejus 5 dierum spatio vir expeditus possit emetiri. Ab urbe Roma Capuam pertinet*, (nimirum à porta Capena Capuam usque, quæ sunt milliaria 124. Deinde fuit usque Brundisium lapidibus strata, an ab Iulio Cæsare, an ab Augusto, incertum: quæ longitudo est milliarium circiter 350. Addit de latitudine) *ea latitudine, ut duo currus ex adverso obvii; libere queant pervadere & commeare.* (Ergo haud minus 23 pedes patuit.) *Et est sane hæc via præter cæteras spectabilis, siquidem Appius ex alta & longinqua tunc, ut reor, regione excisos lapides, & hos quidem siliceos, & suopte ingenio durissimos, in hanc viam vehendos curavit.* (Intelligit silicem, durum asperumque lapidem, & è rupibus, non illum minutum

&

& tenuem, quem vulgo vocamus,& qui in glaream potius venit. Sed è qua regione petiti? in vicinia tales non esse, Procopius indicavit. Onufrius Panuinus hoc amplius, duos montes ostendit, ad Sinuessam unum; alterum inter Puteolos & Neapolim, è quibus saxa ea, colore & duritie ferrum referentia, videantur excisa. At Leander specus & fodinas in Bruttiis exstare, ad *Seminariam*, è quibus lapides ad vias eruti, præsertim ad Appiam. Quidquid sit, opus mirum & laboriosum fuit. Nos in Procopio pergamus, qui addit: *Quos planos deinde ac læves redditos, & quadratos incisione factos, junxit, & in ordine locavit*, (Conspiciuntur hodie tales, diversa magnitudine, 3, 4, 5 etiam pedum quaqua versus. Cætera de junctura & firmitate, utque unum corpus appareant, sunt miranda magis, quam explicanda,) *metalli nihil vel alterius rei inserendo. sunt tamen ita connexi, & valide inter se hærent, ut speciem visentibus præbeant non conjunctos ita esse, sed congenitos. Et quamvis tot jam seculis atterantur, assiduis plaustris jumentisque, tamen neque serie sua vel minimum exeunt & dimoventur, neque franguntur, aut lævorem suum amittunt.* Nec brevior quoque *Via Flaminia*, quæ Roma Ariminum usque, & inde porro Aquileiam ducebat.

Observanda hoc loco duplex ratio sternendi vias apud veteres, vel *glarea*, vel *silice*. Amplius, marginare solebant: quod caput sane erat, & agger ille viæ, cum altiusculus, & instar pulvilli esset, (ita solet) firmiter arctari & stringi lapidibus grandioribus ad oras debebat, ne difflueret & spargeretur. Hoc *Marginari*: & ibidem etiam alii lapides duplices, & ad usum duplicem positi. Priores, Cippi, quidam eminentes, in quibus insidere fessis, onera reclinare, aut & ascendere ex iis in equum fas esset: Ii crebriores dispositi per totam viam. Alteri autem rariores, qui ut columellæ exstabant, &

notis numerorum incisi, milliaria notabant. Utrumque hoc C. Gracchus instituit; & gratum id vulgo fuit. Cur non esset? nihil magis ad tædium & fatigationem, quam ignaros spatiorum oberrare, & contra, refici animum ac vires ea signatione. Hinc ille mos per lapides computandi, quos Græci ab hac notatione milliarium Σημεῖα vocant, id est, *Signa*, sive *Notas*.

Quod ad munitionem viarum, pleræque similes, nec in Italia solum plurimæ, sed in provinciis ipsis. Nam scripsit Isidorus. Pœnos primos lapidibus vias stravisse, quas postea Romani pene per totum Orbem disposuerunt; excisis sæpe montibus, complanatis vallibus, ut æquabiles & faciliores ita viæ essent. Præcipuum vero in viis, si non in usu, at splendore & voluptate fuit, quod monumenta & sepulcra passim ad viam assita, & latus utrumque prætexebant. Quam pulcher ille aspectus viantibus? quanta & seriorum & jocorum materies? Illic illustrium ingeniorum, aut clarorum virorum memoria & inscriptio; alibi libertorum, servorum, scortorum, superba monumenta. Mirari, dolere, illudere, etiam detestari, occasio erat: & quid in tot titulis & inscriptionibus pasci? Quædam enim à meliore ingenio, & scitæ; quædam aliqua nota aut inventiuncula spectabiles; & istæ, quæ hodie exstant, dicent. Sed & utilis aspectus ille; nam monumenta secundum viam prætereuntes admonent, & se fuisse & illos esse mortales. Quid amplius? omnium illorum, qui disparibus monumentis teguntur, parem in exitu sortem fuisse: Æquat omnes cinis; impares nascimur, pares morimur.

De Aquaductibus.

Iam *Aquaductus* videamus, & pulverem sordesque, si quas è Via contraximus, abluamus. Diu Roma sine Aquæductibus: & Tiberis, ac si qui fontes nativi

tivi erant, ſufficiebant populo, ſed nondum ſic aucto. Urbe dein magna, plena, & cum in collibus, procul à flumine, degerent, optimum rerum aqua (ut Poëta canebat) quæſita, & per tubos ac canales, in fornicibus latericiis, Romam advecta. Id factum primo, A. V. 441, cum Appius Claudius Cenſor, idem qui vias ſternere inſtituit, hoc quoque bonum invenit. Ab eo eſt *Aqua Appia*, per milliaria circiter 11 deducta. Hoc initium; ſed Deus bone, quæ mox incrementa? Nam egebat ſanè aquis populus ille, non ſolum ad potum, ſed ad balnea, ad fullonicas, ad Naumachias & Circos. Atque ita ubertim inducta fuit, ut quiſque domi aut in vicino haberet copiam. Ita autem flumina per Vrbem & cloacas videbantur fluere, ut unaquæque domus propemodum haberet fiſtulas & canales, quibus aquam induceret. De hac re Plinius; *Si quis diligentius æſtimaverit aquarum abundantiam in publico, balneis, piſcinis, domibus, euripis, ſuburbanis villis, ſpatioque advenientium exſtructos arcus, montes perfoſſos, convalles æquatas, fatebitur, nihil magis mirandum fuiſſe in toto Orbe terrarum.* Nec Romæ tantum, ſed in coloniis pleriſque & majoribus oppidis hæc fuere.

Fuerunt in Vrbem perducti 14 Aquæductus (P. Victor 20 numeravit) coctili laterculo per priſcos illos ædificati, ea latitudine ac ſimul altitudine, ut vir eques commode per eos poſſet incedere. Sed hæc altitudo de ipſis modo eſt; quid arcus & fornices arbitraris; quos in quibuſdam locis ſublevatos 109 pedes, Julius Frontinus affirmat. O rem ſtupendam! & magis, quod à tot milliaribus continuo opere (etſi non ubique ſic alto) perducebant. Reperies quoſdam à quadrageſimo milliari perductos eſſe, & nempe per valles, per tot inæqualia, ſupra, infra terram. Exſtant juxta Sublaqueum Aquæductus Claudiani fornices, & ingentes pilæ ſuſtentantes. de quo Plinius ita ſcribit: *Vicit antecedentes aquarum ductus*

ctus novissimum impendium operis inchoati à Caio Cæsare (Caligulam intelligit) *& perac̄ti à Claudio. Quippe à quadragesimo lapide, ad eam excelsitatem, ut in omnes Vrbis montes levarentur, influxere Curtius & Cæruleus fontes. Erogatum in id opus HS ter millies.* Fuerunt 7 nostri milliones & semis.

Idem Plinius quædam de lacubus, aliisque additamentis Aquæductuum scribit, non sine miraculo etiam audienda. *Agrippa in Ædilitate sua, adjecta Virgine aqua, cæteris corrivatis atque emendatis, lacus* 700 *fecit, præterea salientes* 105, *castella* 130; *complura etiam cultu magnifica. Operibus iis signa* 300 *ærea aut marmorea imposuit, columnas ex marmore* 400: *eaque omnia annuo spatio.* Hæc unus Agrippa, & uno anno. At scripsit Plinius, lacus 700 ab eo factos; recte ab eo: sed plures lōnge fuere in universum, & alibi 1352 legimus. Isti non aliud, quam aquarum in publico receptacula, è quibus petere omnibus fas esset: etsi gratior æstimatiorque è salientibus ipsis sumpta. Nota autem in Plinio tot signa, tot columnas, ad ornatum lacuum, salientium, castellorum: atque ea ab uno Agrippa; quid arbitraris ab aliis prioribus & secutis fuisse? Atque alia etiam assidua multa impendia circa has aquas.

Harum aquarum Curatores ab Augusto fuerunt instituti, cum lictoribus, servis, scribis, librariis, accensis, præconibus. Sed præcipuum, quod familiæ & homines certi, ad tuenda hæc opera, sumtu publico tolerati. Audi hac de re Frontinum, qui ipse inter Curatores aquarum, is ergo scribit, Agrippam primo per servos privatos suos hæc fecisse, eamque familiam Augusto morientem legasse. Augustum deinde publicasse, & deinceps mansisse; atque habuisse homines circiter 240. *Erat autem & altera,* inquit, *familia Cæsaris dicta, & numerus ejus* 360, *quam Claudius, cum aquas in Vrbem perduceret, instituit.* Addit, in utraque familia varia ministeria fuisse;

Villicos,

Villicos, Castellarios, Curatores, Silicarios, Tectores, aliosque opifices. Habes igitur perpetuos homines 600, ad aquarum tuitionem.

De Cloacis.

Ponimus & *Cloacas* inter magnifica, & sordes has inter illos splendores, imo & sub terra thesauros ostendimus, & latentium quorundam operum moles. *Cloacæ* à Tarquinio Prisco Rege structæ, ad munditiem, sordesque omnes vel abluendas, vel evehendas: sed & ad sanitatem, quæ illam amat. Cloacæ operum omnium maximum: suffossis montibus, atque Vrbe pensili, subterque navigata. Quid magni, si tam magnæ, ut vehem fœni onustam large transmitterent? Id enim non Plinius solum scripsit, sed & Strabo. Latitudinem Marlianus reperit 16 pedum; nec forsan minor altitudo. Fecit id Agrippa in Ædilitate, per meatus corrivatis 7 amnibus, cursuque præcipiti, torrentium modo, rapere omnia atq; auferre coactis. Fuerunt enim 7 Cloacæ præcipuæ, tot quot sunt montes. Nam ex iis diffluebant ac derivabantur aquæ ac sordes, & in magnam unam confluebant. Quin enim plures minutæ fuerint, non ambigendum est; sed istæ tot fuere quasi flumina, & alveo grandiore, atque eæ per plana Vrbis ferebantur.

Cloacarum firmitatem commendat Plinius, & causas concutientes 4 commemorat, quarum vel singulæ firmissima opera evertant; at non labefactant istud. Sunt pugna aquarum & copia intus: moles & columnæ vastæ, quæ per vias, & super illas, trahuntur: ruinæ variæ & pondera incidentium ædificiorum; deniq; validi aliquot terræmotus. Quidn iigitur firmum & rara duritie opus, quod omnibus resistit; & id per tot sæcula? Etsi tamen repararunt, aut fulserunt interim, quod omnino necesse fuit. Quam sumptuosa autem illa reparatio, dicit apud Dionysium C. Aquilius, qui scripsit, neglectis aliquando cloacis,

cloacis, & non defluentibus, Censores in earum instaurationem 100 talenta impendisse in redemptores. Ea sunt 600000 Philipp. Quid igitur & quanti paratio universa, si tanti in partibus reparatio?

De Trajani Ponte in Danubio.

A Tiberi ad Danubium magno saltu imus, ut ejus aquis sordes Cloacarum abluamus. Libet Pontem in Danubio memorare, quem Trajanus Imperator struxit; operum omnium fortasse arte & difficultate maximum, si non sumptu. Describit graphice Dio Cassius, & gratia sectori ejus Xiphilino esto, quod hanc partem non recidit. O quam pulchras valentesque ille alias! *Pilæ igitur*, inquit ille, *ejus sunt* 20, *è lapide secto & quadrato, quæ altitudinem habent* 150 *pedum, latitudinem* 60. *Distant inter se* 170 *pedes, fornicibus devinctæ.* (Grande hoc concamerationis spatium, nec efficiendum, nisi altitudo illa pilarum accessisset, & tarde ac lenta inclinatione fornix surrexisset. Ex hoc autem numero pilarum, & distantia earum, colligo & efficio, fluvii latitudinem 4770 pedum fuisse, id est, paulo minus unius milliaris.) *Quomodò autem non aliquis sumptum in istas pilas admiretur? quomodo non & destituendi firmandique modum? idque in flumine magno & vorticoso, & fundo ipso infido & limoso, nam nec avertere quidem cursum fluminis licuit ullo modo.*

Hæc de Operibus publicis.

Privatorum quædam Opera.

In Privatis Operibus duo nunc considero; *Domos*, & *Villas*.

De Domibus privatis.

Domus fuerunt in tam splendida & nitenti urbe, pro ipsa urbe, & ut pulchri corporis apta ac decora membra. Domus, dico, magnificæ, ornatæ, instru-

ctæ

ctæ columnis, marmore, auro, ſtatuis, & quidquid excogitare ambitio aut luxuria poterat. Sed eædem etiam latæ, patentes, amplæ, & præſertim magnatium virorum procerumque. Hinc Valerius cum indignatione ait: *Anguſte ſe habitare nunc putat, cujus domus tantum patet, quantum Cincinnati rura patuerunt.* Quid domus? imo earum aliquod membrum, Cellaria, Piſcinæ, Culina. Et Seneca increpat paſſim ædificia laxitatem magnarum urbium vincentia: habebant enim aulas æmulas urbium. Quod non neſcivit Olympiodorus, qui ſcribit: *Quæque magnarum domuum omnia in ſe ipſa habet, quæcumque mediocris urbs poſſit continere, nempe Circum, Fora, Templa, Fontes, Balnea diverſa.* Per *Fora*, puto intelligere hypæthra quædam & ſubdivalia, inter illas porticus, & ſtatuis alioque ornatu, in fori faciem. Quid autem, ſi revera ibi judicia & forenſes conventus? Fuere, & clientium, libertorum, ſervorum ſuorum, cauſas domi cognoſcebant. Clientium autem magnus olim populus. Tales autem domus in tota Vrbe fuerunt 1780. Inſulæ vero (quæ diſtinctæ à domibus) 46602. Illarum longe minor numerus, ut quæ tanto grandiores, inſtructioreſque eſſent, & propriæ virorum procerum.

Apparatus jam & inſtructio domorum admiranda. Columnas ingentes, è longinquis petitas, ſive ex Ægyptiis arenis, ſive ex Africæ ſolitudinibus, diſponebant in porticibus & capacibus cœnationibus. Calliſtus, Claudiani libertus, in una cœnatione habuit columnas 30, eaſque è Sudine lapide Germanico, cui ingens tunc pretium & novitas. Scaurus in atrio collocatas habuit maximas, atque adeo 38 pedum, Lucullæi marmoris. Vide hanc altitudinem, in uno atrio, quam multæ domus totæ vix æquant. Deinde parietes marmore inducebant, quod genus *Incruſtationes* Latini, Græci *μαρμαρώσεις* dicunt. Id non aliud fuit, quam marmor in

in tenues crustas sectum parieti imponere scite, & pro tectorio ei dare. Secandi ratio arena, & serra, in prætenui linea versante arenas, tractuque secante. Primum autem Romæ parietes crusta marmoris operuisse totius domus suæ, in Cœlio monte, Mamurram, Equitem Romanum, Præfectum fabrum Cæsaris, Plinius tradidit. Istæ marmorum crustæ sæpe picturatæ & variegatæ fuerunt, velut aliquod Musivum opus. Solebant præterea laquearia tota inaurare, quod passim scriptores & tradunt & damnant. Nec solum levi inductione, sed solido sæpe auro. Trabes nonnumquam auratas faciebant, sed cameras gemmatas & eboratas, ad splendorem & varietatem, ut quasi cœlum imitarentur, & (ut Arnobius loquitur) *sidereos evomant variata interstitione fulgores*. Longius hoc quoque producebant, ad parietes & columnas.

Sed alia hîc etiam & ingeniosa luxuria; nam lacunaria ista versatilia faciebant, & alia atque alia subinde facie convivas delectabant. En Privata ingenia & luxuriam; quid existimas Principes tentasse & fecisse? Nero Cæsar in vestibulo ædium suarum Colossum 120 pedum posuit. Hoc principium: deinde porticus triplices milliariæ, item stagnum, maris instar, circumseptum ædificiis ad urbium speciem. Rura insuper, arvis, atque vinetis, & pascuis, silvisque varia, cum multitudine omnis generis pecudum ac ferarum. In cæteris partibus cuncta auro lita, distincta gemmis unionumque conchis erant. Cœnationes laqueatæ tabulis eburneis versatilibus, ut flores; & fistulatis, ut unguenta, desuper spargerentur. Præcipua cœnationum rotunda, quæ perpetuo, diebus ac noctibus, vice Mundi circumagerentur. Omnia illa Capitolina, quæ & quanta fuerunt, nugæ & quisquiliæ visæ, præ uno membro aliquo Palatinæ domus.

Inter tecta & domos inclusæ aliquando silvæ, & inter-

intermixtæ veræ aves. Luci enim & arbusta in magnis istis ædibus erant, imo & super ædes. Seneca castigans & increpans, ut solet, suum ævum: *Pomaria*, inquit, *in summis turribus serunt, quorum silvæ in tectis ac domorum fastigiis nutant, inde ortis radicibus, quo improbe cacumina egissent.*

De Villis Romanorum.

De *Villis* hoc universe Strabo pronunciat: *In Villis velut more Persarum regias quasdam struunt.* Quid majus ampliusque in hanc rem dicam? Vis tamen specimen aliquod in una villa? Capitolinum audi: *Exstat Gordianorum villa, via Prænestina, 200 columnas uno peristylio habens, quarum 50 Carystiæ Claudianæ, 50 Sienitides, 50 Numidicæ pari mensura sunt. In qua Basilicæ centenariæ tres: cætera huic operi convenientia; & thermæ, quales, præter Vrbem, nusquam in Orbe terrarum.* Sed nec Hadriani villam in Tiburtino ingero, cujus superbæ reliquiæ exstant. Quid tot aliarum in solo Latio, & circa Romam?

LIBER IV.

DE VIRTUTE ROMANA.

QUartus noster limes, de VIRIS & VIRTVTIBVS Romanorum. Plinii enunciatio est: *Gentium in toto Orbe præstantissima una, & in omni virtute, haud dubie Romana exstitit.* Quid homo Gothici sanguinis Cassiodorus? *Roma Virtutum omnium latissimum templum.* Profecto sedes suas per aliquot sæcula ibi habuere, nec injuria ipsi Romani templum struxere *Honori* pariter & *Virtuti*. Vtramque colebant: sed & *Fortunam* etiam, id est, providentiam & fata ab alto, quæ incredibile est,

quam

quam presso nec tardanti pede secuta sint Virtutem. His duobus incrementa sua Roma debuit, his duobus statum suum & firmitatem. Nullum imperium mihi dabis, & tam magnum simul, & tam diuturnum. Nam (ut breviter & nervose Florus) *ad constituendum Romanum imperium Virtus & Fortuna contendisse videtur*. Sed amica contentio fuit, in qua tamen ipsa Virtus vicit. Habuit igitur Fortunam, sive cœlitum illum favorem, sed habuit à causis, quas iidem cœlites per Virtutum gradus nexusque præstruxerunt. Vt id liqueat, videamus primum universe, qui *Viri* in imperio illo fuerint, & tum quæ *virtutes*.

DE ORDINIBUS IN POPULO ROMANO.

VIros considero dupliciter, & eos qui in Magistratu, Imperiis, Consiliis, fuerunt, id est, *Capita Reipublicæ*; & parte altera, *minora* etiam *membra*, id est, Populum, & eos qui paruerunt. Utrique egregii, nec quibus alia gens facile, aut ex vero comparetur. Primores igitur illi in duplici discrimine sunt, *Senatores*, *Equitesque*.

De Senatoribus Romanis.

Senatores si inspicias, qui proprie sedebant ad clavum, proh Deus, quanta gravitas, sapientia, majestas! Ut merito illum ordinem *Regum consessum*, Cyneas legatus Pyrrhi Regis, vir nec mentis, nec oris egens, appellaverit. Profecto talis fuit, & nec sub Principum imperio nimis degeneravit: etsi postea quidem discessit ab illa sua præstantia, & ut grande ædificium, paulatim mole sua desedit, & mox ruit.

Erant autem in illo Senatu civium eximii, genere, censu, virtute. Nam hæc spectabant; nec temere

mere viles aut sordidos, (etsi plebeios interdum, quos magna virtus eveheret) inopes nunquam, & improbos raro admittebant: aut si tales, non tenebant. Censores enim legebant hunc Senatum, atque iidem per singula lustra examinabant, ac relegebant; siquis loco eo indignus, aut si quid in privata etiam vita turpe ac maculosum, notabant, & emovebant. Fiebat id silentio, & sine accusatione ulla, aut causæ apud judices dictione. Dumtaxat in recitando Senatu, quod publice & solenniter fiebat, nomen ejus præteribant, quem motum Senatu vellent. Ita cum in albo illo non esset, nec in Senatu censebatur. Causa quidem iis movendi semper erat, & hanc subsignabant, & volentibus edebant: sed certare de ea lite nihil opus erat; judicium sufficiebat; quod à tam gravibus viris, (nam primores fere Senatus erant) bonum meruisse, laus & approbatio habebatur; culpa & damnatio, triste. Rarenter, & vix evenisse legimus, ut Censores illi per affectum judicarint. Nam voces statim omnium damnassent, & exagitassent. Et fac tamen semel iterumque evenisse, quid magni mali præ magno illo bono erit? Non enim alia pœna quam ignominia, facile aut contemnenda, aut eluenda, qui publica judicia aut testimonia pro se haberet. Denique alii Censores mox reponebant. Nam & hoc sciendum, non in gravibus & grandibus peccatis hanc censuram intervenisse; ea enim legibus & judiciis servabantur: sed minoribus delictis, aut domesticis flagitiis; à quibus vacare & castos esse primos illos ordines maxime volebant, & quorum vita erat in exemplum.

Initio à Romulo centum facti, & *Patres*, iidemque *Senatores*, vel à cura, vel ab ætate dicti. Postea ad 300 crevere, & in libera Republica sic mansere usque ad Livium Drusum: is in Tribunatu, cum opes Senatus vellet extollere, eosdem judiciis etiam propo-

proponere, numerum auxit, & ad 600 fecit. Mansisse ita ad Cæsarem videtur: qui per bella civilia, non opes solum, sed honores multis largiturus, amplificavit, & vel ad 1000 allegit. Displicuit Augusto, & magna cura, atque iterata aliquoties recensione, purgavit, & denique ad modum veterem, id est, 600, redegit. Qui sane satis amplus numerus, etsi in amplo illo imperio: atque ex his plerique non solum consiliis publicis semper adhibebantur, sed etiam in provincias, ad imperia, aut exercitus mittebantur. Itaque Curia hæc velut promtuarium erat, è quo statim Princeps caperet viros, ad omnia civilia aut militaria munia aptos, & suffecturos. Et hoc aspectu tenuerunt Senatum, grande vel unicum fulcrum illius Principatus.

Elogia de Senatu res & veritas multis dictavit. In Cicerone leges, *Senatum principem salutis, publicæque mentis.* In Ammiano, *Asylum Mundi totius.* In Cassiodoro, *Gloriosum Senatum, morumque lumina.* In Petronio, *Recti bonique præceptorem.* Iam in Tacito etiam dicitur, *Caput imperii, & decora omnium provinciarum.* Quia jam sub Principibus ex omni regione capiebantur Senatores: & ut ditissimi honestissimique provincialium civitate donabantur, Equites fiebant, ita & mox Senatores. Utile inventum, & ad populos sub unum imperium firmiter colligandos. Symmachus ea causa scripsit: *Pars melior humani generis Senatus.* Cassiodorus: *Quidquid humani generis floris est, habere Curiam.*

De Equitibus Romanis.

Alter ordo est *Equitum*, qui & ipsi ab illis notis tribus probati, aut probandi. Nam de genere, multi erant à Senatoribus & Patribus orti, & certe liberti aut libertini, nec si censum haberent (nisi beneficio Imperatorum) in hunc ordinem veniebant. Erant tamen ex ingenuis multi, & fere omnes, qui

censum

censum equestrem haberent. Is fuit 400, id est, 10000 Philippicorum. Igitur latus hic ordo & amplus, ut tunc opes plerisque amplæ erant; & ideo quod ad vitam, coercendus aut recidendus. Apud veteres id quoque Censores fecere, sive in Transvectione, (quæ tamen eorum modo erat, qui equum publicum habebant) sive per lustra singula, cum ordines digerebant, & recognoscebant. Nam hic quoq; album erat, sive tabulæ, & recitabant; quique primus ex iis nominatus, *Princeps juventutis* dicebatur, plane ut qui in Senatu primus recitatus, *Princeps* item *Senatus*, augusto titulo dicebatur. Ideo autem dictus *Princeps juventutis*, quod olim & prima Republica, pauci Equites, nec fere nisi filii Senatorum. Crevit paulatim largiter numerus, & magnam civitatis aut civium partem comprehendit, sed nomen tamen *juvenum* mansit. Sed & *Iuvenes* antiquis dicti ad annum 45. Hæc causa & origo nominis.

Sed Senatorum filii, an non Senatorii, aut Senatores? Cave erres; distinctione hic opus. Aliud *Senatus*, si Principum tempora aspicias; aliud *Senatorius ordo*. Ille certo numero stetit, ut diximus, & intra 600, sub Augusto quidem: at iste latius patuit, & juvenes quoque ac Senatorum filii, sed & alii Equites in eum cooptati. Censebantur enim Senatorii, qui jus lati clavi à Principe impetrassent, id est, insigne ipsum Senatorum: & in Senatum quidem ii veniebant, sed sententiæ jus fuisse non putabis. Institutum enim Augusti fuit, qui liberis Senatorum, quo celerius Reipublicæ assuescerent, protinus à virili toga latum clavum induere, & Curiæ interesse permisit. Hoc ita Augustus, sed restricte in Senatorum liberis: postea Caligula etiam aliis quibusdam Equitibus permisit. Permisit dico, aliique Principes; sed sic, ut ab ipsis peteretur. Hi ipsi *Senatores* interdum dicuntur. Atque isti sunt, qui *Illustres Equites* à Tacito, atq; aliis, ad discrimen appellantur; & palam

ipſe Tacitus cum Senatoribus jungit, aut coæquat.

Genus Equitum diffuſum, & in vario diſcrimine: Erant qui *Equo publico*, erant qui *Iudices*, erant communi nomine *Equites* dicti. Illi qui equo publico, tempore Auguſti, ad 5000 erant, aut ſupra. Qui in Judicibus, haud pauciores; imo plures, ex Plinii teſtimonio. Claſſis reliqua eorum, qui immunes. Atque iſti Equites, quos Perſeus Rex apud Livium ita laudat & inſignit: *Equites enim illis, Principes juventutis, Equites ſeminarium Senatus, inde lectos in Patrum numerum, Conſules, inde Imperatores, creant.*

De Plebe Romana.

Supereſt tertius ordo, *Plebis*. Is triplici diſcrimine fuit, *Ingenui, Libertini, Liberti*. Et in militia diſcrimen erat ab hoc genere: itemque à cenſu, ſicut & in aliis muniis, ſiqua publice ſubirent. Vita etiam cenſuræ permiſſa: quam tamen neglexiſſe poſtea (malo ſane publico) Imperatores conſtat, contentos duplicem illum priorem ordinem recognoſſe.

Iſti ordines ſtatim poterant agnoſci in occurſu ab habitu. Nam etſi toga communis omnium civium veſtis eſſet, tamen diſcrimina alia, ab aliis notis. Ut ſolis Senatoribus, aut iſtis quaſi Senatoribus, jus lati clavi geſtandi erat: quod non aliud, quam velut bullæ è purpura, & capita clavorum intexta aut inſerta. Equitibus autem aurei annuli, qui hunc ordinem à plebe diſtinguebant. Qui his duabus notis carebant, Plebs erant.

DE VIRTVTE ROMANA MILITARI.

IAm, quod propoſitum, de *Virtutibus*, addamus: nam Viros illos laudabiles, vel potius admirabiles, fuiſſe dico, idque à duplici virtute, *Militari*, vel *Ci-*

vili.

vili. Illam in Imperio & Republica jure conſidero, ut tutelam ejus, imo augmentum, ſine qua fruſtra aliquis ſtatus aut commune ſe jactet. Præmitto igitur, & duo hic in Romanis miror, *Iuſtitiam*, & *Fortitudinem*.

Iuſtitia Romanorum.

Quod ad *Iuſtitiam*, neſcio an alia gens conſideratius, & cauſis in rationis trutina libratis, bellum ſuſceperit, quam iſta. Nam plerique aut Regum ſuorum arbitrio arma induerunt, aut primorum aliquot in Republica, qui decernebant. Hic aliter: & nec Senatui, nec populo toti plenum hoc jus, niſi cognitio & judicatio Sacerdotum publicorum intervenisſet, quos *Feciales* dicebant. Eorum arbitrio ſumpta arma, poſita arma: & religio, non ſolum juſtitia, ea temperabat. Etenim ſemper duplici hoc titulo uſi Romani, ut aut pro *Salute* arma caperent, aut pro *Fide*. Pro illa, ubi res eorum ageretur: pro iſta, ubi Sociorum. Et hoc de Sociis late patuit: & eſt illa catena, quæ bella & terras conjunxit aut ſubjunxit.

Vis pauca exempla? Ecce Carthaginenſes validi ſunt, imo æmuli virium Romanarum; obſtant creſcentibus. Quid fit? removendus ille obex; & cauſam ipſi præbebunt. Siciliam invadunt, & Mamertinos: iſti ad Romanos appellant, ut Socios. Veniunt, ſubveniunt, pellunt eos, & quæſita jam ipſis ad ſe trahunt. Fit pax; & Sardinia etiam Siciliæ adjicitur, conceſſu ipſorum. Vides augmentum? Sed enim jam ſiſtimus, & illi manent ac florent? non: in Hiſpaniam mala cupidine tranſcendant, arma etiam Saguntinis inferant, & amicum ſociumque Romanis oppidum evertant. Bellum ergo iterum juſtum: quo fine, & fructu? Victi illi, & in Africam compulſi: Hiſpania aucti Romani. At enim Græcia & Macedonia jam deſunt. Vis juſte

dari? Philippus Macedo fœdus cum Annibale coibit, Romanos & Græcos simul lacesset; atque isti eos advocabunt,& sibi primum, mox & Macedonibus, imponent. Talia in Antiocho, Jugurtha, ipso Mithridate; qui sceleratissimus non Regum, sed mortalium,quid de fraude vel injustitia Romanorum quæritur?ut volet; ipse ab illis & nobis audiet, *Væ victis*. Non dicam, pereant; sed tamen pareant, qui vincere aut quiescere non potuerunt. Hæc de antiquis saltem Romanis, & ante Syllam civili bello nondum infectis,&,ut sic loquar, decoloratis.Pleraque omnia tunc pura & justa. At postea degenerarunt, avaritia, & ambitio quædam dictarunt, ad hoc rationis examen non dirigenda. Punivit quidem populos quosdam,fateor, sed non nisi imperio suo,& stipendiario illo jugo.Quam multis autem & pacem indulsit, si uti ea potuissent, aut voluissent. Ipsis Carthaginensibus bis; Philippo etiam, & Antiocho, & Tigrani: atque hos omnes cum pellere terris in eorum manu esset, contenti fuerunt restringere, &, ut imagine hac utar, pennas incidere, ne temere & lascive sic evolarent.

Fortitudo Romanorum.

De *Fortitudine* Romanorum *militari*, satis in libris, *De Militia Romana*, dictum: sed argumenti & contextus etiam causa,pauca dicantur. Igitur &*Milites* & *Duces* præstantissimi huic genti fuerunt,& in omni ævo admirandi.

Vide mihi legiones illas,quæ binæ junctæ, & cum totidem Sociis, equitatu autem 1800 ad quæcumq; bella &hostem ibant:ibant, sed & victrices fere redibant.Tota autem ea manus quid amplius, quam 18000 erat?Iam si 10 legiones jungeres,quod item factum,quid nisi Hirtii verbis dicam, *Vel Cœlum diruere eas potuisse?* Ecce gigantes novos, & veros, nec è fabulis petitos.

An non tales ibi videbuntur, si in *Opere*, *Agmine*, *Acie*, paulisper eos consideras? Quod ad *Opus*, fodiebant, vallum & fossas ducebant, aggerem, testudines, turres struebant: omnia celeriter & industrie, ut fidem superet, homines paucos tanta in tantulo tempore struxisse. Jam de *Agmine*, quid istud est? arma omnia peditem ferre, cibos semestres aut menstruos, utensilia, & septenos, aut plures interdum vallos. Iumentum ita oneres, negabis par futurum. Adde ordinem in toto incessu, à signis non discedere, pari passu omnes ambulare, decurrere etiam, cum opus esset, in plenis armis. Denique in *Acie* quis par Romano miles erit? nam non fuisse quidem, id constat. Cum omnibus gentibus, omni genere armorum aut pugnarum concurrerunt, ecquando victi sunt ignavia sua aut culpa?

Quid autem mirandum tales fuisse, apud quos, à prima adolescentia, vita omnis in armis, honos omnis ab armis erat? Nemo honestiorum ad Rempublicam accedere, aut magistratus capere poterat, nisi decem annos militasset. Et pedestris ipsa militia, 20 annorum decursu denique terminabatur. In ipsa pace, an quietem egisse censes? exercitia assidua erant, vel in campo illo Martio, vel in ipsis alibi castris: Quis jam nescit locum in acie, vel in præsidio militi servandum, vel moriendum fuisse? Leviter ab eo discedere, à vita erat abire, ut severitas quidem volebat saluberrimæ illius disciplinæ. Inde contemptus periculorum & hostium: & in medios illos vel exiguam manum si Dux misisset, quis non sine cunctatione parebat? Exemplum illustre & notum, sed admirabile est, in bello Punico primo. Consul parum provide suos ductans, in locum humiliorem, & collibus undique cinctum, insinuarat. Hostes aditus insederant, & sine ferro confectum bellum videbatur. Ibi Tribunus consilium suppeditat. *Consul*, inquit, *vides tu collem illum, ab hostibus*

nondum occupatum ; illuc censeo mittendam cohortem aliquam militum, si te & alios vis salvos. Hostes enim in illos irruent: interea tu, si vir es, te explicabis, & pervades. Placuit Consuli sententia, & vera erat: nec de militis obedientia dubitabat, sed, *Ducem*, inquit, *illum, qui in certam mortem eat, quem habemus? Me ipsum*, ait ille. Dictum, factum, 400 ad moriendum proficiscuntur, & cadunt; solus Tribunus inter mortuos, semimortuus ipse, repertus convaluit, & sæpe utilem operam Reipublicæ postea navavit. Viros istos tali robore, tali obedientia alibi mihi dabis? Sed hæc infelix audacia; ista lætior, cum Punico item bello, fugientem eorum classem pedites, in mare se conjicientes & natantes, quasi in camporum firmitate aggressi, manibus suis in litus retraxerunt.

In Hirtio legimus, Numidarum copias in coronæ modum Cæsaris copias cinxisse; Cæsariani interim non amplius tres aut quatuor milites veterani si se convertissent, & pila viribus contorta in Numidas infestos conjecissent, amplius 2000 ad unum terga vertebant. Vis nominatim & L. Sicinium aliquem citem, qui centies & vicies in aciem descendit; 36 spolia ex hostibus retulit; 8 ex provocatione occidit; 45 vulnera pectore excepit, tergo nullum? Vis Cassium Scævam? qui in Britannico litore cum 4 commilitonibus in scopulo relictus, cum mari abeunte hostibus adire fas esset, atque ii confertim irruerent, desertus ab aliis, solus impetum sustinuit, multos dejecit aut occidit, denique, armis suis onustus, solo scuto abjecto, in mare se dedit, & ad Cæsarem natavit. Qui stupens ad viri virtutem, laudare parabat: at ille disciplinæ memor, *Da veniam, Imperator*, inquit, *quod scutum reliqui.* O dictum factis illis ipsis laudabilius! & quid à tali animo, non enim jam manibus solum, non speres? Idem Pompeiano bello, ad Dyrrhachium

castello

castello præpositus, solus in porta consistens, contra Romanas legiones & copias id servavit. Quo tempore ei oculus effossus, humeri trajecti, & femur, scutum 130 ictibus perforatum.

Sed in victoria quid milites istos miror? magis pene in clade & morte. Miles in Cannensi prælio, cum vulneribus confectus, manus etiam mutilatus esset, spoliare se conantis Numidæ cervicem brachiis invadens, ad se traxit, & naribus atque auribus corrosis (cum alia tela non essent, aut tractare non posset) deforme cadaver aspicientibus reliquit. De uno loquor: sed quinam illi viri fuerunt, quos ab elephantis obrutos Pyrrhi prælio accepimus? omnium vulnera in pectore, quidam hostibus suis immortui, omnium in manibus enses, & relictæ in vultibus minæ, & in ipsa morte ira vivebat. Vnde mihi istos, non homines, sed Martes, si fas dicere, & nec victos quidem, nec vincendos?

Transeo ad *Duces*: etsi quomodo non isti omnes Duces? Sed tamen Duces etiam aliqui eximii: ut parens ille Romulus; ut M. Furius Camillus; ut L. Papyrius Cursor, quem vel Alexandro parem (si venisset) Livius opponit; ut M. Claudius Marcellus, iguco impetu; ut Q. Fabius Maximus, salubri tarditate; ut P. Scipio Africanus prior, divina felicitate; & posterior, divina virtute; ut denique (nam omnes quis numeret?) caput & culmen C. Iulius Cæsar; fortuna, peritia, magnitudine, & celeritate animi super omnes, qui arma tractarunt, aut tractabunt. Sed concludimus, si post Cæsarem tamen unum addidero, alterius Cæsaris, ô fidum utilemque ministrum! Is M. Vipsanius Agrippa fuit, vir bello providus & fortis, & vel causa victoriarum Augusti, vel instrumentum.

DE VIRTVTE ROMANA CIVILI.

AD *Civilem* jam Virtutem venio, domi & in toga ſpectandam. Eam per omnes ordines diffuſam triplicem maxime reperio, *Pietatem, Probitatem, Conſtantiam.*

Pietas Romanorum.

Pietas eminet, vana illa quidem, dixerit aliquis, ſed tamen in aſſiduo Numinis cultu (pro ipſorum captu) reverenter occupata. Incredibile eſt, quam omnia publice & privatim religioſe cœpta, adminiſtrata, patrata: ut totam civitatem ſacris operatam & addictam poſſis arbitrari. Atque id ſecundum vetera inſtituta, nec novitati aut mutationi dabant hic locum. Miratur hoc Dionyſius, quod quamquam 600 nationes pene in urbem confluxerant, quibus ſingulis ſacra ſua rituſque patrii eſſent, tamen nulla peregrina religio publice ſuſcepta: aut, ſi qua oraculorum monitu introducta, ea ipſa Romano more culta, abdicatis fœdis vanitatibus, aut fabularum portentis. Quo valde faciebat, quod ſacris præeſſent, & ipſi non interpretarentur ſolum, ſed adminiſtrarent, viri in Republica primi, honoribus honeſti, qui & exemplo plebem eo trahebant, & prudentia ac maturitate, nova aut nocitura ſpernebant.

Probitas Romanorum.

A Pietate tamquam capite, alia virtutum membra, & imprimis illa *Probitas*, id eſt, animi morumque integritas quædam & candor. Sine fuco, ſine fallacia, diu mores illi fuerunt, & in proverbium abierat, *Homo Romani ingenii*, *Romana ſimplicitas*, & *Romana fides.* Et ſane diſſerere alibi de virtute crebrum,

brum, hic usurpare. Nec solum in pace, sed etiam in bello candoris fuit, & raro astu aut fraudibus victoria quæsita aut parta. Tangit graviter M. Aquilium Imperatorem Annæus Florus, quod is bello Asiatico veneno fontes miscuisset, ad deditionem quarumdam urbium. Iam & huic Probitati *Abstinentia*, sive etiam *Continentia*, adhærent: non fœde aut injuste appetere alienum, parce & modice suo uti. Et illius quidem (*Abstinentiæ*, dico) quam pulcrum, nec jactatum nimis, exemplum fuit ab universo populo editum Mariana & Cinnana proscriptione? Quippe cum ii hostium suorum penates, omnibus opibus aut elegantiis plenos, vulgi manibus diripiendos ultro objecissent; nemo inventus est, nemo, qui justam hanc prædam è civibus peteret, caperetve: sed tamquam à sacris ædibus omnes manus & cupidinem abstinuerunt. Et quid in toga miramur hæc exempla, cum in ipso bello, & inter hostes, prædæ abstinentia fuerit? quæ non nisi permissu capta, & sic quoque tota ad Duces relata.

Iam in *Continentia* quam laudabiles, si cibum, vestem, aut externa alia, spectes? Plinium & Plautum testes habemus, populum Romanum per aliquot sæcula non nisi farre & pulte vulgo usum. Quod si nuptiæ, festivitas, aut lætius convivium esset, pro magno pauci pisciculi, & porcinæ aliquot pondo in opsonium adjecta. Similis in vestibus frugalitas, & omnium, ditium pauperumque, è lana; atque ea nativi & albidi coloris, nisi quod ditiorum splendentes paulo magis & nitidæ à fullouia arte essent. Nam Sericum, Holosericum, & ipsa Lintea, sero innotuerunt, & timide etiam in usum paucorum venerunt.

Adderem *Modestiæ* laudem, & reverentem Senatus & Procerum suorum populum, nisi Tribuniciæ interdum procellæ turbassent: quam ego pestem unicam & labem reperio in re Romana.

Constantia Romanorum.

Tertia Virtus *Constantia* : ô vere admiranda in Romana gente! Nam in aliis pares alios habeant, in hac nec comparandos. Mucius ille olim oraculum protulit: *Et facere, & pati fortia, Romanum est.* quasi hæc in malis magnis patientia (quæ ipsa est Constantia) peculiaris eorum virtus esset. Et tu dispice: Umquamne unum aliquem hominem plus invicti & obnixi in omnes casus roboris ostendisse, quam populum hunc universum? Exemplis doceatur.

Pyrrhus ille in Italiam venerat, cum novi generis gentisque copiis, & in primis inaudito terrore elephantum: victor grandibus præliis erat, Italiam percurrerat, & à trigesimo pene lapide Romam prospexerat. Quid Romani? trepidant scilicet, & pacem petunt? Imo oblatam ultro respuunt, & legatos ejus cum animoso hoc responso dimittunt: *Pyrrhus Italia cum copiis excedito; ubi excesserit, de pace, si volet, agito. Ni excesserit, arma & viros, & aciem exspectato.* Qui animi isti aut verba sunt? non contra Pyrrhum, sed contra Fortunam, & pene dixerim, cœlum dimicantium. Etsi mos ille eorum semper in bellis, (notandus & admirandus) nihil largiri armato hosti: sed ubi ea posita, & obsequiosi aut flexibiles illi visi, tunc denique conditiones ferre & æquas, & sæpe nec exspectatas. Generosorum hoc est, ire in adversos, parcere aut absistere jam abjectis. Fructus autem Constantiæ in Pyrrhum fuit, sponte Italia illum fugere, ipsos ejus dominos & potentes fieri.

Vide & bellum Punicum primum: quot ibi clades, raræ & novæ? Rara in Africa ipsa, cum Atilius Regulus Consul, cum toto exercitu oppressus, & vivus venisset in hostium potestatem. Novæ aliquot in mari; cujus antea expertes & imperiti, classes plu-

plures vel naufragio vel pugna amiſerant. Polybius ſcribit, & ipſe miratur, 700 quinqueremes eo bello amiſſas fuiſſe. Satis autem jacturam eam æſtimas aut intelligis? in quaq; earum 300 remiges fermè erant, milites 190. Hos tu ſi una computas & colligis, videbis paulo minus 300000 hominum periiſſe. Et qui Romani tunc erant? nec tota etiam Itâlia plene adhuc potiti. O conſtantiam, ô robur, ô Fortunam! nam hæc ſe vertit, & puduit tam merentibus non ſe dare.

Iam ad mortem plaga, Punicum bellum tertium. Annibal, ſummus Ducum, in Italiam ipſam venit, ſylvam exſcindere parat, in qua ſtabulabantur Martiales iſti lupi; & pene fecit. Tribus præliis magnis victor, & ultimo illo Cannenſi, quid niſi totum virilem ſanguinem Romanum exhauſit? Heu cladem! 50000 ſelectorum militum una cum altero Conſulum, cum tot Tribunis & Centurionibus, tot Senatoribus & Equitibus Romanis jacent. Et tu Roma adhuc ſpiras? quibus freta? ſenibus, pueriſque & fœminis, quos ſolos pene reliquos habes? Spiro, inquit, imo alta & vetera ſpiro. De pace nulla mentio: veniat vel Romam Annibal, arx & Capitolium nos defendet, & è cinere iſto ſuſcitabuntur rerum domini Romani. O inſanas, dixerit aliquis, cogitationes! Sed res & exitus docuit, conſtantes & felices. *Magna populi Romani fortuna,* (ait Florus) *ſed ſemper in malis major reſurrexit:* & pueros, ſenes; vinctos, ſervos, armavit, & imbecillo aut fœdo exercitu victrices illas copias profligavit. Plura poſſim; nam in omni Romana hiſtoria propria hujus virtutis exempla ſunt: ſed quid majus iſtis poteſt?

Jam quid admirabilius, quam, cum Varro auctor & cauſa tantæ cladis (nec falſo) diceretur, Romam redeunti obviam itum ab omni ordine & populo, & gratias actas, quod de Republica non deſperaſſet? Si qua alia hæc plebs fuiſſet, itane gratias funeſto & furia-

furiali capiti? sputa, saxa, tela, nec unam mortem. Illi fecerunt: quia hoc quoque Constantiæ proprium, mederi malis potius, quam irasci.

Est & minutum aliud. Nam cum Urbem ipsam Annibal obsideret, & terreret, fundus, in quo castra ejus posita, publice sub hasta Romæ veniit; nec minoris, quam si liber, nec insessus ipse, aut Italia, ab hoste essent. Item alterum: eodem illo tempore, cum ad unam portam Annibal pugnaret & invaderet, altera militem & auxilia in Hispaniam emiserunt. Fiducia hæc humana non fuit; à Deo inspirante venit.

OBJECTIONES
Contra Probitatem Romanam.

De candore & fide Romanorum multa sunt dicta: sed proh sancta Fides! quæ legimus alibi & videmus contra tuum numen aut nomen admissa? Caucæi, populus Hispaniæ satis potens & notus fuit, qui, cum pares Romanorum armis & violentiæ non essent, legatos supplices in castra ad Lucullum Imperatorem miserunt, pacem & fœdus quacumque lege facturos. Ille obsides imperat, & argenti statim talenta 100 (id est, 60000 Philippæorum) equites auxiliares certo numero. Omnia fiunt sedulo & obnoxie. Imperat tum amplius, ut 2000 militum in urbem suam accipiant, præsidii causa. Id quoque factum. Sed illis occulto mandatum, ut muros portasque occuparent: atque ita Lucullus reliquum exercitum induxit, & tuba signum datum, ut sine discrimine, senes, pueri, viri, fœminæ, interficerentur. Ita oppidum direptum, deletum; ipsa 20000 hominum per summum scelus interempta. O candorem! ô simplicitatem!

Ecce aliam in eadem Hispania similem. Sulpicius Galba Lusitaniam hostiliter ingressus vastabat. Mirantibus illis, nec causæ aut culpæ satis consciis, lega-

legatos mittunt, fœdera priora renovant: illo recipiente, & ultro miserante, quod sic afflictarentur. *Sed*, inquit, *egestas vos impulit prædas agere, & belli speciem præbere: medebor. Tripartito vos dividam, & in agro ac solo pingui collocabo, ubi reliquum beati ac tuti agatis. Venite cum uxoribus, cum liberis, in talem vallem; talis illa pars, assignabo.* Venerunt miseri læti ac securi, & in triplici regione distincti; ad quorum primos cum accessisset, arma ponere quasi amicos sociosque jussit; & iis positis, milites immisit, & fidem ac Deos implorantes, ad unum omnes occidit. Idem alteris, tertiisque celeriter factum, & priusquam fama prioris facinoris ad eos venisset. Vide, si tale aliquid infidum & barbarum in ulla barbarie factum. Vis antiquiora? accipe. Ausonum gens in Italia fuit, uno tempore, nullo satis certo crimine, excisa. Livius ipse narrat, suspectos & delatos à paucis, quasi deficere ad Samnites vellent: præventos autem à Romanis, qui occulte submissis militibus, quibusdam & togatis, portas trium oppidorum occuparunt, & eadem hora, cædibus promiscue factis, urbes & gentem deleverunt.

Contra Abstinentiam Romanorum.

Iam quæ, aut ubi *Abstinentia*? Romæ & inter cives fortasse? credo, & ex veteri dicto, *Corvus corvo oculum non eruit.* Sed an eadem in provinciis, & ubi occasio, aut facultas peccandi? O Dii Deæque, (si fas sic exclamare) quæ illic occulta aut aperta furta, libidines, nundinationes, raptus? Poëtæ Harpyias aliquas finxerunt, quæ contactu & unguibus omnia diriperent, aut fœdarent: in re isti Romanorum Præsides fuerunt. Optimus & bellissimus quisq, ita se gerebat, ut bella omnia domum auferret. Demades olim dictitare solitus, cum ad tribunal aut magistratum iret, ad auream messem se ire: mihi crede,

isti ibant,& Colchos quisque Iason sibi spondebat. Legisti tu Ciceronis illa de uno Verre? Pleraque talia in aliis,& miseri provinciales non nisi præda & spolium Præsidibus suis erant. Quod si in pace talia,per bellum & arma quid suspicamur fuisse? Dabo exempla.

L. Sylla in Asia,cum communiter 20000 Talentum exegisset,privatim edixit,ut hospes militi,apud se divertenti,16 drachmas in diem daret; cœnam insuper ipsi,& sodalibus quot vocasset; Centurio autem acciperet in diem 500 drachmas, id est, 50 Philippæos,vestem præterea duplicem, domesticam & forensem. Hæc Sylla,inquies, homo nequam,& natus ad disciplinam militarem dissolvendam. Bene est; accipio excusationem. Quid ergò L.Paulus,qui Macedoniam vicit,inter optimos civium? Destinatum ei,Epirum totam diripere,& in prædam militibus dare,quia cum Perseo Rege sensissent. Quid facit? Centuriones submittit,per speciem deliberandi, decem primos evocat,ut consilio & ducibus spoliet: ô candidum factum! Milites deinde immittit; diripit,cædit: ô clemens abstinensque factum! Sed pulcherrima clausula, tot millia capitum abducta: nec finis, in miseros muros & tecta sævitum,& dirui ea jussa.

In vicina Græcia quid Hortensius Prætor patravit? Legati Abderitæ in ipsa Roma audiantur: Flentes ante Curiam, querentesque, oppidum suum ab Hortensio expugnatum direptumque esse. Causam excidii fuisse, quod cum 100000 denarium (id est, 10000 Philipp.) & tritici 50000 modium imperaret,spatium petierant,ut de ea re ad Hostilium Consulem, & Romam legatos mitterent. Vix dum ad Consulem se pervenisse,& audisse oppidum expugnatum,principes securi percussos,sub corona cæteros veniisse. In ipsa Italia,Locrorum oppido, Q.Pleminius, legatus Scipionis Africani,cum milite præ-

fuit. Sed quomodo? In corpora, in liberos, in conjuges, infandæ contumeliæ editæ.

· Et quid ego Consules, Prætores, Legatos, nomino aut conquiro? Ecce pusillus unus Præfectus Equitum, titulo tenus, Scaptius, cum pecuniam deberi sibi à Salaminiis diceret, illi ad Senatum appellarent, ejusque consultum; homo probus & justus, 50 Equites ab Appio Consule impetrat, inclusum in Curia Senatum habet in multos dies, adeo ut interierint nonnulli fame. Quid plura dabo? Claudat mihi Polybius testium agmen: qui scribit, Scipionem, capta Carthagine nova, omnes obvios occidi jussisse, nec ut ulli parcerent. Tum addit, solennem hunc morem Romanis fuisse: *Videntur enim*, inquit, *terroris gratia hoc illi facere. Itaque frequenter videre est, quando Romani civitates capiunt, non homines modo occidi, sed etiam canes dissecari, & aliarum animantium membra truncari.*

Contra Continentiam Romanam.

Continentiam, & frugalitatem veterum illorum Romanorum, sed plane veterum, si laudas, ego succino, & Fabricios, Curios, Quinctios, tecum miror. Sin longius trahis; ut non ego, lectio & observatio tacite refellent. Quid? leges illæ sumptuariæ ab antiquo latæ, & sub bellum Punicum secundum, non ostendunt morbos in ea parte fuisse, cum ad publica hæc remedia decurrendum? ipsæ cœnæ & lautitiæ quæ narrantur, non id clamant? Reminiscere Pontificiæ illius cœnæ apud Macrobium, ubi incognita & nobis quærenda ciborum genera. Reminiscere & Sallustii verborum de Metello, Proconsule in Hispania: considera cœnaculi apparatum, cœnantis habitum aut honores, cœnæ ipsius exotica fercula; quis ganeonum & lurconum possit vel ausit imitari? Quis nostrum hodie aves aut feras trans mare, cœnæ causa, conquirit? Atqui olim non Metellus solum ali-

quis,

quis,sed jam vulgus lautiorum. Seneca,acer ille talium quæsitor & censor ; *Non est necesse* (inquit,ad sæculi sui mores) *omne perscrutari profundum ac strage animantium ventrem onerare , nec conchylia ultimi maris ex ignoto litore eruere. Dii Deæque istos perdant, quorum luxuria tam invidiosi imperii fines transcendit. Vltra Phasim capi volunt,quod ambitiosam popinam instruat; nec piget à Parthis,à quibus pœnas nondum repetiimus,aves petere.* Quid Latinus Pacatus in Panegyrico? Laudat Theodosium Principem,quod nihil tunc opus esset ad penum regiam flagitare remotorum litorum piscem,peregrini aëris volucrem,alieni temporis florem. Et tum addit imaginem prioris sæculi: *Nam delicati illi ac fluentes , & quales sæpe tulit Respublica, parum se lautos putabant , nisi luxuria vertisset annum,nisi hibernæ poculis rosæ innatassent , nisi æstiva in gemmis capacibus glacie Falerna fregissent. Horum gulæ angustus erat Orbis noster : namque appositas dapes non sapore, sed sumptu æstimantes,illis demum cibis acquiescebant,quos extremus oriens,aut positus extra Romanum Colchus imperium,aut famosa naufragiis maria misissent.* Ecce vitia & prodigiosum luxum, omnia fastidientem,nisi remota & sumptuosa.

Sed inferioris tantum illa ævi ? imo vero à bello Punico secundo,aut circa: cum ecce Cato Censorius publice questus , *Non posse salvam esse urbem,in qua piscis pluris , quam bos, veniret.* At ego dico, pluris quam decem boves,veniisse unum piscem: piscem ? pisculum,addo. Mulli in quo tunc pretio ? Putantur fuisse,quos *Barbos* hodie,aut *Regulos marinos* vocamus. Sed quicquid fuit,pisciculus, & vix 5 aut 6 librarum. O non delicias,sed insanias ! unum ex iis 5,6,8,10, millibus HS reperio emptum. Tiberius Cæsar mullum sibi missum 4 pondo & selibrarum venire jussit,quem P.Octavius 5000 HS,id est, 125 Phillippæis emit. Asinius Celer è Consularibus , hoc pisce prodigus , unum mercatus est 8000, hoc

est,

est, 200 Philipp. Tiberius graviter questus est, tres mullos 30000 nummum veniisse. Si numeri recti, certum est, excessisse, & singulos 250 Philippicis stetisse.

De Apicio res nota est, hominem perditæ gulæ fuisse; de quo, ut alia sileantur, mors sola judicabit, quam Senecæ verbis dicam. *Cum HS millies* (duo milliones & semis) *in culinam congessisset, ære alieno oppressus, rationes suas tunc primum coactus inspexit. Superfuturum sibi HS centies computavit, & velut in ultima fame victurus, veneno vitam finivit:* Quam luxuriam, & quam effusam vitam privati hominis hanc fuisse putamus, cui centies HS (id est, 250000 Philippæorum) paupertas & desperatio fuit?

Sed hunc omitto, & duos eodem nomine alios, qui in exemplar & nomen transierunt hujus vitii. Claudium Æsopum addamus, Histrionem. De eo Plinius: *Maxime insignis est in hac memoria Clodii Æsopi tragici Histrionis patina, 600 HS taxata,* (15000 Philippæorum) *in qua posuit aves, cantu aliquo aut sermone humano vocales, millibus sex singulas coemptas, nulla alia inductus voluptate, nisi ut in his imitationem hominis manderet.* Atque iste etiam fuit (alii ad ejus filium referunt) qui margaritas sorbere solitus aceto solutas.

Sed quod ad illos gulones, de M. Antonii & Cleopatræ sponsione non meministi, cum hæc se centies HS una cœna diceret absumpturam? Ille negare, & rem ἀδύνατον censere: ad summum, judex & sculna captus Munatius Plancus. Res non differtur, sequenti die illa cœnam apparat pollucibilem, siquis umquam, & denique ut Cleopatra, ut Ægypti Regina. Nihil mirari Antonius, & calculos ad extremum poscere: cum illa arridens, *Vnum*, inquit, *ferculum rem confecerit.* Et simul ex composito, illata phiala acris aceti plena, unionem, quem aure dextra gesta-

gestabat, singulare naturæ opus, detractum in phialam demisit, eumque, ut natura est, statim liquefactum absorbuit: parata & in alterum, quem sinistra gerebat, manum injicere, ni provide & propere Munatius, victum Antonium, clare pronunciasset. Quidni victum? cum sola ea gemma vel centies HS esset? sive, ut nostra æstimatio, 250000 Philippæorum.

Caligula, quem à Natura editum, ut ostenderet, quid summa vitia in summa fortuna possent, Seneca judicavit, centies HS cœnavit uno die, & in hoc omnium adjutus ingenio, vix reperit, quo mediocrium provinciarum tributum una cœna fieret. Commentus est portentosissima genera ciborum, unguentis calidis frigidisque lavabatur, pretiosissimas margaritas aceto liquefactas sorbebat, convivis ex auro panes & opsonia apponebat.

Quid jam Vitellius, ille helluonum omnium altissimus gurges? de quo Plinius: *Vitellius in principatu suo decies HS* (25000 Philipp.) *condidit patinam, cui faciendæ fornax in campis exædificata erat.* Scripsit autem Suetonius, *In hac scarorum jocinera, phasianorum & pavonum cerebella, linguas phœnicopterum, murænarum lactes, à Carpathio usque, fretoque Hispaniæ, per navarchos ac triremes petitarum eum commiscuisse.* Idem non solum ipse prodigus, sed alios impellens, indicebat eadem die jentacula, prandia, cœnas, comessationes, ipse omnibus sufficiens, vomitandi consuetudine. Nec cuiquam minus singuli apparatus 400000 nummum constiterunt. Heu illusum vel abusum in alienis opibus! nam ea sunt 10000 Philippicorum, sive ipse census equester.

Iam de Heliogabalo quid dicam? de quo Lampridius: *Numquam minus* 100 *HS cœnavit, hoc est, argenti libris* 250. (2500. Philipp.) *Aliquando autem* 3000 *HS cœnavit, omnibus supputatis quæ impendit.* (id est, 75000. Philipp.) *Cœnas vero Vitellii & Apicii vicit.* Si ergo centum HS quotidie, essent 75000 Philippæor.

lippæor. in menſem. Quid jam convivia, quæ ejuſdem totius ſummæ in unum diem interpoſuit?

Sed jam monſtra omittimus; aliquid ad communem morem quærimus, à quo non nimis Philippus, Hortenſius, Lucullus, & hi tales, lumina Reipublicæ, abiverunt. Piſcinæ & vivaria iſtorum nota ſunt, & cœnæ; ex una Luculliana 50000 drachmarum, quæ ſunt 5000. Philippæorum. Quid plura adferam? unum hoc Senecæ: *Quid eſt ſumptuoſa cœna flagitioſius, & equeſtrem cenſum abſumente? & tricies tamen HS adjiciales cœnæ frugaliſſimis viris conſtiterunt.*

De luxu in veſtitu aliquid addendum. Sumam à Cenſore noſtro Seneca: *Quidquid eſt boni moris, exſtinguimus levitate & politura corporum. Muliebres munditias anteceſſimus: colores meretricios, matronis quidem non inducendos, viri ſumimus. Tenero & molli ingreſſu ſuſpendimus gradum; non ambulamus, ſed incedimus. Exornamus annulis digitos, in omni articulo gemma diſponitur.* Iſta de viris: quid de juvenibus? Pater illius Senecæ: *Torpent ecce ingenia deſidioſæ juventutis, nec in ullius rei honeſtæ labore vigilatur. Cantandi ſaltandique obſcœna ſtudia effœminatos tenent: & capillum frangere, & ad muliebres blanditias vocem extenuare, mollitie corporis certare cum fœminis, & immundiſſimis ſe excolere mundiciis, noſtrorum adoleſcentium ſpecimen eſt.* Fortaſſe de fœminis addam, quas ſcimus cum venia peccare, ubi viri gradum ſtruunt? Iterum Seneca: *Video uniones non ſingulos ſingulis auribus comparatos: junguntur inter ſe, & inſuper alii bini ſuperponuntur. Non ſatis muliebris inſania viros ſubjecerat, niſi bina ac terna patrimonia auribus ſingulis pependiſſent.* Ille de auribus queritur, alius de toto corpore. Pedibus etiam aurum & gemmæ adhibitæ. Ac Plinius ſcribit: *Non tantum crepidarum obſtragulis, ſed & totis ſocculis addi. Neque enim* (inquit) *geſtare jam margaritas, niſi calcent, ac per uniones etiam ambulent, ſatis eſt.* Addit

dit pro faſtigio inſaniæ, *Viſam à ſe Lolliam Paulinam, ne ſerio quidem ac ſolenni cæremoniarum aliquo apparatu, ſed mediocrium etiam ſponſalium cœna, ſmaragdis margaritiſque opertam, alterno textu fulgentibus, toto capite, crinibus, ſpiris, auribus, collo, manibus, digitiſque: quæ ſummam quadringenties HS colligebant*, (decies centena millia Philippicum) *ipſa confeſtim parata, mancupationum tabulis probare.*

Excuſatio Objectorum.

Non eſt magnum opus hoc, quod hic acervatum; unius alteriuſque manus impulſu diruetur, nec machina aut ariete alio adhibito cadent infirmi iſti muri. Triplex accuſatio ſtructa, in *Probitatem*, in *Abſtinentiam*, in *Continentiam.* Et videamus.

Fraudulenti quidam & perfidi fuere, rapaces quidam & crudeles, luxurioſi in cibis aliqui aut veſte, ſed quidam, ſed aliqui: & hæc prima reſponſio ſit, & ſcutum pro me firmum. Quid pungis aut invadis gentem totam ob pauculos tot ſæculis nominatos? Fuiſſe non miror: nec id prodigium aut monſtrum; imo eſſet, ſi non fuiſſent. An tu in hac fæce noſtra hominum puram meramque virtutem aliquam vis? Soles nobis imperiorum lucere ſine nube, aut tonitru, aut procella? nec fuere iſta, nec erunt: & Deus in ſuperis illis locis, & liquido æthere, ſerenum hoc habet & ſervat, cætera omnia inferiora miſcentur & turbant. Galbam aliquem aut Lucullum in Hiſpania nominas? Hortenſium aut Pleminium alibi: quid iſta ſunt in tot millenis Præſidibus, qui boni & innoxii fuerunt? Ut ſi guttas aliquot aceti in magnum vas aquæ mulſæ jaciam, non ipſam corrumpam, ſed gratiam fortaſſe magis ab acore aliquo addam: ſic in magnis iſtis imperiis magis ſentitur bonorum bonitas, ſi pauci interveniant acidi aut amari.

Et tamen (quæ altera reſponſio) adverſa ſæpe fuere,

atque etiam animadversa. Hoc excuset Senatum & imperii præsides,quod legibus pœnas dederunt,quicumque convicti sunt leges alibi violasse. Nonne id in Galba,Hortensio, Pleminio,Verre, & talibus? Nec Romanis igitur universis fraudi aut culpæ sit, peccasse aliquos,sed impune & libere peccasse. Paulum Æmilium attulisti, magnum virum,fateor, & uno illo vel colore culpæ, non enim culpa, indignum. Cur tamen cum invidiose rem totam narras, hoc callide siles,Senatum jussisse? Ex præscripto id fecit: qualecumque est,non jam ipse, sed Senatus potius accusetur. Cur tamen vel iste? Audi,& disce. Epirotæ illi omnes firmiter pro Persa steterant,Romanos oppugnaverant: quæ injuria est,si hostes hostium pœnas luant? At nimias,inquies. Nollem factum; sed ad coërcendas rebelliones aut defectiones talia quædam à modestissimis Regibus aut Rebuspublicis facta,possim docere.

Addis solennem sævitiam Romanorum,ut putas, in expugnatione oppidorum; homines occidi, canes dissecari,animantes truncari. Miseranda sunt, non nego: nec tamen,ut censes,referenda inter admiranda. Quid dissimulas? non heri & hodie hæc fiunt in puberes & viros omnes, ubi vis ultima exspectata? Et causa aliqua huic rei est,Terror: & non facile alioqui,manum & finem bellis imponere, nisi hæc interdum,frangendæ pertinaciæ,usurpentur. At canes etiam dissecti. O ridiculum, si in canes non licet,quod in homines! Hæc dici & excusari possunt, & vere possunt: non infiteor tamen,subSylla aliquo, Mario,aut Cæsare,& præsertim per civilia bella,jus omne & fas neglectum aut calcatum; sed mox attollendum ab Augusto,aut siquem bonum Principem Deus dedit. Illo medico opus fuisse fateor,Republica jam tam laxa & opulenta: & inter pares severitas aut terror esse non poterat, ad satis reprimendum.

Venio

Venio ad Continentiam asserendam. Argumenta in eam præcipua duo erant, Leges sumptuariæ ab antiquo latæ,& exempla aliquot luxus.

Quod ad leges,aio & affirmo, non firmius pro frugalitate argumentum esse: Nam quod eæ coercent aut emendant,quale est?ex emendatione apparet,quam videamus. Fannia ecce lex, sub bellum Punicum tertium lata fuit in hanc sententiam: *Permitti diebus festis centenos æris; cæteris,denos.* Centeni illi æris 10 drachmas nobis reddunt,deni unam. O nuptias,repotia, natales, apparatu celebri,quibus Philippæus unus sufficeret in potum,in cibum! Quis de via aut ponte mendicus pene non plus hodie absumpserit? Atqui Respublica tunc satis opulenta & florens erat,& maxime sub Sylla: tunc & Græcanicæ,& Asiaticæ deliciæ cognitæ. Videamus igitur,& laxe lauteque jam epulemur. Nam ecce tulit Sylla, ut feriis solennibus 30 sestertios liceret insumere; cæteris diebus ternos; 30 sestertii sunt nostro calculo 7 drachmæ & semis, id est, nondum Philippicus: terni autem nec drachma. Lex Licinia præivit, in qua non nisi 30 asses (tres denarii) permissi diebus festis.Laxavit igitur & auxit Sylla.Sed quid hic sistimus?Augustus ille,qui Romam opibus&gaza Ægyptia replevit,&sub quo illa in ipso flore,Cibariam legem hanc tulit: *qua profestis diebus*, 200 *sestertii*; *Kalendis, Idibus, & aliis quibusdam festivis*, 300; *nuptiis autem & repotiis*, 1000 *finiuntur*. Sunt 5 Philippæi, profestis; festis, 7 cum dimidio; nuptiis, 25.

Atqui Apicios,Lucullos, Caligulas, Vitellios,adduxisti. Quid ad me? cum Rempublicam laudavi, plurimos in ea laudavi, nec aspicere debui,si quæ in tanto ac tam uberi agro malæ alibi &nocentes herbæ. Non obstant,quo minus hæc seges bona & laudabilis sit: nec tales certe mihi dabis ante labentem Rempublicam, id est,Syllanum ævum.

Notandum quoque est,apud Romanos interdum tantam

tantam rerum vilitatem fuiſſe, ut bos aliquis non niſi quaternis aut quinis drachmis conſtiterit. Plinius ita ſcribit: *M. Varro auctor eſt, cum L. Metellus in triumpho plurimos duxit elephantes, aſſibus ſingulis farris modios fuiſſe, item vini congios, ficique ſiccæ pondo* 30, *olei pondo* 10, *carnis pondo* 12. Si igitur carnis pondo 12 ſingulis aſſibus venit, fac bovem pependiſſe 400, aut 500, libras, quid erunt niſi quaternæ aut circiter drachmæ? Sed illa nimis vetera ſunt, inquies. Nec id quidem, ſed bello Punico primo, A. V. 502, evenerunt, haud longe à Catonis ævo. Bello Mithridatico, Lucullus prædas è Ponto agit, ſic abundantes, ut mancipium 4 drachmis venale eſſet; bos, una; capræ, oves, veſtes, alia, pari vilitate; ecce, bovem reduxi ad drachmam. Catonis ævo in Gallia Ciſalpina medimnus Siculus (ſex modios continet) non niſi duabus drachmæ partibus veniit, nempe 4 obolis: metreta vini (12 congii ſunt, ſi Atticam intelligis, & ſunt libræ menſurales 120) tertia parte drachmæ. Viator in iis locis nihil cum diverſitore aut hoſpite paciſcebatur, ſed bene & laute habitus, abiens ſolvebat dimidiatum aſſem. O ſi nobis peregrinari ita fas! tota juventus dilabatur, & abeat in beatas illas oras. Non tamen, ut ſerio loquamur, tam grandis vilitas hæc ſemper fuit.

Veſtibus & viros fœminaſque laſciviiſſe, non nimis nego, neque excuſo: conceſſu omnium peccet in nugis ille ſexus, ad ſeria non aptus. Sed viri, parum aut nihil in veteri Republica: ſub Principibus cœpere, nec Principibus ipſis invitis. Frangi aut mitigari altos & generoſos animos, veſtium, convivorum, ludorum deliciis aut remiſſionibus, haud abs re eorum eſt; nec Auguſtus & ſagaciores illi ignorarunt. Itaque Tacitus ſcripſit: *Luxus menſæ à fine Actiaci belli, uſque ad arma, queis Servius Galba rem Romanam adeptus eſt, per annos centum, profuſis ſumptibus exercitos fuiſſe*. Sed antea negamus.

De

De Doctrina Romanorum.

Abſolvimus de *Virtute*, niſi placet ornamentum vel adjumentum ejus adtexere, *Doctrinam*. Nam & ea Romæ viguit, atque adeo ab ipſa condita Urbe, vel potius ante eam. Atque adeo erat transfuſa ipſa Græcia in magnam Italiæ partem, cui & nomen reliquit. Exoleviſſe tamen hæc paulatim fateri debemus, & uſque ad bellum Punicum ſecundum ratas Romæ vel elegantias, vel literas fuiſſe; Mars & horrida virtus omnia obtinebant. Poſtea capta ipſa Græcia victores iterum cepit, & feliciter artes ſuas intulit & diffudit. Magno gradu tunc itum ad variam doctrinam, ſed primo ad eloquentiam maxime, ut quæ conjuncta cum rebus gerendis, & aptiſſima gubernantibus eſſet. Mox & Hiſtoria ſucceſſit, & Philoſophia, & quidquid ad animos moreſque colendos, aut honeſte oblectandos, facere videretur. O hanc quoque curam laudabilem! & maxime, quia cum modo & temperie fuit, quod nec omnes paſſim ſe darent, nec nimis etiam ſe darent literis. Non omnes, ſed primores fere, & ii qui vel erant in Republica, vel ad eam ſe præparabant. E triplici illo ordine, Plebs ad militiam adſpirabat, neque erat harum rerum. Senatus & Equites, præter illam, animi cultum aſſumebant, & mente, non manu ſolum, conſpici volebant. Modum quoque plerique ſervabant; nec ut mancipia quædam literarum eſſent; ſed ut, quatenus opus, haurirent, & ad rem atque uſum transferrent. Talis Scipio ille poſterior, talis Cornelius Sylla, Pompeius, Lucullus, Cæſar, alii, uno verbo, quicumque in Republica eminentes poſtea fuerunt.

Itaque ſtudium hoc doctrinæ publice viguit, & doctores paulatim, in privatis primo Principum ædibus, mox & in publico, ac ſtipendiis publicis, auditi, conducti, & præmiis varie affecti. Quis neſcit, Cæſarem omnes liberalium artium doctores, qui Romæ

Romæ essent, civitate donasse? qui summus extero honos, & nulla pecunia æstimandus; etsi nec hæc defuit, primo quasi è privatis loculis data, mox è fisco annuatim appensa. Primus id Vespasianus firmiter instituit: qui Latinis Græcisque Rhetoribus annua centena constituit. Ea reddunt 2500 Philippæos: ubi hodie vel eximiis doctoribus largiendos? Atqui & Medicis quingena HS mercedem annuam fuisse, Plinius docuit: quæ sunt 12500 Philippæi. Cur ergo non admittam vel 600 excellenti alicui honorarium fuisse? Imo fuerunt Eumeno Rhetori, & doctori in scholis Augustoduni, quem Constantius Princeps sub Augustis Diocletiano ac Maximiano salarium in 600000 nummum accipere jussit. Scilicet alienum nimis à magnitudine Romana est, 15000 Philippæorum singulari doctori, & qui Magister Palatii fuisset, dari? nihil est: & credent mecum, qui veteres opes & animos satis sciunt.

De Diuturnitate Imperii Romani.

Vidimus, quam magnum Imperium Romanum à *Finibus, Copiis, Opibus, Operibus, Virtutibus, Virisque* fuerit: & potuissemus addere à *Tempore*, ac diuturno statu. Nam quod alibi imperium, modice magnum, tam diu perseveravit? Atque istud maximum tot sæcula stetit, & reliquiæ ejus cum nomine, etiamnunc in Germania & Austriaca domo feliciter ecce vivunt. Itaque Plutarchi verba liceat usurpare: *Cum Fortuna alata sit ac vaga, & modo Assyrios, Medos, Persas, Macedonas, Carthaginenses, lustraverit, eosdemque reliquerit: videtur ad Tiberim alas posuisse, volubilem globum reliquisse, & Vrbem quasi perpetim inhabitatura intrasse.* Quid Homeri jam olim vaticinium? quam mirabile est?

Nunc autem Trojana Æneæ sceptra tenebit,
Et nati natorum, & qui nascentur ab illis.

Ille vero tenuit, & nati ejus; inter quos Romulus

primus Regum, ex eo ſanguine; & ô occultam decreti vim! primus Imperatorum Cæſar. Etſi autem mutatio aliqua ſtatus intervenit, tamen imperium manſit; primo ſub Regibus, tum Conſulibus, tum Principibus: & ſub iſtis ſciſſum divulſumque, & caput alterum in Thraciam aut Græciam tranſlatum.

DE CRVCE.

LIBER PRIMUS.

MAteries & Ordo Operis hujus iſte: QVID CRVX, & CUJUSMODI fuerit: UBI, QVARE, QVOMODO, & QVATENUS, uſurpata. De his omnibus accurate & diſtincte dicetur.

De Nomine Crucis.

CRux ſignificatione duplici, *laxa* & *adſtricta*. Illa eſt, cum pro omni angore, tormento, atque etiam interitu, ſumitur: ut à Comicis paſſim, qui jubent, *Abire in malam crucem*; ut Gracchus, qui dixit, *Mala cruce perire*. Sed & Terentius à cruciando, Meretrices dixit *Cruces*. Adſtricta ſignificatio eſt, & vulgo receptiſſima, cum peculiariter cruciatum & interitum notamus in ligno. Dixerunt & alio nomine *Gabalum*, voce Hebræa: nam illis *Gab*, excelſum; *Gabal*, terminus aut rectus ſtipes in agris. Quid niſi tale crux, quæ erecta & in excelſo? Et Germani patibulum *Galgen* vocant. Dixerunt aliter, *Infelicem arborum, lignum, ſtipitem*. Dixit & *Infamem ſtipitem* Poëta incertus. Natæ appellationes à judicio & ſenſu vulgi, quibus hoc ſupplicium in horrore pariter & vilitate. Et quamvis Crux proprie in ligno, tamen ſimilitudine etiam ita dicta ſuſpenſio aut fixio in alia paratura, puta in monte aut petra.

Nomi-

Nomina vero supplicii, quod per eam, sunt ista. *Cruci suffigere, in cruce suffigere, Cruci affigere, Cruci figere*, crebra sunt. Illud minus. *Figere*, ἁπλῶς, & sine additione; quod alii, *Configere*. Suo etiam & proprio verbo appellarunt, *Cruciare. Crucificare.* A *Crucio*, sive *Cruce* ipsa, *Cruciarius* dictus is, qui in cruce, vel qui ea dignus. Quo modo & *Verberonem, Flagrionem, Mastigiam*, dicimus, verbere, flagro, mastige, dignum. Qua mente & *Vinum crucium*, insuave, acerbum, Festus observat.

Græcis duo fere Crucis nomina, σταυρὸς & σκόλοψ. Illud frequentius, quod tamen proprie non nisi stipitem signat singularem & erectum. Latinè dixeris *Palum*, sive *Vallum*. Vox facta παρὰ τὴν εἰς ἀέρα στάσιν, ἢ παρὰ τὸ εἰς εὖρος ἵστασθαι, hoc est, *quod ad aërem stent, vel quod in latum.* Lucianus derivat à *Tau* litera, quæ figura crucem refert. Jam Σκόλοψ proprie vallum sudemque significat acutam. Appellant etiam ἴκριον crucem. Duo autem sunt verba, quibus ipsam crucifixionem signabant, ἀνασταυροῦν, & ἀνασκολοπίζειν. Ita enim plerumque composite, ad elationem scilicet fixionemque in alto notandam; etsi alias etiam simpliciter σταυροῦν & σκολοπίζειν. Sunt & alia duo verba, quibus vulgo valde usi, προσηλοῦν, & κρεμᾶν, sive ἀνακρεμᾶν, quorum illud clavationem ipsam in ligno proprie notat, hoc suspensionem. Tale apud Latinos ipsum *Suspendere*, quod ad crucem referendum.

Divisio Crucium.

Rem ipsam ordiamur; cui illustrandæ duplex genus statuo, *Simplex* & *Compactum*. Illud voco, cum in uno simplicique ligno fit affixio, aut infixio. Quæ crux, meo judicio, prima fuit, & in aliam speciem à rudi hac ventum. Sed ea quoque duplex: altera ad *Affixionem*, altera ad *Infixionem*. Nam alias ad arborem sive stipitem alligabant figebantque ho-

minem. Nec ambigimus, arbores plerumque huic rei servisse, præsertim in grandi numero cruciandorum; sive recisas leviter, & ad crucem aptatas, sive etiam comantes. Sed & in stipite simplici idem fuit. Atque hæc fuit in simplici Cruce affixio.

Est & in eadem *Infixio*, cum nudum hominem erecto acutoque stipiti infigebant, ea forma & facie, quam docent Scriptores. Seneca: *Cogita carcerem & cruces, & adactum per medium hominem, qui per os emergat, stipitem.* Viden' clare, medium hominem scissum & transfossum? Vulgo dicitur *Impalatio.* Et hoc proprie est Σκόλοψις, & σκολοπίζειν ubi legitur, plerumque referendum ad hanc formam. In hac cruce, quam *acutam* vocat Seneca, habitus erat hominis ab infero in superum sic transfixi, quasi sederet. Hoc ipsum genus ἀνασκινδυλεύεσθαι dictum Græcis, quasi diffindere & dissecare. Item ἀνασκολοπισθῆναι.

At *Compacta* crux est, quæ manu facta, idque è duplici ligno. Hæc est plena & vera crux, in qua brachia etiam explicantur, atque ideo *Patibulum* non semel dicta. Hujus species triplex: Est *Decussata*, est *Commissa*, est *Immissa.*

Decussata est, in qua duo ligna directa & æquabilia inter se obliquantur. *Decussare* hoc enim Romani dixerunt. Hieronymus: *Decussare, est per medium secare; veluti si duæ regulæ concurrant ad speciem literæ X, quæ figura est crucis.* Hæc illa est, quam *Andreanam* hodie dicimus, valida & satis veteri fama, divum istum in ea cruciatum.

Jam *Commissam* crucem appello, cum ligno erecto brevius alterum, superne, & in ipso capite committitur, sic ut nihil exstet. Ea forma examussim est in T litera, quam uno ore omnes cum cruce componunt. Astruunt etiam picturæ, & nostra lingua. In illis quidem, passim hodie videas D. Antonii, vetustissimi monachi, penulæ & manui assui aut imponi hanc

hanc crucem. An quia Ægyptius ille vir, quibus jam olim notum, & inter ſacra hoc ſignum? Certe in obeliſcis, qui inde Romam vecti, ſculptum ſic videtur, cum annulo tamen vel anſula ſuperne. Certe in penula aút veſte monachorum crux, imo cruces. Quod autem manu tulerint, hodieque in Æthiopibus ſive Abyſſinis ille mos, uti vulgus reliquum cruces è collo pendulas geſtet, monachi hoc amplius etiam manu, auctor eſt Damianus à Goës. Ægyptiis autem litera T olim inter notas hieroglyphicas, & ſignificabat *Vitam venturam*. Atqui & à lingua noſtra argumentum petii: nos enim Germani hodie bacillos in hanc formam, quos ægrorum brachiis ſuſtentaculum ſubjicimus, vocamus ipſa Latina voce *Crucken*.

Denique *Immiſſa* crux eſt, cum ligno erecto tranſverſum alterum injungitur atque immittitur, ſed ſic, ut ipſum ſecet. Ita eminentia hic ſemper aliqua & capitellum, aliter quam in Commiſſa. Etiam anguli hic ſive fines quaterni, illic terni. Ingerunt eam oculis picturæ pariter & ſcripturæ priſcæ.

Habes omnes crucium ſpecies. In qua earum ille mortuus, qui morte ſua nobis vita? In illa poſtrema, quæ quatuor finibus univerſum Orbem complexa eſt, non ſine myſterio, quod toti Orbi mortuus, Salvator noſter pependit. Nec ambigi profecto poteſt, in tam veteri Chriſtianorum ſenſu.

Crux Vbi uſitata.

Cruces ſatis vidimus: *Vbi* gentium eæ in uſu fuerint, addemus; etſi uno verbo pene dixerim, ubique gentium receptas. Oriens quidem plerusque uſurpavit, idque jam olim. De Syris, in Eſthere ſcriptum. De Judæis, in ſacris libris ſæpius. Ægyptios etiam uſos reperio; & Perſas crebro: ſed Afros vel omnium creberrime: qui non in viles modo, ſed illuſtriſſimas Perſonas adhibebant. Atque à Senatu

Carthaginensium etiam in Duces,bella pravo consilio gerentes. Video & Græcos usitasse. Iam Romanis vetus veterrimumque supplicium patibulorum. Si Livio fides,statim sub primis Regibus usurparunt; & exemplum in Horatio, cui id sub Tullo parabatur. Etsi Cicero dissentire videtur,& horridum illud carmen ad Tarquinium Superbum auctorem referre. Utrum horum est,video etiam libera Republica statim in usu cruces: An Germani usi,dubium.

Causæ variæ hujus Supplicii.

Plurifariam igitur receptæ cruces,sed vix tamen, nisi in homines viliores, Romano quidem ritu. Atque apud eos servorum fere hoc supplicium, aut plebeiorum,qui juxta servos. Et adeo peculiare hoc servis, ut nomine *Servilis supplicii,* crux veniat capienda.

Servile igitur hoc supplicium, sed non ob levem aut quotidianam noxam; sed graves erant,& in extremo supplicio extrema causa: ut Delatura domini; & in genere, omnis machina contra dominicam salutem. Item Fuga,sed diuturna,aut repetita. Hæc & plura in servis,quos mitiores durioresve domini, gravius,mitius,pro arbitrio sunt puniti.

Quid autem in liberis? Rara crux, ut prædixi. Quin removere prorsus ab hoc genere Lactantius videtur. Sed frænanda ea assertio est; & cive quidem indigna crux, nec credo usurpatam in eos,nisi præter leges,& per sævitiam: viliores liberi,& provinciales,non ab ea profecto immunes. Atque hæc crimina in iis cruciaria. Primum, Latrocinium. Deinde,Sicariatus. Tertio, crimen Falsi. Anne & Furtum? ita,sed non Romæ. Et mirum ni è Gallis Germanisque isti Reges, quorum moribus etiam nunc fures ad furcam. Alia etiam crimina in hanc pœnam,ne ambigas.

Cum hæc vidimus,pie,non curiose, quæro, in Servato-

vatore nostro quis prætextus (nam causa numquam fuit) ad crucem? Blasphemiam aliquis dixerit, ex vocibus & judiciis Judæorum. Atque ipsi sane ita apud Pontificem accusant, & huic noxæ testes quæruntur, & ipse denique Pontifex ejus damnat. Attamen si legem spectes, hi tales lapidibus, non cruce, puniti. An non verius ac simplicius, totum illud judicium, etsi judicii dissimile, Romanis moribus legibusque directum? Mihi videatur: & respondeam, damnatum innoxium nostrum Agnum, quasi Seditionis nomine & Regni affectati. Certe Romana lege, auctores seditionis aut tumultus, pro qualitatis dignitate, aut in crucem tolluntur, aut bestiis objiciuntur: Quod autem sic etiam apud Pilatum accusatus, Lucas clare. Credidit, nec credidit, Pilatus; & titulum tamen causamque mortis inscripsit, *Rex Iudæorum*.

In hos ergo tales ex ordine & more crux usurpata. Interdum regnum ei largius, & præsertim apud Reges: nam hi ex libidine sæpe ita sævierunt in hostes aut rebelles, & uno tempore multos. Alexander Magnus 2000 Tyriorum, capta eorum urbe, crucifixit. Alius minutus Alexander in Judæa, convivans in publico & conspicuo loco, una cum pellicibus, jussit in crucem dari Judæorum ad 800. Quinctilius Varus, ex eadem gente, ob nescio quem motum, crucifixit circiter 2000. At Titus in obsidione illa exitiali, 500 & plures, in singulos dies crucibus affixit: & ob multitudinem terra crucibus, & cruces corporibus deerant. Jam & Augustus confecto bello Siculo, 600 servorum, quorum domini non exstabant, in crucem egit. Et in Christianos Tyranni crebro adhibuerunt, atque eos numerosos: sic uno tempore, uno loco, ad 10000, interfecta. Atqui nec à fœmineo sexu abstinuerunt hoc supplicium: & Tiberius, ob adulteratam in templo Isidis Paulinam, Sacerdotes crucifixit, & Idam, (ancillæ nomen) quæ

corruptelæ causa fuerat. E Christianis etiam Beata Eulalia cruxi affixa, Sancta Julia,& aliæ.

LIBER II.

DE MODO CRUCIFIGENDI.

DIxi satis *Quid* Crux ,& *Cujusmodi* fuerit, *Ubi* & *Quare* usurpata;pergo longius,& universum hoc pœnale ædificium exstruo , per singula etiam membra. Dicam enim *Quomodo* usurpata ; & non solum animis,sed pene oculis subjiciam sævitiam & fœditatem ejus supplicii ; quæ sane magna : nec temere Cicero crudelissimum teterrimumque appellavit: & Poëta Nonnus, ἐλέγχιστόν τινα πότμον, *damnatissimum quoddam fatum*. Quin etiam Jurisconsulti nomine *Summi supplicii*, velut ob eminentiam , designant istud. Ab eadem mente *Supremum* Ulpianus dixit. Dicta hæc ipsa *Extrema pœna*: Nam ex Jurisconsultorum mente,Crux etiam supra ignem,si infamiam, magnitudinem, & præsertim diuturnitatem pœnarum,in ea attendis.

Sed sævi fœdique quid in hoc supplicio fuerit, *Modus* ipse dixerit;quem graphice imus repræsentatum. Duplex autem iste modus ; *Vulgaris* , & *Rarus*. Ille receptissimus , & quo vulgo utebantur. Alter magis sepositus,nec in tam assiduo usu. De illo prius, & quidem ordine, hæc tria : *Quæ ante fixionem*, *Quæ in ipsa* , *Quæ post ipsam*.

Quæ ante fixionem.

Ante fixionem duo adhibita : *Flagellatio* & *Deductio*. Flagellatio quidem solennis antecessor, & raro in crucem dati,nisi sic purpurati. Solennis ergo mos,imo lex : & horrendum carmen diserte canebat:

bat: *Verbera intra aut extra pomœrium*: & tum denique ſuccinebat: *Arbori infelici ſuſpendito.*

Verberati igitur: ſed utrum virgis an flagellis? Illas interdum reperio, ſed magis crebro iſta. Diſcrimen enim eſſe ſcimus: & quia virgæ honeſtiores, inhoneſtiſſimo huic ſupplicio attributa flagra, ſervorum propria, ab ingenuis, tum à fœminis, remota maxime. Flagella autem hæc aſpera, adeo ut Ulpianus ſcripſerit, miniſtrorum immanitate multos ſub ejuſmodi flagellis interiiſſe. Fuerunt enim taxillata; ſiquidem inſitis talis, aut oſſiculis, exaſperabant. Factum Romæ, & alibi. Apuleius agnoſcit, & *Flagrum pecuinis oſſibus catenatum*, ſcite appellat. Ille idem Gallis Matriſdeum adſcribit. An tale aliquod flagri genus, quo Chriſtus etiam noſter cæſus? imaginantur aut pingunt per pietatem nonnulli. Haud ego aſſero; ſed illud Evangeliſtæ, cæſum eſſe, & quidem flagro. Hoc ἱμάσθλην. Nonnus appellat, *flagellum loreum.*

Flagellatio hæc non uno ſemper loco, aut tempore. Aut enim ante Deductionem utebantur, idque domi, aut in prætorio: quod in Servatore factum. Aut in ipſa Deductione per viam: quod moris fuit magis priſci. Si domi, ligabant interdum ad columnam. Id de Servatore noſtro non ambiguum, piis quidem & in religione antiquis: etſi enim Evangelia non exprimunt, ſecuti tamen Patres. Quid per viam? ſub furca id factum; de qua ſuo loco dicetur.

Ad *Deductionem* venio, in qua duo obſervo: *Ludibrium* & *Tormentum*. *Ludibrium*, quod ipſi coacti crucem ſuam ferre, aut certe ejus partem; ut vere eſſet iſtud, quod dicitur; *Suo ſibi jumento malum.* Atque ita Johannes de Chriſto: *Bajulans ſuam crucem, exivit in locum Calvariæ dictum.* Qua ſola cauſa vetera quædam vaticinia aut imagines, doctores noſtri ad Chriſtum trahunt. Et Chriſtus ſane totam

plenamque crucem tulit: ni fecisset, quid opus erat auxiliatore & subsequa, qui allevasset? Alii non semper totam: atque ideo caute prædixi, *ejus partem*. Nam qui ritu veteri sub furca cæsi ducebantur, ferebant non nisi istam: Imo interdum nec istam: nam fac in arbore aliqua crucifixum, & subito, profecto præter se nihil tulit.

Tormentum etiam in Deductione: quia trahere, divexare, & stimulis agere, per viam solebant. Nec dubium est, quin impulerint, dejecerint, erexerint, per sævitiam aut per lusum. De stimulis etiam non temere addo; & aperte auctor affirmandi Plautus.

Quæ in ipsa fixione.

In ipsa fixione tria consideranda, *Suspensio, Adstrictio, Inscriptio.*

SUSPENSIO præit, & ante illam etiam nudatio, quia simul ad crucem ventum, spoliabant hominem, & sic in eam dabant. Receptum hoc in plerisque suppliciis, velut Naturæ suasu, quæ nudos induxit in vitam, & educit; etiam in isto. In Christo factum hoc observes, quem Evangelistæ narrant recepisse vestes post flagellationem jam deducendum, & posuisse iterum deductum. Ergo nudi dati in crucem; sed jacentem, an erectam? Pro jacente Acta vetera de Pionio martyre satis clare stant. Et ratio etiam aliqua suadet. Nonne enim facilius hominem sic affigere supinum & inclinatum, quam tollere in erectam pendulum, labentem, fortasse & reluctantem? Videtur. Tamen, quod in erectam, plusculi affirmant testes. Nec video quid obduci possit, nisi istud infirmum, statutas quidem, sed sub adventum noxii, iterum demissas. Quis credat? aut irriti laboris quæ ratio? Abnuunt etiam phrases veteres, quas scimus plerumque assimiles rebus ipsis. Dicunt enim, *Tollere, Agere, Ferre, Dare, in crucem*, quæ omnia elationis sunt aut motionis. Item in ipsis fontibus, *Excurrere,*

re, Aſcendere, Salire, in crucem , quæ mihi videntur convenire non niſi in erectam. In hoc diſſenſu quid definimus? conſenſum, qua licet. Dicimus, utrumque uſurpatum, ſæpius tamen hoc poſtremum. Imo interim neceſſario hoc poſtremum. Pone enim in arbore ſuſpenſos, (ſæpe factum;) quomodo demitti ea potuit, & tunc attolli? Quid ſi de tranſverſario tantum ligno capias, in eo figi ſolitos, & deinde ſubduci atque appendi? Pugna omnis ceſſet.

ADSTRICTIO facta clavis, aut funibus, ſed plurimum illis. Atque ab hac re Græcis paſſim ipſa crucifixio, προσήλωσις dicta, quaſi dicas, *Clavi-fixio*. Et Et προσηλοῦσθαι, *cruci affigi clavis*. Funes etiam adhibiti, & quorundam judicio videntur neceſſarii fuiſſe in omni fixione: Nam volunt manus ligatas, ne ſe ſubducerent ad ictum, aut commoverent, tum etiam ut firmius & cum adminiculo penderent. Deinde & alterum funem ad pectus corpus ambiiſſe ſub ipſas alas, eoque ſublevatum hominem & attractum in ſummam crucem. Id porro factum admotis utrimque ſcalis. Et ſane de ſcalis, apponere eas pene neceſſarium videtur, utique ad erectam crucem. Quomodo alias ſubduxeris, aut fixeris? Funibus autem alligari, magis ſævum habitum. An ſic quoque appenſi latrones bini, cum Chriſto? Vulgo ſentiunt, nec aliter pingunt. Tamen falſo, quia illi pariter ac Chriſtus fixi. Nonnus affirmat, & magis hiſtoria priſca, quæ eſt de Helena Conſtantini matre. Ea cum veniſſet ad ſacra & Deo homini trita loca, cupidine viſendi & venerandi, de Cruce etiam quæſivit, noſtra illa ſervatrice. Fodit, tres reperit, ac diu animi anceps hæſit, quæ eſſet illa vera: nam titulus, quo dignoſci potuiſſet, jacebat ſeorſim disjectus. Denique miraculo & divina indicatione opus fuit ad diſcernendum. Quid autem opus, ſi veſtigia clavorum modo in una? Argumentum certum eſt, & res ipſa, per Eccleſiæ Annales.

Clavos autem istos, sive & funes, in manibus pedibusque fuisse, satis notum. At quam multi isti clavi? Enimvero diffident. Alii de ternis asserunt. At contra tendunt alii, & suggerunt quaternos. Utrique de Christo id volunt. Quid, quod Plautus ex more astruere videtur quatuor? Quam magis considero, tam magis hoc dictum censeo; cum id quoque reperiam, per sævitiam multiplicatos alibi clavos, Interdum & in alia corporis parte. Itaque si morem veterem vides, arbitrarium fuit de clavis, & frustra litigemus. Si de Christo tamen quæritur, nescio; & in dissensu Patrum non est nostrum arbitrari: pronior tamen sum in quaternos. In templis Græciæ hodie passim Christus cruci affixus, disparatis pedibus sic pingitur. Modus figendi fuit, ut manus primum figerent, inde pedes. Atque initium à manu dextra; tum itum ad pedes. Sed ambigas, manusne fuerint toti moli ferendæ? Apparet enim, corpus omne (præsertim si quis pedes inflecteret) pependisse à manibus solis. Ita arbitror. Quidni? Duræ & nervosæ illæ partes, & lentæ frangi. Fortasse nec in media semper manus vola clavi fixi, sed superius paulo, qua cum brachio coit, id est, circa carpum. Sed puto equidem amplius; si corpus gravius, aut manus tenuior, adminiculum sæpe fuisse funes. Illos quoque additos, & circa humeros aut pectus medium ad crucem adstrictos. Hoc malim, quam cum aliis asserculum sive tabellam inducere, in qua innixi & fixi simul pedes; nimis accurata ea fabrica, imo delicata. Tamen in Christi Cruce Gregorius Turonicus agnoscit: quiane fuit, an quia pie imaginatus est? Tamen in picturis sculpturisque priscis etiam tabellæ hujus vestigium exstare audio. non ergo temere spreverim; non certe à Christi cruce: de aliis, audacius.

Post Adstrictionem INSCRIPTIO. Quid ea est? Causa supplicii, & ipsum crimen, & Romana voce.

ce *Titulus*, qua & Johannes est usus. Matthæus *αἰτίαν*, bene & signanter dixit. Glossæ Græcanicæ veteres, *Αἰτία, causa, materia, titulus.* Eædem Latine, *Titulus*, ἐλέγχιον. Latini etiam passim pro causa. Atque hic Titulus præferri solebat damnatis, cum circumducerentur: id quod etiam *Traduci* dicebant, cum ostentui duntaxat per ora populi ducebantur, & sæpe alibi puniendi. Sed & appendi, aut apponi damnatis solebat titulus: & sic Gladiatores quoque productos cum titulo, Quintilianus ostendit. Sæpe etiam, neglecto aut spreto titulo, contenti Superdictione fuerunt, id est, ut Præconis præeuntis voce populo id nunciaretur.

Quæ post fixionem.

Bene jam & fideliter fiximus: quid post fixionem? Hæc tria, *Mors, Corruptio, Custodia.*

MORS, lenta, molesta, & vel à stillante paulatim sanguine, vel à sanie. Quid si etiam ab avium ferarumque laniatu? videbimus, & singillatim deducemus. De sanguine, quem dimittebant fixi, clarum est, nec testimoniis eget: & tum ea de causa, tum ex acri verberatione, quæ præiverat, credo in validiores multos obiisse. Itaque legas quosdam diu in crucibus vixisse, ut ingenitum scilicet robur erat aut vires. Beatus Andreas in cruce suspensus, in ea populum docens biduo supervixit. Victorinus sub Nerva, jussus suspendi capite deorsum, ita per triduum vixit. Timotheus & Maura in cruce novem diebus vivi pendentes, ac se ipsos in fide corroborantes, martyrium consumpserunt. Unde hæc vis aut vitalitas, nisi à vitæ ipso fonte? Quamquam & alii quidam animose egisse in extremissimis istis rebus legantur: velut Bomilcar apud Justinum; qui patibulo suffixus foro medio, magno animo crudelitatem civium tulit; adeo ut de summa cruce, veluti de tribunali, in Pœnorum scelera concionaretur.

Quidam etiam petulanter:ut protervuli apud Senecam, qui ex patibulo spectatores suos conspuerunt. Quidam etiam miseratione Principis aut Magistratuum è cruce ablati,post vixisse leguntur.

At de laniatu etiam addidi, & causam illam quoque feci mortis. Haud temere: quia sic ligati,& cum sese non commoverent, dati revera canibus laniena, atque avibus cunctis ; atque id vivi etiam. Quin reperio in sententia judiciali quoque id aliquando expressum. Itaque Apuleius proprium hunc refert patibuli cruciatum,cum canes & vultures intima protrahunt viscera. Hinc discas licet,cruces non semper fuisse per altas : quomodo enim , si canes attingerent,atque etiam lupi? Nam & hos Catullus addit. Istæ mortes.Nisi quod interdum lanceis etiam transverberati legantur. An ad accelerandum fatum, an explorandum?Illud fuit in Marcelliano & Marco: Illud in nostro Domino, cui miles jam mortuo lancea latus aperuit,scilicet periculum,an bona fide obiisset.

Non autem & crura iis fracta,inquies, atque ita interempti? Vulgo invaluit hæc opinio , sed vulgo. Qui penetrant & examinant , vident disparata hæc supplicia & seorsum fuisse. Induxit vulgum, quod in sacra historia latronibus duobus crura fracta leguntur. Atqui sciant,pro moribus Iudæorum id fuisse; atque illic fortasse tantum. Et cur hoc Iudæi ? ne fraus legi fieret,quæ jusserat,ad Solem occasum suspendiosos deponi. At deponi nisi mortui non debebant : diutius autem plerique vivebant : ergo hac, aut alia via mors festinanda. Alia etiam dico via , nec crediderim fuisse hanc solam.

Ergo Crurifragium proprie nihil ad crucem : tamen quia sese ingerit,& vile atque item sævum est juxta crucem,breviter de eo dicam. Vox ipsa proba & vetus. Glossæ priscæ, *Crurifragium*,σκελοκοπία.atque alibi *Crurifrangium* recte etiam scribunt.Ipsa res antiqua: & jam Plauti,& ante,ævo, passim Crurifra-

fragium minati servis. Et credam, ut crucem ipsam, peculiare fuisse servis; sed ita, ut liberi non immunes, sive in crimine, sive potius per sævitiam vindicantis. Et in Martyres nostros plurifariam sic sævitum. Modus hujus supplicii, ut incus cum malleo vel vecte ferreo inferretur, ac tibias incudi imponerent, validis ictibus sic frangendas. Sublatum hoc supplicium à Constantino, Victor asseverat. Aliud autem est à fragio crurum, *Exsecare crura.* hoc enim proinde est, ac nervos aut suffragines succidere. Vetus sævitia, & Annibali usurpata in Romanos. Usurpatum etiam fuit Tyrannis in Christianos.

CORRVPTIO jam post Mortem: quam sic intelligo, quod nec mortuos deponerent, sed tabo illic passi sunt diffluere, & à Sole ac pluvia corrumpi. Hanc in cruce putrefactionem intellexit Theodorus Cyrenæus, cum Tyranno minanti eam, respondit: Sua nihil interesse, humi, an sublime putrescat.

Itaque hoc fine asservati in cruce, & deponi, rarum omnino fuit. Ne quis autem deponeret, Miles & CVSTODIA assedit. Possis ad hanc custodiam illud Evangelistæ referre: ἔχετε κουστωδίαν· ὑπάγετε. *Habetis custodiam; abite.* Quæ Pilati vox fuit ad Judæos petentes asservari monumentum. Videtur autem intelligere custodiam, quæ paulo ante ad crucem: nisi quis malit, *Habete custodiam*; quasi ab imperante, & indignanter dante. Vox enim Græca in utrumvis valet.

LIBER III.

DE MODO FIGENDI RARO.

ABunde, quæ ad *Vulgarem* crucifigendi modum, diximus: *Rarus* superest, quem ipsum pari cura imus expunctum. Eum supra descripsimus, (& vox præfert) sepositum, & minus in assiduo usu. *Sepositum*

tum ÆVO, *Inusitatum*, vel SCHEMATE, vel FINE. De his tribus ordine & partite dicam.

Modus Rarus Sepositus ÆVO.

ÆVO seposita *Furca* est; olim quidem in creberrimo usu, sed quæ paulatim desiit atque abolevit: Mentio crebra non in historiis solum, sed Comœdiis priscis: mentio tamen magis, quam explicatio. Furca duplex: *Vetus* & *Nova*.

De Furca veteri.

Furca *Vetus*, priscis Romanis (non enim apud alias gentes legi) usitata: atque hæc rursus duplex: *Ignominiosa* & *Pœnalis*. Illa est, qua collo imposita servi circumduci solebant ob culpam aliquam, ostentui & ad irrisum. Hinc *Furcifer* dicebatur olim, qui ob leve delictum cogebatur à dominis, ignominiæ magis quam supplicii causa, furcam circa urbem ferre, prædicans peccatum suum, & monens cæteros ne quid simile peccarent. Atque hæc illa prima est, ab ipsa re & fine *Ignominiosa* dicta; quæ origo aut exemplar tamen *Pœnalis*.

Pœnalis ea est, qua item collo imposita circumducti, sed cum verberibus, & pœnæ causa. Atque adeo mors plerumque huic consequa: sive sub ipsa furca ad necem cæsis, sive cum ea in crucem latis. Nec servi solum, sed & interdum liberi sub furca cæsi. Sed cum in crucem cum furca lati, ligati ad furcam, & sub ea cæsi, per viam ducebantur; fixi deinde ad eam, tollebantur in crucem. Ergo sub furca ad supplicium acti: sed numquid in ea appensi? Ita; quia hæc Furca non aliud quam Patibulum fuit. Alligari autem brachia manusque ad hanc furcam solent, atque ita circumduci, mox in ea attolli. Hinc in Plauto legis: *dispessis manibus patibulum habere*. Item,

Ire-

Ire patibulatum per vias. Atque hinc illa phrasis, *Patibulo crucis affigi.* quia Patibulum scilicet hoc sensu pars crucis. Distinguit & Tacitus, *Patibula, ignes, cruces*. Et quod patens hæc transversaque pars sic dicta, Seneca indicat. Sicut inferior defixusque stipes *Crux* proprie dictus.

Quæ forma Furcæ fuerit, obscure traditum in veterum scriptis. Ex his tamen tres elicio opiniones de Furca. *Prima*, Furcam potuisse esse facie, qua nostrum hodie Patibulum; atque idipsum reliquias & exemplar esse à pœna prisca. *Secunda*, lignum fuisse geminum, quod à tergo per humeros, & ante per pectus, hominem medium includeret, atque ita rectum ad expansas utrasque manus iret. *Tertia*, Furcam, veram esse furcam, quam hodieque dicimus, & quam Varro indicat, quod singula ibi extrema bacilla furcillata figuram habeant literæ V. Pro hac sententia multa sunt. Primum, quod furca δίκρανον, item δικρανοφόρος, *Furcifer*. Quid, quod in curribus hodie, qua temo cum axe coit, furca est sustentando illi aut fulciendo? Præterea cum descriptione Dionysii convenire videtur examussim. Da furcam istam paulatim divaricantem; ab humeris per pectus, & inde manus veniat; est illud ipsum lignum, quod descripsit. Jam Plauti Carbonarium, quo nisi huc referas? Ecce qui lignarios fasces, aut carbonum facellos hodieque ferunt, furcam jungunt, cujus caput cum exstantia aliqua bacillorum, à tergo est, longiores duo fines diversi per pectus descendunt, & manu utraque (quasi contra nixum) sustentantur. Atqui, inquies, manus hic non in alto expansæ. Fateor, non in alto; expansæ tamen; & cum funibus traherentur, ligatis ad extremas manus, etiam protendebantur tollebanturque.

Suspensionis modus pro formis est distinguendus. Si prima placet, res facilis: in trunco abscisso, in paxillo infixo, imo in fissura superne facta, potuit firmi-

firmiter appendi. Si altera; tum sic censeo, ductos quidem cum duplici ligno ad crucem, sed non cum utroque in eam actos. Quod ante pectus, dispositum putem, manus fixas in altero, atque id ipsum in trunco, paxillo, fissura firmatum, ut prius. Nec absurda aut vero nimis extranea sententia est, cum & *Patibulum* reperiam singularem ejusmodi rectumq; stipitem dictum. Atque ego amplius arbitror: etiamsi olim Furca alia facie fuerit: tamen commodi causa, & quia pronior faciliorque hæc appensio, successisse singulare hoc rectumque lignum, & id tulisse in humeris, manibus inibi revinctis, in eoq; mox figendis. At si tertia sententia sederit, duplex potuit fuisse suspensio. Prior ista, quod hominem sic revinctum clavis in loco fixerint, tum furca sublatum appenderint funibus iis ipsis, quibus traxissent, vel etiam aliis. Posterior, quod furcam ipsam, sed inversam, in trunco aut paxillo appenderint.

De Furca nova.

Sequitur Furca *nova*, quia ævi inferioris inventum. Ea est instrumentum è ligno triplici, forma jugi veteris, cui appensos homines laqueo strangulamus. Hodie quoque usum & speciem hanc habet in pleraque Europa: priscis incognita. Pœna quidem laquei Homero expressa, qui facit impudicas ancillas ab Ulysse sic puniri: atque idem *infamem & impuram mortem* vocat; Plinius *præposteram*, quia spiritus intercluditur, cui exitus quærebatur. Panegyrista appellat *fœmineam*, Victor *postremam*. est enim ignava & vilissima mors. Istud mortis genus à Græcis usurpatum vix invenias; nec à Romanis quidem in publico; etsi ii in carcere damnatis gulam laqueo frangebant, sed non ut appenderent. Credo cœpisse, cum crux desiit, & vicariam illi factam, Isidori quidem ævo nomen hoc & usum habuit. In libris legum, quas Tribonianus atque ejus adjuvæ
colle-

collegerunt, ſatis frequens hoc nomen: & ut opinor, ſignificatione novicia, quia ſublato crucis ſupplicio, quidni etiam Furca vetus? Itaque ipſos Juriſconſultos uſurpaſſe, non habet fidem apud Juris & moris antiqui peritos; qui vere notant, ſubſtitutum id pro cruce: cauſa aperta & liquida, quia Conſtantinus lege lata ſuſtulerat crucem. Ergo ipſi quoque, qui leges collectum ibant in ævi illius & ſequentis uſum: Quo ipſo ſenſu inferiores Græci dixerunt φȣλκίζειν *in furcam agere*, aſperiore illa litera mutata. Credo autem, hanc furcam primo non niſi dimidiatum Patibulum fuiſſe, id eſt, facie adhuc aliqua furcæ; paulatim, & quo plures appendi poſſent, immutaſſe.

Modus rarus & inuſitatus à SCHEMATE.

Alter modus, qui *Schemate* à Vulgari diverſus, eſt, cum alio atque alio habitu hominem affigebant. Id quoque factitatum, ut ingenioſa eſt crudelitas in pœnas. Hæc ſchemata varia fuere. Eſt illud, quod *Inverſum* dixeris, cum hominem in caput ſuſpendunt, pedibus ſublatis. Martyribus in Ægypto id factum, Euſebius oſtendit. Quod ipſum in D. Petro, ſed eo rogante, ne aſſimilaretur magiſtro. Et Petrum quidem etiam clavis inibi fixum, Chryſoſtomus teſtatur. Sicut & Calliopius Martyr. Tamen in funibus adſtricti, ut Philippus Apoſtolus.

Reperio & obliquos ſuper crucem cruceſve poſitos. Legitur id in Plutarchi Artaxerxe. Et hæc *Obliqua infixio*. Video & inter duos palos diſpeſſis manibus pedibuſque alligatos: ut in Martyrologio de Anaſtaſia. Hæc *Decuſſata*. Video & inter arbores appenſos, &, reductis iis, ſciſſos. De Corona Martyr. Quod ipſum Schema ad cruces refert Propertius.

Modus

Modus inusitatus à FINE.

Tertius figendi modus Rarior, qui *Fine* divertit à vulgato, est, cum cruces alio spectant, & hominem capiunt moriturum in ipsis, non per ipsas. Tale, cum appensi flamma aut fumo necati. Olim factum ex Cicerone discas. Alexander etiam Imperator quempiam, qui fumum vendiderat, quasi compari pœna affecit. Atque in nostris Martyribus hoc genus crebrum: ut in Pionio, & Polycarpo, antistite Smyrnæorum. Quin uno etiam tempore plures appensi pedibus in sublime, capite verso deorsum, suffocati fumo, & lento igne consumpti sunt. Et Tertullianus significat, adeo crebrum in majores illos nostros & in religione Proceres supplicium hoc fuisse, ut in illudium convitiumque venerit; & Christiani vulgo *Semaxii*, à stipite, cui adstringebantur; & *Sarmenticii*, à sarmentis, quibus urebantur, sint dicti. Lapidibus etiam in cruce obrutum Philippum Apostolum, videtur vulgata opinio esse.

Crux & ista *Fine* alia, cum homines in ea fixos bestiis objiciebant. In publicis spectaculis id sæpe factum. Sic Blandina Martyr, in ligno suspensa, prostituta est esca & laniena incurrentium ferarum. Sed factum & non Christianis. Atq; ad hunc ipsum morem infamis & infanda illa turpitudo Neronis, qua viros fœminasque ad stipitem ligatos, ipse feræ pelle contectus, emissus è cavea, medios invadebat.

Postremo Crux fine alia, cum non vivi, sed mortui in ea appensi. Notabis &, quod nobis solenne in rota exponere supplicio jam affectos, ad notam sceleris & infamiam, id olim in cruce, & Orientalibus præsertim. Plerumque id factum post mutilationem, membrorumque fractionem, aut etiam excoriationem. Nam deglubere olim crebrum Orientalibus;

libus; & antiquum hunc morem excoriandi in suppliciis, Ægyptiis Persisque fuisse legimus; quem & hodie Ægyptii tenent. Nam grassatores sicariosque ita puniunt, diu vivos, donec ad umbilicum carnifex perveniat.

Nec cadaver solum, sed imagines sublatæ in crucem. Exemplo in Celso, cujus corpus à canibus consumptum est, & novo injuriæ genere imago in crucem sublata.

De Materia & Loco crucis.

Peregimus de Forma & Modo: duo velut succisiva & extra divisionem relicta, nunc adjungo, *Materiam* & *Locum*. E qua materie crux? Ex obvio & prompto aliquo ligno. E qua nostri Salvatoris? Censemus è quercu. Primum, quia viri fide digni asserunt, frusta sacratissimi hujus ligni, quæ hodie exstant, speciem hanc referre. Tum, quia crebra & frequens in Judæa olim & nunc quoque illa arbor. Tertio, quia robustum lignum, & fixioni laturæque aptum. Quod superioris aliquot ævi scriptores tria aut quatuor genera ligni in Cruce dominica agnoscunt, (Cedrum, Palmam, Cupressum, Olivam) curiose magis dictum, quam vere.

At quis *Locus* cruci? Incertus, & pro arbitrio; tamen plerumque conspectus aliquis, & juxta vias. Exempla enim exempla esse desinunt, nisi aliorum animum oculosque in se vertant. Quin etiam oppida certa loca habuisse videntur, huic rei attributa. Hac ipsa de causa posita ea sæpe in monte: ut Servatoris nostri in Calvariæ. Quin ipsa sæpe alta, præsertim in noxio aliquo insigni. Irrisio Galbæ huc pertinuit, qui cuidam imploranti leges, & civem Romanum se testificanti, quasi solatio aliquo pœnam levaturus, mutari, multoq; præter cæteras altiorem & deal-

& dealbatam ſtatui crucem juſſit: altiorem, ut digniori: albatam, ut civi, qui in veſte alba; ſive etiam, ut magis notabilis conſpicuaque eſſet. Jam illa Amanis præalta, qui Mardochæo crucem 50 cubitorum poſuit, ſed ipſi aſcendendam. Sane pleræque omnes altiuſculæ.

Crux quatenus uſurpata.

Nunc pedem in ultimo velut ſpatio pono, quod eſt, *Quatenus* crux uſurpata. Poſtquam enim vitam ipſam interfecit, non diu illi vita; & ſuſtulit ex humanis, aut certe Romanis rebus Conſtantinus. Serio jam ille Chriſtianus, noluit ſalutare ſignum ſubſervire ad perniciem; & colendum illud atque eximium, pœnis vileſcere damnatorum. Ergo ſuſtulit; atque efficaciter etiam ſuſtulit, nec poſtea reperies reductam. Sed ſero ſuſtulit, nec niſi ſub imperii extrema, & vitæ finem.

Hic exitus Pœnalis crucis fuit, & jam cœpta à Conſtantini primordiis Salutaris noſtra honorari. Cauſa & origo à victoria contra Tyrannum. Nam cum Maxentium aggreſſurus eſſet, ambigenti & animo anxio ob iſta, figura ei crucis media die, ſtellis effiċta, apparuit in cœlo, & ſcriptura circa eam Romanis literis, *In hoc vince.* Igitur ex auro ſtatim ſubitario opere efformans crucem, juxta ſpeciem quæ apparuiſſet, & hanc jubens prægredi exercitum, cum Maxentianis prælium commiſit, & ſuperavit. Itaque ſtatim victrix illud ſignum militaribus ſignis inſeruit, & maxime labaro, quod inter ea primum.

Nec vero in ſignis ſolum crux expreſſa, ſed etiam ipſorum militum armis, clypeis & galeis: ſed ita, ut Chriſti quidem nomen ipſum (literis & notis, quibus in labaro) clypeis inſcriberetur, galeis autem imponeretur ſuperne crux ipſa. Et merito Chriſtus in clypeis, eo ritu, quo ſolent nomina Imperatorum. Atque

que etiam hodie Constantinopoli sunt columnæ, à Constantino, ut putatur, in quarum basibus clypei cum his notis.

Sed & crucem in suum caput, & ad diadema effigiemque imperator transtulit. Et videtur ab ipso esse Constantino. Exemplum secuti Imperatores alii, in quorum nummis hodieque cruces varie videmus; etiam quorundam, qui nec Christiani. Alias victoriæ sunt, quæ manu eas levent, alias ipsi, idque dupliciter: aut enim solam eam gestant: aut globulum, cui ea infixa. Quin Principes Byzantini in progressibus publicis crucem hanc suapte manu prætulisse legimus. Ab hoc ritu etiam nunc crucifer ille globus inter sacri illius Imperii insignia.

Hoc Signum, *admirandum & venerabile* Imperator appellat, Nov. 5. Eaque causa vetitum in lapidibus sculpi, qui in solo. Quamquam autem è pavimentis templorum remota, non etiam è tectis. Fulsit jam olim ibi clarum certumque Symbolum Christiani cultus.

DE

DE VESTA ET VESTALIBVS SYNTAGMA.

Nter antiquas religiones, ea, quæ VESTAM ſpectat, fuit præcipua; Romanis quidem.

Quid Veſta.

Veſta plurium ſenſu, Saturni & Rheæ filia, ſorores habuit Cererem & Junonem, ipſa natu prima: fratres, Plutonem, Neptunum, Jovem. Alii tamen diſſident, & Urani ſive Cœli uxorem Veſtam faciunt. Myſtica hæc ſunt, ut verbo abſolvam, varie tradita, ſed in re & interpretatione concordant. Nam Cœli uxor Terra fuit, ex iis omnia nata: & Veſtam ipſam paſſim Terram interpretantur. Et à ſimilitudine, quia menſâ nos alit, itemque rotunda eſt, ſicut Terra, notat Plutarchus, Menſam ipſam quibuſdam *Veſtæ* nomine dictam. Cauſam deinde & hanc dat priſci moris ſive religionis, ne menſa vacua relinquatur: nam nec Terram ſic eſſe volumus aut optamus. Hinc Veſtam & cum Cerere quidam confundunt, quæ ipſa eſt Terra: ſed diſtinguenda; quod hæc terra dumtaxat fertilis & frugifera; illa (Veſtam dico) ea univerſa. Inde & nomen petunt, quaſi quod vi ſua ſtet & immota libretur. Alii (ut Servius) quod variis veſtita ſit rebus.

Eſt etiam crebra, imo paſſiva opinio, Veſtam ignem eſſe. Vox Græca adſonat, qui ἑςίαν appellant *Focum*, ſive ἐσχάραν. Eſt igitur iſta quaſi Publicus focus,

cus, ſicut privatim in ædibus alii conſecrantur; eoque haud abſurde Macrobius, Veſtam inter Deos Penates, aut certe comitem eorum recenſet. Sunt qui *Statam matrem* hanc eandem opinentur; ſed opinentur. Auguſtini traditio, ut fidem habeat, vix exempla, Veſtam etiam Venerem dici. Noſtra Veſta Græcis Latiniſque culta, inter præcipua numina fuit, atque adeò inter duodecim illa prima.

De cultu & origine Veſtæ.

Sed ad Romanam proprie Veſtam ut veniamus, (id inſtitutum) unde ei exemplum; & quando origo? Exemplum à Trojanis, atque una cum Ænea in Italiam venit. Nam primitus culta in Ilio, extulitque Æneas; elatam Lavinii conſtituit, condita à ſe urbe, & ſede regni: Inde in Albam Longam transtulit Aſcanius: & denique ab urbe ea matrice coloni Romam. Origo igitur à Trojanis, & Alba: imo manſit ſacrum Albæ, etiam ſi Roma jam accepiſſet. Sed quando traducta? tempore Romuli, ut quidam volunt; ſed tamen communior fama ad Numam refert.

De Templo Veſtæ.

Numa templum Veſtæ inſtituit, & quidquid ad certum & ſolennem ejus cultum. Id fuit ſitum inter Capitolium & Palatium, medio fere ſpatio, & extra Romulæam urbem, quæ radicibus Palatii fere terminabatur. Condidit Numa anno Urbis quadrageſimo, id eſt, regni ſui ſecundo. Olim id vile, ſed poſtea ære & marmore nituit.

Rotundum fuit id templum, quia Veſta Terram notat, Terra autem rotunda. Illud de die omnibus patuit, at pernoctare nemini maſculo fas fuit: intrabant quidem viri, non penetrabant, aut pernoctabant. In hac autem æde negant ſimulacrum ullum fuiſſe. Quæ ut ita ſint, tamen Veſtæ imago paſſim

in nummis aut ſtatuis expreſſa; hodieque exſtat. Plinius ſedentem effingi ſolitam oſtendit, à ſtabilitate; ſed nummi hoc amplius, & ſedentem exprimunt, & altera manu facem, altera diſcum ſive pateram libatoriam præferentem. De face, ad ignem pertinet: de diſco, ad ſacrificia ſolenniter & perpetim oblata. Interim etiam ſtantem in nummis videas.

Eſtne aliud Veſtæ templum? aliud, falſum, & verum. Falſum, quod Antiquarii hodie attribuunt, ad Tiberim, juxta Forum Piſcarium, ſub Aventino. Ædicula exſtat, formâ rotunda, & extra murum interiorem columellæ 18 velut porticum formant. Quia rotunda, quia extra pomœrium Romuli, faciunt veterem illam Numæ eſſe. Falli arbitror; nec aſſertor huic opinioni, in iſto quidem loco, erit: & quis neſcit, aliorum quoque Deorum templa ſæpe ea forma fuiſſe? Quod autem extra Romuli pomœrium; valde quidem: etiam extra Numæ. Sed ante diximus, hanc veram jam deſcriptam, item extra finitionem illam fuiſſe. Ergo hæc valeat: altera eſt vera, & à nobis eruenda, in Palatio collocanda.

Auguſtus cum omnino in Palatio habitare vellet, & mos tamen ac cæremonia haberet, Pontificem Max. in domo publica juxta Veſtæ habitare; ipſe Veſtam potius ad ſe tranſtulit, & SC. partem domus ſuæ publicavit, atque alteram illi conſecravit. Ovidius notat, Patres ita cenſuiſſe; qui ſcilicet proni tunc valde in Principum deſideria ſive affectus. Imo non partem tantum, ſed mox totam publicavit. Hæc autem Regia domus erat in Sacra via, non procul à Veſta. Etſi Regis Sacrificuli domus fuiſſe etiam videtur propior, quam ipſam Veſtalibus Auguſtus dono dedit. Ibidem & Atrium Veſtæ, quod Regiæ huic adjunctum. Hoc Atrium virginum habitationi ſerviebat, ut Regia proprie dicta Pontificum. Illic igitur egerunt, ſed vi morbi exierunt, quia locus ſcilicet parum laxus, nec ægrorum curæ. Etſi major tamen

men jam ab Augusto, Regia etiam iis concessa; sed neque sic amplus.

De Vestalibus.

Satis de ipsa Dea, & templo; de ministerio alioque ejus cultu videamus. Ministræ Vestales fuere, atque eæ virgines. Causa duplex. Prior, quod Juno & Ceres, sorores Vestæ, ambæ peperisse feruntur, restitit una de tribus, impatiens viri, nempe hæc Vesta. Altera causa, quod Vesta ignis, qui nihil gignit. Cicero & duas alias dedit: *Vestæ colendæ*, inquit, *virgines præsunt, ut advigiletur facilius ad custodiam ignis; & sentiant mulieres, in natura fœminarum omnem castitatem peti.* Advigilent facilius: quia liberæ à viro, prole, aliis curis. Castitatem peti: cum virgines placere Diis vident, ipsæ, pro parte sua quæque, sint castæ. Potest & ab exemplo esse. Nam Plutarchus scribit, in Græcia quoque, ut Athenis, & Delphis, & sicubi servatur æternus ignis, præesse si non virgines, tamen viduas & à viro castas. Usus ergo obtinuit Romæ, ut parvæ & tenera ætate caperentur, certæ pudicitiæ, & vitii expertes. Minorem enim quam annos sex, majorem quam annos decem natam, capi fas non erat.

Multæ non erant, nec crebræ istæ lectiones; nam ægre parentes in hanc velut custodiam, & adactam virginitatem, suas dederunt filias. Numa in universum quatuor eas instituit, cepitque, Geganiam, Veraniam, Canuleiam, Tarpeiam. Duas deinde alias Servius Tullius addidit, sive ante eam potius Tarquinius Priscus; & sic sex semper fuerunt.

Modus capiendi Vestales.

Quot captæ fuerint, vidimus: nunc & Modum capiendi collustremus. Hoc enim verbo solenniter utebantur, causamque dat Agellius: *Capi virgo propterea dici videtur, quia Pontificis Maximi manu prehensa,*

ab eo parente, in cujus potestate est, veluti bello capta abducitur.

Cepit primas ipse Numa, & jus deinceps capiendi voluit apud Reges esse. At pulsis Regibus, Pontifex Maximus in locum venit; sed non libera prorsus electione, legibusque suis adstricta. E quibus Papia fuit, qua cavetur; *uti Pontificis maximi arbitratu virgines è populo viginti legantur, sortitioque in concione ex eo numero fiat, & cujus virginis ducta erit, ut eam Pontifex Max. capiat, eaque Vesta fiat.* Ergo arbitratu Pontificis lecta, nempe ut jus probandi rejiciendique ipse habeat, &, sitne idonea, dijudicandi. Nam non ætatem solum, sed *Genus, Corpus, quæque adhærent*, inspici solent; & ut omnia apta honestaque ministerio essent. In *Genere* quidem, ne, cujus parentes, alter ambove, servitutem servissent; aut in negociis sordidis diversarentur. Item excusari, cujus pater Flamen, Augur, Quindecimvir, aut Septemvir, aut Salius est: & talia minuta, quæ in Agellio legas. In *Corpore*, ne lingua debili, sensuve aurium diminuta, aliave qua corporis labe insignita sit. *Quæ adhærent*, ut patrima sit & matrima, ut ne emancipata sit, & talia.

Sequebatur in lege, *virgines viginti*. Magno satis numero ad unam dumtaxat capiendam; sed causa est, ut sors levior accidat, sparsa sic per plures. Addit, *E populo*. toto, inquam, populo. Non enim è Patriciis tantum, sed & plebeiis. Imo vero Augusti ævo, præter legem moremque veterem, etiam ex libertinis captæ. Sequitur, *sortitionem in concione fieri.* in concione, Comitiis, puto, Curiatis, ut coram testibus res fieret, & dignitas sacerdotio adcresceret dignitate actionis. Sortitio autem adhibita, ut quasi divinitus legi excerpique è pluribus talis videretur. Nec tamen semper ad sortem ventum: oblatio locum habebat; & talis, si apta, præferebatur. Habet deinde lex, *Eam Pontifex Max. capiat.* Atque ipsa verba solen-

ſolennia capiendi ſunt hæc: SACERDOTEM. VESTALEM. QVÆ. SACRA. FACIAT. QVÆ. JOVS. SIET. SACERDOTEM. VESTALEM. FACERE. PRO. POPVLO. ROMANO. QVIRITIBVS. VTI. Q. QVÆ. OPTVMA. LEGE. FOVIT. ITA. TE. AMATA. CAPIO. *Amata* autem inter capiendum à Pontifice ideo vocatur, quoniam quæ prima capta eſt, hoc fuiſſe nomine traditum eſt.

De Diſciplina Veſtalium.

Sed jam igitur captæ, & ſic puellæ & teneræ; quid deinde? Diſciplina ſequitur, & quomodo ad miniſteria ſua factæ. Deducebantur in Atrium Veſtæ, atque ibi à ſenióribus ad ritus & cæremonias omnes (pluſculæ erant) inſtructæ. Nam in tres velut claſſes, etſi parvus hic numerus, dividebantur: *Diſcentium*, *Exercentium*, *Docentium*. Tempus tricennale eas manere oportebat; quo tempore decem annos diſcere, decem ſacris operari, decem docere debebant. Itaque non niſi 30 annos obligabantur, & ante nefas excedere; poſt id tempus licitum nubere, haud peſſima adhuc ætate. Nam pone ab anno 7 (id licebat) ingreſſam: ergo anno 37 fas virum quærere, & ætate etiam frui. Ergo & interdum nubebant; etſi antiquitus obſervatum, infauſtas fere & parum lætabiles eas nuptias fuiſſe. An eadem autem annorum terminatio Albæ, unde oriundum hoc ſacerdotium? non videtur; lex Albana paulo durior Romana, & 50 annis manendum fuit. Et obſervamus, pleraſque ad ultimam ætatem in ſacerdotio perſeveraſſe.

Omnes *præſidere ſacris*, itemque Antiſtites vel Antiſtitæ dicebantur. Etſi ordo tamen inter eas fuit, ſed miniſterii & ætatis. Una enim, quæ vetuſtiſſima, *Maxima* dicebatur: quod ad ætatem referēdum.

De Muneribus Vestalium.

Numerum, Capturam, Disciplinam, Ordinem, habemus : ad *Munia* earum transeamus. Neque enim vacuæ umquam aut feriatæ habitæ, sed plures frequentesque operæ, & mireris tam paucas suffecisse. Tria præcipua, in quibus deditæ: *Vigilare, Adservare, Sacrificare.*

Vigilia Vestalium.

Vigilia ad ignem spectavit, quem sine intermissione ali opus & reparari. Itaque *æternum*, sive *sempiternum*, dicebant. Voluit enim Numa, sicut sidera æternum lucent, sic debere, virginum assidua cura atque opera, hunc ignem. Atque ita erat. nam ignis exstinctionem super omnia gravia & timenda Romani timebant; interitus aut imminutionis Reipublicæ id signum interpretantes, à quacumque tandem causa evenerit. Et miseras Virgines, si evenisset! Nam ignis Vestæ si quando exstinctus esset, verberibus afficiebantur à Pontifice. Sed pudore virgineo tamen salvo, in loco obscuro, & velo medio interposito. Vigilia per vices ivisse videtur, & singulæ suis noctibus duntaxat excubasse.

Quod si autem exstinctus ignis; sua & certa ratio accendendi iterum erat. Mos erat, tabulam felicis materiæ tamdiu terebrare, quousque exceptum ignem cribro æneo virgo in ædem ferret. Quam rationem eliciendi ignis Simplicius in Aristotelem etiam agnoscit: *Ignem è lignis excutiunt, alterum lignorum, tamquam terebram, in altero circumvertentes.* Hoc genus Igniarii Theophrastus agnoscit, & terebram è lauru sæpe factam ostendit, & addit, alia quædam item ligna, ut rhamnum. Tangit & Isidorus Pelusiota, & hodie assiduo usurpant occidui Orbis Indi. Similis cæremonia Græcis fuit; sed paulo diversa: nam siquando sacer ibi ignis devixit, negant, eum fas esse

ex

ex alio igne accendi, ſed novum parandum eliciendumque ex ipſo Sole. Addo, Romæ etiam, ſine interſtinctione ulla ignis, ſolitum novum accendi, novo anno, qui tunc primo Martii: cum enim Veſtales à Numa inſtitutæ, nondum ſic auctus & correctus annus. Eodem illo primo die reliqua ſcilicet innovabant, & laurus veteres tollebant, novas ſubrogabant.

Adſervatio Veſtalium.

Alterum Veſtalium munus fuit, *Adſervare*. Quid autem? arcanum *imperii pignus*, ut appellabant. Quid autem pignus iſtud, & cujuſmodi fuerit, in arcanis habebant. Et ideo variant auctores. Alii ſervari ſacrorum partem è Samothracia, quæ Dardanus Trojam, Æneas in Italiam advexerit, & cum Penatibus alii confundunt. Alii cœlo delapſum Palladium, quod verum idem Æneas aſportarit; nam falſum & ſimulatum Achivos furto ſuſtuliſſe. Et hæc de Palladio opinio in vulgus maxime recepta eſt, & nobile illud fecit ac decantatum.

Quid appellamus Palladium? Palladis minutam effigiem, Græcanica ſermonis forma. Multa ſuper iſto multi. Apollodorus intelligendo ſufficiet: *A cœlo hoc delapſum eſt, & Ilo Regi traditum. Erat autem magnitudine tricubitale, habitu quaſi ingredientis, dextra haſtam ſublatam præferebat, ſiniſtra fuſum & colum.* Viris videre nefas, ſolis ergo virginibus fas. Sed nec Pontifici maximo fas, etſi eſſe ſciebat & coli. Itaque nec impune Metello fuit vidiſſe, cum, trepidantibus virginibus, irrupit in ardens penetrale, ut ſacra è flammis eriperet & ſervaret; qui proinde orbam luminibus exegit ſenectutem. Tertia opinio eſt eorum, qui dicunt, duo dolia recondi haud magna, atq; unum ex iis plenum eſſe obſignatumque, alterum vacuum; utrumque tamen ſolis virginum oculis uſurpandum. Igitur incerta hæc: Et bono religioſo-

que animo Dionyſius: *Quæ iſta ſint, neque me, neque alium, qui religioſe Deos & divina colit, inquirere curioſe oportere arbitror.* Atque ipſi ſane Romani velabant, ſi non vetabant. Itaque in operto habebant, in adyto & penetrali, quod *Penum* vocabant. Penus enim vocatur locus intimus in æde Veſtæ, tegetibus ſeptus, qui certis diebus circa Veſtalia aperitur. Ii dies religioſi habentur. Penum ſolæ virgines, & Pontifices, adeunt: Pontifices quidem non ut videant, ſed iis ſatis, adire. Nam Palladium nudum non viſum, ſed velamento ſuo ſive ſeria obductum.

Sacrificia Veſtalium.

Tertium munus *Sacrificare*: atque id aſſiduum pene erat; diu noctuque. Armata virgo dicebatur ſacrificans, cui lacinia togæ in humerum rejecta. De quo cultu aliquid Feſtus: *Suffibulum, veſtimentum album, prætextum quadrangulum, oblongum, quod in capite Veſtales, cum ſacrificant, ſemper habent; idque fibula comprehenditur.* De ſacrificiis autem ipſis, aut eorum ritibus, longum & tenue ſit hic dicere.

Aquæ etiam curam habebant Veſtales, ſed non aliam, opinor, quam quod fonti Camœnarum præeſſent, exque eo ſolo aquam ad ſacra peterent: idque ex mandato Numæ. Poſſit ſane aliquis ad Phyſiologiam referre; quaſi duo rerum principia coli Numa voluerit. Ille fons Veſtalibus dedicatus, ſacer habitus, & in Deos etiam relatus, delubrum poſtea accepit. Hinc *Fontinalia*, fontis ſacra. Fuit & alia aqua Veſtæ haud longinqua, Iuturnæ fons & lacus. Sed nihil ad noſtram rem.

Præmia & honores Veſtalium.

Munia, & labores vidimus: nunc juſte *Præmia* & *honores*, quibus ad illa excitatæ. *Primo*, jus teſtandi habebant, vivo patre; ſcilicet, quia ſtatim exibant ex patria aliaque omni poteſtate; & ætatis deliquium

quium leges benigne supplebant. Adeo ut vel sexennes, id est, primo anno quo captæ, testari possent.

2. Præmia habuerunt, quæ trium liberorum matres: quod non quidem Numa, sed Augustus instituit.

3. Alius honor; præcedere & deducere eas lictorem: Id quoque non à Numa, sed Triumviris referunt acceptum. Causam sive πρόφασιν habet Dio Cassius; quod una aliqua earum vesperi à cœna rediens & incognita, male habita ac violata esset. Tutela igitur & decus, lictor additus. Istis Consules Prætoresque via cedebant.

4. Morte liberabant, si reo, ad supplicium qui ducitur, fortuitu factæ sint obviæ. Oportebat autem jurare, à casu, non à consilio fuisse hunc occursum. Non quod illæ ad juramentum cogerentur: sed venisse in forum, & testes adhibitas constat; at religionis honore voluerunt vel injuratis credi.

5. Si quis lecticam earum aut sellam subisset, per protervíam aut lasciviam, & quasi velandis illis revelandis: vel si quis in idem vehiculum ascendisset, morte luebat. Factitatum enim tale aliquid ab improbulis in matronarum transvectione: sed hic honori virginum morte vindicatum. Vestales enim lectica aut sella latas, sed plurimum pilento sive carpento, tecto superne, & cameræ in modum arcuato, vectas legimus. Hoc pilentum non nimis diversum à Thensa (id quoque enim vehiculum sacrorum) quod ad formam, sed hæc Diis adtributa, illud eorum etiam ministris.

Ornamenta aut insignia Vestalium.

Isti honores sive prærogativæ Vestalium ex Plutarcho, aliæ alibi reperiuntur, opportune adtexendæ. Sicut in ipso cultu aliquid eximium. In primis Vittæ in capite, ut in Deo Deæve consecratis. Vestes etiam iis purpuratæ fuerunt: nempe prætexta eæ

usæ, id est, limbo in oris purpureo: ita enim Magistratus & Sacerdotes solebant: ergo & Vestales, ut supra in Suffibulo observés. Non unguento iis, non floribus, non veste uti concesserunt, nisi alba. Quæ vera sunt, & inducta contra lasciviam: sed purpuratas eas, non purpureas, dicimus fuisse. Et obiter noto, & jocos & cultum scitiorem, vetita: omnisque cultus luxuriosior, conversatio cum viris licentior, iis interdicta. Veste alba usæ, sed limbo punicante; non tamen florida aut variegata, ut aliæ solebant. In carbaso etiam aut tenui lino fuerunt.

Nec de cultu aliud, nisi capillum in spiras quasdam plexum & divisum, tum vittis illigatum, à tergo & in cervices annulatim dependisse. Aliquis etiam ambigat, an non tonderi solitæ, ritu nostrarum Virginum, quæ Deo sacrantur? semel igitur tonsæ, atque in ingressu, fortasse: & capillum hunc Deæ Vestæ suspendebant. An & alias crinem eo, caducum, vulsum, scissum, deferebant? in obscuro hæc, atque etiam in parvo.

De stipendiis Vestalium.

Præter hæc ornamenta aut insignia, accessit etiam res & fructus, id est, stipendia & opes. Numa enim his de publico stipendium statuit, ut, vacuæ scilicet ab aliis curis, Deæ & sacris operarentur. Et credo agros à Numa adtributos, quorum vectigalibus alerentur. Sed & Augustus adjecit. Imo & alios agros habuerunt, à privatis pietatis ergo (ut hodieque solet) legatos: quos omnes fiscus eripuit, sub Valente & Theodosio Principibus, invidiosa & diserta Symmachi querela; & Ambrosius contra obducit.

Sed præter agros, video & pecuniam interdum cepisse. Tacitus de Tiberio: *Corneliæ Virgini, quæ in locum Scantiæ capiebatur, HS vicies dedit*: quæ sunt nobis 50000 Philippæorum. Unde non immerito objicit iis Ambrosius, Privilegia maxima, lucra ingentia.

Atque

Atque inter privilegia addamus, etiam ludos certo & honestissimo loco spectasse. Auctoritas earum maxima, & in precibus, aut alia re, vix repudianda. Cicero, cum pro Fonteio causam diceret, sororis ejus Vestalis intercessione usus: *Superbum sit*, inquit, *ejus obsecrationem repudiare, cujus preces si Dii aspernarentur, hæc salva esse non posśint.* Atque inter exempla est Claudia Vestalis, quæ fratrem injussu populi triumphantem, adscenso simul curru, usque in Capitolium prosecuta est, ne vetare aut intercedere cuiquam Tribunorum fas esset. Adeo & leges, & magistratus reveriti sunt hanc impotentem, ut sic dicam, potestatem.

De Pœnis Vestalium.

Hæc Præmia igitur, sed virginum; nam pollutarum *Pœnæ* etiam grandes & graves. Vetus lex fuit Festo tradita: *Probrum virginis Vestalis ut capite puniretur: vir qui eam incestavisset, verberibus necaretur.* Sed cujus hæc lex? credam Numæ Regis, qui simpliciter statuit, incestam lapidibus obrui, sine alia supplicii pompa. Alia autem Albæ, ante Romam conditam, quæ juberet pollutam virgis ad necem cædi. Sed Tarquinius Priscus, qui numerum earum auxit, idem & pœnam, & conspicuam magis horrendamque fecit. Clare narrat Dionysius, & Pinariam quandam primam supplicio isto affectam: verba ejus digna apponi, & illustrari: *Pœnæ*, inquit, *delinquentibus graves constitutæ, quarum arbitri & exactores sunt, ex lege, Pontifices.* quod in omni earum culpa sive delicto obtinuit, causamque apud hoc tribunal dixere. Et Pontifices omnes, id est, Collegium judicavit; Pontifice tamen maximo convocante, & præsidente. Moneo etiam, inferiore ævo aliquid huic Pontificio detractum, & cognovisse quidem de culpa, pœnam tamen non exegisse; quæ Præfecto Urbis reservata fuit. Pergit Dionysius: *Qui*

virgis quidem cædunt compertas levioris delicti: probrosas vero & incestas fœdissimo & maxime miserabili mactant supplicio. Vivæ enim, funebri ritu & pompa, efferuntur, amicis & cognatis cum luctu & lacrymis comitantibus. Plutarchus hoc expressius, qui scribit, lecticæ inditam per forum efferri, clausæ undique & loris revinctæ, ut ne vox quidem ejus possit exaudiri. Idem non amicos tantum, sed totam civitatem in luctu ponit & gemitu, neque ullam in ea diem tristiorem. Obvios autem via decedere, vasto ubique silentio, attonitosque omnes stare, aut comitari. Iis vero, antequam deducerentur, ablatæ vittæ & ornamenta, quia scilicet polluissent. Amplius Dionysius; *Delatæ autem ad portam Collinam* (ad locum nempe, qui *Sceleratus campus* ideo dictus,) *intra muros* (Plutarchus *Aggerem* dicit; non tamen existimo totum aggerem, sed proximam tantum portæ partem ejus huic usui applicatam) *subterranea in cella, cum funeralibus ornamentis deponuntur.* quod accipio, ipsas ut cadavera velatas & cultas. Zonaras dixit, lectulum appositum, & lucernam, & mensam cum cibis; & causam adjungit Plutarchus, ne sacratissimum illud corpus videretur fame consumptum. Priusquam vero deponerentur, Pontifex maximus arcanas quasdam preces, manibus in cœlum sublatis, fundebat: tum ipse sua manu eductam è lectica in scalis constituebat, & sic carnifici ac ministris supplicii tradebat. Itaque his gestis, scalæ attrahebantur, ædicula multa humo injecta contegebatur, donec reliquo aggeri solum adæquaretur. Sed vinctam illam ibi; aut stantem sedentemque obrutam, nemo declarat: putem in lecto depositam. Claudit deinde Dionysius: *Nec monumento porro dignatæ, nec parentalibus, aliisve solennibus defunctorum.*

Hoc supplicium; causam assignat Ovidius: *quia quam violavit, in illa Conditur.* Etsi duplex etiam alia in Plutarcho. Vel, *quia Romani igne mortuos cremant*;

igne

igne autem funerare eam, quæ ignem parum caste coluit, iniquum erat. Vel, *quia corpus maximis consecratum cæremoniis occidere, aut manus mulieri adferre, nefas putaverunt. Sub terram igitur condi, cum victu apposito, ut quasi sponte exanimata videretur.* Atque hæc solennia. Principes interdum immutarunt, aut mitigarunt.

Quando desierint Vestales.

Finivi de Vestalibus, quæ & ipsæ finem suum sub Christianis mox Principibus invenerunt, extremo Theodosii senioris ævo. Nam etsi concussæ antea, & periclitatæ sub Valentiniano, Theodosio, Arcadio; tamen animam traxere ad ultimum Theodosii, id est, 17 Imperii ejus annum, cum ille templa claudi & sacrificia tolli lege jussit.

Ignis cultus alibi.

Lubet pro Corollario addere, ubi locorum præcipue cultus etiam ignis, sive imago aliqua Vestalium fuit.

Apud Judæos primum; & Dei jussio: *Ignis in altari semper ardebit, quem nutriet sacerdos, subjiciens ligna mane per singulos dies.* Et mox: *Ignis est iste perpetuus, qui numquam deficiet in altari.* Habuere & Ægyptii; & Diodorus vult, servandi ignem perpetuum, cœlesti similem, morem ab illis natum, & ad alias gentes propagatum. Item Afri: & Plutarchus auctor est, in Jovis Ammonis λύχνον ἄσβεστον, sive *lucernam inexstinctam* arsisse apud Indos. In Persis simile, ubi ignem perpetuum custodiunt Magi. Idem apud Cappadoces; apud quos Pyrathea, sacella quædam modica, & in iis mediis ara, in qua cinis multus; & inexstinctum ignem Magi servabant. Iam in Græciæ Prytaneis ipsa hæc Vesta, & æternus focus: iterumque distincte: Mantineæ in templo Cereris, Athenis in Minervæ, Delphis in Apollinis.

Imo & virgines ipsas aliquot locis habuere. Video,& Persas Soli virgines sacrasse. Simillimum nuper, priusquam Hispani Regi & Religioni subegissent, in toto Peruano tractu, ubi crebra, & magna templa dicata Soli,& in iis virgines sæpe 200 fuisse tradunt,qui viderunt;è quibus siqua corpus polluisset,morte luebat,nisi tamen è Sole se concepisse (ride credulitatem superstitiosam) sancte adjurasset. Sed *de Vesta & Vestalibus* satis.

DE

BIBLIOTHECIS

SYNTAGMA.

Ibliotheca tria significat,LOCUM,ARMARIUM, LIBROS. Græca vox, Latinis in usum etiam venit; & quamquam *Librariam* dicunt,tamen magis est, ea voce tabernam capi,in qua venales libri éxstant.

Bibliothecarum Origo.

Bibliothecarum res vetus,&,nisi fallor,cum ipsis libris adinventa. Nam simul ac scire & sapere natum est, mox etiam scribere: & istud esse cum fructu non potuit, nisi ut libri adservarentur & disponerentur ad præsentium & posterorum usum. Privata primum ea cura,& quisque sibi suisque struebat. Postmodum Reges & Dynastæ usurparunt, nec ad usum solum,sed ambitionem aut splendorem. Sane multos congerere, vix fuit privati hominis aut census,cum tarda & impendiosa descriptio esset;donec utilissima hæc Typographia rem in compendium misit.

Bibliotheca in Ægypto.

Qui primus Regum illustrem habuit, is fuit Osymanduas Ægypti, qui inter alia opera præclara, Sacram Bibliothecam strùxit. Et in ejus fronte præscripsit, ψυχῆς ἰατρεῖον, *Animi medica officina.* Et quamquam ille inter veteres Regum fuerit, non tamen dubium, exemplum, si non ipsam rem, mansisse, & in Ægypto Bibliothecas semper aliquas exinde exstitisse: idque in templis præcipue, & sacerdotum cura. Sed reliquæ ibi in obscuro: Ptolomæi Philadelphi Regis, in magna luce & laude fuit. Is Ptolomæi Lagi filius, secundus eo nomine & stirpe Ægypti Regum; artium & ingeniorum cultor, & quod adhæret, librorum.

Itaque Alexandriæ ingentem Bibliothecam composuit, instructione & exemplo Aristotelis adjutus, imo & ipsis ejus libris. Sed & sacris, & è Iudæa petitis libris instruxit. Nam cum aures ejus fama tetigisset Hebrææ sapientiæ, misit qui libros deposcerent, & idoneos simul homines conduxit, qui in Græcam linguam verterent, communi omnium usui. Ea interpretatio est, quam *Septuaginta*, à numero scilicet, qui operam dederunt, dicunt. Præerat Bibliothecæ, vir scriptis & factis illustris, Demetrius Phalereus, exsul à suis Athenis, & quem Rex benigne habitum ad hæc & majora ministeria admovit. Idemque à Chaldæis, Ægyptiis, Romanis etiam, libros petivit, & pariter in linguam Græcam transfundi curavit. Numerus librorum ad 700000 pervenit, Agellio teste. O thesaurum, sed in re æterna non æternum! Nam totum hoc, quidquid fuit librorum, bello civili Pompeiano periit, cum Cæsar in ipsa urbe Alexandria bellum cum incolis gereret, & tuitionis suæ causa ignem in naves misisset, qui & vicina navalibus, ipsamque Bibliothecam comprehendit & absumpsit. Triste fatum: & Cæsari

(etsi absque destinata culpa) pudendum! Hic igitur finis nobilis Bibliothecæ fuit, Olympiade 183, cum vix 224 annos stetisset.

Revixit tamen, non eadem (qui id potuit?) sed consimilis, & eodem loci, id est, in Serapeo, collocanda. Auctor reparandi Cleopatra, illa amoribus Antonii famosa: quæ ab eo in auspicium & velut fundamentum operis impetravit Bibliothecam Attalicam sive Pergamenam. Itaque totam cum dono accepisset, & transferri curasset, iterum adornata auctaque est, & Christianorum etiam temporibus in vita & fama fuit, in porticibus Serapei, loco portui vicino: videturque stetisse, quamdiu ipsum Serapeum, immensæ molis & artificii stupendi templum: quod Christiani denique, Theodosii majoris imperio, ut arcem superstitionis, demoliti à fundo sunt.

Bibliotheca apud Græcos.

Apud Græcos nobiliores Bibliothecas strictim tangit Athenæus, & Polycratem in hoc studio parandorum librorum dilaudat. Agellius Pisistrato tyranno laudem primi auctoris in hoc studio adscripsit. Magnus vir (odiosum hoc modo cognomen tolle) & cui Homerum etiam digestum & correctum nunquam soluturi debemus. Adeo Critica hæc cura olim Principum, imo Regum fuit. Ea Bibliotheca ab ipsis deinde Atheniensibus varie aucta, donec spoliavit & avexit Xerxes, Athenarum potitus. Sed multis post annis Seleucus Nicanor, Syriæ Rex, liberaliter remittendam Athenas curavit, donavitque. Et mansisse deinde ad Syllæ tempora, qui & ipse Athenas cepit, diripuit, afflixit: postea tamen instauratam, juste opinor; quomodo enim mater artium sine instrumento hoc librorum? Imo plures ibi Bibliothecæ postea. De Aristotele magnifice Strabo, eum copia & dilectu insignem Bibliothecam adornasse. Quam tandem ad Ptolomæos Reges

venisse

venisse scribit Athenæus. Neque memoratu digna alia de Græciæ Bibliothecis leguntur. Romani haud dubie pleraque talia ad se traduxerunt, Græcia jam potiti; nisi placet Byzantinam his accensere, quæ Principum ævo fuit; in qua 120000 librorum conflagrarunt; inter ea draconis intestinum 120 pedes longum, cui aureis literis Homeri Ilias atque Odyssea fuerint inscripta. Etsi hæc Thraciæ potius, non Græciæ attribuenda.

Bibliotheca in Asia.

Attalica sive Pergamena proxima claritate ab illa Alexandrina fuit. Nam Attalici Reges è parvis progressi, cum societate opibusque Romanis crevissent, sedem regni Pergamum varie, tum & Bibliothecis, exornarunt. Eumenes, Attali Regis filius, hujus rei auctor. In hac Pergamena fuerunt librorum singularium 200000.

Bibliotheca in Vrbe.

Veniamus ad Romanas Bibliothecas, situ & ævo magis propinquas. Satis enim tarda ibi hæc cura aut studium, apud Martis, non Musarum prolem: etsi, cum bono Deo, parvis primo initiis, ut solet. Isidorus duos nominat, qui libros advexere, sed publici usus aut juris non prorsus fecere; Æmylium Paulum, & Lucullum: quorum iste, quamquam jus mancipiumque sibi retineret, usum tamen eruditis concessit. Cornelius Sylla, postea Dictator, è Græcia Athenisque magnam librorum vim traduxit, & Romæ deposuit & disposuit. Tamen vere publica Bibliotheca nondum structa: quam cogitationem primus magnanimus ille & magnificus Julius Cæsar concepit, ac, nisi fata interpellassent, effecisset, data M. Varroni cura comparandorum & digerendorum librorum. Sed destinavit Cæsar,

Cæſar, non perfecit. Auguſtus, adoptione filius, inter alia ornamenta urbis & imperii, hoc quoque pluſifariam adjunxit. Nam eo invitante atque incitante, Aſinius Pollio, Orator & Senator nobilis, de manubiis Dalmatarum, atrium libertatis in monte Aventino exſtruxit, atque in eo Bibliothecam publicavit.

Poſt hanc duæ mox aliæ ab ipſo Auguſto inſtitutæ. Prior *Octavia*, quam ſororis ſuæ memoriæ & nomini dedicavit, in ſuperiore Porticus parte, tuto & decore; cum inferior ambulationi modo eſſet: in qua Junonis ædes, & nobiles ſtatuæ quoque fuerunt. Altera *Palatina*, à loco dicta, quia in ipſo Palatio. Præter alia, Præpoſitus ſive Cuſtos huic loco fuit C. Julius Hyginus, in Grammaticis celebris. Imo ſeorſim Græca cuſtodem ſuum habuit, & Latina. Ab Auguſto igitur, artium ingeniorumque amantiſſimo Principe, duæ iſtæ fuerunt.

Ab aliis deinde aliæ, & videtur certamen in hac re Principum fuiſſe, & velut contendiſſe de palma. Ecce Tiberius ſtatim ab Auguſto in ipſo Palatio etiam ſtruxit, ea parte, qua viam Sacram ſpectat: nam illic Tiberii domum fuiſſe, curioſi talium, hodie autumant, & in domo ejus hæc locatur. Videtur & Veſpaſianus deinde ſtruxiſſe, & adjunxiſſe Templo pacis. Fuit item à Trajano alia, quæ, à gentili ejus nomine, Ulpia paſſim nominatur. Hæc in foro Trajani initio fuit, ubi Principis ejus alia opera; ſed ævo mutavit, & tranſlata eſt in Collem Viminalem; ad ornandas Diocletiani Thermas. Fuit & Capitolina, in Urbe, inſtituta (ut divinare licet) à Domitiano. Nam ille ſervatus olim in Capitolio, templum ibi Princeps ſtruxit, quid ſi & hanc Bibliothecam? Conflagravit ſub Commodo, fulmine tacta. Sub ævum Conſtantini Bibliothecas publicas in Urbe 29 fuiſſe, Principum ſtudio ab interitu vindicatas, teſtatur P. Victor: ex iis præcipuæ duæ, Palatina & Ulpia.

pia. Heu quam etiam à memoria perierunt! nam ex illis 29, vix 7 induſtria noſtra indagare potuit, & nomina ſaltem ab oblivione vindicare.

Bibliothecæ extra Vrbem.

Juxta Urbem etiam Tiburti publica fuit Bibliotheca, in Herculis templo ſatis commode ſtructa (ferè juxta templa, aut in illis Bibliothecæ: quidni, ſacra illa ingeniorum opera, in locis ſacratis?) Fortaſſis eam Hadrianus Imperator Tibure inſtruxit, quem eo loco & ſeceſſu impenſe delectatum conſtat, variaque & ampla inædificaſſe. Etſi in aliis municipiis coloniiſque Bibliothecas ſparſas fuiſſe, æque atque artium iſtum cultum, mihi certum eſt.

Bibliothecæ privatorum.

Sed & privatim viri divites, uſus & famæ cauſa, ſibi pararunt, & nobiles ex iis quaſdam. Sicut Tyrannio Grammaticus, Syllæ temporibus, qui 3000 librorum poſſedit. Sicut Epaphroditus Chæroneus, item Grammaticus profeſſione, qui uſque ad 30000 optimorum quidem & ſelectorum librorum collegit. Superavit eum Sammonicus Serenus in hoc ſtudio, qui Bibliothecam habuit, in qua 62000 librorum cenſebantur. Is moriens eam reliquit Gordiano minori, qui guſtavit Imperium.

Atque hi, aut pauci alii, proditi ſunt inſigniores Bibliothecas habuiſſe: plures tamen fuere, & Seneca commune hoc ſtudium jam tunc ſuo ævo oſtendit & damnat. Damnat: *Non enim in ſtudium*, inquit, *ſed in ſpectaculum comparabant: ſicut pleriſque ignaris etiam ſervilium literarum, libri, non ſtudiorum inſtrumenta, ſed cœnationum ornamenta ſunt.*

Obſervandum, Bibliothecas etiam in Balneis & Ther-

Thermis habuisse: quia corpori curando otiose tunc vacabant: & igitur occasio erat legendi aliquid, hominibus alias occupatis; vel audiendi. Enimvero etiam in Villis & Prætoriis passim habebant, ab eadem hac, otii & vacationis ibi, causa. Utinam nostri divites sic lasciviant! semper cum alieno aliquo, si non suo, usu & bono.

De Armariis Bibliothecarum.

Parietes in Bibliothecis ebore & vitro comptos fuisse, suggerit Boëtius. Non ergo Armaria & Plutei ad parietes laterales (neque enim conspicuus sic ille ornatus fuisset) sed in medio disposita, ut hodie quoque publicæ fere Bibliothecæ usurpant. Sæpe vitra olim in quadras, orbes, ova, aut rhombos distincta parietes ornabant, non aliter quam marmoreæ crustæ; sæpius tamen cameras & lacunar.

De Armariis vetus Scholiastes Juvenalis, in illud: *(Hic libros dabit & forulos.) Armaria*, inquit, *ad Bibliothecam.* Et proprie, opinor, *Foruli*, ipsi *nidi*, ut cum Martiale dicam, librorum, sive cum Seneca, distincta *loculamenta*. Sidonius & hæc & alia in Bibliothecis collocat: *Hic libri affatim in promptu. videre te crederes aut Grammaticales Pluteos, aut Athenæi Cuneos, aut Armaria exstructa Bibliopolarum. Pluteos*, id est, tabulas inclinatas transversim, quibus libri legendi imponerentur. *Cuneos*, scamnorum seriem, ut in Athenæo, digestam. *Armaria* autem plena & alta: ea *Pegmata* videtur appellasse Cicero ad Atticum.

Imagines in Bibliothecis.

Præcipuus ornatus fuerunt Bibliothecarum Imagines & Statuæ doctorum, quas una cum libris dispone-

ponebant. Nonne pulcrum., & ſuave oculis ac cogitationi? Natura trahimur ad ſimulacra & effigies magnorum virorum noſcendas, & illa corpora ſive hoſpitia, quibus ſe cæleſtis animus incluſit: ecce hic erat. Romanum hoc inventum videtur, ne omnia bella ad Græciam referantur. Plinius Aſinium Pollionem facit auctorem; quem etiam M. Varronis, unius viventis, imaginem in Bibliotheca poſuiſſe, idem refert: Quod tamen & aliis poſtea, indulgentia an judicio? datum video. Alioquin plerumque mortuorum, & quos famæ conſenſus jam ſacraſſet, imagines ibi poſuerunt. E metallo ut plurimum, ſed etiam è gypſo in privatis Bibliothecis, pro cujuſque ſcilicet copia. Imo & in tabulis imagines fuere: & fortaſſe in librorum fronte picturæ etiam expreſſæ. Itaque utrumque, & Statuæ, & Imagines fuere. Cæterum minores illæ imagines ſive ſtatuæ pluteis plerumque impoſitæ videntur, ante ſuos quæq; libros. Inde & *Sigilla plutealia* apud Ciceronem. Nam jam tunc Bibliothecas exornabant Deorum, ſi non Auctorum, ſigillis.

De Muſeo Alexandrino.

Sed ſi Bibliothecæ ſolæ, aut rarus adventor; ſi homines, inquam, non ſunt qui frequentent & evolvant, quo iſta congeries? & quid niſi ſtudioſa quædam luxuria ſint? Providerunt hoc quoque Alexandrini Reges, & una cum illis Muſeum (ita dixerunt, quaſi Muſarum ædem) exſtruxerunt, in quo fas eſſet Muſis operari à cæteris rebus feriatos. Imo & à vitæ victuſque curis vacuos, cum alimenta iis hic è publico darentur.

Fuit id Regiæ ſive Aulæ pars, ſcilicet adnecti & jungi ſibi voluerunt Reges, ut in propinquo & promptu eſſent eruditi iſti, cum quibus differerent, cum libi-

libitum, animo docendo & pascendo. Habuit Porticus & Exedras: illas exercitio corporis magis, has animi, & ubi confidentes altercarentur & conferrent. Fuit & domus, ubi omnibus ex omni terra literatis receptis communis victus & mensa. Habuit hoc Collegium & pecuniam sive vectigalia in commune; & sacerdotem item, qui præesset Museo, Regum aut Cæsarum dilectu constituendum. Magna igitur dignitas, & quæ ab ipso Cæsare conferenda.

Addere licet, non vacuam omnino aut otiosam ibi vitam vixisse, (quî possent viri bono publico nati?) sed aut scripsisse, aut disseruisse, & recitasse. Claudius imperator Museum hoc altero addito adauxit, ut certi libri ibi quotannis recitarentur.

FINIS.

GEORGI FABRICII
CHEMNICENSIS

ROMA,

Liber ad optimorum Autorum
lectionem apprimè utilis
ac necessarius.

GEORGIUS FABRICIUS WOLFGANGO WERTERO,

Viro claro & docto,

S. D.

SALLUSTIUS, *scriptor in primis nobilis, in Carthaginis mentionem incidens, de ea silere melius putat, quam parum dicere. idem multo justius de urbe Roma, non Carthaginis solum, sed orbis terrarum victrice scripturus, nunc ego dicerem: præsertim cum multorum hominum, eorumque doctorum, sermones mihi subeundos esse intelligam. Aliqui enim hoc totum scribendi genus tamquam inutile improbant: aliqui vero, tot de Vrbe monumentis, nostra patrumque memoria editis, condemnant, quasi minime necessarium. Obstat mihi præterea gentis & patriæ nomen, quod homo Germanus, & in Hermunduris natus, post tot viros in literis claros, de urbe vetustissima & remotissima scribere audeam. Itaque illi, qui non me solum reprehendunt, sed alios accusant in hoc genere studii literarumque versatos, scribendi operam atque industriam, in tradenda morum & bene vivendi doctrina rectius, quam in his, similibusve rebus, collocari posse existimant. Nam Servilium lacum ignorare, aut Turbonem pugilem nescire, aut tempora, quibus urbs opibus*

aucta, vel diminuta viribus sit, non tenere memoria, minus malum esse, quam aut errare in vita, aut labi in officio, aut peccare in Rep. Hi cum viri boni sint, & cupidi honestatis, credo eosdem veritatis quoque studiosos esse. Atqui hominis animus cum & actionibus virtutis delectetur, & rerum fruatur scientia, utrumque certe, & virtutis præscripto vivere, & res cognitione dignas investigare, verum ejus & proprium munus est, licet altero alterum habeatur præstantius. Bene igitur hominis excellentiam cum bonis moribus, tum eruditionis elegantia sapientes metiuntur. Quamobrem & Aglaus Psophidius Arcas, qui in vita sua nihil præter agrum coluit: & Socrates Atheniensis, summus doctrina & sapientia Philosophus, felices olim Apollinis oraculo sunt judicati. Qua de causa ne nos quidem ita alteram præferamus, ut de altera detrahamus cum dedecore & incommodo. Vt autem civitatum magnarum, ex quibus mortalium omnium judicio Roma maxima fuit, instituta, leges, mores, actiones libenter cognoscimus: ita ortum, incrementa, ruinas scire desideramus, & loca ipsa muta cum admiratione intuemur: Illud utile & necessarium est, hoc à liberali animo atque ingenio nequaquam alienum. Tolle enim ejusmodi studium; & omnis antiquitatis notitiam, & pulcherrimorum exemplorum copiam, & suavissimum artium disciplinarumque fructum sustuleris: &

hæc

hæc civilis ſocietas, ferarum, quam hominum, congregationi erit ſimilior. Merito igitur gratiæ habenda illis, qui Vrbis potentiſſimæ & nobiliſſimæ memoriam paſſi non ſunt interire: ſed quidquid vel ex veterum ſcriptis diſcere, vel ex ruderibus colligere, vel veſtigiis qualibuſcunque potuerunt deprehendere, id fidelibus literarum monumentis commendarunt. Quorum libros cum, nondum viſa Vrbe, admirarer, & bonos auctores legenti utiles & jucundos eſſe ſentirem: tum in Vrbem ipſam tecum profectus, Wertere, magna (ut ſcis) diligentia conquiſivi atque perlegi, ut eos communi ſtudio, & labore mutuo cum rebus ipſis præſentes conferremus: quod cum totos quinque menſes ſine intermiſſione à nobis ageretur, non pauca vel neglecta ab aliis, vel non ſatis animadverſa, obſervatu tamen & ſcitu digna, annotavimus: ea autem in id tantummodo comparaveramus, ut nobis profectionis ſuſceptæ, & otii noſtri ratio conſtaret. Nuper vero cum Caſp. Peucerus, Melanthonis gener, doctus imprimis vir, & philoſophiæ deditus, ad me veniret, & de Vrbe cum viris aliquot eruditis loquentem avide auſcultaret, rogavit tandem, ut aliorum quoque ſtudiis meæ opera, ſi placeret, & otium eſſet, conſulerem. Quod cum ille humaniter, ut ſolet, peteret, & vultu ipſo ſignificationem ſuæ voluntatis daret, facile mihi non abhorrenti perſuaſit, ut quæ obſervaveram, rurſus colligerem. Novo igitur la-

bore suscepto, ea cum scriptis Poëtarum & Historicorum majore cura & attentione contuli: qua ratione cum alii ante me Vrbem, jam dirutam, quasi à fundamentis instaurarint, eorundem vestigiis institi. in quo proposito & ordinem rebus ipsis congruentem servavi, & locos non paucos in Græcis Latinisque scriptoribus explicavi. Hoc quoniam publicæ utilitatis gratia factum à me est, bonam in spem venio, me studiosis hominibus, & æquis lectoribus probaturum institutum meum, quod ipse post alios plurimos ad hanc scribendi materiam animum adjunxerim. Ignoscent autem ii, quos patriæ nomen offendit, hospiti mihi atque extero, si quid minus in rebus vetustate plane obrutis vidi: aut si in iis etiam, quæ ante oculos sunt, parum Lynceus fui. hoc enim, quamvis arrogantiusculum sit, quia tamen verum est, dicam, me posse aliorum, qui de Vrbe scripserunt, errores varios certis testimoniis convincere. Syracusani certe olim, cum sepulcrum Archimedis indagatum ipsis ostendisset Cicero, non ideo iniqui aut ingrati ei fuerunt, quod peregrinus esset, & Arpinas: neque mihi, si quid laudis Vrbi, aut studiosis commodi sum adferre conatus, obesse debet, quod sim Hermundurus: præsertim cum, existimatione nullius læsa, simpliciter exposuerim meam vel opinionem, vel sententiam. Primum enim, veterum auctoritate nitor, in notandis aut explicandis locis: deinde non solum

recen-

recentiorum ſcriptis, quibus plurimum adjutus ſum, verumetiam demonſtratione Marliani, qui diligentiſſime omnium ſcripſit, hanc, qualiſcunque eſt, Vrbis cognitionem conſecutus ſum: cujus domum cum frequentaremus, ſitum montium nobis indicavit ex Capitolio, & ad viarum, quæ in Vrbe ſunt, initia nos perduxit: & aliquoties apud Salamancam & Tramezinum, noſtram ſententiam audire viſus eſt perhumaniter. Hos labores noſtros tibi dedico, Wertere, homini amico, quo nomine omnia conſuetudinis, fidei, benevolentiæ officia continentur: & viro docto, qui hæc eadem cognoviſti magna cupiditate, ſtudio, induſtria. Quamobrem quædam ex his tua recognoſces, & multa agnoſcet Wolfgangus Meurerus, Philoſophiæ ſcientia, elegantia literarum, cognitione antiquitatis vir celeberrimus, ejus temporis ſocius & comes noſter. Optarem autem plurimos ex nobilitate, viros ſplendidos & copioſos, excitari ad evehenda optimarum artium ſtudia. Res enim humanæ cum nihil firmi habeant, nihil poſſideant diuturni, ſola virtutis & literarum laus eſt æterna: imo ne virtutis quidem, abſque literis. Exemplum illuſtre eſt, & ſempiternum erit, Vrbs ipſa, cui, aliis ornamentis amiſſis, hæc ſola reliqua manſerunt, quæ conſervarunt doctorum virorum ingenia. In quam ſententiam aliquando Lazarum Bonamicum, doctiſſimum & eloquentiſſimum virum, perelegans nobis epigram-

ma recitare memini, quo ipso claudere hanc epistolam placuit: quia nobis ejus viri memoria grata merito est, & maximinominis fama doctis notissima.

Vos operum stratæ moles, collesque superbi,
Quîs modo nunc Romæ nomen inane manet:
Vosque triumphales arcus, cœloque colossi
Æquati, Pariis cæsa columna jugis:
Edita Pyramidum fastigia, templa deorum,
Digna vel æthereis Amphitheatra locis:
Vos ævi tandem attrivit longinqua vetustas,
Vos longa tandem fata tulere die.
At Romæ Æneadûm magnum & memorabile nomen,
Tempus edax rerum tollere non potuit.
Nec poterit, donec clari monumenta vigebunt
Ingenii, quæ non ulla senecta rapit.
Cætera labuntur tacito fugientia cursu,
Calliope æternùm vivere sola potest.

Vale, & me ama. Ex ludo illustri Misenæ, Calend. Iulii, Anno Christi, M. D. L.

CAPI-

CAPITA HVIVS LIBRI.

I. De auctoribus, qui de Roma ſcripſerunt.

II. De ſitu, & ambitu, & gloria atque interitu urbis.

III. De montibus, à quibus Urbi additi, quæ loca adjacentia habeant, quot nominibus, & unde appellati.

IIII. De portis veteris novæque Urbis, & quam variis nominibus eædem appellatæ.

V. De viis intra & extra urbem.

VI. De regionibus & tribubus.

VII. De foris, ad ſplendorem Urbis, & hominum neceſſitatem factis.

VIII. De campis.

IX. De templis gentilium in templa Divorum mutatis.

X. De templis ſacelliſque veteribus, quæ ab aliis omiſſa ſunt.

XI. De domibus quorundam doctorum.

XII. De Theatris, Circis, Odeis, Stadio, Xyſto: item de factionibus aurigantium.

XIII. De porticibus.

XIV. De arcubus triumphalibus, & trophæis.

XV. De Tiberi, & fluviis Urbis, & de ornamentis fontium, ac naumachiis.

XVI. De pontibus Tiberinis.

XVII. De aquæductibus, quorum veſtigia nunc ſciuntur extare.

XVIII. De balneis & Nymphæis,

XIX. De thermis.

XX. De locis ſepulcrorum, & de inſignibus quibuſdam ſepulcris, item de ſepulcrorum ornamentis, ac ratione conditarum urnarum.

XXI. De iis, quæ nunc in Urbe ſunt præcipue viſenda.

Auctores veteres & novi, quorum inventis & testimoniis vel ad confirmandum, vel ad explicandum, utimur.

Æmilius Probus
Albertinus
Alifanæ inscriptiones
Am. Marcellinus
Asconius
Atheniensis inscriptio
Augustinus
Aurelianus Imp.
Ausonius
Auximi inscr.
Bap. Leo.
Bergomates inscript.
Blondus.
Charisius
Caßiodorus
Cicero
Cyriacus Anconitanus
Claudianus
Columella
Corn. Balbus
Corn. Nepos
Corn. Tacitus
Cornutus
Cuspinianus.
Dacicæ inscript.
Demosthenes
Dion
Dionysius.
Egnatius
Eutropius.
Fab. Pictor
Festus
Florus
Formianæ inscript.
Formula magistrat. Roman.
Frontinus
Fulvius.
Gallicæ inscript.
Gellius
Gyraldus.
Helenius
Herodianus
Hieronymus
Hispanicæ inscript.
Homerus
Horatius.
Iosephus
Iul. Capitolinus
Iul. Obsequens
Iustinus
Iuvenalis.
Lactantius
Lampridius
Livius
Lucanus
Lucilius
Lucretius
Lud. Gometius.
Macrobius
Manutius
Marlianus

Martialis
Mediolanenses inscript.
Merula.
Neapolitana inscr.
Non. Marcellus
Nucerina inscript.
Ovidius.
Persius
Persii interpres
Pindarus
Pindari interpres
Platina
Plautus
Plinius
Plinius junior
Plutarchus
Poggius
Pomp. Lætus
Pomp. Sabinus
Porphyrio
Porphyrius, Homeri interpres
Portius
Prænestinæ inscript.
Priscianus
Propertius
Prudentius.
Quintilianus.
Reatinæ inscript.
Romanæ inscript.
Sallustius
Salonensis inscript.
Seneca
Servius
Sex. Aurelius
Solinus
Sophoclis interpres
Spartianus
Statius
Stephanus
Strabo
Suetonius
Sulp. Verulanus.
Tacitus
Terentius Scaurus
Testamenta antiqua
Tibullus
Tiburtinæ inscript.
Torellus Sarayna
Tortellius
Tranquillus
Tremellius
Val. Flaccus
Val. Maximus
Varro
Velleius
Veronenses inscript.
Verrius
Vibius Sequester.
Victor
Vitruvius
Volaterranus
Vopiscus
Vrbinates inscript.
Vrbis epigrammata.
Zanchius
Zonaras.

GEORGII FABRICII
R O M A.

Caput I.
De auctoribus, qui de Roma scripserunt.

VRbem Romam etsi plures olim literis monumentisque celebrarunt, nihil tamen scriptorum veterum relictum fuit, præter Fab. Pictoris & C. Sempronii, de origine Vrbis, fragmenta: de quibus merito dubitatur. Catonis Origines, & M. Varronis de tribubus, & de ædibus sacris, & de ludis theatralibus libri interciderunt. Exstat Aristidis Smyrnæi, de Romæ laudibus oratio. Nervæ temporibus de aquæductibus Romanis libros duos Julius Frontinus: Diocletiani dominatu de regionibus Urbis unum Publius Victor, vel (ut aliis placet) Sex. Ruffus, edidit. Ex recentioribus, Urbis admiratione, ad scribendum excitati sunt plurimi: Flavius Blondus, Pomponius Lætus, Andreas Fulvius, qui multis libris prosa & carmine scripsit, Jacobus Poggius, Joannes Tortellius, Raphael Volaterranus, Fabricius Varranus, Franciscus Albertinus, Bartholomæus Marlianus: sed diligentia investigandi, & judicandi solertia excellit Marlianus, qui & veterum scripta majore studio contulit, & plurimos aliorum errores prudenter animadvertit. Scripserunt de eadem Manuel Chrysoloras, & Bernardus Oricellarius: & ex nostris hominibus Hieronymus Questenbergius Misnius, patria Fribergensis, doctus atque diligens antiquitatis investigator, qui in urbe mortuus est, sed ex horum scriptis nihil ad nostras manus pervenit.

Totam Urbem secundùm regiones pinxit Fabius Cal-

Calvus,ſed ejus picturæ cum nullius deſcriptione conveniunt.De ædificiis veteribus vulgari nunc Italorum lingua ſcripſit Franciſcus Serlius, Bononienſis Architectus. Picturas ſtatuarum, columnarum, coloſſorum, templorum, theatrorum,arcuum,portarum, ſepulcrorum, Antonius Salamanca ſparſim expreſſit. Imperatorum & virorum illuſtrium imagines ex nummis antiquis excudit Jacobus Mazochius,addita brevi hiſtoriarum deſcriptione: quem ſecuti ſunt Joannes Huttichius, & Nicolaus Gerbelius, Germani. Sed Antonii Zantani opuſculo, quod nuper prodiit,nihil fieri poteſt eo in genere elegantius,aut perfectius. Idem Mazochius ingenti libro Urbis epigrammata ex ære, ſaxis, marmoribusque, incerto auctore congeſta,edidit: quem librum nos, inſpectis locis plurimis, & correctiorem, & ſeptingentis epigrammatis auctiorem habemus. Nec inutilis in iiſdem colligendis, Petri Appiani & Bartholomæi Amantii, & ante illos Sebaſtiani Sergii opera extitit. Superiore anno Marlianus Conſulum,Dictatorum, Cenſorum, cum ipſorum triumphis deſcripta ex marmoribus nomina publicavit, quæ marmora in foro Romano effoſſa, nunc in Capitolio aſſervantur.De antiquis Romanorum familiis ſe ſcripturum, retulit mihi Paulus Manutius, omnis elegantiæ & antiquitatis ſtudioſiſſimus juvenis: & de iis Commentarium ante annos ſex & quadraginta promiſit Petrus Crinitus, qui,cum alia ejus opera in manibus ſint, nondum exiit. De mirabilibus Romæ non nominati auctoris libellus, in vulgi manibus eſt,ad decipiendos (ut apparet) illiteratos & ſuperſtitioſos homines confictus. In cognoſcenda Urbe ſermo vulgi audiendus non eſt. Molem latericiam ante Amphitheatrum, quæ Meta ſudans dicta fuit,aiunt fuiſſe turrim Virgilii: ædem Jani Quadrifrontis, ſtructura quadrata in foro Boario, domum Boëtii. Columnas æneas in S. Joanne Laterano,

quas Auguſtus Cæſar ex præda Actiaca conflavit, è templo Hieroſolymitano religionis cauſſa nugantur translatas: de quibus Virgilius canit,

—— *Navali ſurgentes ære columnæ.*

Statuam æneam equeſtrem M. Antonini Pii, neſcio cujus liberatoris Vrbis, fingunt fuiſſe. Quæ licet apertè falſa ſint, tamen vulgus aſſeverat, & defenſores pertinaces invenit.

CAPVT II.

De ſitu & ambitu, & gloria atque interitu Vrbis.

VRbs Roma primum Italiæ, poſt orbis terrarum caput, à paſtorum manu condita, Regum, Conſulum, Dictatorum, Imperatorum dominatu uſa, à vicinis populis tentata, ab externis gentibus ſæpius petita, à Gallis Senonibus incenſa, à Gothis Vandaliſque vaſtata & diruta. Contemptu noſtrorum Imperatorum quater capta: primum ab Arnulpho, Franco, tum ab Othone Tertio, Saxone, deinde ab Henrico Quarto, item Franco, noſtra denique memoria à Carolo Quinto, Auſtriaco. Poſita in ſolo ſterili, & partim in montibus, partim in vallibus campiſque ſubjectis, auſtro objecta, & cœli aliquanto gravioris: nunc malè habitata, & ruinarum plena. Antiquitus, quod miraculo ſimillimum eſt, ſuffoſſionibus montium, & meatibus cloacarum penſilis, & ſubter ædificia navigabilis extitit. Hodie valles & campi ex vaſtitate & ruinis ædificiorum altius quam credi queat, exaggerati ſunt. Ambitus Vrbis, qui nunc eſt, XIII M. paſſ. non excedit. Vrbem veterem ampliato pomœrio auxerunt Sylla, Auguſtus, Claudius, Nero, Trajanus, Aurelianus, Arcadius, Honorius: cujus rei teſtes ſunt Seneca, Suetonius, Tacitus, Vopiſcus, antiqua epigrammata, ex quibus & illud diſcitur,

ſcitur, cenſorum, augurum, præfectorum urbis, cura & auctoritate, id factum eſſe. Muri vetuſtiſſimi ex ſaxo quadrato fuerunt, Gabino in primis, Albano, Tiburtino, & Præneſtino : ea enim ſaxa firmiſſima, & igni impervia. Poſtea facti ſunt latericii, qui adhuc durant. Suetonius ſcribit, Auguſtum gloriantem dixiſſe : Vrbem latericiam reperi, relinquo marmoream. & Propertius poëta canit,

Hoc quodcumque vides, hoſpes, quam maxima Roma eſt :
Ante Phrygem Æneam collis & herba fuit.
Atque ubi navali ſtant ſacra palatia Phœbo,
Evandri profugæ procubuere boves.

Verum (quæ eſt rerum humanarum imbecillitas & viciſſitudo) illa ipſa Urbs nunc rurſus latericia eſt, & Palatinus à nullo habitatus, collis jam & herba factus eſt, & in foro ipſo Romano ſues væneunt, & in Tarpeia arce crux hominum nocentum ſupplicio cernitur erecta. In murorum ambitu circiter trecentas & ſexaginta turres numeravimus, pluribus tamen ex his collapſis. Varius Imperator cum decem millia pondo aranearum, opera ſervorum per domos collegiſſet, ex iis intelligi poſſe dicebat, quanta eſſet Roma. Nos, inepti hominis riſu omiſſo, in ſequentibus ſummæ & clariſſimæ Urbis magnitudinem & amplitudinem oſtendemus, in qua tot tantaque ædificia fuerunt, quot, præter Urbem, & quanta, terrarum orbis nuſquam habuit : ut de cæteris ornamentis nihil dicam, nihil etiam de Imperii gloria. Vere enim ad Germanicum Cæſarem Ovidius,

Gentibus eſt aliis tellus data limite certo,
Romanæ ſpacium eſt urbis & orbis idem.

Cum autem omni fortunæ varietate ſit exercitata, tamen in ſecundis rebus nunquam ſecura, invicta

in afflictis semper extitit. Urbem olim arroganti titulo, sed minime vano, appellarunt ÆTERNAM, quia Neptunio Homeri vaticinio posteritati Æneæ, à qua orti Romani sunt, imperii æternitas promissa fuit.

Νῦν δὲ δὴ αἰνείαο βίη τρώεσσιν ἀνάξει,
Καὶ παῖδες παίδων τοίκεν μετόπισθε γένονται.

Urbis nomini divinos honores tribuerunt Smyrnæi, Pergamenses, & Græcorum omnium cultissimi Athenienses. A Smyrnæis id factum est, ut Tacitus scribit, M. Porcii Catonis consulatu : à Pergamensibus, imperante Augusto. De Atheniensibus planius loquitur inscriptio vetus, quæ ante eversam à Mahomete urbem in vestibulo templi fuit, quod in arce quondam Palladi dicatum erat. Postea sacrum B. Mariæ virgini :

Ο ΔΗΜΟΣ ΘΕΑι ΡΩΜΗι ΚΑΙ ΣΕΒΑΣΤΩι ΚΑΙΣΑΡΙ, ΣΤΡΑΤΗΓΟΥΝΤΟΣ ΕΠΙ ΤΟΥΣ ΠΟΛΙΤΑΣ ΠΑΜΜΕΝΟΥΣ ΤΟΥ ΞΑΝΩΝΟΣ ΜΑΡΑΘΩΝΙΟΥ ΙΕΡΕΩΣ ΘΕΑΣ ΡΩΜΗΣ ΚΑΙ ΣΕΒΑΣΤΟΥ ΣΩΤΗΡΟΣ ΕΝ ΑΚΡΟΠΟΛΕΙ ΕΠΙ ΙΕΡΕΙΑΣ ΑΘΗΝΑΣ ΠΟΛΙΑΔΟΣ ΜΕΓΙΣΤΗΣ ΑΣΚΛΕΙΠΙΑΔΟΥ ΑΛΑΙΕΩΣ ΘΥΓΑΤΡΟΣ ΕΠΙ ΑΡΧΟΝΤΟΣ ΑΡΗΟΥ ΤΟΥ ΜΩΡΙΩΝΟΣ ΠΑΙΑΝΙΕΩΣ.

Ad quod alludens cecinit Martialis :

Terrarum dea, gentiumque Roma,
Cui par est nihil, & nihil secundum.

Itaque

Itaque cum templa ſacro Urbis nomini dicata ſint, minime mirum Victrici ſtatuas Triumphales collocatas fuiſſe. Cujus generis multæ elegantiæ & artificii ſtatua è marmore, ſuperiore anno reperta, & nunc in ornatiſſima Cæſiorum domo ſtatuta eſt. Roma juvenili habitu ſedet, galeata, ſiniſtra manu tenens, ut videtur, pugionem, dextra coronam lauream, deſignans indice mulierem ſub baſi ſedentem, vultu mœſto, veſtitu lugubri, capillo per vittam paſſo, caput ſiniſtra manu ſuſtentantem, dextra ad ſiniſtrum femur poſita, projectiſque ad idem latus armis atque clypeis, cum hac inſcriptione;

ROMA VICTRIX DE DACIA
PROVINCIA
SVBACTA TRIVMPHANS
VULTV·AC HABITV
BARBARORVMQ. SPOLIIS
INLVSTRIS.

Quin etiam in Urbe prope viam Sacram, Romæ atque Veneris conſors delubrum fuit. Romanæ urbi Conſtans Imp. Conſtantini junioris filius, ſeptem dierum ſpatio plus ornamentorum ademit unus, quam ducentorum quinquaginta octo annorum intervallo detraxerunt omnes barbari. Imperium autem quamvis ante ſeptingentos & quinquaginta annos ad nos tranſlatum ſit, tamen Romani nomen retinuit: ut poëtico quodam ac vere fatidico ſpiritu dixiſſe videatur Propertius;

Roma, tuum nomen terris fatale regendis.

Sibyllæ de Romæ interitu vaticinium ejusmodi refert Lactantius Firmianus, in libro de Divino præmio: Roma interibit, & quidem judicio Dei, quod nomen ejus habuerit inviſum, & inimica juſtitiæ, alumnum veritatis populum trucidarit.

CAP.

CAP. III.

De Montibus, à quibus urbi additi, quæ loca adjacentia habeant, quot nominibus & unde appellati.

PRopertius, poëta elegans, & doctus Urbis præco, canit,

Septem urbs alta jugis, toto quæ præsidet orbi.

Unde ἑπτάλοφος à Græcis, Septicollis à Fabio Pictore, Septemgemina à Statio dicitur. Hos colles, septem arces Virgilius in Georgicis, & in Epithalamio Ausonius, nominarunt. Nos decem Romanorum collium situm, & varia eorum nomina, & loca circumjacentia, unde reliquæ urbis cognitio fiat apertior, paucis notabimus. Mœnibus enim inclusi hodie sunt, Palatinus, Capitolinus, Aventinus, Cœlius, Esquilinus, Viminalis, Quirinalis, collis Hortulorum; & trans Tiberim, Janiculum, & Vaticanus.

Palatinus.

Romuli sedes, unde & Romulius à Tremellio, & à Strabone τῆς ἀρχῆς nomine, propter primam sedem regiam, appellatur. Ad ortum habet Cœlium, ad meridiem Aventinum, ad occasum Capitolinum, ad septentrionem forum. Adjacet ex eo latere, quod ortum spectat, arcus Constantini: quod meridiem, Circus maximus: quod occasum, Romuli ædes, & velabrum: quod septentrionem, templa quæ in ipso foro sunt, & Vespasiani arcus. Hunc Virgilius à Palanteo oppido nominatum vult: Propertius & Ovidius, quod ibi pecudes palari, id est, errare, consueverint. Hujus montis pars forum versus, Germali nomen habuit: Cœlium autem versus, Veliæ. Quia autem prima imperii sedes in eo constitu-

ſtituta, cujuſvis principis aulam, aut ſplendidi hominis domum, Palatium nominamus. Hodie ſuffoſſionibus & ſubterraneis meatibus totus quaſi penſilis, ruinis deformis, aut hortis occupatus.

Capitolinus.

Tatii Sabini ſedes, qui & Saturnius, & Tarpeius. Ad ortum habet forum & Palatinum, ad meridiem Tiberim, ad occaſum urbem planam, ad aquilonem collem Quirinalem. Ab ortu adjacent Tullianus carcer, arcus Septimii, porticus Concordiæ: à meridie, Janus quadrifrons, forum holitorium, theatrum Marcelli: ab occaſu circus Flaminius, in quo porticus Cn. Octavii, & recens turris Argentina: à ſeptentrione, Trajani forum. Dictus, à vetuſtiſſima Saturni ſede, Saturnius: & mox (ut Iuſtinus inquit) quaſi pulſo à Jove ſedibus ſuis Saturno, Capitolinus: idem Tarpeius, quod vel à Tarpeia virgine, vel

A duce Tarpeio mons eſt cognomen adeptus,

Ut canit Propertius. De eodem in VIII Virgilius.

Hinc ad Tarpeiam ſedem, & Capitolia ducit,
Aurea nunc, olim ſylveſtribus horrida dumis.

Aventinus.

Ab Anco rege, creſcente civium numero, ex parte additus, non totus habitatus, Tatii, regis Romanorum, & Aventini, Albanorum, ſepulcris celebris. Variis appellatus nominibus, à Remo, Romuli fratre, Remurius; à Murciæ ſocordiæ Deæ ſacello, Murcius: à Dianæ templo, collis Dianæ. Martialis lib. XII.

Cum tu forſitan inquietus erras,
Clamoſa Iuvenalis in Subura,
Aut collem dominæ teris Dianæ.

Et idem libro VII, ad Maximum:

Eſquiliis domus eſt, domus eſt tibi colle Dianæ.

Propter

Propter longitudinem certò describi nequit: sed tamen, ut in prioribus, tentabimus. Ad ortum, in meridiem declinantem, respicit mœnia: ad meridiem, campum Figulinum: ad occasum, flumen: ad septentrionem, montem Palatinum. Ortum versus, sed valde in meridiem flexum, propinqua est porta Capena: meridiem, porta Ostiensis, Cæstii pyramis, mons Testaceus: occasum, Navalia, salinæ, spelunca Caci: septentrionem, Dianæ templum, & Naumachiæ initium. Aventinus dictus ab avibus: quod nomen ante Evandri & Herculis in Italiam adventum, ut liquet ex Virgilio, habuit. Quod si certis auctoribus scripsit ille, minime nomen accepit ab Aventino rege, qui in eo extinctus bello, & sepultus fuerit, ut 4 Fast. ait Ovidius. quamvis in eadém pagina alteram, & cum Virgilio consentientem opinionem ponat. Neque etiam ab Avente Sabinorum fluvio, ut de gente populi Roman. tradidit Varro. In hunc montem aliquando plebs secessit, ut est apud Senecam in libro de Brevitate vitæ, & apud Plin. libr. 19. Nemo Sacros, Aventinosque montes, & iratæ plebis secessus circumspexerit.

Cœlius.

Ab eodem Anco additus, ut Strabo: vel à Tullo Hostilio, ut Livius: vel à Tarquinio Prisco, ut Tacitus. A querna sylva, Querquetulanus: à Tiberio Cæsare, quod is post incendium habitatoribus ædificia consumpta instaurasset, dici cœptus mons Augustus. Ab ortu habet mœnia, à meridie Cœliolum, ab occasu Palatinum, à septentrione Esquilias. Adjacent ab ortu, Cælimontana & Nevia portæ, & inter has Statilii Tauri theatrum dimidiata sui parte mœnibus inclusum: à meridie, vallis: ab occasu, Severi septizonium: à septentrione, Titi amphitheatrum, vulgo Colosseum. Nominatus à Cœle quodam Hetruscorum duce, qui cum Romulo contra Sabi-

Sabinos arma socia conjungens,castra in eo posuit.

Cœliolus pars est Cœlii,à Martiale libr. 12. ad Juvenalem,Minor Cœlius dictus :

Dum per limina te potentiorum
Sudatrix toga ventilat,vagumque
Major Cœlius & minor fatigat.

Ab ortu habet mœnia,à meridie Aventinum, ab occidentis & septentrionis partibus vallem, per quam fluit Appiæ rivus. Incipit post portam Gabiusam, nunc Causam : & inde ad Latinam flectitur,terminaturque ad Capenam.

Esquilinus.

A Tullo Hostilio adjectus, ut Livius. à Servio Tullio, ut Tranquillus. Hanc autem in auctoribus diversitatem peperit, quod aliqui reges primi adjecerint,aut habitarint : reliqui ædificiis, aliisve rebus ornarint,aut auxerint. Hunc montem,auctore Verrio Flacco, & Cispium & Oppium veteres nominarunt. Attingit ab ortu,Vrbis muros: à meridie,viam Cavicanam :ab occasu, vallem inter Cœlium & Palatinum longe lateque patentem : à septentrione, Viminalem. Adjacent ortum versus, Esquilina porta,& Querquetulana: meridiem versus,Carinæ : occasum, vallis subjecta, & regio Tabernolæ : aquilonem, vicus Patricius & Subura. Unde Suburanum nonnulli vocarunt ex veteribus. Dictus, quod excubiæ ibi agerentur, primum Excubinus : postea mutata pronunciatione, Exquilinus : & melioris soni grãtia,tandem Esquilinus. & à Poëtis Esquilius,litera è medio sublata. Ut Ovid. II. Fast.

Monte sub Esquilio. ——

Idem lib. III.

Adde, quod excubias ubi rex Romanus agebat,
Qui nunc Esquilias nomina collis habet.

Horatius in sermonibus; —*at simul atras*
Ventum est Esquilias. ——

Vimi-

Viminalis.

A Servio Tullio ad reliquos additus, qui & Fagutalis, à sylva fagea, ut est apud Varronem & Festum. In ortum tendens, respicit campum Esquilinum : In meridiem, Suburæ partem, & fori Romani : in occasum, Quirinalem, interjecta Subura plana : in septentrionem, vallem Quirinalem. Ab ortu adjacet porta Querquetulana : à meridie, Novatii & Olympiadis thermæ : ab occasu, Decii palatium: à septentrione, lavacrum Agrippinæ. Nomen invenit à viminum copia: quæ tamen cujus generis fuerint, Varro, Festus, Plinius non dixerunt, neque Juvenalis Sat. III.

Esquilias, dictumque petunt à vimine collem.

In locis incultis, quæ hortos aut vineta non habent, nunc populi, & salicum vimina, & arundines nascuntur.

Quirinalis.

Ab eodem rege additus. Alio nomine Agonius, vel Agonensis, & in quadam sui parte mons Clatræ & Apollinis, si Victoris liber emendatus est. Nunc vero mons Caballinus. Habet ab ortu, Viminalem : à meridie, Cæsaris & Nervæ forum : ab occidente, Urbem planam : à septentrione, collem Hortulorum, & campum Martium. Contiguæ sunt ab ortu, portæ Viminalis, & Collina : à meridie, Corneliorum domus : ab occidente, quæ in plana urbe sunt ædificia: à septentrione, porta Collatina. Dictus Quirinalis, ab æde Quirini. Ovid. II. Fast. de Quirino,

Templa Deo faciunt, collis quoque dictus ab illo est.

Horatius secundo lib. Epist.

—— Cubat hic in colle Quirini,
Hic extremo in Aventino, visendus uterque.

Agonius, quod, circo Flaminio eruptione Tiberis inunda-

inundato, ludi Agonales in eo fierent. Clatræ & Apollinis, à templo quodam. Caballinus, à duobus equis marmoreis, qui ſtant ibidem in excelſa baſi, cum ſuis ductoribus, prope ædem S. Saturnini, qui à Phidia & Praxitele ſunt facti, ſi titulus verus eſt.

Collis Hortulorum.

Vel (ut Suetonius) collis Hortorum, extra antiquos muros, Quirinali contiguus. Ab ortu tangit ejuſdem montis campum, à meridie item aliquam ejus partem, ab occaſu vallem Martiam, & Domitiani naumachiam, à ſeptentrione urbis mœnia. Ab ortu propinquam habet portam Collatinam, à meridie pilam olim Tiburtinam, ab occaſu viam Flaminiam, à ſeptentrione templum Solis, & Neronis ſepulcrum. Ab hortis ad noſtra uſque tempora nomen antiquum retinuit.

Vaticanus.

Trans Tiberim, olim habitatus non fuit, nec ad Vrbem pertinuit. Nomen accepit vel à vatum reſponſis, vel à Vaticano Deo, qui & Vagitanus. Ad ortum, ſpectat campum Vaticanum, & flumen: ad meridiem, Ianiculum: ad occaſum, alium campum, in quo ex creta & argilla vaſa fiunt, ab uſque Iuvenalis & Plinii temporibus nota: ad ſeptentrionem, prata Quintia. Meminit hujus montis Horat. 1. Carm. oda xx.

Care Mecœnas, eques, ut paterni
Fluminis ripæ, ſimul & jocoſæ
Redderet laudes tibi Vaticani
Montis imago.

Olim fuit Scipionis ſepulcro nobilis, nunc vero clarus S. Petri baſilica, item Palatio, hortiſque Pontificiis.

Iani-

Ianiculum.

Ab Anco mons hic additus, Numæ regis, & Statii Cæcilii poëtæ ſepulcris celebratus. Ab ortu meridieque Tiberim reſpicit, ab occaſu campos, à ſeptentrionis parte Vaticanum. Adjacent ab ortu, prata quondam Mutia: à meridie, porta Portuenſis: ab occaſu, Aurelia: à ſeptentrione, naumachia Neronis. Dictus vel à vetuſtiſſimo oppido, quod Janus condidit, de quo in VIII Virg.

Hic duo præterea, dujectis oppida muris,
Relliquias, veterumque vides monumenta virorum:
Hanc Ianus pater, hanc Saturnus condidit arcem,
Ianiculumque illi, huic fuerat Saturnia nomen.

Vel quod populo Rom. primum in Hetruſcos eunti quaſi janua fuerit, ut Verrius Flaccus. Nunc à flavis harenis, mons aureus, & corrupto vocabulo Montorius. Ex hoc propter altitudinem Roma maxime conſpicua, cæteris autem infrequentior eſt, ob aeris gravitatem, utrumque teſtante libro primo Martiale;

Longo Ianiculi jugo recumbunt,
Et planus modico tumore vortex,
Cœlo perfruitur sereniore.
Hinc ſeptem dominos videre montes,
Et totam licet æſtimare Romam.

In hunc ſeceſſiſſe aliquando plebem Romanam, & à Qu. Hortenſio dictatore revocatam, ſcribit Plinius libro 16.

Hi montes jam rariſſimi habitantur, maxima ex parte hortis, & diſperſis hinc inde templis, aut clauſtris religioſis occupati, aut veterum ædificiorum ruinis obruti. Vetuſtiſſimis temporibus nemora & paſcua habuit Palatinus, ut ſcribit Tibullus: Capitolinus dumeta, ut Virgilius: Aventinus lauretum, ut Solinus: Cœlius quercetum, ut Tacitus: Viminalis ſyl-

ſylvam fageam, ut Varro: Ianiculum eſculetum, ut Plinius: Vaticanus ilicetum, ut Fulvius.

CAP. IV.

De Portis Veteris novæque urbis, quam variis nominibus eædem appellatæ.

PORtæ urbis in univerſum ſunt viginti, antiqui nominis & loci quindecim, recentioris Vrbis quinque. Ad ſeptentrionem ſunt Flumentana & Collatina. Ad ortum vernum, Quirinalis, Viminalis, & Clauſa. Ad ortum æſtivum, Eſquilina & Nevia. Ad ortum hyemalem, Cœlimontana, Gabiuſa, & Latina. Ad meridiem, Capena & Trigemina. Ad occaſum, Navalis, Aurelia, & Septimia. Reliquæ quinque urbis, Leoninæ ſunt, ut mox dicemus.

I. *Flumentana.*

Quod ad Fluvium pertineret. à via, Flaminia, & vulgo nunc Porta populi.

II. *Collatina.*

In colle Hortulorum, à Collatia oppido; & à palatio Pincii Senatoris, modo Pinciana.

III. *Quirinalis.*

Aliis nominibus Collina, & Agonia, ſive Agonenſis, Ovid. 4 Faſt.

Templa frequentari Collinæ proxima portæ.

Juvenalis Satyra 6. —— *Proximus urbi*

Hannibal, & ſtantes Collina in turre mariti.

Aliquando Lavernalis, quod ad ejus deæ fanum in via Salaria duceret: & nunc à via ipſa, Salaria.

IV. *Viminalis.*

Quæ & Numentana, vel (ut Strabo ſcribit) Nomentana, & Figulenſis, & nunc S. Agnetis.

V. *Querquetulana.*

Ab aliis inter aggeres, ſine auctore. Prope enim ſunt

sunt Aggeres Tarquinii, quadrata forma tumulus. Querquetulanam proxime Viminalem fuisse, videtur indicare Plinius lib.16. Hæc nunc in vinetis jacet clausa, ad quam per viginti gradus ascendimus.

VI. Esquilina.

A Procopio Prænestina, à Fulvio & aliis quibusdam Tiburtina, à bovis capite, quod supra eam est, nunc Taurina: à templo suburbano, vulgo S. Laurentii. Antiquissimo nomine Metia. id enim inde conjicio, quod idem de Metia scribat Plautus, quod de Esquilina Horatius: nec dissentit ab utroque Corn. Tacitus, qui libro secundo Annalium ait, sumptum more prisco extra Esquilinam de nocentibus supplicium. Plautus in Casina,

Illum ædepol videre ardentem te extra portam Metiam
Credo ecastor velle. Horatius V. Epod.
Post, insepulta membra different lupi,
Et Esquilinæ alites.

In quem locum annotavit Porphyrio, in regione aggeris extra portam Esquilinam solita fuisse pauperum corpora vel comburi, vel projici. Combusta fuisse indicat Plautus, projecta Horatius.

VII. Nævia.

A Plinio Lavicana, à vetustioribus Rauduscula-na: hodie porta Major, ab ædificii magnificentia, propter ductum aquæ Claudiæ, cujus ibi vestigia apparent.

VIII. Cœlimontana.

Aliquando Asinaria, nunc à templo porta S. Joannis, à quibusdam porta Laterana. Per hanc Alarico duce ingressi Gothi, urbem captam diripuerunt, Innocentio Primo, Pontifice.

IX. Gabiusa.

Sub Cœliolo; nunc Clausa, alias S. Methodii. Per hanc rivus Appiæ urbem influit.

X. *La-*

X. *Latina.*

Quæ & Valeria, à via: & Ferentina, ab oppido Hernicorum. De priore nomine incertum est: de altero suam conjecturam attulit Marlianus.

XI. *Capena.*

A via, interdum Appia, à templo olim Camœna, à Tortellio & Merula Fontinalis, nunc S. Sebastiani. Celeberrima apud Poëtas. Propertius libr. IV.

Armaque cum tulero portæ votiva Capenæ.

Juvenalis Sat. III.

Substitit ad veteres arcus, madidamque Capenam.

Martialis lib. IV. Epigram.

Capena grandi porta qua pluit gutta.

XII. *Trigemina.*

Nunc Ostiensis, vel S. Pauli. Veteris Trigeminæ ad Tiberim in vineto quodam sunt vestigia. alium enim in locum translata à Claudio Imp. fuit. Extra hanc tenues stipem petere solitos, significat Plinius libr. XXXIV, inquiens: Extra portam Trigeminam, unciaria stipe collata. & alludit eodem Plautus in Captivis, apud quem sic loquitur parasitus:

Vel extra portam ire Trigeminam ad sacculum licet:
Quod mihi ne eveniat, nonnullum periculum est.

XIII. *Navalis.*

Trans Tiberim, quæ & Portuensis, nunc porta Ripæ, vel Vinaria, quod extra eam vina externa, maxime tamen Campana & Thusca, vendantur.

XIV. *Aurelia.*

In Janiculo monte, nunc S. Pancratii, aliquando Trajana.

XV. *Septimia.*

In eodem monte. hæc & Fontinalis, & subtus Janum. Per hanc ingressi, Fronsbergio & Borbonio ducibus, Germani, Romam diripuerunt, Clemente Septimo, Hetrusco, Pontifice.

De Vrbe Leonina, & ejus portis.

Planicies intra Tiberim & montem Vaticanum, vulgo Regio Burgi, ſeu Vaticanum ſuburbium, à Leone Quarto Pontifice, urbs Leonina, & nova Roma appellata, quod eam partem adverſus Saracenos, tunc univerſam Italiam ab utroque mari infeſtantes, munitam reddiderat, mœnibusque contra incurſiones ſepſerat. Ea nunc quinque habet portas, quarum hæc ſunt nomina:

Poſterula.

Vel porta Turrionis, quæ ducebat ad ſcholam Saxonum & Longobardorum, prope campum ſanctum.

S. Spiritus.

Infra Janiculum, eundo ad Septimiam, à templo vicino nomen habens, circa quam olim Triumphalis porta fuit.

Pertuſa.

Vel S. Peregrini, in dorſo Vaticani, non longe à ſtabulis Palatinis.

Viridaria.

Vel porta Julia, ſubjecta palatio Pontificis: hæc in campos ducit.

Subjecta.

Per quam apud molem Hadriani, nunc caſtellum S. Angeli, in campos iter eſt.

De Portis, quæ jam non extant.

Legitur de aliis portis apud ſcriptores, quæ jam nullæ ſunt, ut Urbis Romuli antiquiſſimæ quatuor. Prima Romana, quæ ab Ovidio porta Palatii, à Varrone Mugionia, à Verrio Trigonia appellata. Altera Pandana, quæ & Saturnia, & Romanula, & Libera. Tertia Carmentalis, & aliis nominibus Tarpeia, & Sce-

Scelerata,&Veientana,&(ut ex Plinio conjici potest lib. VIII.) aliquando Ratumena. Quartam addunt nonnulli, Janualem. Præter has auctæ jam urbis & aliæ inveniuntur, vel à statis sacrificiis dictæ, ut Piacularis, & Catularia, & Stercoraria: vel à deorum templis, ut Sangualis à Sango, Salutaris à Salute, Libitinensis à Libitina, Minutia à sacello Minutii. De his malo allatas aliorum sententias sequi, quam contra aliquem contendere, aut novam conjecturam sine auctoritate affingere.

CAP. V.

De viis intra & extra Vrbem.

MAxima senatus diligentia fuit in viis faciendis: bonis enim Reip. temporibus id agebant principes Romani, non ut sua cupide nimis augerent, sed ut honori publico, & civium commodis consulerent. Ac quod Demosthenes de Atheniensibus prædicat, Aristidem & Miltiadem, aliosque illustres viros, cum urbem publice ita ornaverint, ut ad incrementi amplitudinem posteris vix reliquerint locum, privatim ipsos nihil magnificentius habitavisse, quam quemvis ex modicis vicinis suis. Idem de Romanis veteribus, suorum temporum improbitatem reprehendens, merito jactavit Horatius secundo Carminum oda XV.

Privatus illis census erat brevis,
Commune magnum: nulla decempedis
Metata privatis, opacam
Porticus excipiebat Arcton.
Nec fortuitum spernere cespitem
Leges sinebant, oppida publico
Sumptu jubentes, & deorum
Templa novo decorare saxo.

Ex talibus operibus laude dignis, & utilibus Reip.

 fuit

fuit viarum magnificentia. Earum curandarum munus censoribus à senatu commissum fuit: quibus Augustus Cæsar, Viarum curatores addidit, qui ut & Quatuorviri tuendarum viarum in primis nominati fuerunt, id quod inscriptiones Tiburi, Formiis, Alysis, item Urbini, Romæ, Præneste, & extra Italiam, Dacicæ, Gallicæ, Hispanicæ, indicant: Viæ autem ejusmodi cum intra urbem, tum etiam extra fuerunt, & in provincias ipsas commoda earum translata sunt. Etenim viæ Pompeiæ in Sicilia meminit Cicero contra Verrem: viæ Domitiæ in Gallia, idem pro M. Fonteio: viæ Posthumiæ in Insubria, Cornelius Tacitus: viæ Domitianæ in Campania, Statius Papinius. Nunc ad Romanas venio, & primum ad urbanas.

Viæ Vrbanæ.

Sex. Pompeius, ne hoc ignoretur, annotavit, in viarum nominibus, substantivum in sermone præponendum, ut dicatur, Via sacra, & via nova; non sacra via, aut nova via. Verum hæc communis est præceptio, ut dicatur, forum Cæsaris, theatrum Scauri, domus Pompeii: item mons Vaticanus, pons Sublicius, porta Metia, tribus Cornelia: ut id quod generis significationem habet, minus commune verbum in sermone Romano usitate antecedat. Hoc licet à poëtis raro, à Cicerone & aliis non semper observetur, tamen plerumque locum habet.

Via sacra.

Inter urbanas celeberrima, incipit ab amphitheatro, & per vicinos hortos juxta templum Pacis & forum Cæsaris recta tendit in Capitolium. Per hanc triumphantes Capitolium ascendebant. Propert. lib. I I.

Actiaque in sacra currere rostra via.

In

In eadem, ut fit, animi cauſſa ambulabant; unde Horatius in Sermonibus:

Ibam forte via ſacra, ſicut meus eſt mos.

Item populo ſe oſtentabant homines auræ popularis ſtudioſi: ut de Mena Pompeii Magni liberto idem poëta iu Epodis,

Videsne, Sacram metiente te viam
Cum bis ter ulnarum toga,
Vt ora vertat huc & huc euntium
Liberrima indignatio?

Et de puella populo ſe præbente Propertius,

Cui ſæpe immundo Sacra conteritur via ſocco.
Nec ſinit eſſe moram, ſi quis adire velit.

In eadem propter frequentiam res viles vænibant, ut poma, flabella, teſſeræ, tali: teſtantibus Varrone, Ovidio, Propertio. Sacravienſes, ut Suburenſes, qui ad viam ſacram, & Suburam habitant, nominavit Feſtus.

Via nova.

A Velabro inter Capitolium & Palatium, ducens in forum. Ovid. IV. Faſt.

Qua via Romano nunc nova juncta foro.

Via nova alia.

Prope Severi ſeptizonium declinans ab Appia Aventinum verſus, & rurſus in eam ſub thermis Antoninianis incidens, qua pulcriorem inter plateas Romanas nullam inventam, ſcribit Spartianus.

Via lata.

A macello corvorum, ad ſepta campi Martii extenſa. Hæc vetus nomen retinet, & nunc Romæ eſt pulcherrima.

Via alta.

Intra Quirinalem & Viminalem, tendens ad portam Viminalem, lapide olim quadrato ſtrata, & Alta ſemita dicta.

Via recta.

Ducens per longitudinem campi Martii. Seneca de morte Claudii: Trahit capite obvoluto, ne quis eum posset agnoscere, per campum Martium, & inter Tiberim & viam rectam descendit ad inferos. Hæc via prope Flaminiam fuit. Martialis lib. VIII.

Dum repetit sera conductos nocte penates
Lingonus à Recta Flaminiaque recens.

Via fornicata.

Prope Flaminiam, ea parte qua steterunt Ovilia. Hujus sæpe mentionem facit Livius.

Via suburana.

A foro Trajani, ad ædem nunc S. Agathæ.

Via piscinaria.

Inter Cœliolum & Aventinum, porrecta ad piscinas publicas, quæ quamvis tollerentur, viæ tamen nomen remansit.

Via triumphalis.

A campo Vaticano continuabatur in Capitolium. Ejus particula silicibus strata adhuc cernitur, inter templum S. Spiritus, & Tiberim.

Via Ælia.

Ab Ælio Hadriano facta, Triumphali contigua.

Viæ extra urbem.

Hæ viæ partim intra urbem initium habuerunt, ut Flaminia, Prænestina, Tiburtina, Lavicana, Campana, Gabiusa, Appia, Ardeatina, Aurelia: partim extra urbem inceperunt, ut reliquæ omnes. Nomina sortitæ sunt, una tantum, à porta unde oriretur, ut Salaria; plures ab auctoribus, ut Flaminia, Æmilia, Cassia,

ſia, Valeria, Numicia, Appia, Aurelia, Cornelia, Vitellia: pleræque à civitatibus, ad quas erant deductæ. Tam autem latæ quædam fuerunt, ut binos currus ſimul euntes caperent: tam longæ, ut provinciarum terminos attingerent. Primum in urbe tantum ſilice ſternebantur, extra vero glarea, ut ex Tibullo & Plinio licet cognoſcere: poſterioribus temporibus omnes ſilicibus ſtratæ ſunt. Verum unde tanta lapidum copia advecta ſit, nondum me legere memini. In Campania duos montes vidi, ex quibus ſaxa ejuſmodi exſcinduntur: unum prope Sueſſam, alterum ad mare intra Puteolos & Neapolim. Silices lati ſunt ternos quaternosve pedes, & reperi quaqua verſus latos pedes quinos. Viarum nomina recenſebo ſecundum portas. Quod autem diſcrepant interdum ſcriptorum ſententiæ, minime mirandum eſt: ſiquidem non uno tempore ſunt ſtratæ: & una in alteram ſæpe exiguo, ſæpe longiore, intervallo incidens, nomen alterius mutat.

Via Flaminia.

Hæc à Cn. Flaminio per Herruſcos Aretium, ab Auguſto Cæſare per Umbriam & Picenum, Ariminum uſque ſtrata, longa ad XL. milliaria Germanica. Martialis lib. x.

Totaque Flaminia Roma videnda via.

Hujus intra Ocriculum & Romam veſtigia in vepretis vidimus. Crebra ejus mentio apud Tacitum, & de eadem inſcriptio Tarraconenſis Hiſpaniæ, quæ L. Ovinio, L.F. Quirino Ruſtico poſita, in qua inter cætera legitur,

CURATOR. VIÆ FLAMIN. LEGATO LEG. MYS. INFERIORIS CURAT. VIÆ TIBURTIN.

Claudia.

Flaminiæ juncta; Ovidius 1. de Ponto,

Nec quos pomiferis positos in collibus hortos
Spectat Flaminia Claudia juncta via.

Æmilia.

Æmiliæ duæ fuerunt, unam stravit Lepidus Bononiam,& ex ea Aquileiam. Martialis lib. III. alloquens librum suum,

Romam vade liber: si, veneris unde, requiret?
Æmiliæ dicas de regione viæ.
Si, quibus in terris, qua simus in urbe, rogabit?
Corneli referas me licet esse foro.

Idem de eadem libro VI. & Plinius libro I. agens de mirifico portento agri Mutinensis: in eadem Faventiam positam significat, libr. XIX. Iunior Plinius ad Pontium: Mihi nunciatum est, Cornutum Tertullum accepisse Æmiliæ viæ curam. Alteram Æmiliam stravit Scaurus, quæ per Pisas, Lunam, Sabbatios, Dertonam usque pertinuit.

Cassia.

Extra Flumentanam per Sutrium, Viterbium, Vulsinios mittebat. Hujus rudera quædam inter oppida nominata extant.

Cimina.

Fuit propinqua superiori, vel ab oppidi, vel à montis, vel à lacus nomine dicta. Hujus mentio apud Victorem, & in marmore Auximi.

C. OPPIO C. F. VEL. SABINO
CVR. VIAR.
CLODIAE ANNIAE CASSIAE CIMINAE APPIAE AVRELIAE
TRIVM TRAIANARVM
ET AMERINAE.

Clodia, quæ in hac inscriptione nominatur, est, quæ ab Ovidio Claudia. De Annia, & tribus Trajanis, nihil certi habemus.

Ame-

Amerina.

Hanc ex posita inscriptione fuisse cognovimus, & duxisse Ameriam.

Collatina.

Extra portam ejusdem nominis, ducens Collatiam, post exiguum spacium incidens in Salariam.

Salaria.

A porta Collina mittens in Sabinos, non magnæ (ut Strabo inquit) longitudinis, à deportando sale adepta nomen. Martialis,

Illic Flaminiæ, Salariæque,
Gestator patet essedo tacente.

Tacitus libr. XIX. Ut transversis itineribus per agrum Sabinum via Salaria Vrbem introirent. & paulo post, Tertium agmen per Salariam Collinæ portæ propinquat. In hac via, ad quartum & decimum milliare, ut Vibius, vel ad undecimum, ut Livius, prope Alliam flumen, victoria contra Romanos potiti sunt Galli.

Numentana.

A Viminali, vel (ut Strabo) à Collina inchoans, apud Eretum vicum in Salariam incidit. Quamobrem superiorem & hanc tanquam vicinas conjungunt, Suetonius in Nerone, & Eutropius loquens de morte Caligulæ: Numentanæ prope Urbem extant adhuc vestigia. Ovid. IV. Fast.

Hac mihi, Numento Romam cum luce redirem,
Obstitit in media candida turba via.

Tiburtina.

Extra Esquiliam, Tibur mittens. Ab hac porta multæ viæ incipientes, in diversa loca postea dividuntur. Horat. I. Serm.

Cum Tiburte via prætorem quinque sequuntur.

Tusculana.

Hanc una cum Albana instauravit M. Messala, quem laudibus celebrat lib. I. Tibullus:

Nec taceam monumenta viæ, quæ Tuscula tellus,
Candidaque antiquo detinet Alba lare.
Namque opibus congesta tuis hic glarea dura
Sternitur, hic apta jungitur arte silex.

In Albana olim via Iulio Proculo apparuit Romulus.

Prænestina.

Hujus initium cœpit à Subura, cujus intra urbem adhuc ex lapide quadrato supersunt vestigia, & in frutetis extra urbem, à Tusculo Præneste euntibus.

Lavicana.

Intra Esquilinum & Cœlium, per Esquilinam (ut Strabo inquit) portam exiens, vel, ut alii, per Næviam, deduxit ad Lavicorum oppidum. Sed & hoc & Tusculum à dextra relinquens, ad Pictas & Latinam viam terminabatur.

Campana.

Extra Cœlimontanam. de qua Romæ in marmore:

HVIC MONVMENTO ITVS ADITVS AMBITVS DEBETVR EX SENTENTIA EROTIS AVG. L. IVDICIS A VIA CAMPANA PVBLICA. & apud Suetonium in Cæsare Augusto.

Gabina.

Intra Cœlium & Cœliolum orta, ducens Gabios. Strabo lib. v. non idem dicit. primum enim ait, Latinam inter Appiam & Valeriam positam: postea

inter

inter Latinam & Valeriam, interjicit Præneſtinam, & in Præneſtina via Gabios ſitos inquit.

Valeria.

De Latina declinavit per Sabinos, ad Marſos: & inde ad Corfinium, Pelignorum metropolim, pertinuit.

Latina.

Hæc per Ferentum, Fruſinum, Fabrateriam oppida ad Caſinum extenſa, ubi in Appiam incidit. In Dacia hæc legitur inſcriptio,

L. ANNIO FABIANO
III VIRO CAPITALI CVRATORI
VIAE LATINAE LEG. X. FRETENSIS LEGATO.

Hanc viam Martialis modo Latiam, modo Auſoniam nominat, libro IX.

—— ſimili venerandus ab Hercule Cæſar,
Conſecrat Auſoniæ maxima fana viæ.

Idem eodem libro,

Herculis in magni vultus deſcendere Cæſar
Dignatus, Latiæ dat nova templa viæ.
Quâ Triviæ nemoroſa petit dum regna viator,
Octavum domina marmor ab Vrbe legit.

Cicero pro Cluentio, cauponem quendam de via Latina nominat.

Appia.

A porta Capena, vel potius à ſeptizonio initium ſumpſit, omnium maxima & laudatiſſima, ab Appio cenſore (ut Frontinus inquit) ad urbem Capuam munita. ſed verius Tacitus, & auctor de Viris illuſtribus, qui Appium hanc viam deduxiſſe Brunduſium uſque affirmant. Certè Auguſti temporibus eo pertinuit, ſi Horatio credimus: item Tiberii, ſi Straboni. & hoc ipſum ſub Nerva potuit ignorare Frontinus? Longitudine circa ſex & ſexaginta milliaria

Germanica (unumquodque autem v M paſſ. continet) eſt complexa. quamobrem ad Pollium bene Statius,

—— qua limite noto
Appia longarum teritur regina viarum.

Hæc prope Romam deflectens, inter Tuſculum & Albam, per montes deducit Aretiam, Algidum, Pictas, Pandochiam: hinc ad maritima pervenit Taracinam, Formias, Minturnas, Sinueſſam, & inde Capuam, Sidicinum, Callateriam, Calydium, Beneventum, Brunduſium. Libo Druſus Scribonius, conjurationis adverſus Tiberium reus, aliquando conſultavit, an habiturus eſſet opes, quîs viam Appiam Brunduſium uſque pecunia operiret. Ab auctoris nomine dicta Appia: à gentis, Claudia: ab imperatoris qui reſtituit, Trajana. Ejus menſi partem ſumus à Monticella, Fundis, Itro, Formiis, ad x x M paſſ. & iterum vidimus apud Capuam novam; quo in loco eam reſtituiſſe Antoninum Pium, inſcriptio pontis ſupra Vulturnum fluvium demonſtrat.

Numicia.

Appiæ vicina, teſtimonio Horatii lib. I. Epiſt.

Brunduſium Numici melius via ducat, an Appi.

Ardeatina.

Ex Aventino, juxta Antonini thermas, ſtrata Ardeam.

Laurentina.

Ex eodem monte Laurentum deducta. Ovid. II. Faſtorum:

Eſt via, qua populum Laurentes ducit in agros.

Inter Ardeatinam & Oſtienſem Gellius Laurentinam ponit: Et Laurentinam atque Oſtienſem, tanquam propinquas inter ſe, conjungit Plinius junior, in epiſtola ad Gallum.

Oſtien-

Ostiensis.

Quæ ad Ostiam mitteret. De hac inscriptio Neapolitana,

M. BASSAEO. M. F. PAL.
AXIO
PATR. COL. CVR. R. P. II VIR MVNIF. PROC. AVG. VIAE OST.
ET CAMP.

Hæc exigua spacio fuit.

Portuensis.

Quæ ultra flumen ad portum Ostiensem, totius orbis amplissimum, ducebat.

Aurelia.

Maritimæ Thusciæ ora, per agros sylvasque Pisas extensa. Hæc & Consularis dicta fuit, & ab instauratore, Trajana. Invenitur Aurelia vetus & nova, altera fortasse ob auctorem, altera propter reparatorem. Tiburi in epigrammate C. Popilii inter cætera sic legitur,

CVRATORI VIAR. AVRELIAE VETERIS ET NOVAE CORNELIAE
ET TRIVMPHALIS.

Cicero, XII Philipp. Tres viæ sunt ad Mutinam, à supero mari Flaminia, ab infero Aurelia, media Cassia.

Cornelia.

De hac in Tiburtina inscriptione, & in Romana domus Cæsiæ,

CVRATORI VIARVM
AVRELIAE CORNELIAE
TRIVMPHALIS.

Ex quibus conjicio, inter Aureliam & Triumphalem interjectam fuisse.

Triumphalis.

Hæc intra urbem initium habuit, de qua supra dictum est.

Vitellia.

A Janiculo monte ad mare usque munita, auctore Suetonio.

Curatores viarum vectigalia certis hominibus locabant: quæ qui redimerent, mancipes dicti sunt. Vnde mancipum fraude, & magistratuum incuria viæ sæpe interruptæ, & imperviæ factæ sunt: de qua re conqueritur Tacitus. De ejusmodi mancipe inscriptio Romæ, in domo Cardinalis Carpensis:

CN. CORNELIO.
CN. F. SAB.
MVSAEO
MANCIPI VIÆ APPIÆ.

Viarum munitio ac restitutio maximæ curæ fuit C. Graccho, ut Plutarchus: item ex Imperatoribus Tiberio, ut Tacitus scribit: & Vespasiano, ut Sex. Aurelius, probatque marmor vetus Romanum:

IMP. CAES. VESPASIANO AVG. PON. MAX. TRIB. POT. IMP. IIX. P. P. COS. III. DES. IIII. S. C. QVOD VIAS VRBIS. NEGLIGENTIA SVPERIOR. TEMPOR. CORRVPTAS IMPENSA SVA RESTITVIT.

Post hos Trajano, à quo multæ viæ nomen abolito pristino acceperunt, ut Appia, & Aurelia: & trium Trajanarum supra facta est mentio. Ad vias exædificatæ fuerunt ædes, domus, arcus, hippodromi, prædia, horti, tabernæ, & (ut suo loco dicemus) sepulcra, tanta frequentia & splendore, ut exterarum gentium legati per suburbana euntes, in ipsa Vrbe se versari crederent.

CAP.

CAP. VI.

De regionibus & tribubus.

VRbs Roma in regiones quatuordecim divisa fuit, quod Plinius scribit, & his verbis Tacitus, de incendio loquens Neroniano: In regiones quatuordecim Roma dividitur, quarum quatuor integræ manebant, tres solotenus dejectæ, septem reliquis pauca tectorum vestigia supererant, lacera & semiusta. Testatur idem antiquus lapis in Capitolio ante domum Triumvirûm, quos nunc Conservatores nominant:

IMP. CAESARI DIVI
TRAIANI PARTICI FIL.
DIVI NERVAE NEPOTI
TRAIANO HADRIANO
AVG. PONTIF. MAXIMO
TRIBVNIC. POTEST. XX.
IMP. II. COS. III. P. P.
MAGISTRI VICORVM VRBIS
REGIONVM XIIII.

De regionibus extat libellus Publii Victoris, seu (ut alii volunt) Sex. Ruffi, qui hæc imponit illis nomina, Porta Capena, Cœlimontium, Isis & Sarapis, Via sacra, Esquilina, Alta semita (cujus & Suetonius mentionem facit in Domitiano) Via lata, Forum Romanum, Circus Flaminius, Palatium (hoc quartam regionem nominat Varro) Circus Maximus, Piscina publica, Aventinus, Transtiberina. Spacia & terminos nemo ex antiquariis Romanis, in tanta loci opportunitate, & cæterorum adjumentorum copia adhuc investigavit. Augustus ad custodiam Vrbis propter tumultus subitos, aut nocturna incendia, septem Vigilum cohortes ex libertinis conscripsit, eisque regionem Transtiberinam habitandam concessit. Iis qui præerat, Præfectus Vigilum, aut Vigi-

libus

libus præpoſitus (ut apud Tacitum) dicebatur. Ex quatuordecim regionibus, prima, duodecima, & tertia decima, Gothico incendio ita conſumptæ ſunt, ut neque poſtea unquam reſtitui potuerint: auctor Pomponius. Regiones hodie (ut recentiora cum antiquis conjungam) totidem numero ſunt, ſed & nominibus & diſtributione diverſæ. Regio Montium, Trivii, Columnæ, Campi Martii, Pontis, Parionis, Harenulæ, Euſtachii, Pineæ, Angeli, Cambitelli, Ripæ, Tranſtiberina, Burgi. Regiones ipſæ dividuntur in vicos, quemadmodum tribus in Curias.

Tribus autem Urbis antiquæ fuerunt quinque & triginta: ut ex actionibus Ciceronis contra Verrem & Rullum, & ex Auguſto Suetonii, clarum eſt. M. Varro de tribubus libros ſcripſit; & ſingulas ſingulis Satyris laceravit Lucilius. de quo Perſius:

—— Secuit Lucilius urbem.

Et apertius Horatius in Sermonibus:

Primores populi arripuit, populumque tributim.

Aſconius in ſecundam Verrinam tribus improprie Curias, item Varro libro IIII, de lingua Latina, non recte regiones nuncupat: idem tamen paulo poſt ipſe ſe corrigit. De tribubus, unde nomina habeant, & quibus temporibus auctæ ad hanc multitudinem pervenerint, dicere hoc loco non eſt neceſſe. De priore qui volet cognoſcere, legat Sex. Pompeium: de poſteriore, T. Livium. Tribus ratione triplici fuerunt diſtinctæ: in urbanas, & ſuburbanas, quæ fuerunt libertinorum: & ruſticanas, quæ ingenuorum. Vrbanæ ex ſententia Varronis quatuor, Suburana, Palatina, Eſquilina, Collina. Suburbana una tantum, Romilia. Ruſticanæ triginta,

Æmilia	Cruſtumina
Anienſis	Fabia
Claudia	Falerina
Cornelia	Galeria

Lem-

Lemonia	Quirina
Metia	Sabatina
Narnienſis	Scaptia
Ocriculana	Sergia
Oufentina	Stellatina
Papiria	Terentina.
Pollia	Tromentina
Pontina	Veientana
Popilia	Velina
Publicia	Veturia
Pupinia	Volitina.

Harum nomina erudite collegit Paulus Manutius, in Scholiis, quæ in Ciceronis epiſtolas edidit, appoſitis, qui de iis meminerunt, ſcriptoribus. Propter antiquitatis ſtudioſos omittendum non eſt, tribus aliquas varie ſcribi ſolitas, ut Pontina, Pomptina, Cruſtumina, Cluſtumina, Suburana, Sucurana, de qua Varro & Quintilianus. Eandem unica litera ſcribi ſolitam, ex Iunio, Varrone, & antiquis epigrammatis, libriſque manuſcriptis cognoſcitur. Publicia in Veronenſibus marmoribus, Poblicia, Vfentina, in Mediólanenſibus & apud Sex. Pompeium, Oufentina. Volitina, in Bergomatibus Votina, in Reatenſibus Voltinia. De Sapinia, quam aliqui ex Livio (ſi correctus liber eſt) addunt, nihil habeo dicere, ſicuti & de Menia apud Ciceronem in epiſtola ad Craſſipedem: item de Camilla, Flavia, Ulpia, quas in antiquis marmoribus reperi. Vel igitur à poſterioribus plures ſunt adjectæ, quod ego mihi ſine auctoritate perſuadere non poſſum, vel ex illis aliquæ diverſis nominibus appellatæ: id quod factum eſt aut à Cenſoribus, qui populi partes in tribus deſcribebant, & (ut Sex. Pompeius inquit) uni tribui alios diverſarum civitatum ſæpe adſcribebant; aut, quod vero ſimilius eſt, ab Imperatoribus, qui tribus ampliabant: ut à gente Domitiani Flavia, à Trajani Ulpia fuerit dicta. Trajanus quidem certe

certe tribus auxit, ut manifeste indicat marmor Romæ in domo Alexiorum,

IMP. CAESARI DIVI NERVAE F. NERVAE TRAIANO AVG. GERMANICO DACICO PONTIFICI MAXIMO TRIBVNIC. POT. VIII. IMP. IIII. COS. V. P. P. TRIBVS XXXV. QVOD LIBERALITATE OPTIMI PRINCIPIS COMMODA EARVM ETIAM LOCORVM ADJECTIONE AMPLIATA SINT.

Civium in tribus distributorum nomina, Elephantinis libris conscripta, asservabantur in ærario Saturni. Ne quid autem temere affirmasse videar; res ipsa postulat, ut inscriptiones, unde ignotæ illæ tribus sumptæ sint, adscribam, si quis forte ad investigandum diligentius excitari queat.

Menia, de qua Cicero.

Alysis.

M. GRANIO M. F.
MEN. CORDO. *&c.*

Nuceriæ.

P. AIO. P. F. MEN.
EX TESTAMENTO.

Camilla, Romæ.

TI. CLAVDIO TI. F. CAMIL.
SOTERICHO
VIXIT ANNIS DVOBVS.

Ibidem.

Q. MANLIVS QV. F. CAM.
SOCIVS
ALBA POMPEIA VETER.

Flavia, Romæ.

C. VALERIVS C. F.
FLAVIA SPECTATVS.
SISCLA MIL. COH. VIII. PR.

Vlpia,

Vlpia, Romæ.

C. GALLONIVS C. F.
VLP. MARITIMVS.

Docemur præterea ex his inſcriptionib. initio poſitum fuiſſe nomen,proxime familiæ, tum patris, deinceps tribus, ad extremum cognomen. Ita in IX Philippica Ciceronis: Servius Sulpitius Quinti filius Lemonia Rufus: Item pro Quintio: Vbi cognomen,quod fortaſſe non fuit,omiſſum eſt. In oratione, De novo agendi genere, ſeu prima actione in Verrem,inquit: Inventum eſſe fortem amicum ex eadem familia, Q. Verrem Romilia. quo in loco & nomen patris, & cognomen quoque contempti hominis præteriit: tribum,cum ſuburbana eſſet, collocavit. Tribus autem appellationem ablativo caſu ponebant, ut intelligeretur præpoſitio: quod & Aſconius in Verrinas, & Servius in tertium, & in decimum Æneidos annotaverunt.

CAP. VII.

De foris, ad ſplendorem Vrbis, & hominum neceſſitatem factis.

FOra Romana diſtinguemus primum in ea, quæ ad ſplendorem Vrbis facta ſunt, & in quibus hominum conventus fierent,vel negotiorum civilium, vel delectationis cauſſa. Deinde in illa,quæ ad communes populi uſus parata, negotiantibus paterent, quibus propter neceſſitatem carere nulla civitas poteſt.

De foris primi generis.

Romanum.

Incipit à Capitolii radicibus, ubi nunc Septimii arcus eſt, & ſecundum longitudinem ad S. Mariam novam,ubi Titi arcus, protenditur: ſecundum latitudinem à Palatini radicibus ad viam Sacram,& Saturni

turni ædem. Variis nominibus appellatum fuit. Ut enim poëtæ nomine apud Græcos Homerus, ita fori in Urbe, Romanum accipitur. Ovidius de Ponto,

Te modo campus habet, densa modo porticus umbra,
Nunc, in quo ponis tempora rara, Forum.

Per campum, Martius: per porticum umbrosam, Pompeia: per forum, Romanum, in his versibus intelligitur. Romanum dictum, à dignitate urbis, quod præ cæteris esset ornatissimum, propter ædificia: & frequentissimum, propter judicia. Propert. lib. IV.

Atque ubi nunc terris dicuntur jura subactis,
Stabant Romano pila Sabina foro.

Dictum etiam forum Latium. Ovid. IV. Fast.

Cujus in ingenio est patriæ facundia linguæ,
Qua prior in Latio non fuit ulla foro.

Præterea forum magnum, à Victore, & Ovidio, III Fast.

Et tenet in magno templa dicata foro.

Ad extremum, Forum vetus, in vita M. Antonini apud Herodianum. Hoc in tres partes dividit, & varia in eo hominum studia describit in Curculione Plautus:

In foro infimo boni homines atque dites ambulant.
In medio propter Canalem, ibi ostentatores meri,
Confidentes, garrulique, & malevoli. Supra lacum,
Qui alteri de nihilo audacter dicunt contumeliam,
Et qui ipsi sat habent, quod ipsis possit vere dicier.

Per lacum, significat Curtium, quem describit VI Fast. Ovidius. Prope eum fuerunt Rostra, & statua Marsyæ coronati, ad quam homines litigantes conveniebant. Horatius I Serm.

Deinde eo dormitum, non sollicitus mihi quod cras
Surgendum sit mane; obeundus Marsya.

Seneca, VI de Beneficiis: Forum ipsum ac rostra, ex quibus pater legem de adulteriis tulerat, filiæ in stupra placuisse, cotidianum ad Marsyam concursum.

de

de qua re item Plinius lib.xxi.cap.iii. Hæc propter locum Plauti attuli. In liberis Græciæ civitatibus, ita Marſyæ ſtatua olim in foro collocabatur, ut nunc Rolandi in ſuperiore Germania. E regione Marſyæ, alius locus erat, ad quem conveniebant fœneratores, quem Libonis puteal nominabant, inter porticum Juliam & arcum Fabianum, ut Perſii interpres ſcribit. Horatius,

Roſcius orabat ſibi adeſſes ad puteal cras.

Perſius,

Si puteal multo cautus vibice flagellas.

Sed ad fora redeamus.

Salluſtii.

In monte Quirinali, quo in loco nunc ædes S. Suſannæ. Hoc forum Salluſtius poſt Africanam præturam emit, una cum hortis, qui & nunc Salluſtiani appellantur.

Cæſaris.

Poſt templum Pacis & Fauſtinæ, ædificatum à Cæſare de Gallicis manubiis, hoc tempore in hortos mutatum. Situm ejus indicat Ovid. iii Triſtium,

——— Hæc ſunt fora Cæſaris, inquit,
Hæc eſt à ſacris quæ via nomen habet.

Hoc reſtituit Domitianus, & nominavit Palladium. Martialis lib. i.

Limina poſt Pacis, Palladiumque forum.

Auguſti.

Superiori vicinum, turrim Comitum verſus, & hoc in hortos tranſiit. Templo Martis Ultoris, & coloſſo Auguſti conſpicuum. De templo Ovid. v. Faſt. loquitur,

Templaque in Auguſto conſpicienda foro.

De utroque Martialis lib. viii.

Foroque triplici ſparſus ante equos omnes,
Ædemque Martis, & coloſſon Auguſti.

Spa-

Spacio modicum fuit, ne aut alienas domos violenter invaderet, aut publica ædificia ignominiose everteret. Unde idem poëta ad Liviam, Augusti conjugem,

Nec vires errasse tuas campoque foroque.

Hoc inter Urbis miracula refertur à Plinio. Restitutum ab Hadriano est, teste Spartiano. Latini scriptores cum de tribus foris loquuntur, Romanum, Cæsaris, & Augusti intelligunt: quod interpretes raro observarunt. Seneca de ira: Adjice nunc publica perjuria gentium, circumscriptiones, fraudes, inficiationes, quibus trina non sufficiunt fora. Martialis in Epigr.

Caussas, inquis, agam Cicerone disertius ipso,
Atque erit in triplici par mihi nemo foro.

Statius in Sylvis,

Nec saltem tua dicta continentem,
Quæ trino juvenis foro tonabas.

Ovidius, III Tristium,

Scena viget, studiisque favor distantibus ardet,
Cumque tribus resonant terna theatra foris.

Fora quæ sint, nominavimus. Theatra sunt Pompeii, Marcelli, Statilii: singulorum adhuc vestigia extant, ut infra aperiemus.

Nervæ.

Post templum S. Hadriani, quod templum inde à tribus foris dictum est; hoc ad Quirinalem usque montem, parte ejus aliqua complanata, pertinuit. Transitorium dictum, quod inde in tria fora transitus pateret. Martialis lib. X. —— *nec illic*
Sunt triplices thermæ, nec fora juncta quater.

Per thermas triplices, Agrippæ, Neronis, & Titi intelligit: per quatuor fora, Romanum, Cæsaris, Augusti, Nervæ. Hoc etiam restituit Domitianus, ut est apud Suetonium.

Tra-

Trajani.

Intra Capitolinum & Quirinalem, ædificiis jam occupatum. Giganteis operibus comparatum à Marcellino. In hujus medio pulcherrima columna Cochlis, ex ſaxo ſolido fundata, & compacta ſine cæmentis & calce, ita ut non artificioſa, ſed naturalis videatur. Alta eſt pedes CXXVIII, ut Marlianus: vel pedes CXL, ut Eutropius, quem ſequitur Platina. Sed alter fortaſſe à columna, alter à baſi initium menſuræ ſumpſit. Gradus habet CLXXXVII, feneſtellas XLIV, latitudine palmi & dimidii intra ædificium, quæ in valde anguſtum contrahuntur, ut foris acceptum lumen intus diffundant. Columna Pario marmore incruſtata, in qua res geſtæ Trajani, & præcipue bellum Dacicum eſt expreſſum. Cernere in ea eſt formas munitionum, propugnaculorum, pontium, navium: item varia militum opera, lignantium, ædificantium, caſtrametantium, foſſas agentium, equos adaquantium, trophæa ferentium, in triumpho euntium: item formas thoracum, galearum, clypeorum, ſcutorum, zonarum, lituorum, pugionum, pilorum, gladiorum, pharetrarum, aliorumque armorum. Ab ea parte, in qua inſcriptio eſt, Victoriæ alatæ, cum duabus aquilis.

De foris ſecundi generis.

Boarium.

In Velabro, inter Palatinum montem, ſcholam Græcam, & Ianum quadrifrontem. Ovid. I. Faſtorum,

Hic ubi pars Vrbis de bove nomen habet. & VI.
Area quæ poſito de bove nomen habet.

In eo templum nunc eſt S.Georgii, corrupto nomine, ad Velum aureum: item arcus boarius. In quo cernuntur taurorum immolationes, & victimarii ſacrificuli cum inſtrumentis malleo, cultro, ſecuri, ahe-

aheno,pateris,flagello, candelabro , linteis, & quibusdam aliis ad sacrificia pertinentibus.

Suarium.

Ad radices Quirinalis,prope clivum qui ducit ad Caballos marmoreos: in eo foro extructum templum S. Nicolai de Porcilibus.

Piscarium.

Proxime ædem S. Angeli in piscina , ubi olim Mercurii porticus stetit. Vetus forum piscarium intra templa nunc S. Mariæ in porticu, & S. Mariæ Ægyptiacæ. Plautus in Curculione,

Symbolorum collatores apud forum piscarium.

Pistorium.

Unum intra Capitolium & Palatium, juxta ædem Vestæ: alterum in Aventino. Hodie tria sunt, unum prope S.Mariam rotundam, alterum in vico Judæorum,tertium apud S.Laurentium in Damaso.

Cupedinis.

In quo esculenta & poculenta delicatiora venderentur, alii in Cœlio, alii in Esquilino statuerunt,eo in loco, in quo olim Numerius Equitius Cupes habitavit. nam ante illum ad Corneta appellatum fuit: utriusque rei testis Varro. Vetus nomen mutavit Æmilio & Fulvio Censs. ut inquiunt Festus & Plutarchus.

Suburanum.

In quo res ad victum necessariæ, à rusticis importatæ, venderentur. Martialis lib.VII.

Quidquid villicus Vmber,aut colonus,
Aut rus marmore tertio notatum,
Aut Thusci tibi, Tusculique mittunt,
In tota mihi nascitur Subura.

Ago-

Agonium.

Olim campus Agonius, nunc commune forum est omnium mercium.

Holitorium.

Inter Capitolium & theatrum Marcelli quondam fuit, & nunc est: vulgo platea Montanaria.

Præter hæc, fori Archimonii mentionem facit Victor, Esquilini Appianus, Ceditii Festus, Argentarii Vitruvius, Jugarii recentiores.

CAP. VIII.

De Campis.

CAmpi in Vrbe fuerunt planicies vacuæ ædificiis, qui aut spectaculorum caussa habebantur, certorumque conventuum, aut usibus civium necessariis addicti erant. Persequemur tantum eos, qui in Vrbe fuerunt. nam campum Horatiorum, de quo Martialis; item Ridiculi, de quo Plinius, extra Capenam portam, utrumque prudens omitto: ut & urbanos hos, Vulcani, de quo Festus: & Jovis, de quo Spartianus: & Licinii, de quo Persius. nec Sceleratum ponam, quem describit Plutarchus: quoniam supplicii locus fuit.

Campus Martius.

Qui à vicinitate fluvii, cui à septentrione adjacet, etiam Tiberinus, fuit ager Tarquinii, post ejus exactionem dicatus Marti. hunc plenissime describit lib. v Strabo. Quamvis autem Arrianus Nicomediensis multos enumerat celebres campos, fama tamen omnes vincit Tiberinus. Incepit ab eo loco, ubi nunc S. Laurentius in Lucina, usque ad pontem Mulvium extensus. Quæ in eo ludicra & exercitia ferent, Horatius lib. I Carminum describit:

——— cur apricum
Oderit campum, patiens pulveris atque solis?
Cur neque militares
Inter æquales equitet, Gallica nec lupatis
Temperet ora frenis?
Cur timeat flavum Tiberim tangere? cur olivum
Sanguine viperino
Cautius vitat? neque jam livida gestat armis
Brachia: sæpe disco,
Sæpe trans finem jaculo nobilis expedito.

In eundem tribus vocabantur ad Comitia, ut novos magistratus crearent. In campo tumultu exorto, delectus habebatur. In campo, clari viri mortui cremabantur, ut Sylla, Hircius, Pansa: item Imperatores, qui rogo extincto, certis quibusdam ritibus ac ceremoniis referebantur in deos: quam rem pulcherrima narratione exponit in vita Antonini Herodianus. Si qui autem ex Imperatoribus S.P.Q. Romano probati non essent, eorum reliquiæ non deferebantur in Campum, sed tracta corpora præcipitabantur in Tiberim, ut Vitellio & Vario accidit, & de Commodo decretum fuit. In campo, animi caussa ambulabant homines ociosi. Horatius in Epist.

Gaudentem parvisque sodalibus, & lare certo,
Et ludis, & post decisa negocia Campo.

Nunc pars ejus mœnibus inclusa, & variis ædificiis occupata est. Campi autem solius nomine, propter celebritatem, Martius intelligitur.

Martialis.

In Cœlio, à Martio denominatus. nam Tiberi Martium inundante, ludorum pompa in Cœlium transferebatur, auctore Festo. & Ovidio III Fast.

Altera gramineo spectabis Equiria campo,
Quem Tiberis curvis in latus urget equis.
Qui tamen ejecta si forte tenebitur unda,
Cœlius accipiet pulverulentus equos.

Esquili-

Esquilinus.

Inter aggeres Tarquinii, & urbis mœnia septentrionem versus. In eo ante Augusti principatum cadavera cremabantur. à Mæcenate conversus in hortos, & his temporibus vinetis consitus.

Viminalis.

Post Diocletiani thermas, porrectus ad muros: hodie Vivarii campus, partim consitus, partim vastus, & repletus varii generis viminibus.

Agrippæ.

In radicibus Quirinalis, regione viæ latæ.

Vaticanus.

Planicies illa patens, & à Ianiculo ad Tiberim diffusa, protensaque in longum, à sinistra mœnibus cincta, nunc ex magna parte habitata.

Figulinus.

Ad portam Trigeminam, post Aventinum, in quo hodie fiunt Equiria. In eo campo collis est ex fractis figulorum testis congestus, formam habens cucurbitæ: quem montem Testaceum appellant.

Floræ.

A Flora Pompeii liberta, ut aiunt: in hoc campo Pompeiani theatri extant vestigia. Spacio non magnus, sed satis celebris. Profestis diebus variæ in eo merces venduntur: festis autem, præcipue equi.

Agonius.

Inter vallem Martiam, & circum Flaminium, nomen vetus retinet: & in eo nunc commune forum rerum venalium.

CAP. IX.

De templis gentilium, in templa Divorum mutatis.

DE ſacris ædibus M. Varro libros ſcripſit, ex quibus ſextum adducit Macrobius : & ſcriptores recentiores, quos in initio nominavi, ex antiquis multas collegerunt, quorum labori & ſtudiis volò ſuum honorem haberi. Equidem hoc capite de iis tantum deorum templis dicam, quæ nunc ex antiquitate viſuntur, & in noſtrorum Divorum ſunt mutata: ſequenti vero addam ea, quæ ſunt omiſſa ab aliis. Olim igitur aut ſingulis diis erant dicata templa, aut duo pluresve conſors habebant delubrum, unde *ὁμωχέται κὴ σύνναοι* ſunt appellati. Romæ in domo civis privati,

ΔΙΙ ΗΛΙΩι
ΜΕΓΑΛΩι
ΣΑΡΑΠΙΔΙ
ΚΑΙ ΤΟΙΣ ΣΥΝΝΑ
ΟΙΣ ΘΕΟΙΣ.

Eadem ratione Carthagine, conjuncta templa habuerunt Ceres & Bacchus, quia victui humano præbent neceſſaria: iiſque adjunctus Phœbus, prudentiæ Deus, qui admoneret, deorum muneribus moderate & ſapienter utendum. Apud Rom. munus tuendi ſarta tecta templorum primum cenſoribus, poſt eos ædilibus fuit commiſſum. In vetuſtis monumentis * & Conſervatores ædium ſacrarum, & Duumviri fanorum leguntur. Nunc ad templa, primum plurium deorum, deinde ſingulorum, accedamus.

Iovis, Minervæ, Iunonis.

S. Salvatoris in Maximis, in ea Capitolii parte, quæ occaſum verſus, forum Holitorium reſpicit:

In

In hoc delubro medium ſacellum tenuit Jupiter, dextrum Minerva, ſiniſtrum Juno, ſub una (ut Dionyſius ait) aquila, hoc eſt, ſub uno tecto. Ex hoc intelligitur locus Ovidii, qui eſt II Triſt.

Cum fuerit Iovis æde, Iovis ſuccurret in æde,
Quam multas matres fecerit ille deus.
Proxima adoranti Iunonis templa, ſubibit,
Pellicibus multis indoluiſſe deam.
Pallade conſpecta, natum de crimine virgo
Subſtulerit quare, quæret, Erichthonium.

Item alter in Conſolatione ad Liviam:

Iupiter ante dedit fati mala ſigna cruenti,
Flammifera petiit cum tria templa manu.
Iunoniſque gravi nocte, impavidæque Minervæ,
Et ſancta immenſi Cæſaris icta manu.

Scribunt de eodem delubro Macrobius & Servius, & ejus magnificentiam laudat Marcellinus: & reſtitutum à Domitiano poſt incendium, teſtatur lib. IX Martialis.

Herculis, Muſarum.

Nunc Sanctæ Luciæ in apothecis obſcuris, in aditu circi Flaminii. Ovid. VI Faſt.

Dicite Pierides, quis vos addixerit iſti,
Cui dedit invitus victa noverca manus.

Idem de eodem loquitur lib. III De arte,

Fœmina procedit denſiſſima crinibus emptis,
Proque ſuis alios efficit ære ſuos.
Nec rubor eſt emiſſe palam: vænire videmus
Herculis ante oculos, virgineumque thorum.

Porticum huic addidit Martius Philippus ornatiſſimam: de qua infra.

Veneris, & Cupidinis.

Nunc S. Crucis in Hieruſalem, in monte Cœlio. Pavimentum eius teſſellatum è vario marmo-

re, & aurata laquearia. Ab Helena Constantini matre in pios usus conversum.

Romuli, & Remi.

Nunc SS. Cosmæ & Damiani, in via Sacra, prope turrim Comitum dictam. posterior ejus pars quadrata, prior sphærica, cum rotunda & unica tantum fenestra, lumen in medio tecti præbente, & excipiente imbres ac pluvias, facta in pavimento fossula. Æneæ ei valvæ sunt, & ex porticu tres columnæ reliquæ. Quondam per aliquot gradus in id ascendebatur, nunc per sex descenditur, adeo ex ruinis antiquorum ædificiorum altius solum factum est, ut pressa & humilia nunc sint, quæ aliquando eminuerunt. Alii hoc volunt Castoris & Pollucis fuisse, sed errant, illorum enim ædes (si Suetonio & Ovidio fides est) in foro ad lacum Juturnæ fuit, eique proximum cum templum Julii Cæsaris, ut idem Ovid. lib. II. de Ponto: tum Domitiani, ut inquit in IX Martialis.

Solis, & Lunæ.

Nunc S. Mariæ novæ, in fine fori Romani: ex ruinis antiqui, novum jam illud ædificatum. In horto duo fornices vetustate collapsi, è regione inter se potiti conspiciuntur, quos Victor videtur dicere, Isidis & Sarapidis: Marlianus conjicit reliquias esse templi Solis & Lunæ, Lætus Æsculapii & Salutis, Flavius Æsculapii & Apollinis, Poggius Castoris & Pollucis.

Saturni, & Opis.

Nunc S. Mariæ in porticu, in regione Ripæ.

Martis, & Veneris.

Nunc S. Mariæ rotundæ, de quo in Jove Ultore prolixe agetur.

Iovis.

Iovis Capitolini.

S. Salvatoris in Maximis, de quo in initio capitis. Hoc & Jovis Opt. Max. & Jovis Latii à Propertio dictum. Idem ornatissimum fuit. Martialis lib. x.

Nec Capitolini summum penetrale Tonantis,
Quæque nitent cœlo proxima templa suo.

In eo homines religionis caussa incubabant: ad quod alludit Plautus in Curc.

Siquidem incubare Iovi velint, qui pejeraverint,
Locus non præberi potis est in Capitolio.

Ad idem victimas gratulationis caussa mactabant. Ovid. III Fast.

Ad penetrale Numæ, Capitolinumque Tonantem,
Inque Iovis summa cæditur arce bidens.

Iovis Statoris.

Nunc S. Mariæ de pœnis inferni. Contra ædem Vestæ in Palatini radicibus, clare monstrante Ovidio, VI Fast.

Tempus idem Statoris erit, quod Romulus olim
Ante Palatini condidit ora jugi.

Martialis Palatinum Jovem novum, Capitolinum veterem appellat, lib. VII.

Inde novum, veterem prospicis inde Iovem.

Iovis Feretrii.

Nunc S. Mariæ in ara cœli, olim fuit exiguum fanum, & magis fama, quam magnificentia notum. Cognominis caussam erudite explicat Propertius lib. ultimo,

—— *causa Feretri,*
Omine quod certo dux ferit ante ducem.
Seu quia victa suis humeris hæc arma ferebant,
Hinc Feretri dicta est ara superba Iovis.

Iovis Vltoris.

Nunc S. Mariæ rotundæ, & Omnium sanctorum. Aliquando Cybeli sacrum: cujus deæ caput antiqui operis & saxi, cum duobus piscib. muro templi inclusum adhuc cernitur, à M. Agrippa Pantheum, quasi τῶν πάντων θεῶν dictum: & tandem Marti ac Veneri, auctores populi Ro. habiti sunt, ut Livius & Lucretius scribunt, consecratum. Hoc Bonifacius III, Pontifex, à Phoca Imp. qui rem pontificiam auxit atque extulit, acceptum, beatæ Virgini, sanctis omnibus, dicavit: fuitque primum dictum, Virgo ad Martyres: sicuti nunc à circulari forma, S. Maria rotunda. Altum est pedes CXLIV, totidem latum. Contignationes æneis trabibus canalium modo compactæ, ped. XL. ut testatur Bap. Leo. Valvæ ingentes ex ære Corinthio, inauratæ, & æneæ: trabes item inauratæ, lithostrotum varii marmoris, aræ duæ marmoreæ, sex marmoratæ. Interstitia, sex columnarum spatio distantia. Testudo templi laqueata, vacuis circumquaque spatiis relictis, ne nimio pondere ædificium premeretur. Nulla fenestra penitus inest, nisi in medio sphæricum foramen lumen præbens, & æneis inauratisque trabibus fultum: cui subjectum ad imbres excipiendos impluvium. Ad foramen illud per tectum plumbeum exterius XL gradibus plumbeis ascenditur: ad quod tectum antequam perveniatur, bini ambitus sunt, ad quorum primum ex imo templi per CL gradus est eundum. Allusit ad hoc in Didonis structura Virgil.

Ænea cui gradibus surgebant limina, nexæque
Ære trabes, foribus cardo stridebat ahenis.

Marcellinus lib. XVI Pantheum, regionem teretem, speciosa celsitudine fornicatam, nominat.

In tecto nunc sunt plumbeæ laminæ, quæ olim argenteæ

argenteæ fuerunt, quas Conſtans Imp. Conſtantini Junioris filius detraxit. Gradus quoque æneï ſublati, & ſaxeis permutati ſunt. Aſcenſum ad templum fuit per gradus duodecim, nunc per totidem deſcenditur: ex quo intelligitur, ut & antea dicebamus, quam alte ex ruinis ſolum exaggeratum ſit. Parietes nunc latericii ſunt, olim marmoribus incruſtati fuerunt. Inter omnia igitur Urbis opera, nullum admirabilius; ſive molem, ſive artem, ſive impenſam, conſideres.

Iovis in Inſula.

Nunc S. Bartholomæi, deſcriptum ab Ovidio, 1 Faſtorum,

Accepit Phœbo nymphaque Coronide natum
Inſula, dividua quam premit amnis aqua.
Iupiter in parte eſt, cœpit locus unus utrumque,
Iunctaque ſunt magno templa nepotis avo.

In eo quatuor columnæ ex ophite, & porphyreticum labrum, cum tabula ex marmore Pario, qua vix pulcriorem vidi.

Saturni in Capitólio.

S. Salvatoris in Statera, infra ſaxum Carmentæ, ſeu rupem Tarpeiam, cujus nunc ſemidirutæ turris extat; reliqua pars tabernis occupata eſt. Mira mehercule rerum mutatio. Trajani temporibus ex tabernis templa facta ſunt Chriſtianis, id permittente ethnico Imperatore: nunc ex templis tabernæ fiunt, comprobantibus, aut certe conniventibus epiſcopis, & Pontifice.

Saturni in foro.

Nunc S. Hadriani, ante forum Romanum, poſt Nervæ, à latere Cæſaris, unde in Tribus foris vulgo dicitur. Valvæ ſunt æneæ antiquæ. In eo olim ærarium populi Ro. fuit. Legitur in antiquis mo-

numentis, si quis aut testamenta corrupisset, aut violasset sepulcra, pœnæ loco additum,

INFERAT AER. POPULI ROMANI. *Item*,
INFERAT AERARIO SATURNI,

Vnde & acta, quæ susceptis liberis parentes faciebant, in eodem conservabantur, & omnium civium Romanorum nomina. Erant ejusdem certi Magistratus, ut præfectus ærario, item ærarii curatores, ærarii scribæ, ærarii quæstores, & tribuni ærarii. Nomen accepit ærarium, cum aurum argentumque nondum signaretur. Vnde æs Saturnium dicitur Persio, quod ejus tempore, ejus usus esset.

Apollinis Palatini.

S. Lucia in Palatio. Hoc & Apollinis Actiaci, & Navalis, & Paretonii, dicitur, quod Augustus devicto Antonio & Cleopatra, ex marmore (ut Servius testatur) Lunensi fecit. Nullum fuit poëtis celebrius, nullum donis opulentius. siquidem Augustus aureas argenteasque statuas sibi positas, huic templo donavit: nullum opere magnificentius. Valvæ erant eburneæ, auro picturisque ornatæ, de quibus detracta hostibus spolia suspensa erant. Propertius lib. II.

Tum medium claro surgebat marmore templum,
Et patria Phœbo carius Ortygia.
Auro Solis erat supra fastigia currus,
Et valvæ Libyci nobile dentis opus.
Altera dejectos Parnasi vertice Gallos,
Altera mœrebat funera Tantalidos.
Deinde inter matrem Deus ipse, interque sororem,
Pythius in longa carmina veste sonat.

Virg. VIII Æn. de scuto Æneæ, in quo Augusti Cæsaris triumphi expressi erant:

Ipse sedens niveo candentis limine Phœbi,

Dona

Dona recognoscit populorum, aptatque superbis
Postibus. —

Hujus ne vestigia quidem relicta sunt, diruto etiam S. Luciæ sacello.

Apollinis Capitolini.

S. Mariæ sub Capitolio, intra forum holitorium, & circum Flaminium, extra portam olim Carmentalem.

Apollinis Vaticani.

Nunc S. Petronillæ, juxta viam olim Triumphalem.

Apollinis Circi Flaminii.

Nunc S. Apollinaris, ut Flavius Blondus, & Pomponius Sabinus sentiunt.

Martis Vltoris.

Nunc S. Martinæ, in foro Augusti, unum ex maximis & sumptuosissimis cum opere, tum artificio: quod his versibus celebrat Ovid. v. Fast.

Vltor ad ipse suos cœlo descendit honores,
Templaque in Augusto conspicienda foro.
Digna Giganteis sunt hæc delubra trophæis:
Hinc fera Gradivum bella movere decet,
Prospicit armipotens operis fastigia summi,
Et probat invictos illa tenere deos.
Perspicit in foribus diversæ tela figuræ,
Armaque terrarum milite victa suo.
Hinc videt Æneam oneratum pondere caro,
Et tot Iulææ nobilitatis avos.
Hinc videt Iliaden humeris ducis arma ferentem,
Claraque dispositis acta subesse viris.

In aditu templi ante fores ab utroque latere, Martis & Veneris statuæ erant, eodem testante, II Trist.

Stat Venus Vltori juncta viro, ante fores.

Circa idem Apellis tabulam posuit Augustus, in qua Alexander triumphans Belli imaginem vinctis ad tergum manibus quasi captivam ducit. quam rem in Augusti gratiam videtur notasse doctissimus poeta:

——furor impius intus
Sæva sedens super arma, & centum vinctus ahenis
Post tergum nodis, fremet horridus ore cruento:

Nunc in eo templo picta cohors Romana, cujus vexillifer pro signo labrum habet. Fuerunt & alia Martis Vltoris templa: de quibus sequenti capite.

Martis in Vaticano.

Nunc S. Mariæ de febribus, ad sinistram ingredienti basilicam S. Petri.

Herculis Victoris.

Nunc S. Alexii in Aventino ad occasum, Tiberim & portam Trigeminam versus. Virgil. VIII Æn.

—— hæc limina victor
Alcides subiit: ——

In eo non licebat esse (ut in aliis) lectisternium, nec cuiquam nisi ingenuo sacris interesse: auctores, Cornelius Balbus, & Servius grammaticus. Ab eodem mulieres arcebantur, cujus rei caussam prolixe reddit libro quarto Propertius. Talia sacella, à quorum ingressu muliebris sexus arcetur, adhuc Romæ sunt, in S. Petro Vaticano, in S. Ioanne Laterano, in S. Cruce in Hierusalem, in S. Praxede, in lavacro Constantini, & locis fortasse pluribus.

Herculis.

In eodem monte, nunc S. Priscæ, orientem versus.

Hercu-

Herculis in ara Maxima.

Nunc S. Mariæ in Cosmedim, post muros scholæ Græcæ. De ara Maxima, Virgil. Propertius, Ovidius.

Romuli.

Nunc S. Theodori, in Velabro, sub Palatino: templum vetus, & sphæricum, cum rotunda fenestra in medio tecti, lumen præbente. Alii Panos Lycæi antiquitus fuisse autumant.

Neptuni.

Nunc S. Blasii, ad ripam Tiberis, in vico qui modo Iulius appellatur.

Neptuni Equestris.

Nunc S. Anastasiæ, in radicibus Palatini, ante circum Maximum. Superioribus annis post hujus divæ ædem, sacellum subterraneum inventum, quod parietes conchis ornatos habuit, & in medio testudinis aquilam albam, cum crista rubra. Hoc se vidisse, Marlianus & Gyraldus testantur. Neptunus equestris, alio nomine Consus appellatus.

Castoris.

Nunc S. Laurentii in Miranda, intra Faustinæ vetus templum & porticum, foro Romano adjacens. Plaut. in Curc. recensens loca circa forum:

Pone ædem Castoris, ibi sunt quibus credas male.

In Castoris templo somniorum interpretes incubarunt, ut & apud Persii interpretem.

Æsculapii.

Nunc S. Ioannis Colevitæ, in insula Tiberina. In hoc incubabant ægroti, valetudinis caussa: unde qui morbo levatus non erat, apud Plautum his verbis incusat deum:

Migrare certum est jam nunc è fano foras,
Quando Æsculapi ita sentio sententiam.

Prope hoc templum in horto, navis est prælonga, ex Thasio lapide, cujus insigne est caput Tauri, & à latere simulacrum serpentis.

Bacchi.

Nunc S. Constantiæ, extra portam Viminalem, in via Numentana, circulare, & vermiculato opere, columnisque duodecim in gyrum dispositis sustentatum, tribus inter se conjunctis, inter quas aliquo spacio relicto, aliæ eodem modo subjunguntur. Vidi prope infracto sepulcri marmore, Bacchantium turbam, qui angues ore gestarent, & caprum ducerent: de quo more Prudentius Christianus poëta, in suis gravissimis libris contra Symmachum scribit,

—— Baccho caper omnibus aris
Caditur, & virides discindunt ore chelydros,
Qui Bromium placare volunt: quod & ebria jam tum
Ante oculos regis Satyrorum insania fecit.

Fauni.

Nunc S. Stephani in Cœlio, sphæricum, & columnis in orbem æqualiter dispositis ornatum. Columnarum ordo triplex fuit: in interiore columnæ XX cum pilis duabus: in medio, XLII, qui ordo nunc pro muro est. extremi ordinis tantum rudera in adjuncto horto apparent. Fuit igitur terno ambitu, quasi porticibus amplissimum. Structura unum ex pulcherrimis, tempore ex antiquissimis.

Silvani.

Nunc S. Agathæ sub Viminali, in via Suburana, cujus mentio in testamento Galli Favonii, quod nos

nos correctius, quam in Marliano legitur, cum aliis quibusdam testamentis edidimus, anno superiore.

Mercurii.

Nunc S. Angeli in piscina, in foro piscario.

Boni eventus.

Nunc S. Eustachii, proxime Pantheum.

Hadriani.

Nunc S. Mariæ Transpontinæ, sive Carmelitarum, trans pontem Ælium, è regione sepulcri ipsius. Hoc templum Hadriano Antoninus Pius contra vota pene omnium dicavit.

Iunonis Lucinæ.

Nunc S. Laurentii in Lucina, in campo Martio, habet columnas ophiticas & porphyreticas. De hoc templo Ovid. III Fastorum.

Iunonis Matutæ.

Nunc S. Nicolai in Mentuza in foro holitorio. Ovid. IV Fastorum:

Huc ubi luce ferant Matutæ sacra parenti,
Sceptriferas servi templa dedisse manus.

Iunonis Capitolinæ.

S. Salvatoris in Maximis, cum Jovis delubro conjunctum. Vnde Ovid. in Fastis:

Hic color, hic teneo cum Iove templa meo.

Et ibidem.

—— dicor matrona Tonantis,
Iunctaque Tarpeio sunt mea templa Iovi.

Vestæ.

Nunc S. Mariæ de Gratia, in valle quæ inter Palatinum & Capitolinum est. Sphæricum est, de quo satis plane & perspicue Ovid. VI Fast.

His

Hic locus exiguæ qui sustinet atria Vestæ,
Tunc erat intonsi regia magna Numæ.
Arte Syracusia suspensus in aere clauso
Stat globus, immersi parva figura poli.
Et quantum à summis, tantum secessit ab imis
Terra: quod ut fiat, forma rotunda facit.
Par facies templi, nullus procurrit in illo
Angulus, à pluvio vendicat imbre tholus.

Vestæ in foro Boario.

Nunc S. Stephani, parvum & rotundum, & in ambitu decem & octo columnis inclusum. De hoc maxime diversæ sunt scribentium opiniones. Blondus & Marlianus affirmant Vestæ fuisse, Volaterranus Herculis, Lætus Matutæ, Albertinus Dianæ, nescio quis alius Auroræ.

Fortunæ Virilis.

Nunc S. Mariæ Ægyptiacæ, ad ripam Tiberis juxta pontem Palatinum, ex lapide quadrato, cum tectorio ad regulam antiquorum facto, columnæ ex latere utroque septem, duæ in frontibus. Porticus parva columnarum quatuor, & ante aram totidem. Ad ortum æstivum parieti inserta columella ex alabastro, quæ claro solis ortu, luce perspicua, & fulgore luminis incendit parietes. Ovid. IV Fast.

Dicite nunc quare Fortunæ thura virili
Detis, eo gelida qui locus humet aqua.

Simulacrum hujus Deæ duabus undulatis togis fuit opertum, perinde ut olim reges Romani undulatas & prætextas togas soliti sunt habere: ita scripsit Varro libro primo de Vita populi Rom.

Fortis Fortunæ.

Nunc S. Cosmati, sub Janiculo, in hortis Cæsaris Dictatoris, quod ipse populo Rom. legaverat:

ut Tacitus narrat. Terentius Scaurus: Fœdus Græciæ (inquit) camelo æreo in hortis Cæsaris, ædi Fortis Fortunæ incisum, & pro porta positum. De eodem horto & templo Suetonius. Fuerunt & alia Fortis Fortunæ templa, ut ex Varrone & Livio conjicimus. Colebatur ab operariis, & rusticis, & servis. Columella in libro de Hortis:

Allia cum cepis, cereale papaver, anetho
Jungite, dumque virent, nexos deferte maniplos,
Et celebres Fortis Fortunæ dicite laudes.

Isidis juxta ovilia.

Nunc S. Marcelli, in via lata, ut Victor: non procul à septis, ut Juvenalis.

A Meroe portabat aquas, quas spargat in ædem
Isidis, antiquo quæ proxima surgit Ovili.

Isidis in circo Flaminio.

Nunc S. Mariæ in Equiro, quod in eo loco fierent Equiria.

Isidis in via Appia.

Nunc S. Nerei, inter S. Sixtum, & thermas Antoninianas, ad caput viæ novæ. Hujus deæ opem in recuperata valetudine experti, tabellas ei suspendebant. Vnde Tibullus,

——— *nam posse mederi*
Picta docet templis multa tabella tuis.

Eius sacra quomodo sublata, & quam ob causam sacerdotes Vrbe pulsi, & templa diruta sint, Josephus docet in antiquitatibus, lib. XVIII.

Telluris.

Nunc S. Pantaleonis in Subura, intra Carinas. Ædificatum in area domus Cassii, qui regni affectati pœnas dedit: auctores Cicero & Valerius.

Honoris, & Virtutis.

Nunc S. Sixti, ex aliquorum sententia, quæ mihi

hi falsa videtur. Propinquius enim portæ Capenæ fuit, quam nunc hoc recens est.

Carmentæ.

S. Catharinæ, sub rupe Tarpeia.

Pietatis.

Nunc S. Salvatoris de pietate. Julius Obsequens ponit in Circo Flaminio, Victor in foro holitorio: Plinius in eo loco, ubi postea theatrum Marcelli fuit. Vnius loci varia designatio, ab adjacentium locorum vicinitate sumpta. Aliquando eodem in loco carcer plebis fuit, in quo cum filia matrem vinctam suis uberibus aluisset, impunitas illi concessa, & locus Pietatis numini dicatus est.

Dianæ Aventinæ.

Nunc S. Sabinæ, supra Tiberim, occasum versus. Ad hoc alludit Horatius in Epodis,

Quæque Aventinum tenet, Algidumque,
Quindecim Diana preces virorum
Curet. ——

Antiquum marmor Salonæ in Dalmatia de hoc templo testatur, CAETERAE LEGES EAEDEM SONTO, QVAE ARAE DIANAE SONTO IN AVENTINO MONTE DICATAE.

Dianæ in Cœlio.

Nunc S. Joannis Evangelistæ, ante portam Latinam, minimum, & nullorum plane ornamentorum.

Bonæ deæ.

Nunc S. Mariæ Aventinæ, in medio pene ejus montis, qua Tiberim spectat. Situm depingit Ovid. v Fast.

Est

Est moles nativa loco, res nomina fecit,
Appellant saxum; pars bona montis ea est.
Huic Remus institerat frustra, quo tempore fratri
Prima Palatinæ regna dedistis aves.
Templa patres illic, oculos exosa viriles,
Leniter acclivi constituere jugo.
Dedicat hæc veteris Clausorum nominis hæres,
Virgineo nullum corpore passa virum.
Livia restituit. ——

Minervæ.

Nunc S. Mariæ supra Minervam, post Pantheum. In hoc fuit breviarium rerum gestarum Pompeii Magni.

Minervæ Capitolinæ.

S. Salvatoris in Maximis, Jovis Capitolini delubro conjunctum. Vnde bene cecinit poeta antiquus,

Vique Palatinis Capitolia condita saxis
Signarent titulo proavi Iovis, atque Pelasgæ
Palladis, & Libyca Iunonem ex arce vocarent.

Veneris Victricis.

Nunc S. Mariæ in Crypta picta, vicinum Pompeii theatro, testante, III Trist. Ovidio.

Altera templa peto, vicino juncta theatro:
Hæc quoque erant pedibus non adeunda meis.

Veneris theatri Pompeiani.

Nunc S. Barbaræ. In hoc Catia cum duobus adulteris libidinem sub velo publice exercuit: ut auctor est interpres Horatii.

Salutis.

Nunc S. Vitalis, in Quirinali. Ovid. I. Fastor.

Ianus adorandus, cumque hoc concordia mitis,
Et Romana Salus, araque Pacis erit.

Quietis,

Quietis.

Nunc S. Petri, & Marcellini, in via Lavicana. A Constantino in meliorem usum conversum, qui matrem suam prope illud in Mausoleo sepeliri voluit, quod in Sylvestro primo asserit Platina.

Concordiæ.

Nunc S. Sergii, & Bacchi, infra Capitolium, qua forum respicit. Fuerunt & alia duo, unum in arce, alterum supra Comitium, ad Vulcani aream:

Sciendum est, cum temporis verbum omisimus, nomine loci simpliciter notato, & vetusta & recentia templa eversa esse. In illis autem vetus magnificentia quærenda non est: & nos quæ posuimus, cum ad antiquitatis qualiacunque vestigia cognoscenda, tum ad auctores intelligendos putavimus pertinere. Varro scripsit, ornamenta templorum olim lignea & fictilia fuisse, quæ post aliquanto ex marmore, ebore, atque auro facta sint. item Tacitus ait, apud antiquissimos rudi cæmento & informibus tegulis templa fuisse extructa, quæ postea marmore nituerunt, & radiarunt ære atque auro, non tantum firmis & duraturis parietibus, sed etiam expolitis arte, & splendentibus. Structuræ eorum quæ nunc extant, non uniformes sunt: etenim variis ætatibus atque ingeniis varia placent. Alia visuntur circulari forma sine columnis, sine contignatione, sine fenestris, sphærico foramine in tecti medio lucem præbente: quorum præcipuum & amplissimum, S. Maria rotunda, & post illud S. Maria de gratia, item SS. Cosmæ, & Damiani, & S. Stephani in foro boario, & S. Theodori. Alia eadem forma, sed plurimo columnarum ordine, & adjunctis fenestris, ut S. Stephani in Cœlio, & S. Constantiæ extra portam Viminalem. Hæc licet ex antiquis cuncta sint, no-

vis

is tamen nominibus tanquam notioribus appel-
o. Alia quadrangulari forma, ordine columna-
um recto, & plerunque uno tantum, interdum
uplicato, ut in recentioribus illis magnificis, S.
oannis Laterani in Cœlio, S. Petri in Vaticano,
. Pauli in via Ostiensi, quod olim etiam multo
mplius & cultius fuit. ita enim depingitur in quo-
am hymno Prudentiano,

Parte alia titulum Pauli, via servat Ostiensis,
Qua stringit amnis cespitem sinistrum.: (arces.
Regia pompa loci est, princeps bonus has sacravit
Clausitque magnis ambitum talentis.
Bracteolas trabibus sublevit, ut omnis aurulenta
Lux esset intus, ceu jubar sub ortu.
Subdidit & Parias fulvis laquearibus columnas,
Distinguit illic quas quaternus ordo.
Tum Camyros hyalo insigni varie cucurrit arcus:
Sic prata vernis floribus renident.

Tale autem fuit Theodosii Magni temporibus.
Nonnulla pilas tantum habent, interjectis colu-
mnis, & fenestellas sub ipso tecto: alias plures, alias
pauciores, pro reliqui ædificii forma atque modo.
In ipsis templis plurimæ columnæ pretiosæ, ex
variis diversisque marmorum generibus. Hodie
intra & extra urbem plus quam trecenta visuntur,
quæ libello quodam cum cœmeteriis & xenodo-
chiis, additis clarorum virorum epitaphiis, separa-
tim annotavimus.

CAP. X.

De templis sacellisque veteribus, quæ ab aliis omissa sunt.

SUperiore capite dictum est de templis propha-
nis, quæ in divorum nomina sunt mutata: hoc
autem capite enumerabimus ea, quæ nunc quidem
nulla sunt, sed apud veteres fuisse leguntur, & à
recen-

recentioribus sunt omissa: qui tamen in eo, ut colligerent omnia, videntur elaborasse. Quamvis autem ad eam Vrbem, vel potius cadaver Vrbis, quod nunc est, nihil pertineat hæc diligentia, tamen ad poëtas & historicos intelligendos, hæc vel nominum cognitio, vel locorum notatio utilis, ut opinor, futura est.

Veneris, & Romæ.

Consors delubrum fuit in via Sacra, testante id contra Symmachum Prudentio.

Ac Sacram resonare viam mugitibus, ante
Delubrum Romæ: colitur nam sanguine & ipsa
More Deæ, nomenque loci ceu numen habetur.
Atque urbis Venerisque pari se culmine tollunt
Templa, simul geminis adolentur thura deabus.

Vrbis etiam dies natalis colebatur XII Cal. Maii. Hoc fortasse idem est cum eo, quod Servius Veneris Romanæ nominat. Inter singularia certe & digna admiratione loca, Vrbis templum numerat Marcellinus.

Iovis Fagutalis.

In monte Viminali, à luco Fageo, de quo Varro, Plinius, Festus, Victor.

Iovis prædatoris.

In quo prædam hostibus ereptam ponebant. Locus ignoratur: sed fuisse, & ad illud allusisse Virgilium Servius scribit,

—— *ipsumque vocamus*
In prædam, partemque Iovem.

Iovis invicti.

Et hujus nescitur locus. Ovid. VI. Fast.

Idibus Invicto sunt data templa Iovi.

De eodem Augustinus *de Civitate Dei.*

Iovis inventoris.

Iuxta Salinas sacellum fuit, quod inventis bobus,

bus, & punito Caco, Hercules patri Inventori dicavit: auctores, Dionysius & Solinus.

Iovis Propugnatoris.

In Palatio, cujus mentionem invenimus in antiquis Epigrammatis.
IN AEDE IOVIS PROPVGNATORIS IN LOCVM CLAVDI PATERNI VITA FVNCTI ATERIVS COLONIVS COOPTATVS.
Hæc inscriptio posita sexto consulatu Commodi Imperatoris, in quo Petronius Septimianus ei collega fuit.

Iovis Conservatoris.

Hoc quoque in vetusto epigrammate legimus, non expresso loco. Iovi conservatori sacellum cum ara Domitianus extruxit, juxta Velabrum. auctor Tacitus.

Iovis Arbitratoris.

In decima urbis regione ponitur à Victore, & appellatur Pentapylon, quasi quinque Portarum.

Iovis Statoris.

Aliud à superiore, quod Varro de rebus divinis in Circo Flaminio posuit, cujus certiorem locum Vitruvius indicavit, Metelli porticum, quæ ad eundem Circum fuit.

Martis Vltoris.

Etiam aliud, præter id quod supra positum est, in Capitolio, referente Dione.

Martis, circi Flaminii.

Cornelius Nepos, citante Prisciano, In circo Flaminio (inquit) fuit ædes Martis, architectata ab Hermodoro Salaminio.

Hercu-

Herculis defensoris.

Incerti loci, in quo, ut in Iovis Propugnatoris, milites honesta missione missi, & gladiatores emeriti, arma clypeosque suspendebant. De L. Domitio Valeriano milite, loquitur vetus inscriptio: de Veianio gladiatore Horatius,

—— armis
Herculis ad postem fixis latet abditus agro.

Herculis extra urbem.

Duo fuerunt: Vnum extra Capenam modicum, sed frequens, de quo Martialis lib. IIII.

Et qua pusillum fervet Herculis fanum.

Alterum extra Latinam, quod statuit Domitianus longiuscule ab Vrbe, cuius lib. IX idem poëta mentionem facit. Versus positi sunt supra, ubi de via Latina agitur.

Apollinis Tortoris.

Suetonius in quadam urbis parte locat, sed eam non exprimit, in Augusto.

Fidii.

In Quirinali. Ovid. VI Fast.

Hunc igitur veteres donarunt sede Sabini,
Inque Quirinali constituere jugo.

Summani.

Sacellum fuit in fastigio templi Jovis Capitolini, ædes prope circum Maximum. Idem,

Reddita, quisquis is est, Summano templa feruntur,
Tunc, cum Romanis Pyrrhe timendus eras.

Mutini.

Adversum murum Mustellinum, ut inquit Festus. Huic mulieres velatæ togis prætextatis solitæ sunt sacrificare.

Serapidis.

Sarapidis.

M. Aurelius Antoniuus in Pontificatu ſuo, poſuit circa eum locum, ubi nunc S. Stephanus de Truglio.

Adonidis.

Refertur ab Ovidio in Arte, non expreſſo loco.

Iani Curiatii.

Prope templum Junonis Sororiæ, de quo mox dicemus.

Sangi.

Locus ignoratur, ponitur à Varrone & Plinio. In eo lana, colus, & fuſus Tanaquilis fuerunt conſecrata.

Augusti.

Duo fuerunt: alterum in Palatino, quod Livia Auguſti coniunx fecerat; Veſpaſiani dominatu, publico conſumptum incendio: alterum in foro, à Tiberio Cæſare extructum.

Iunonis Capratinæ.

Extra urbem, cui ſub caprifico faciebant mulieres, ex eadem arbore virgas ramoſque geſtantes, Varrone & Feſto auctoribus. Templum frequentabatur Nonis Quintilibus, quæ inde Capratinæ dictæ ſunt. Origo talis fuit: Fidenates poſt urbem à Gallis incenſam, ſi reliquias ſalvas eſſe vellent, Romanos cogere voluerunt, ut omnes puellas & matres-familias ſibi traderent. Patribus igitur dubiis, & de ſumma Reip. ſollicitis, ancillæ ſe ituras promiſerunt: quæ cum dominarum habitu profectæ eſſent, per caſtra diſtributæ, hoſtes vino invitaverunt: illiſque ſopitis, ſignum Romanis ex caprifico dederunt: quo dolo & pœna de hoſtibus ſumpta eſt, & Romanorum matronarum fama

conservata. In huius beneficii memoriam ingenuæ simul & servæ Iunonis Capratinæ diem solennem habebant.

Iunonis Sororiæ.

Prope Carinas, ad eum clivum, qui nunc ducit ad ædem S. Petri in vinculis, à Sororio tigillo nomen habens, quod cum Jano Curiatio dicavit Horatius, unus ex Trigeminis victor contra Curiatios, ut inquit Festus.

Veneris Capitolinæ.

De hoc in Caligula & in Galba Suetonius.

Veneris Romanæ.

In foro Cæsaris. Huic soli victimas solitas immolari, cum Paphiæ thure tantum fieret, ait Servius.

De venere Romana, in initio Lucretius,

Æneadum genetrix. ——

Si licet conjecturam sequi, puto hoc delubrum Veneris & Romæ fuisse, de quo initio huius capitis dictum est.

Veneris Lubentinæ.

Locus ignoratur: de templo scribunt Cicero, Varro, Marcellus. Solebant puellæ, quæ excesserant annum pueritiæ, pupas, ætatis suæ insignia, dicare Veneri, quemadmodum pueri bullas diis suspendere penatibus: illud ex Persio, hoc ex Propertio docemur.

Veneris Verticordiæ.

Extra Collinam, via Salaria. Huius ædes facta, cum tres Vestales uno tempore incestum commisissent (ut ait Julius Obsequens) ut puellarum animos lascivos ad castitatem verteret. De eodem Valerius, & Ovid. IIII Fast.

Roma pudicitiæ proavorum tempore lapsa,
Cumæam veteres consuluistis anum.

Templa

Templa jubet Veneri fieri, quibus ordine factis:
Inde Venus verso nomine corda tenet.

Veneris Cluacinæ.

In ea fori parte, qua Romani & Sabini armis de-
positis facto sacrificio se purgaverunt. Hujus templi
locum, cum juxta forum fuerit, varie designant
auctores. nam Ovidius ait prope viam sacram fuisse,
Plautus prope Comitium, in Curc.

Qui perjurum hominem vult convenire, mitto in comitium:
Qui mendacem & gloriosum, apud Cluacinæ sacrum.

Livius III ab V. C. ad Tabernas fuisse indicat.
Dicta Cluacina; quod cluere antiqui, purgare dicebant,
ut Plinius inquit lib. XV. Marlianus Cloacinam vocat,
& diversam eius nominis etymologiam affert, secutus
auctorem, ni fallor, Lactantium.

Fortunæ Mammosæ.

In capite viæ Novæ, à qua etiam vicus nomen
accepit: dicta vel ab ubertate, vel à forma statuæ.

Fortunæ Plebeiæ.

A Tullo conditum, de quo VI Fast. Ovidius:

Plebs colit hanc, quia qui posuit, de plebe fuisse
Fertur, & ex humili sceptra tulisse loco.

Fortunæ Tarpeiæ.

De quo templo in Prænestina inscriptione, quæ
in domo episcopi est: cognomento Primigenia, ut
plurimæ ibidem inscriptiones docent.

Fortunæ Reducis.

A Domitiano factum. Martialis lib. VIII.

Hic tibi Fortunæ reduci fulgentia late
Templa patent, felix area nuper erat.

Claudianus,

Aurea Fortunæ reduci si templa priores
Ob reditum vovere ducum, non dignius unquam
Hæc dea pro meritis amplas sibi posceret ædes.

Cybeles.

Sub Palatino, Junonis Sospitæ templo contermi-num, ut Victor inquit. Ovidius II Fastorum,

——— *Phrygiæ contermina matri Sospita.*

De eodem Martialis, VII.

Hinc viduæ Cybeles, illinc sacraria Vestæ.

In sacris Cybeles, æreis crepitaculis utebantur, unde æs Corybantium: ut in Apollinis lebetibus æreis, à quo æs Dodonæum.

Annonæ.

In Capitolino fuisse, conjicimus ex inscriptione, quæ nunc ibidem legitur:

ANNONAE SANCTAE HAELIVS VITALIO MENSOR PERPETVVS CORPORIS PISTORVM SILIGINA-RIORVM D. D.

Segestæ.

In Circo Maximo, quæ segetibus præerat.

Dianæ Suburbanæ.

Trans Tiberim. Ovid. I de Arte,

Ecce Suburbanæ templum nemorale Dianæ.

Minervæ Medicæ.

In quinta Vrbis regione. Victor.

Minervæ Chalcidicæ.

Idem ponit in nona regione. Ego puto, Chalcidicen dictam, ab æneo templo, quod Domitianus ei condidit: ad imitationem illius, quod inter Tænarum & Lacedæmonem fuit, de quo Æmilius Probus, & Livius.

Minerva

Minerva Aventina.

Antiquiſſimum, & Livii Andronici poëtæ do-
nariis celebre. ille à poëtis aliis, & hiſtrionibus,
ſcribens ipſis fabulas, honorabatur. Ovid. VI Faſt.

Cœpit Aventina Pallas in arce coli.

Minerva capta.

In valle Cœlii, cujus ſitum deſcribit IV Faſt.
Ovid.

Cœlius, ex alto qua mons deſcendit in æquum,
Hic ubi non plana eſt, ſed prope plana via eſt.
Parva licet videas captæ delubra Minervæ,
Quæ Dea natali cœpit habere ſuo.

Quare autem Capta dicta ſit, quinque conjectu-
ras affert idem poëta.

Vacuna.

Locus ignoratur; de templo Ovid. VI Faſt.

Nunc quoque cum fiunt antiquæ ſacra Vacunæ,
Ante Vacunales ſtantque ſedentque focos.

Mihi videtur extra urbem fuiſſe.

Nemeſis.

Prope forum Trajani.

Laverna.

Extra portam Collinam, via Salaria, ut inquit
Helenius, ſupra illum Horatii locum,

Labra movet metuens audiri pulcra Laverna,
Noctem peccatis, & fraudibus objice nubem.

Quieta.

Extra eandem portam, Quietis Deæ: quam,
cum ſuburbanum haberet templum, in urbem re-
cipere noluerunt. D. Auguſtinus.

Livia Auguſta.

In foro Romano.

Tutullinæ.

In Aventino, cujus apud Varronem mentio.

Bonæ deæ subsaxanæ.

Non procul à via Nova, & thermis Antoninianis, in Aventino.

Victoriæ.

In eodem monte, ædificatum ab Arcadibus, Halicarnassæus.

Corniscarum.

Trans Tiberim, dearum à cornicibus dictarum, quas alii in Iunonis, alii in Concordiæ, tutela fuisse asseverant.

Ne molestus sim, prætermittam illa, ut Clementiæ Cæsaris, de quo Plutarchus: Iustitiæ Augusti, de quo Ovidius: Fœcunditati Poppeæ, de quo Tacitus, dicata templa. nam translata ad unum imperii potestate, superstitiosa assentatio immoderata fuit.

CAP. XI.

De Domibus quorundam doctorum.

DE domibus Regum, Imperatorum, civium illustrium, aut divitum, de quibus passim legitur, nihil dicam, & satis multa ab aliis, præsertim à Marliano, sunt collecta; sed referam tantum domicilia quorundam doctorum, qui etiamsi Octaviorum, Scaurorum, Messalarum, Catulorum, Lateranorum, Corneliorum, Balbinorum, similes ædes non possederint, tamen & illas celebrarunt, & casulas suas nobilitarunt virtute & ingeniis. imo vero quicquid alii laudis habent, per doctos sunt consecuti. Tantum enim scimus, quantum à literis accepimus.

Crassi

Crassi Oratoris.

In Palatino, ut illis temporibus, magnifica fuit. In eius atrio, cum in publico nondum ullæ marmoreæ essent, columnæ Hymettiæ quatuor, ut Plin. lib. XVII, vel ut idem XXXVI, bis prodidit, sex fuerunt, non longiores duodenûm pedum: cum tamen ideo Cn. Domitii & M. Bruti reprehensionibus non caruerit. Alii in Viminali ponunt, sed ea fuit Crassi cognomento divitis, de qua Persius Satyra secunda,

—— *Nunc Crassi mittit in ædes.*

Calvi Oratoris & Poetæ.

Prope forum Romanum, supra scalas Anularias. eam primum habitavit Augustus Cæsar.

Philippi.

In Carinis, sub Esquilino. Horatius, I Epist.

Strennuus & fortis, caussisque Philippus agendis
Clarus, ab officiis octavam circiter horam
Dum redit, atque foro nimium distare Carinas
Iam grandis natu queritur.

Hortensii.

In Palatino, quam domum secundam possedit Augustus, non procul ab æde nunc S. Anastasiæ.

Ciceronis.

In eodem Palatino, supra ædem Iovis Statoris, quam incensam à P. Clodio, majore sumptu ex ærario ædificavit Senatus.

Salustii.

In Quirinali, cuius ruinas supra hortos eiusdem in valle subjecta extare aiunt. Qui de vita ipsius scripserunt, prope Minervæ ædem, quæ hodie S. Mariæ sacra est, volunt habitavisse. Quod si ita

eſt, hæc prima fuit: altera, poſt præturam Africanam ab ipſo culta.

Attici.

In eodem monte, ubi nunc S. Vitalis templum, fuit ſitu & ſylva amœniſſima.

C. Aquilii.

Iurisconſulti, in dorſo montis Viminalis, omnium conſenſu pulcherrima. Plinius lib. XVII.

M. Manilii.

Iurisconſulti celebris, & prudentis oratoris, in Carinis. Cicero Paradoxis.

L. Annæi Senecæ.

In Palatino Cœlium verſus, ſupra balneum: cujus domus incommodum & inquietum ſitum ipſe deſcribit, lib. VII ad Lucilium, Epiſt. LVII.

Plinii Iunioris.

Oratoris, ſupra Suburam in Eſquilino, quod ipſe in Epiſtolis, Martialis in Epigrammatis teſtatur.

Ennii poetæ.

In monte Aventino juxta Tutulinæ fanum, ut ex Porcio tradit Varro.

Virgilii.

In campo Eſquilino, juxta Mecœnatis hortos, qui erant inter aggeres Tarquinii, & urbis mœnia.

Propertii.

In Eſquilino, ita enim ipſe libro ſecundo,

I puer, & citus hæc aliqua propone columna,
Et dominum Eſquiliis ſcribe habitare tuum.

Ovidii.

Infra Capitolium, qua Velabrum reſpicit, circa cum

cum locum, ubi nunc est S. Mariæ templum de consolatione. Innuit lib. 1 Trist.

—— Capitolia cernens,
Quæ nostro frustra juncta fuere lari.

Martialis.

Intra Viminalem & Hortulorum collem, prope Pilam dictam Tiburtinam. Sic enim ipse libro quinto:

Sed Tiburtinæ mihi proximus accola Pilæ,
Qua videt antiquum rustica Flora Iovem.

Idem lib. 1.

Longum est, si velit ad Pilam venire,
Et scalis habito tribus, sed altis.

Stellæ.

In aditu Suburæ. Idem lib. XII.

Vel si malueris, prima gradiere Subura,
Atria sunt illic Consulis alta mei.
Laurigeros habitat facundus Stella penates.

Suræ.

In Aventino, Palatinum versus. Idem lib. VI.

Quique videt propius magni certamina circi,
Laudat Aventinæ vicinus Sura Dianæ.

CAP. XII.

De theatris, circis, odeis, stadio, xysto; item de factionibus aurigantium.

IN liberis civitatibus multa populo concessa sunt, qui cum sæpenumero gravibus & diuturnis bellis, sine quibus libertas retinetur, difficulter vexaretur, domesticæ quædam animorum relaxationes inductæ sunt, & multiplices ludi ac diversa spectacula publice exhibita: idque cum in Græcis civitatibus usitatissimum fuit, tum in Romana Rep. con-

tra Scipionis Nasicæ consilium ita increbuit, ut lusus licentiam, jocus turpitudinem, frequentia lasciviam, consuetudo denique crudelitatem pepererit. Nam & spectatores, & fautores, & actores scelerum, ipsi interdum principes aderant. Ædificiis theatrorum præerant censores: ludis & spectaculis, ædiles curules: &, ut ex Iuvenale patet, prætores, quibus & consulares addidit Nero, & Domitianus præfectos, quales sunt apud Martialem Lectius quidam, & Oceanus. In Capuanis inscriptionibus, exactor operum publicorum, & theatri legitur: & dux theatralium operarum, apud Tacitum. Theatra autem non solum ex lateribus fuerunt structa, ut in urbe Statilii, ad Lyrim fluvium, Minturnense, & quod est Puteolis, quæ nos vidimus: neque ex quadratis tantum lapidibus, ut Pompeii, Marcelli, Titi: verumetiam ex solido marmore, quale fuit Capuanum, cuius ruinas mirati sumus: item Veronense, de quo Torellus Sarayna: item Atheniense, quod inspexit Cyriacus Anconitanus. Sed ad Romana. De Cassii theatro Paterculus: de Scauri & Curionis Plinius: de C. Cæsaris Tacitus, de Balbi Ausonius, de Claudii Suetonius, de Neronis Sex. Aurelius, de Trajani Spartianus, de tribus theatris & uno amphitheatro campi Martii Strabo, de theatro montis Esquilini Martialis. Hæc cum nulla amplius sint, de iis quorum aliqua extant vestigia, agemus.

Theatrum Pompeii.

Ad campum Floræ, contiguum circo Flaminio, vestigia cernuntur in cella vinaria, & in equili domus Ursinæ. Hoc Pompeius mansurum instruxit, igne consumptum instauravit Tiberius, perfecit Caligula, iterum ambustum restituit Claudius, vetustate collapsum refecit Theodericus rex Gotthorum. Adeo tenui & apta junctura fuit, ut non

com-

compoſitum opus, ſed ex uno perpetuoque lapide factum videretur. Fuit & aliud Pompeii, vicinum campo Martio, de quo Plinius lib. XXXIV. Vnum fortaſſe ex illis, de quibus Strabo loquitur.

Marcelli.

Intra Capitolium & Tiberim, in cujus ruinis hodie ædificatum eſt palatium Sabellæ familiæ, & ampliora ejus veſtigia ſunt, quam Pompeiani, & forum Holitorium verſus tabernas habet.

Statilii Tauri.

Intra portam Næviam & Cœlimontanam, adhuc prope integrum, & urbis mœnibus incluſum, una ejus parte intra, altera vero extra murum. De his tribus loquitur Ovid. III de Arte,

Viſite conſpicuis terna theatra locis.

Item III Triſtium, quem locum ſupra explicavi.

Tiberii.

Ejus aliqua veſtigia in privatis ædificiis intra aquam Virginem, & columnam Cochlidem Antonini viſuntur: nam juxta ſepta fuit.

Titi.

Intra Cœlium & Eſquilinum, vulgus à mole ædificii Coloſſeum appellat, urbe media, auctore Suetonio, ſitum, altitudinis tantæ, ut viſio humana ad ejus ſummitatem ægre conſcendat: quod teſtatur in XVI, Marcellinus. In altum habuit fornices quatuor, alterum alteri impoſitum, tres inferiores in extremo columnis ſuſtentantur cum diverſis capitellis: ſuperioris pars pro muro eſt: feneſtris aliquot lucem admittentibus. Adeundi loca varia. Primus enim introitus eſt in ipſam aream circularem, quam nunc nominant harenam: proximus aſcenſus eſt ad ſedilia. ſequitur alius ad aream aditus,

poſtremus deſcenſus in loca ſubterranea, ad quæ obruta jam perveniri nequit. Sedilium ratio non plane perſpicitur, muri tamen magis ac magis ſunt ad ſpectantium commoditatem declives. Poſt ſedilia latus & ſpacioſus ſupra porticum ambitus. Ex ruinarum amplitudine, recte ſcriptum à Martiale videtur,

Omnis Cæſareo cedat labor Amphitheatro:
Vnum præ cunctis fama loquatur opus.

De ludis Theatralibus, item de ſcenicis actionibus & originibus, M. Terentius Varro libros ſcripſit. Ludorum tempore contra æſtum Theatra velis tecta fuiſſe, & ſedilia croco conſperſa, prodiderunt, præter Plinium lib. XIX, etiam poëtæ, cum veterum frugalitatem laudibus efferunt. Ut Ovid. libro primo de Arte:

Tunc neque marmoreo pendebant vela theatro,
Nec fuerant liquido pulpita rubra croco.
Illic, quas tulerant nemoroſa palatia, frondes
Simpliciter poſitæ, ſcena ſine arte fuit.
In gradibus ſedit populus de ceſpite factis,
Qualibet hirſutas fronde tegente comas.

Item Propertius lib. IIII.

Nec ſinuoſa cavo pendebant vela theatro,
Pulpita ſolennes non oluere crocos.

Vas ipſum, quo ſedilia ſpargebantur, Nimbus appellatur à Martiale, qui ad Agathinum pugilem his verbis ſcribit:

Lubrica Corycio quamvis ſint pulpita nimbo,
Et rapiant celeres vela negata noti.

Fuit θεατρικὸν ἀργύριον, quod extat Latino vocabulo nuncupat Chariſius. Romanus populus ludos ſpectabat coronatus, ad quos omnis ætas & ſexus admittebatur. Quamvis autem Theatra, Circi, Campus, ſingulares quæque ac proprios ludos haberent, & exercitationes cuique loco accommodatas: tamen eadem ſæpe omnibus in locis per-

acta.

acta ſine diſcrimine fuerunt. Nam ut de circo dicam, in eo curſores, pugiles, luctatores, gladiatores, confectores ferarum verſabantur. nam in eo bigarum quadrigarumque curſus, & ludi tauriles, & ferarum venationes, & equeſtria ac pedeſtria prælia exhibebantur. Introducti etiam ſunt mimi, ſaltatores, citharœdi, hiſtriones, funambuli, qui in theatris ſolebant agere frequentius. Contra in theatro navale prælium edidit Domitianus. Nunc de Circis breviter dicendum eſt.

Circus Maximus.

Ex Palatini latere meridionali, quod Aventino eſt oppoſitum, jacet: cujus ruinæ cernuntur ab æde S. Anaſtaſiæ, uſque ad Severi ſeptizonium. Fornices quadrupliciter altera alteri impoſita, & ſedilium directæ lineæ. Carceres olim & metæ ex topho lignoque fuerunt, quæ marmorea & aurata fecit Claudius. Ne quis autem alii ſedendo moleſtus eſſet, hæc dat præcepta Ovidius:

Tu quoque, qui ſpectas poſt nos, tua contrahe crura,
Si pudor eſt, rigido nec preme terga genu.
Sed pendent tibi crura, potes ſi forte, juvabit
Cancellis primos inſeruiſſe pedes. Et,
Quid fruſtra refugis? cogit nos linea jungi:
Hæc in lege loci commoda Circus habet.
Tu tamen à dextra, quicumque es, parce puellæ:
Contactu lateris læditur illa tui

In circo ornamenti cauſſa, cum Deorum imagines gypſeæ, tum detracta hoſtibus ſpolia ſuſpendebantur. Idem,

Sive erit ornatus, non ut fuit ante, ſigillis,
Sed regum poſitas Circus habebit opes.

Ad circum in cellis ſubterraneis habitabant, qui quæſtum corpore facerent, ut ex Iuvenale colligitur, & aperte declarat in Vario Lampridius: Omnes de theatro, de circo, de ſtadio, & omnibus

locis & balneis meretrices collegit. Ad eundem res furto sublatæ sub crepusculi tempus vendebantur, quod in Horatium, cum circum vespertinum vocat, annotavit Helenius. Servi per circum nuces, & fractum cicer clamando solebant circumferre, item in cortinis aquam portare, quæ esurienti sitientique plebi venderent: quod adhuc in Italiæ civitatibus usitatum est. Ad illud respexit Horatius, ubi equestrem, & patricium, & copiosorum hominum ordinem, ab infima plebe discernit, scribens ad Pisones:

Offenduntur enim, quibus est equus, & pater, & res,
Nec si quid fracti ceceris probat, & nucis emptor,
Æquis accipiunt animis, donantve corona.

Alterum in Pænulo ostendit Plautus,

Ita replebo atritate, ut atrior multo sies
Quam Aegyptii, aut qui cortinam ludis per circum ferunt.

Tomentum Circense erat culcitra ex gnaphalio, aut aliis herbis vel arundinibus concisis facta, quæ substernebatur multitudini: quod ex Suetonio & Martiale constat. Circi nomine, etiamsi nihil aliud addatur, intelligitur Maximus: ut fori appellatione, Romanum accipimus: campi vocabulo, Martium.

Flaminius.

Incepisse videtur circa ædem S. Angeli in piscina, protensus ad campum usque Agonium. Ejus inter ruinas plurimas, vestigia sunt apud apothecas obscuras, prope ædem S. Rosæ, & sacellum sepulcri sancti. Ab Apollinis templo, quod aliis magis conspicuum fuit, alio nomine Apollinaris. In hoc circo vitri officina fuit, in qua pocula fierent, coloratis punctis quasi gemmis insignita, & crystallinis similia: quæ ut pretio gemmatis æquanda,

non

non erant, ita uſu reperiebantur firmiora, quod aquis calidis, ut veræ gemmæ, non vitiarentur aut fluerent. quod Martialis in Apophoretis docet, diſticho Calices, & expreſſius lib. XII.

Cum tibi Niliacus portet cryſtalla cataplus,
Accipe de circo pocula Flaminio.
Nullum ſollicitant hæc, Flacce, toreumata furem,
Et nimium calidis non vitiantur aquis.

Floralium.

In valle intra collem Hortulorum & Quirinalem, Ovidius de hoc, V Faſt.

Circus in hunc exit, clamataque palma theatris,
Hoc quoque cum circi munere carmen eat.

Intimus.

Qui antiquiore nomine, Circus ad murum, ut Varro. In campo Figulino, & in Vinetis Tiberi adjacentibus, ejus rudera ſpectantur.

Neronis.

In valle inter Ianiculum & Vaticanum.

Antonini Caracallæ.

Ab aliis, Prætorianus, quod ibi cohortis Prætoriæ ſtatio fuerit, extra Capenam. Veſtigia qualiacunque apparent prope S. Sebaſtianum, & molem illam, quæ nunc Bovis caput dicitur.

Alexandri Severi.

Eo in loco, ubi campus nunc Agonius.

Antequam ad reliqua progrediamur, illud admonendum eſt, claris viris, & ad populum gratioſis, in theatrum aut circum introeuntibus, clamore publico & plauſibus vulgi gratulationes factas, ut Mecœnati, de quo Horatius,

Datus in theatro cum tibi plauſus.

Et Cæſari Domitiano, de quo in VIII, Martialis.

Dum te longa ſacro venerantur gaudia Circo,
Nemo quater miſſos currere ſenſit equos.

Odeum.

Odeum.

Græco nomine dictum ᾠδεῖον, publicum ædificium erat, in quo; ut in xysto athletæ, in lanistæ ludo gladiatores, ita citharœdi & tibicines à musico, & reliqui fortaſſe ſcenici actores ab hiſtrione exercebantur ante, quam in theatrum prodirent. Odea in urbe quatuor fuerunt. Vnum, in monte Aventino, de quo ad Atticum loquitur Cicero, etiamſi locus mendo non vacet: Monumentum illud (inquit) quod tu tollere laudibus ſolebas, ut Odeum laxaremus, & uſque ad atrium Libertatis explicaremus, contempſimus. Alterum, intra Palatinum & Cœlium, prope Metam ſudantem (hæc nunc intra amphitheatrum Titi, & arcum Conſtantini collapſa cernitur) cujus quidem nomen Seneca non exprimit, ſed ab uſu deſcribit ad Lucilium lib. VII. In iis quæ me ſine avocatione circumſtrepunt, eſſedas tranſcurrentes pono, & fabrum inquilinum, & ferrarium vicinum: aut hunc qui ad Metam ſudantem tubam experitur & tibias, neque cantat, ſed exclamat. Tertium, prope theatrum Pompeii; quod innuere videtur Marcellinus lib. XVI, cujus verba, quantumvis corrupta, quia locis aliquot eorum teſtimonio ſum uſus, cuncta ſubſcribam: Intra ſeptem montium culmina, per acclivitates planiciemque poſita urbis membra colluſtrans, & ſuburbana quidquid erat primum, id eminere inter alia cuncta ſperabat. Iovis Tarpeii delubra, quantum terrenis divina, præcellentia. Lavacra in modum provinciarum extructa. Amphitheatri molem ſolidatam lapidis Tiburtini compage, ad cujus ſummitatem ægre viſio humana conſcendit. Pantheum velut regionem teretem, ſpecioſa celſitudine fornicatam. Elatos vertice ſcanſili ſuggeſtus conſulum, & priorum principum imitamenta portantes. Vrbis templum, & Pacis, Fo-

rum,

rum, & Pompeii theatrum, & Odeum, & Stadium, aliaque inter hæc decora Vrbis æternæ. Verum, cum ad Trajani forum venisset, singularem sub omni cœlo structuram, ut opinamur, etiam numinum assensione mirabilem, hærebat attonitus, per Giganteos contextus circumferens mentem, nec relatu effabiles, nec rursus mortalibus expetendos. Hæc ille. Quartum, inter cætera opera mirabilia & memorabilia fecit Domitianus, ut in vita ejus Suetonius tradit: quamvis non plane indicet, extruxeritne an instauraverit: nam (ut ait Sex. Aurelius) multa ædificia cœpta, multa à fundamentis ipse construxit.

Stadium.

Locus cursoribus destinatus, & hoc extructum à Domitiano, eodem Suetonio testante. Etsi autem ubi fuerit, & unumne an plura extiterint, nesciatur: tamen inter maxima & præcipua urbis loca poni intelleximus è Marcellino, & è Lampridio: quorum verba in hoc ipso capite citavimus. Martialis lib. III ad Matronam,

Gymnasium, thermæ stadium est: hac parte recede;
Exuimur, nudos parce videre viros.

Stadiodromum quendam Astylon nominat Plinius lib. XXXVIII, & multos celebrat Pindarus, & notus historiis est Milo Crotoniata, & eadem patria natus Ischomachus: unde studium ambitiosæ his in rebus Græciæ magis cognoscas.

Xystus.

Græca quoque appellatione locus dictus, in quo sub tecto hyemis tempore versabantur athletæ. Vt autem Odeum theatri, Stadium circi, ita Xystus forma porticus erat exstructus: inde & hypethras, hoc est (ut Plinius) subdiales ambulationes, neutro genere xysta appellarunt Romani.

Odeum

Odeum multa ſedilia, multasque columnas habuit, cum pronis & declivibus tectoriis, ut in Pericle deſcribit Plutarchus: ſtadium, carceres, & metas, non ſecus atque circus: Xyſtus columnas in latum directas. Qui concertantibus præerat, Xyſtarchus: qui ipſe certabat, Xyſticus nominatus, ut in antiquo marmore:

L. THENODORVS XYSTICVS PARIDI THYMELICO BENE MERENTI FECIT.

Factiones aurigantium, qui ludis Circenſibus Palmam quærebant, fuerunt quatuor: quæ à coloribus, viridis, cærulei, coccini, albique panni, quo donabantur, nomina acceperunt, Praſinæ, Venetæ, Ruſſatæ, Albatæ. Domitianus duas aurati purpureique panni ad quatuor priſtinas addidit, teſte Suetonio. Harum factionum ad reprehenſionem uſque ſtudioſi fuerunt principes nonnulli, ut Caligula Praſinæ, Vitellius Venetæ, : tum agitatores ipſos habuerunt in pretio, ut Caligula incitatum, Nero Praſinum, Domitianus Paſſerinum & Tigrim, Nerva Scorpum: quorum victorias prædicatione extollit Martialis, ut M. Aurelii Dioclis, & C. Pompeii Euſceni, & Fuſci, vetera epigrammata. Martialis tres factiones conjungit,

Si Veneto, Praſinove faves, qui coccina ſumis,
Ne fias iſta transfuga veſte, vide.

De Praſina ſeparatim Juvenalis, Satyra XI.

Totam hodie Romam circus capit, & fragor aurem
Percutit, eventum viridis quo colligo panni.

Juſtiniani temporibus ex contentione factionum Praſinæ & Venetæ, tanta Byzantii ſeditio exorta eſt, ut quadraginta fere hominum millia ſint trucidata: quod ex Zonara Monacho ſcripſit Cuſpinianus. Poſt illam cladem factionum nomina ſunt abolita.

CAP.

CAPUT XIII.

De Porticibus.

INter clara Vrbis ædificia porticus fuerunt, quæ vel ædibus ſacris, vel illuſtrium virorum domibus, vel publicis ædificiis annexæ, aut neceſſitatis, aut ornamenti voluptatiſque gratia fuerunt. Velleius in ſua hiſtoria conqueritur, cum poſt bellum Punicum à Scipione confectum, in ſomnum à vigiliis, ab armis ad voluptates, à negotiis in ocium eſſet converſa civitas, tum primum familias illuſtres inter ſe certaſſe ejuſmodi ædificiorum pompa, donec publicam magnificentiam ſecuta privata luxuria ſit. Porticus nomina acceperunt, aut à deorum templis, ut Concordiæ, Quirini, Herculis: aut ab auctoribus, ut Pompeia, Octavia, Livia, item Naſicæ, Metelli: aut ab ædificii qualitate, ut curva, miliaria, ſtadiata, porphyretica, Corinthia: aut ab hominum actionibus, ut Margaritaria apud Victorem, Argentaria apud Vitruvium: aut à picturis, ut Iſidis, Europæ, Argonautarum: aut à locis adjunctis, ut porticus amphitheatri, porticus circi, porticus ſeptorum, porticus campi Martii. In porticibus interdum res ſeriæ agebantur, ut cum in iis haberetur ſenatus, cum jus diceretur, cum publica acta notarentur, cum ſponſalia fierent. Interdum in iis lucri gratia conſiſtebant, qui res pretioſas, gemmas ſcilicet, tabulas, ſigna, toreumata, aulæa, venderent. Plerumque animi cauſa, æſtivis præſertim caloribus, ad captandum umbram ibidem inambulabant. Enumerabimus hic cum eas quæ nunc extant, tum quæ à ſcriptoribus ſunt celebratæ.

Apollinis.

Apollinis Palatini.

Ante celeberrimum illud templum ab Augusto post Actiacam victoriam conditum, in Palatino, circum Maximum versus, auro & columnis Numidicis, & statuis, & picturis variis ornata: duorum poëtarum testimonio; Propertii lib. II.

Quæris cur veniam tibi tardior? aurea Phœbi
Porticus, à magno Cæsare aperta fuit.
Tantam erat in speciem Pœnis digesta columnis,
Inter quas Danai fœmina turba senis.
Hic equidem Phœbo visus mihi pulcrior ipso
Marmoreus tacita carmen hiare lyra.
Atque aram circumsteterant armenta Myronis,
Quattuor artificis vivida signa boves.

Et Ovidii tertio Trist.

Inde timore pari gradibus sublimia celsis,
Ducor ad intonsi candida templa Dei.
Signa peregrinis ubi stant alterna columnis
Belides, & stricto barbarus ense pater.
Quæque viri docto veteres fecere novique
Pectore, lecturis inspicienda patent.

Dicit poëta, signa alterna stetisse, quia in una parte fuerunt filiarum Danai effigies, & è regione sub dio totidem equestres filiorum Ægypti: ut inquit vetus Persii interpres. Hujus nulla extant vestigia.

Iovis Vltoris.

Quæ postea ab æde, porticus Panthei: ab auctore, porticus Agrippæ dicta est. Reliquæ sunt ex ea columnæ ingentes XVIII, pilæ XII, ita distributæ, ut primus ordo habeat columnas octo, inter quas aditus ad templi ipsius fores: post quem duo alii ordines, in singulis columnæ quatuor, quæ inæqualibus primi ordinis, primæ scilicet & tertiæ respondent. Proximi ordines tres, pilas ternas habentes, longius inter se, quam columnæ distant.

Qui-

Quirini.

In ea Quirinalis parte, quæ Viminalem attingit, ubi hodie S. Vitalis templum. Martialis lib. XI.

Vicinam pete porticum Quirini,
Turtam non habet otiosiorem
Pompeius, vel Agenoris puella,
Vel primæ dominus levis carinæ.

Silvani.

De hac antiquum Epigramma, quod Romæ legitur.

SILVANO SANCTO L. VALLIS SOLON PORTICVM EX VOTO FECIT. DEDICAVIT K. APRILIB. PISONE ET BOLANO COSS.

De templo autem Silvani sub Viminali,an de alio cui porticus adjuncta sit, intelligatur, incertum est.

Herculis.

In aditu circi Flaminii, quam æde illa instaurata Martius Philippus Augusti vitricus fecit. Vnde Philippi porticus dicitur à Martiale lib. V.

Vites censeo porticum Philippi,
Si te viderit Hercules, peristi.

Hanc Plinius lib. XXXV, bis commemorat, propter Apellis & Antiphili pictorum opera, & ædem Herculis cum hac porticu conjungit Victor.

Mercurii.

Inter circum Flaminium & Tiberim, semidiruta, ante templum S. Angeli in piscina. Hæc & Severi, & Antonini dicitur, ab imperatoribus qui restituerunt, aut ornarunt. Sub ea nunc porticu pisces, & ferinæ carnes venduntur.

Neptuni.

Ante ejusdem ædem juxta Septa, ubi comitia fiebant,

fiebant, qui locus eminentior, jam Mons acceptorius & Citorus dicitur.

Concordiæ.

Sub Capitolio forum versus, de quo octo adhuc columnæ altissimæ extant, brevi inter se spatio disjunctæ. Hanc pene integram se vidisse scribit Poggius, & columnas ad calcis usum suo tempore disjectas: id quod non raro fit in urbe, etiam in maximis ædificiis.

Veneris Erycinæ.

Ante portam Collinam, ejus deæ templo conjuncta. Porticus mentionem facit Strabo, templi Ovidius, II De remedio.

Libertatis.

In Palatino, quam domo Ciceronis eversa, fecit Clodius, sed eadem paulo post sublata.

Scipionis Nasicæ.

Ab æde Saturni extensa ad Capitolinum, quam inter magnificas enumerat Velleius.

Q. Metelli.

Idem: Metellus (inquit) Macedonicus, porticus quæ fuerunt circundatæ duabus ædibus, sine inscriptione positis, quæ nunc Octaviæ porticibus ambiuntur, fecerat. Plinius de eadem lib. XXXIIII. fuit hæc ad finem circi Flaminii, ut ex Varronis & Vitruvii, scriptis conjunctis colligi potest. Visuntur hodie inter S. Nicolaum de Funariis, & S. Mariam de Sole, circum Flaminium versus, multæ marmoreæ columnæ: sed hujus, an alterius porticus sint, nondum liquet.

Cn. Octavii.

Duobus nominibus aliis appellata. à structura, Corinthia: à pictura, Persei. nam Cn. Octavius de Perse

Perse Macedoniæ rege triumphum agens, ex manubiis porticum condidit, & res suas gestas in ea depingendas curavit. Unde merito amœnissima à Velleio habetur. qui addit, eam in Circo fuisse: verum, ne relinquatur in dubio, de quo loquatur, Plinius exprimit Flaminium. Extant vestigia intra ædem S. Nicolai de Chalcaria, & turrim Argentinam, columnæ semiobrutæ cum capitellis Corinthiis. Duplex columnarum ordo fuit, auctoribus Plinio & Victore. ab Augusto, cum esset incendio deformata, in formam meliorem reducta est, quod ex Verrio tradit Pompeius.

Q. Catuli.

Quæ, eversa M. Flacci domo, qui Gracchanas partes contra Remp. foverat, extructa de Cimbricis manubiis. Eam diruit Clodius, ut in orationibus & Epistolis testatur Cicero.

Hortensii.

In Palatino ante ædes ipsius, brevis, & ex columnis Albanis, sine ullo marmore. Suetonius.

Balbi.

Ejus contigua theatro, circa illum locum, qui nunc Apothecarum obscurarum nomen habet.

Æmilii.

Intra portam Trigeminam & navalia. Livius.

Faberii.

In Aventino, auctore Vitruvio. Corrupte apud Victorem Fabraria, pro Faberia legitur. Faberii scribæ multa mentio apud Ciceronem.

Numicii.

In foro Romano circa Rostra, & ædem Veneris genitricis. In hac Antonius Lupercus, auream coronam

ronam Cæſari impoſuit, ut eſt in ſecunda Philippica. Videndum, num Numicia eadem ſit cum ea, quam Miniciam Velleius nominat.

Philippi.

In regione circi Flaminii, ut Victor: de ea paulo ante, de porticu Herculis Muſarum. Fuit picturis ornata, quia ad ſplendorem urbis Auguſto hortante facta eſt.

Pompeii.

Ad eius theatrum, omnium ſumptuoſiſſima, primum columnarum varietate & multitudine, etenim ἑκατόνστυλος, ſeu (ut quidam) centenaria dicta eſt: tum platanorum ex utraque parte nemoris modo ipſam ambientium diffuſa umbra: poſtremo aquarum illuc deductarum amœnitate, quæ ſingula prædicat lib. I I Propertius.

Scilicet umbroſis ſordet Pompeia columnis
Porticus, aulæis nobilis Attalicis,
Et creber pariter platanis ſurgentibus ordo,
Flumina ſopito quæque Marone cadunt.

De eadem ſentire videtur Martialis lib. I I I.

Inde petit centum pendentia tecta columnis,
Illinc Pompeii dona, nemuſque duplex.

Æſtatis tempore frequentes in ea ambulabant homines, ut primo & tertio libro de Arte Ovidius innuit. In eodem Pompeii imago populi voluntate erecta: Plutarchus in vita Bruti.

M. Agrippæ.

Ante ædem Panthei, de qua paulo ante Horatius lib. I Epiſt.

—— cum bene notum
Porticus Agrippæ, & via te conſpexerit Appii.

Iulii.

Prope arcum in foro Fabianum. Hujus porticus men-

mentionem inveni apud Persii interpretem, & Victorem.

Augusti.

Plures unà in Campo, cujus solum lithostrotum, & latera myrto, lauro, ac buxo circundata, perpetuæ viriditatis. Alia duplicata in ipsius foro, in qua statuæ virorum illustrium triumphali habitu statutæ erant.

Liviæ, uxoris Augusti.

Ad viam sacram, ubi nunc ruinæ templi Pacis cernuntur, artificum tabulis ornata, & opaca fœcundissimaque vite inumbrata: de hac lib. XIIII, Plinius: de illis Ovidius,

Nec tibi vitetur, quæ priscis sparsa tabellis,
Porticus, auctoris Livia nomen habens.

Hanc inter præclara Urbis ornamenta recenset Strabo.

Octaviæ, sororis Augusti.

De eadem Ovidius, I de Arte.

Aut ubi muneribus nati sua munera mater
Addidit, externo marmore dives opus.

Per munera nati, Marcelli Theatrum intelligitur, cui fuit Octaviæ porticus contigua: unde eandem porticum Marcelli nominat Florus. Vestigia ejus inter S. Nicolaum in carcere, & S. Mariam in porticu, ubi locus ex ruinis eminentior. Quin ipse vidi ibidem effodi lapides Tiburtinos, & fragmenta marmorea ingentium columnarum.

Claudii.

Ultra viam sacram, Theatrum versus. Merula hanc & Liviam eandem esse auguratur: Martialis Tito & Domitiano fratribus significat Claudiam restitutam: nam postquam de amphitheatro Titi, & thermis ejusdem, locutus est, addit;

Claudia diffusas ubi porticus excipit umbras,
Vltima pars aulæ deficientis erat.

Ad eam quondam terminabatur domus aurea Neronis.

Neronis.

Intra ipsius domum æneo colosso addita, triplex fuit, & singuli ordines M. pass. complexi sunt, ut ex Suetonii verbis licet intelligere. Alii milliariam à spatio vocant.

Nervæ.

In ipsius foro cum columnis excelsis, partim rotundis, partim quadratis, quarum adhuc aliquæ relictæ sunt, olim laminis ex orichalco tecta.

Trajani.

Ejusdem foro adjecta, cui columnarum altitudine nulla nullius ætatis in urbe par fuit.

Antonini Pii.

Juxta ædem S. Stephani de Truglio, de qua undecim marmoreæ columnæ striatæ, magnæ & pulcræ, extant. In ea nunc ædificata domus, in qua pueri orphani nutriuntur.

Faustinæ, uxoris Antonini.

Forum Romanum, & Palatinum montem prospiciens. extructum in ea templum S. Laurentii in Miranda: ex ea decem columnæ reliquæ, forum versus sex, utroque ex latere binæ. In epistyliis extat inscriptio.

Gordiani.

In campo Martio sub colle, longa ped. M. in cujus lateribus viridaria ex lauro, myrto, & buxo fuerunt, ut est apud Capitolinum.

Galieni.

Galieni.

In eodem campo usque ad pontem Mulvium extensa, dicta πεντάστιχος, propter quinque ordines, quorum primus ex pilis, reliqui quatuor ex columnis fuerunt. Dicta etiam Flaminia, propter viæ vicinitatem.

Constantini.

De hac nihil aliud, quam quod in Capitolio fuerit, legimus. Referuntur præter has & aliæ, ut Minicii à Velleio, Neronis per totam urbem à Suetonio, Vipsani à Tacito, Reguli à Plinio juniore, Asidata à Victore, Stadiata à Vitruvio, centum columnarum à Martiale: quarum quia locus incognitus est, nomina saltem ex auctoribus nota esse voluimus. Pergamus porro ad alias quasdam, dignas commemoratione, & olim non incelebres.

Porticus Capitolii.

Hæ fuerunt in latere clivi Capitolini, per quem ex Velabro ascensus in Capitolium fuit: consumptæ sunt incendio factionis Vitellianæ: auctor Tacitus.

Amphitheatri.

Triplex fuit: in exteriore parte aditus nunc cernuntur XXXIII, in media XXXVI, in intima XXII. Sed tota illa mole consumpta, atque maxima ex parte collapsa, de universa structura judicare nemo nisi artifex potest.

Circi Maximi.

Et hæc triplex fuit, sed ita, ut ex triplici structura una circularis fieret: binæ exteriores ambulationibus patuerunt liberæ, altera officinis & tabernis opificum & institorum occupata fuit. Circi ingentia cadera sunt, porticus nullæ extant reliquiæ.

Septorum.

De qua Cicero ad Atticum lib. IIII, & Plinius lib. XVI, à M. Agrippa circum septa constructa fuit.

Campi Martii.

Hæ circum circa Campum ambierunt, ut Strabo testatur. Ex eis una fortasse fuit, quæ sequitur.

Europæ.

Adjuncta Campo, non procul à ductu aquæ Virginis, canente Martiale,

Sed curris vitreas tantum prope Virginis undas,
Aut ubi Sidonio taurus amore calet.

Umbrosa fuit buxeto. Idem.

An delicatæ sole rursus Europæ
Inter tepentes post meridiem buxos
Sedet? Unde idem ad hominem, loca publica cœnæ caussa frequentantem, jocose scribit, lib. II.

Lotus ad Europes tepidæ buxeta recurrit,
Si quis ibi serum carpat amicus iter.
Per te, perque tuam, vector lascive, puellam,
Ad cœnam, Selium tu, rogo, Taure, voca.

Idem Agenoris puellæ hanc porticum nominat, lib. XI.

Argonautarum.

A pictura sic dicta, à Campo ad septa extensa, auctore Martiale lib. II.

Si nihil Europe fecit, tum Septa petantur,
Si quid Phillyrides præstet, & Æsonides.

Post Quirini, Pompeii, & Europæ, tanquam præcipuam hanc extollit idem poëta, quos versus de Quirini porticu retulimus. De eadem lib. III.

Hinc si recessit, porticum terit templi,
Aut spatia carpit lentus Argonautarum.

Isidis.

Isidis.

In hortis Commodianis, à forma dicta Curva, à pictura, Isidis. Nam Commodus Imp. cum Pescennio Nigro, qui postea ad imperium aspiravit, in ea depictus fuit, quasi præses sacrorum Isidis. Non solum autem pictura, sed & Musico opere insignis fuit, ut ait Spartianus.

Miliarensis.

In hortis Sallustianis, exornata ab Aureliano, qui secessu illorum hortorum delectabatur, ut est apud Vopiscum. Egnatius vult Milliariam dici à mille passuum longitudine. quod nomen & Neronis porticus habuit intra Palatinum & Esquilinum, de qua paulo ante.

Porphyretica.

Et hæc memoratur à Vopisco. In ea actorum publicorum scribæ versati sunt. Videtur juxta Concordiæ ædem fuisse, in qua sæpissimè Senatus habebatur. nam prope ædem triplicis porticus fundamenta superioribus annis effossa constat.

CAP. XIV.

De Arcubus Triumphalibus, & Trophæis.

ARcus olim honoris virtutisque caussa erecti sunt iis, qui, externis gentibus domitis, singulares victorias patriæ pepererant. Ii primum rudes & simplices fuerunt, cum virtutis præmia, non ambitionis lenocinia essent: seculo insolentiore, monumenta victoriarum, & triumphorum pompa fuit in iis incisa. Erant aut latericii, ut Romuli: aut ex rudi lapide quadrato, ut Camilli: aut ex marmore, ut Cæsaris, in foro: Drusi cum tro-

phæis, in via Appia: Trajani, in ejusdem foro: Gordiani, in Viminali: Gratiani, item Theodosii, non longe à via Triumphali: deinde etiam reliqui, quos jam nominabimus: de iis enim tantum, de quibus adhuc restat aliquid, loquemur. Arcuum forma, primum erat semicircularis, unde & nomen fornicis accepit: fornix enim Fabianus à Cicerone dicitur, qui à Victore arcus Fabianus nominatur. Postea quadrata, ita ut in medio ampla esset porta fornicata, & ex ejus portæ utroque latere aliæ minores additæ. Intra mediæ portæ fornicem Victoriæ alatæ pependerunt, quæ demissæ victori transeunti coronam imponerent. In superiore arcus parte spatia sunt, in quibus aliquot homines, vel qui tubis canerent, vel qui insignia trophæa ostentarent, stetisse videntur. Hæc magnificentia Augusti temporibus, & paulo ante, cœpit. nam de Cæsaris arcu, Servius: de Drusi, Suetonius: de Germanici & Neronis, Tacitus. Novitium hoc inventum ait Plinius, non quod arcus ante Cæsarum tempora non fuerint, sed quod tali ornatu non fuerint. Antiquissimi; de quibus extat aliquid, sunt tres: novitii Plinio, nobis veteres, quinque.

Arcus Romuli.

Vestigia inter S. Mariam de gratia, & S. Mariam de inferno. Bini fuerunt, quos, etsi lateritii erant, tamen in marmoreos Romani non mutarunt, ne conditoris sui memoria, & priscæ frugalitatis monumentum interiret. Hos sua tempestate primum collapsos tradit Blondus.

Camilli.

A via lata eunti versus S. Mariam in Minerva, ex lapide quadrato, rudi, & nullorum ornamentorum, inclusus parti ædificiorum.

Fa-

Fabii.

In via ſacra, cujus fundamenta, cum in urbe eſſemus, effodi dicebantur, prope S. Laurentium in Miranda. In eo ſcuta & ſigna Victoriæ fuerunt ſculpta.

Arcus Titi.

Marmoreus inter forum Romanum, & amphitheatrum, adjunctus templo S. Mariæ novæ. In eo ab una parte ſculptus de Judæis triumphus. Imperator in curru ſedens, ab alata Victoria coronatur: currui præfertur arca fœderis, præcedentibus duodecim faſcibus conſularibus. Ab altera parte candelabrum aureum cum ſeptem lucernis, tabulæ Moſaicæ, menſa aurea, & varia templi Hieroſolymitani vaſa. In medio arcus fornice, Titus ſedens aquilam alis expanſis utraque manu ſub genibus tenet. In frontibus, Iudæi vinctis poſt tergum manibus captivi aguntur. Hujus ſplendidiſſimi arcus & clariſſimi triumphi, lib. VII belli Judaici meminit Joſephus.

Domitiani, Titi fratris.

In via Flaminia, inter S. Sylveſtrum, & S. Laurentium in Lucina, quatuor columellas habet in prima fronte. In eo urbis imago, & Victoriæ, & Domitianus nudus ſedens, corpore procero, & dormienti ſimilis, à Minerva fovetur. Martialis libro VIII.

Stat ſacer, & domitis gentibus arcus ovans.
Hic gemini currus numerant elephanta frequenter,
Sufficit immenſis aureus ipſe jugis.

Extruxit plures per omnes urbis regiones, ut ſcribit Suetonius: & inſignem in via Appia, de quo Statius in Sylvis.

Septimii.

Ad radices Capitolii, propemodum è regione arcus Titi. Visuntur in eo navales & terrestres pugnæ, cum machinis bellicis, variisque armorum generibus. Ex utraque parte victoriæ, & milites gestantes trophæa. Ad eius superius spatium per gradus quinquaginta ascendimus.

Gallieni.

In Cœlio monte, conjunctus templo S. Viti, nullis ornamentis, ex lapide Tiburtino.

Constantini.

In Palatini radicibus, ad caput viæ Appiæ, multi ornatus & artificii. res ejus gestæ in eo expressæ, & in primis bellum contra Maxentium: cui etiam jacenti, admisso equo insultans, minitatur. Fuerunt superne circumquaque impositæ statuæ, partim mutilatæ, partim collapsæ. And. Fulvius libro secundo, quem carmine scripsit, plures recenset arcus, quorum ne vestigia quidem relicta sunt.

Trophæa Marii.

Inter templa S. Eusebii, & S. Juliani, in Esquilino. Moles lateritia, in qua bina trophæa ex marmore. Sunt autem trunca corpora cum spoliis, quorum alterum thorace squamoso indutum, cum ornamentis militaribus & clypeis, ante se habens juvenem captivum, brachiis ad tergum revinctis, & undique alatas victorias. Alterum armis militaribus ornatum, inter quæ clypei inæqualiter rotundi, galea aperta cum cono & cristis, & altera sine cristis clausa. In eodem inest forma chlamydis, & alia quædam, quæ marmore detrito & corrupto satis cognosci non possunt. Locus ille hodie Cimbricum vocatur, quia de Cimbris à C. Mario trophæa sunt erecta.

CAP. XV.

De Tiberi, & fluviis urbis: & de ornamentis fontium, ac naumachiis.

Tiberis in Hetruria ex monte Apennino, paulo ſupra Arnum, oritur, auguſtiore nomine Tiberinus, poëtis Tibris, in ſacris Serra, antiquiſſima appellatione Rumon, aliquando Albula dictus. Virg. VIII Æn.

—— Amiſit verum vetus Albula nomen.

In quadam urbis parte Terentum, ut apud Ovid. Mart. Intra ſeptentrionem & occaſum in urbem influit, & meridiem verſus apud Oſtiam oppidum, in mare Tyrrhenum oſtio amplo, & proxime deducta foſſa, quæ ibidem efficit inſulam, infertur. Naturali ſuo colore, albus: vulgari amnium; cæruleus eſt: propter terram quam radit, flavus, & leni pluvia turbidus. Aqua ejus in urbe venditur, & in fictilibus urceis, aut vaſis lapideis continetur, fitque in eis limpidiſſima, potu amabilis, & abſque corruptione longo tempore pura. Nec minus aquarum eſſe huic amni, quam Nilo, Plinius tradit. Primum curſum habuit inter Palatinum & Capitolinum, per Velabrum ſtagnans, & fori partem. unde Ovidius:

Hic, ubi nunc fora ſunt, lintres errare videres.

Sed eum repreſſit Priſcus rex, & poſt eo alveo, quo nunc currit, laxavit Auguſtus. quo reſpexit ad Piſones Horatius, *—— Amnis*

Doctus iter melius. ——

Aurelianus Aug. ad Flavium Arabianum ſcribit, ſe Tiberinas extruxiſſe ripas, & vadum alvei tumentis effodiſſe. De Tiberis auctu extat libellus Ludovici Gometii, & viſuntur in arce Romana, item ad templa S. Mariæ de populo, & S. Mariæ

ſupra Minervam, & ad S. Euſtachium, aliiſque in locis indicia marmoribus inciſa, ad quantam altitudinem aliquoties creverit. Interdum adverſo curſu influentes amnes impellit, & alienis aquis nocet cum urbi, tum villis & agris. Illud Auguſti tempore factum ſcribit Horatius: hoc Trajani, Plinius. Auctus ejus religioſus, quia futurum malum aut cladem urbi portendere creditur. Noſtra memoria, Clementis VII, Hetruſci, anno ſeptimo, VIII, Id. Octobris, ſereno cælo, inopinato Tiberis incremento tota Roma navigabilis facta eſt. De amnibus in Tiberim influentibus, Plinius libro tertio, & Corn. Tacitus libro primo Annalium.

Rivus Appiæ.

Frontinus: Rivus Appiæ (inquit) ſub Cœlio monte & Aventino auctus emergit, infra clivum Publicii Alſi, & inde eductus eſt in Naumachiam. Hodie per portam Gabiuſam (ut & ante dixi) ingreditur fluvius, qui fertur per vallem inter Cœlium & Cœliolum, inde per viam Appiam in radicibus Aventini, ſub eo clivo, quo ad S. Sabinam aſcenſus eſt, influit in Tiberim. A Mariano oppido, aqua Mariana dicitur. Marlianus rivum Herculanum eſſe arbitratur.

Almo.

Extra Capenam, in quo religionis cauſſa quotannis ſexto calendas Aprilis ſimulacrum & carpentum & leones Cybeles, & cultri Phrygii à ſacerdotibus abluebantur: cujus mentio apud Ovidium, Lucanum, Statium, Claudianum, Val. Flaccum, Martialem. nam Coſmographi de eo fluvio, quod ſciam, nihil. Non procul autem ab urbe cum Tiberi miſcetur.

DE AQVIS RELIGIOSIS IN VRBE.

Fuerunt & religioſæ aquæ: ut nihil unquam in

Vrbe

Vrbe superstitione caruit. Mercurii, extra eandem Capenam, in qua qui lavabant, se à perjurio liberari credebant: modum lavandi aliquot describit versibus Ovid. lib. v Fast. Petronia, quam magistratus auspicato transierunt, cum in campo agere quid vellent, ut auctor est Verrius Flaccus. Juturnæ aqua in foro, quam valetudinis caussa multi bibebant, & præ cæteris adhibebant ad sacrificia. Fontem autem Juturnæ in foro fuisse, lib. 1 Fast. ostendit Ovidius, eumque secutus Victor in octava regione. Versus Ovidii sunt,

Fratribus illa Deis, fratres de gente Deorum,
Iuxta Iuturnæ composuere lacus.

Templum vero fuisse in campo, prope aquam Virginem, aperte idem indicat,

Te quoque lux eadem Turni soror æde recepit,
Hic ubi Virginea campus obitur aqua.

Facile igitur tolli controversia potest, quæ inter scriptores recentiores est, si verba poëtæ recte consideres.

DE ORNAMENTIS FONTIVM, ATQVE AQVARVM.

Quia vero de aquis sermo est, de ornamentis fontium dicam aliquid, quorum non pauca ex antiquitate relicta sunt monumenta. Fontibus igitur varia apposuerunt simulacra antiqui, vel propter religionem, vel propter ornatum. Religionis causa Apuli & Siculi Herculem, quia purgavit aquas extincta hydra: unde & thermæ Himeræ urbis in Sicilia, item Oetæ montis & Pylarum in Thessalia, in tutela Herculis fuerunt: quod Pindari & Sophoclis interpretes scribunt. & sunt qui omnes thermas ei esse sacratas velint. Herculeæ thermæ Mediolani in primis nobiles, à quibus etiam vicus nomen

traxit. M. Agrippa Romæ non Herculem, sed Hydram ipsam ad lacum Servilium posuit, quod memoriæ prodidit Sex. Pompeius. Ornamenti autem gratia, fontibus apposita fuerunt diversa simulacra, quorum & publicis in locis, & in nobilium ædibus adhuc plurima visuntur. Vsitatissimum fuit, Deos fluminum apponere, qui formantur jacere semierecti, urnisque brachio suppositis, amnes tanquam è fonte emittere, velati plerumque serto harundineo, & tecti carbaso, quæ est vestis fluxa & ampla, umbilico tenus superiore corporis parte nudi. Talis cernitur Tiberis, domo Cæsia: talis Arnus, in hortis Pontificiis: & duo colossi marmorei in area Capitolina, Nili & Tigris, vel (ut quibusdam placet) Naris & Anienis, vel (ut aliis) Acheloi & Istri. Alter cubito innititur Sphingi monstro, alter tigri animali: barba alter prolixa, alter modice resecta. Talis est colossus Rheni, prope forum Romanum jacens, quem alii Niphatis fluvii esse putant: Blondus falso vocabulo Jovem pistorem, vulgus novo Marforium, nominat. Talis in scuto Æneæ apud Virgilium,

Amnem cælata fundens pater Inachus urna.

In domo Chisiorum, extra portam Septimiam, ante Deum aquarum, eo, quo diximus, modo cubantem, nuda mulier stans, dextramque mamillam manu comprimens, aquam in subjectum labrum immittit. Ad ortum Virginis in agro Lucullano, puellæ imago ad fontem stetit, ut Frontinus testatur: in Vmbria, Clitumnus prætextatus juxta fontem suum, ut Plinius: in Surrentino Pollii, ante balneum, ipse Neptunus, ut Statius. In domo Cæsia, de qua jam diximus, Sylvanus barbatus è saxo paulatim stillante, quasi ex utre, aquam exprimit. Reperiuntur frequenter Nymphæ dormientes, quæ amphoris & crateribus (ea fuerunt Hydriadum insignia) innituntur: quorum symbolorum

rum in Odyssea mentio apud Homerum, & latius exequitur interpres ejus Porphyrius. Antiqui operis pulcherrimum monumentum vidi Romæ, in capite viæ latæ, in privata domo: erat autem Nais sinu aperto, supina jacens, & ventre ad pubem nudo, capite incubans amphoræ. Recentis operis, in agro Neapolitano, in villa Leucopetrea, Arethusa nuda adjacet fonti, in nymphæo conchiliato. Legitur de simili Nympha epigramma in hortulo Colotii:

Hujus nympha loci, sacri custodia fontis,
Dormio, dum blandæ sentio murmur aquæ.
Parce meum quisquis tangis cava marmora, somnum
Rumpere: sive bibas, sive lavere, tace.

Et alibi in fontis margine hæc antiqua inscriptio,

NYMPHAE LOCI
BIBE LAVA TACE.

Erant & alia simulacra. interdum enim totus aliquis fons absorbebatur, quem Deus marinus ore excipiebat, ut ex illo Propertii discitur, libro secundo.

Et leviter lymphis tota crepitantibus urbe,
Cum subito Triton ore recondit aquam.

Nonnunquam rursus evomebatur, vel per Nilum & Euripum, ita majores minoresve canales appellabant; vel per siphones conchasque, vel per certa vasorum genera. De Silano Lucretius libro ultimo:

Corpora Silanos ad aquarum strata jacebant.

De Cantharo vetus lapis, extra portam Ostiensem reperta in vinetis, cum hoc disticho,

Perdiderat laticum longæva injuria cursus,
Quos tibi nunc pleno Cantharus ore vomit.

Sed ne prolixior sim, dicam de Naumachiis, quas Romani, postquam cognoverunt, externas gentes navali certamine plurimum posse, primo

bello Punico instituerunt, auctore Servio. In his navalium pugnarum, ut pedestrium in campo, circo, aut theatro, edebantur spectacula. Vnde Martialis:

Quicquid & in circo spectatur, & amphitheatro,
Dives Cæsarea præstitit unda tibi.

Res tota sublata est, locorum notatio ad cognoscendas valles pertinet. Fuerunt naumachiæ quatuor. Circi Maximi, quæ & vetus à Suetonio nominatur: ea occupavit vallem inter Palatinum & Aventinum, de qua II Fast. Ovidius. Cæsaris Augusti, in valle Martia: de ea, libro primo de Arte, Idem. Caii & Neronis, inter Janiculum, & Vaticanum, de qua Corn. Tacitus. Domitiani eo in loco, quo Augusti fuit, sed ab eo perpurgata & ampliata, effosso etiam & circumducto ex Tiberi lacu: de hac apud Suetonium & Martialem. Hæ valles nostro jam tempore privatorum hortis, possessionibus, & ædificiis magna ex parte occupantur.

CAP. XVI.

De Pontibus Tiberinis.

IN urbe fuerunt curatores alvei & riparum Tiberis, qui non solum fluvium coercebant, & ut esset sine sordibus & impedimento, curabant: verumetiam terminos statuebant, quousque habitare in ripa, vel ædificare liceret. Ei muneri aut singuli præerant, ut sub Trajano, T. Julius Ferox: sub Hadriano, A. Messius Rusticus: quorum termini adhuc extant, & titulos descripsit Marlianus. Aut præerant plures, ut sub Vespasiano, C. Calpetanus, Rantius Quirinalis, Valerius Cestus: cujus termini titulus refertur in Epigrammatis antiquæ Vrbis, & nos ipsi talem invenimus,

C. VIBIVS C. F. RVFVS,
SEX. SOTIDIVS SEX. F. STRABO
LIBVSCID.
C. CALPETANVS CESTA-
CIVS RVFVS.
M. CLAVDIVS M. F. MARCELLVS
L. VISELLIVS C. F. VARRO
CVRATOR. RIPARVM ET ALVEI
TIBERIS EX SC. TERMIN.

Ex qua etiam inſcriptione docemur, Curatores alvei & riparum Tiberis, non primum ab Auguſto inſtitutos, ut Suetonius ſcribit: hic enim ex S C. legitur terminus poſitus; in aliis omnibus, quas commemoravi, in initio legitur, EX AVCTORITATE IMP. Pontes Tiberis primum curarunt pontifices, qui Sublicium auguratò condiderunt, à quo ponte nomen illis inditum eſt: deinde cenſores, item Viarum curatores, ut pontis Fabricii titulus probat: poſtremo idem munus ſuſceperunt nominis & honoris ſui cauſa Imperatores. Antoninus enim Pius, Ianiculenſem marmoreum fecit, Gordianus Ceſtium reſtituit, Hadrianus novum de ſuo nomine extruxit.

Mulvius.

Vel (ut in antiquis Salluſtii libris) Molvius: non enim Milvius dicendum eſt, quod & Baſilius Zanchus probat. Ab Æmilio Scauro cenſore factus, ab Auguſto refectus, ad ſecundum ab urbe lapidem, in via Flaminia. Claudianus de Honorii in urbem introitu, cum ſextum conſulatum adeptus eſſet:

Omne, Palatino qua pons à colle recedit
Mulvius, & quantum licuit conſurgere tectis,
Vna replet turba facies. ———

Fornices habet magnos quatuor, binos mediocres, totidem parvos.

Ælius.

Ab Ælio Hadriano, prope ſepulcri ſui molem factus: nunc pons Caſtelli, vel Pons S. Angeli. Fornices quatuor. In eo ponte equites aurati creari hodie ſolent.

Ianiculenſis.

Qui & Aurelius, & aliquando Pons ruptus, nunc Pons Sixti; reſtitutus enim eſt à Sixto Quarto. Poſt hunc pontem ſe flumen dividit, & inſulam circumfluit.

Tarpeius.

Qui olim Fabricius, nunc quatuor capitum, è regione theatri Marcelli, inſulam in flumine ſurgentem, quæ Lycaonia dicitur, urbi conjungit. Fornices duos ingentes habet. Horatius, II Serm.

Atque à Fabricio non triſtem ponte reverti.

Hunc Paulus Tertius corruptum refecit, & reſtituit.

Eſquilinus.

Quondam Ceſtius, nunc S. Bartholomæi, eandem inſulam regioni Tranſtiberinæ jungit. Forma arcus triumphalis factus, fornice in medio ingenti, & ab utraque parte parvulo.

Palatinus.

Aliquando pons Senatorum, nunc S. Mariæ Ægyptiacæ. Quia aquam ex inſula duabus partibus cum impetu defluentem accipit, reliquis major eſt: fornices habet ſex, pilas quinque.

Leguntur & alii duo, qui hodie non ſunt: ſed qualiacunque eorum in flumine veſtigia.

Triumphalis.

Inter Ælium & Aurelium; alio nomine Vaticanus, quod in campum & montem Vaticanum duce-

duceret. Hujus pilæ quatuor in Tiberi è regione hoſpitalis S. Spiritus ex aqua eminent.

Sublicius.

Qui & pons Herculis, & pons Sacer, & Æmilius à Lampridio, & ab Antonino pons Lepidi dictus, circiter pedes ſexcentos à Palatino abeſt. Fundamenta parum ſupra navalia in fluminis alveo apparent ex ſolido marmore: unde aliquando pons Marmoratus dictus eſt. Omnium primus & antiquiſſimus, hodie nullus.

CAPUT XVII.

De Aquæductibus, quorum veſtigia nunc ſciuntur extare.

VRbi Romæ nullum ex ædificiis opus, aut ad neceſſitatem melius, aut utilius ad ſalubritatem fuit, quam tot tantique aquarum ductus, qui quaſi amnes perpetui (ut Strabo inquit) eam inundarunt. Aquæ, uſibus publicis privatiſque ſervientes, nomen vel à fontibus lacubuſque acceperunt: ut Anio vetus, Anio novus, Sabatina, Alſietina, Cymina, Cærulea, quæ & Claudia: vel à deductoribus, ut Martia, Claudia, Appia, Julia, Alexandrina, Antoniniana, Hadriana: vel caſu illud invenerunt, ut Virgo, & Tepula. Spartianus ait, Hadrianum propter gloriæ cupiditatem multos aquæductus, de ſuo nomine appellaſſe. inde factum eſt, ut ſæpe diverſæ exiſtimentur, quæ una eſt. Vel propter inſtauratores, ut Martia dicta eſt Auſeia, item Trajana: Alſietina, Auguſta: Alexandrina, Neroniana: Sabatina, Aureliana. Vel propter fontes, ut Claudia, modo Cærulea, modo Curtia appellatur: Anio novus, aqua Herculana, à rivo Herculano. Aquas tuebantur cenſores, item ædiles, interdum ipſi conſules. Inter principes præcipua aqua-

aquarum cura fuit Augusto, ejusque socero Agrippæ, prætcrea Nervæ, Trajano, Hadriano, Vespasianis, & (ut Cassiodorus tradit) Theoderico regi Gothorum. Erant varii earum custodes, & magistratus. Duumviri aquæ ducendæ, & curatores aquarum, leguntur in Alifanis & Formianis inscriptionibus. Agrippa, qui urbem aquis auxerat, ut est apud Suetonium, primus omnium consularis operum suorum, & munerum perpetuus curator fuit. Consularis autem aquarum legitur etiam in formula Hadriani, in qua dignitatum omnium tam civilium, quam militarium nomina sunt descripta. Procuratorem aquarum curatoribus ipsis addidit Claudius. De Mostro Augusti liberto, à commentariis aquarum; & de Clemente servo Castellario, loquuntur inscriptiones Romanæ: & de familia huic muneri destinata, scribit Frontinus, qui de aquæductibus Romanis duos libros edidit. Hæc cum satis videantur, cum de appellatione aquarum, tum de curatione, dicta, rem nostro instituto propiorem aggrediamur.

Virgo.

Restituta à Nicolao Quinto, opere arcuato quadrati lapidis, per Campum Martium nunc fluit; ex agro Tusculano, qui à Lucullo olim possidebatur, deducta per Agrippam, via Collatina, ut Frontinus: & in Prænestinam incidens, ut auctor est Plinius. Ovid. lib. III Fast. ait, eos, qui in campo exercerentur, ea sudorem & pulverem abluisse.

Nunc ubi perfusa est oleo labente juventus,
Defessos artus Virgine tingit aqua.

Et Statius Anienem ad eundem usum cum hac conjungit,

Quas praeceps Anien, atque exceptura natatus
Virgo juvat.

Plinius lib. XXXI. Quantum, inquit, Virgo tactu,

ctu, tantum præſtat Martia hauſtu: hanc bibenti ſalubrem, illam natanti & lavanti commodam ſignificans. Virgo cæteris frigidior fuit, quod Ovidius ſcripſit IIII de Arte: & eandem liquorem Virgineum poëtice appellat de Ponto, & aquam Virgineam in Faſtis.

Sabatina.

Reducta ab Innocentio octavo, à Sabate lacu, via Aurelia: hujus primum deductorem non ponunt, qui de Urbe ſcripſerunt. Ejus nunc duo fontes ſunt in Vaticano: alius intra palatium Pontificis cum cochlea, ex qua ſuperne ab omni parte deſpicere in fontem licet: alter in ipſo campo. Prudentius poeta Baptiſterium deſcribit in Vaticano, cui hanc ſerviiſſe aquam, veriſimile eſt. Recentiores modo Aurelianam, à via: modo Septimianam, à porta nominant.

Alſietina.

Reſtituta ab Hadriano primo, ex lacu Alſietino, via Claudia, deducta ab Auguſto. Hujus ductus reliquiæ in naumachia Auguſti ſub Hortulorum colle cernuntur, ſed aqua mox conditur, & in regione Tranſtiberina prope S. Mariæ templum, publico fonte emiſſa, vulgi uſibus & quibuſdam hortis ſervit.

Martia.

Ex fonte Piconia montium Pelignorum, per Marſos ducens, via Valeria, ad ſeptem milliaria noſtratia: inchoata ab Anco Martio, perfecta à Publio ac Quinto Martiis, ut in Coriolano ſcribit Plutarchus: qui eundem ductum maximum pulcherrimumque vocat, & inter miracula refert Plinius lib. XXXVI; idque confirmat Statius I Sylvarum,

——*Marſaſque nives & frigora ducens*

Mar-

Martia, præcelsis quarum vaga molibus unda
Crescit, & innumero pendens transmittitur arcu.

Eadem aqua per Fucinum lacum transit plumbeis fistulis, ut idem canit,

Teque, per obliquum penitus qui laberis amnem,
Martia, & audaci transcurris flumina plumbo.

Hoc si vere scribitur à Statio, id quod ars & opera hominum effecit, naturæ attribuit Plinius, qui ait, quod ita in Fucino lacu Martia invehatur, ut in Lario Addua, in Verbano Ticinus. Nisi aliud sit Fucinus lacus Plinio, & Fucinus amnis Statio.

Tacitus & Martialis propter frigus Martiam natationi: Tibullus, Plinius, Frontinus, propter salubritatem potui esse aptam, scribunt. Propertius lib. III.

Non operosa rigat Martius antra liquor. Et,
——— *æternum Martius humor opus.*

Aqua hodie non influit in urbem. ruinæ ductus intra & extra portam Esquilinam ingentes cernuntur.

Claudia.

Ex duobus fontibus, Cæruleo & Curtio, qui & Albudinus, via Sublacensi deducta à Claudio, ex Simbrivinis collibus, ut Tacitus inquit XI Annali. Fuit autem Simbrivium flumen in Equicolis, finibus Tiburtum. Silius VIII.

Quique Anienis habent ripas, gelidoque rigantur
Simbrivio. & Tacitus lib. XIV. Apud Simbrivina stagna, cui Sublaqueum nomen est. licet omnes Taciti codices his in locis sint depravati. Claudiam aquam Vitellius in deliciis habuit, & Alexander Severus jejunus bibit ad unum prope sextarium. In urbe in duas dividebatur partes. unus enim ductus ex Cælio in Capitolium, alter in Aventinum tendebat. Ruinas ejus in Aventino prope S. Priscam,

&

& prope portam Næviam in muro vidimus, canales ſcilicet ſaxeos tres, alterum alteri impoſitum, tantæ amplitudinis, ut unus à me perreptari poſſet, In Cælio monte, intra monaſterium S. Joannis & Pauli, fons reſtare dicitur, qui perenni aqua abundat: neque procul inde Caſtellum aquæ eſt quadratum, & magna ex parte integrum, forma diverſum ab iis duobus, de quibus mox in thermis dicemus. Hoc ſolum caſtellum non vidi, quo excepto, nullus locus in urbe eſt, de quo Marlianus ſcribit, & ad quem acceſſus patet, quem non inſpexerim.

Iulia.

A Julio quodam inventa, ab Agrippa ex variis venis in agro Tuſculano collecta & deducta, via Latina, reſtituta ab Aureliano: ductus in Eſquilino rudera apparent, intra portam & Marii trophæa.

Hactenus de aquis, quæ aut in urbem hodie ex vetuſtis introeunt, ut tres priores: aut quarum aliqua veſtigia cernuntur, ut reliquarum. Locum de aquis in poſtrema ſuorum librorum editione ex Frontino diligentiſſime tractavit Marlianus, optime de nomine Romano meritus.

CAP. XVIII.

De balneis & nymphæis.

BAlneæ in urbe plurimæ fuerunt, cum privatæ in locis diverſis, tum publicæ in ſingulis regionibus. Si quibus autem locis deeſſent, aut corruptæ eſſent, eas antiquitus ædiles ſuis temporibus vel addiderunt, vel reſtituerunt Severus & Gordianus Impp. in primis populares, & lavationum ſtudioſi. Cum enim apud Romanos eſſet lini uſus rarior, ſudorem ſordeſque corporis ſæpius abluere neceſſe habebant. Uſitato more ante cœnam balneis

neis utebantur, item post ambulationes, exercitationes, operas; sæpe necessitatis, ut dixi, caussa, non raro voluptatis. siquidem Commodum in die octies, Gordianum juniorem, & Rhemnium grammaticum septies lavisse legimus. Balneas mixtas haberi Severus prohibuit, quod Commodus non vetuerat, Varius permiserat. Sola & parietes unguentis illinebantur. Idque non solum potentiores factitarunt, sed in privato quoque homine, ac demum in servo Plinius notavit: & Seneca aquam argenteis epistomiis fundi in plebeiis fistulis, & in libertinorum balneis gemmas calcari indignatur. Valerius & Macrobius Sergium Oratam, hominem voluptuarium, etiam pensiles instituisse balneas testantur.

Balneæ Palatinæ.

A loco sic dictæ: nam in dorso Palatini fuerunt, quorum vestigia visuntur cum parietinis & fornicibus collapsis. Pavimentum ex durissimis lapillis quadratis, nigri coloris, tessellarum more compositis.

Neronis.

Intra ipsius domum, marinis & Albulis fluentes aquis, ut inquit Suetonius.

Agrippinæ.

A matre Neronis, in colle Viminali, qua respicit ædem S. Agathæ, Quirinalem versus. Ex iis labri ingentis fragmentum vidimus ex marmore, in via projectum.

Stephani.

In valle collis Hortulorum. Martialis lib. XI.

Octavam poteris servare, lavabimur una:
Scis quam sint Stephani balnea juncta mihi.

Octa-

Octava igitur hora lavabant, & lavabant qua-
rante. quod ex Horatio & Juvenale notum est.

Novati.

In Viminali, ubi nunc templum S. Pudentianæ, in
uo & canales fuliginosi, & solum thermarum mo-
: tessellatum.

Olympiadis.

In eodem monte, prope S. Laurentium in Pa-
isperna, in vineto quodam.

Pauli.

In clivo Quirinali, ubi nunc monasterium est,
uod corrupta Romanorum lingua, Bagna Poli,
uasi balneæ Pauli, dicitur. Prope has in projecto
pide, formam strigilis & ampullæ vidimus ex-
ulptam. Strigile utebantur ad fricandum, pur-
andumque corpus: ampulla vase ad abluendas in-
isione sordes. Strigilis loco chirothecis ex serico
ctis ad eliciendum sudorem balneatores Italos uti
idimus.

Polycleti.

Prope ludum Æmilii Lepidi gladiatoris: de qui-
us Helenius & Porphyrio.

Claudii Hetrusci.

Libertini hominis, qui Claudii Imp. dispensator
uit. Locus ignoratur, profusissimus sumptus ex Sta-
o & Martiale cognoscitur, qui eas & à marmorum
arietate, & ab ædificii magnificentia, & à luminis
mmissione, & argenteis fistulis laudant. Utriusque
ersus subjiciam. Statius 1 Sylv.

Non huc admissæ Thasos, aut undosa Carystos,
Mæret Onyx longe, queriturque exclusus Ophites:
Sola nitet flavis Nomadum decisa metallis
Purpura, sola cavo Phrygia quam Synnados antro,

Ipso

Ipse cruentavit maculis lucentibus Atys,
Quasque Tyros niveas secat, & Sidonia, rupes.
Vix locus Eurotæ viridis, cum regula longo
Synnada distinctu variat, non lumina cessant,
Effulgent cameræ, vario fastigia vitro
In species animosque nitent. stupet ipse beatas
Circumplexus opes, & parcius imperat ignis.
Multus ubique dies, radiis ubi culmina totis
Perforat, atque alio sol improbus uritur æstu.
Nil ibi plebeium, nusquam Temesæa notabis
Æra, sed argento felix propellitur unda,
Argentoque cadit, labrisque nitentibus instat,
Delicias mirata suas, & abire recusat.

Martialis, VI Epigramm.

Nusquam tam nitidum micat serenum,
Lux ipsa est ibi longior, diesque
Nullo tardius à loco recedit.
Illic Taygeti virent metalla,
Et certant vario decore saxa,
Quæ Phryx & Libys altius cecidit.
Siccos pinguis onyx anhelat æstus,
Et flamma tenui calent Ophitæ.

Seneca quoque ante hos nimiam balnearum luxuriam exagitavit, lib. XIII ad Lucilium: cujus verba, quia in superioribus verbosior fuisse videor, non apponam. Martialis & alias nominat, ut Tuccæ, Fausti, Fortunati, Grylli, Lupi, Pontici, Severi, Pæti, Tityi, Tigillini: quibus Lampridius addit Alexandri, & Varii. Victor ultra octingentas computavit. Agrippa CLXX gratuita balnea præbuit, quæ postea in infinitum, ut Plinius tradidit, sunt aucta.

De Nymphæis.

Nymphæa autem quid sint, duplex est opinio. Zonaras Monachus, qui de Græcorum Imperatoribus scripsit, in Leone primo. Nymphæa esse vult

vult palatia publica, in quibus nuptias celebrarent, qui habitarent anguſtius: eaque ædificiis maximis, in quibus Senatus cogeretur, plerumque adjuncta fuiſſe: qualia ædificia Romæ erant, curiæ, ſenacula, baſilicæ. Alii nymphæa putant eſſe loca publica, delectationis gratia facta, in quæ non ut in balneas, aut thermas, propter uſum aqua deduceretur, ſed gratiæ potiſſimum atque amœnitatis cauſſa: & à Nympharum ſtatuis, quibus ornata fuerunt, nomen traxiſſe. Verum ut de forma aut uſu illorum operum non ſatis conſtat, ita maxime inſignia fuiſſe, vel illud declarat, quod aut ab ipſis Imperatoribus conſtruerentur, ut de Nymphæo Marci, ambitioſi operis, ſcribit Ammianus, de Alexandri Victor, de Gordiani Capitolinus: aut ab urbis præfectis, quale Clearchus Valentiniano, & Valente Impp. extruxit Conſtantinopoli, & Flavius Philippus reparavit Romæ: ſed quo tempore, incertum eſt. nam antiqui tantum marmoris invenimus teſtimonium,

FLAVIVS PHILIPPVS VIR CLARISSIMVS PRAEFECTVS VRBI NYMFIVM SORDIVM SQVALORE FOEDATVM ET MARMORVM NVDITATE DEFORME AD CVLTVM PRISTINVM REVOCAVIT.

De Nymphæis veteribus nullum ad noſtra aut patrum uſque tempora duravit. Recens nunc eſt intra Neapolim, & montem Veſuvium, in villa Leucopetræa, cujus forma eſt talis. Ædificium ex marmore quadrangulare, ad quod una ſolummodo porta eſt aditus, & aliquot gradibus deſcenſus. Ad dextram introeunti ad caput fons eſt aquæ limpidiſſimæ, ad cujus quaſi cuſtodiam accubat Arethuſa nuda ex candidiſſimo marmore, ſolum varium & marmoratum, & canali circundatum, in

quem aqua ex fonte effluit: Parietes ex conchis lapillisque albi, nigri, flavi, purpurei coloris, quasi maltha illiti: in quibus ex concharum compositione, tanquam ductibus in pictura, anni menses duodecim, & quatuor virtutes politicæ expressæ. Item raptus Proserpinæ, Pan canens fistula, & mulcens gregem. Præterea imagines Nympharum nantium, navigantium, in piscibus ludentium: inter quas Helle insidens arieti, Siren delphino, Europa Tauro. In eodem ad singula latera, quatuor statuæ marmoreæ, Herculis leoninam gestantis, Panis agnum bajulantis, Genii cani blandientis, Naiadis nudæ. Hæc nobis & de nomine, & de auctoribus, & de forma Nymphæorum, lectione atque inspectione sunt cognita, cupide & libenter audituris, si quis vel nostra probaverit, vel studiosos certiora docuerit.

CAPUT XIX.

De Thermis.

IN nullis antiquorum operibus plus luxus & insaniæ cernitur, quam in Thermis Imperatorum, quas in provinciarum modum fuisse extructas, Ammianus conqueritur, & reliquiæ aliquarum adhuc testantur. Eæ aut æstivæ aut hyemales fuerunt, quales uno eodemque in loco extruere instituerat Gordianus: sed morte præventus, non absolvit. Hyemales trans Tiberim Aurelianus fecit. Primum servierunt imperatoribus privatim, postea vulgatæ sunt & populo, & aliquando patebant interdiu, corruptioribus temporibus etiam noctu. Consueto more mixtæ & communes non fuerunt, quod tamen malorum principum culpa aliquoties factum est, quorum ne nomina quidem referre libet. Hodie omnia in urbe majora ædificia ab imperitis Thermæ vocantur, propter Diocletianas & Antoninianas: quod suo quoque factum tempore, non dissimula-

vit

vit Blondus. Ita insignis illa basilica, quam Augustus Caio & Lucio Agrippæ filiis, nepotibus suis, erexit in Esquilino, corrupte appellatur thermæ Gallutii: item Corneliæ gentis domus ruinæ, supra Trajani forum, Corneliorum thermæ vulgo dicuntur. Thermis, ut & aquæductibus, adjuncta erant castella, in quibus aqua conservabatur: & subjuncti canales, per quos caduca aut inutilis efflueret. Castella in urbe sunt quatuor. Unum in Cælio, de quo ante dictum est: tum alia duo, prius sub thermis Titi, alterum sub Diocletiani: quartum intra portam Næviam, & theatrum Statilii. Eorum parietes malthati sunt, tam tenaci & dura materia, ut vix ferro frangatur, qualem maltham in pluribus aliis vidimus castellis, ut in Prænestino, in portu Ostiensi, in Monte Miseno, in piscinis sinus Baiani. Thermas secundûm ætates Imperatorum ponemus, ordinem alium observare secundum situm urbis non possumus. Thermarum sola, ut & balnearum, interdum sternebantur vitro, ut de Agrippæ dictum est: frequentius lapide aut crustis marmoreis latis, aut tessellis quadratis varii coloris: nigri, ut balneæ Palatinæ: nigri albique, ut thermæ Commodi & Antonini: quod ipsarum adhuc demonstrant vestigia.

Agrippæ.

Quas inter præcipua urbis ornamenta effert Plinius, arcus & pavimenta habuerunt ex vitro: & ipse vidi eo in loco vitrea frustula effodi. Apparent in iis sedilia, & scamnorum ordines. Sitæ sunt inter templa S. Mariæ rotundæ, & S. Mariæ supra Minervam. Martialis lib. v.

Lassus ut in thermas decima, vel serius, hora,
Te sequar Agrippæ.

Ante has signum Apoxyomeni fuit, quod cum Tiberius in cubiculum suum transtulisset, magnis

populi in theatro clamoribus reponere coactus est: testis Plinius.

Neronis.

Quarum fornices & arcus altissimi extant prope S. Eustachium. de iisdem Martialis libro VII.

—— Quid Nerone pejus?
Quid thermis melius Neronianis?

Titi.

Quarum ruinæ in vineto S. Petri in vinculis, & juxta S. Martini ædem multæ magnæque visuntur. Idem lib. III.

Titi-ne thermis, an lavatur, Agrippæ?

Eas brevissimo temporis spatio in tantam amplitudinem extructas, idem prodidit lib. II.

Hic ubi miramur velocia munera, thermas,
Abstulerat miseris tecta superbus ager.

Nam in parte domus Neronianæ steterunt. Harum thermarum castellum, vulgo cisternas capaces, & septem salas nominant. Sunt autem novem sub terra cameræ fornicatæ, quarum unaquævis portas aliquas habet, & per unam introiens, simul per multas, ei oblique oppositas uno ordine, oculos inferre potes.

Domitiani.

Inter portas Flumentanam & Pincianam. Cernuntur in parietinis picturæ, sed vetustate abolitæ.

Trajani.

Earum ruinæ in Aventino, in vineto quodam prope templum S. Priscæ, monstrantur.

Commodi.

Ad radices Viminalis, in quibus ædificatum nunc est S. Pudentianæ templum: in ejusdem templi pa-

vimento

vimento adhuc tessellæ sunt, quibus sola thermarum sternebantur.

Severi.

In regione Transtiberina, prope S. Chrysogonum, & S. Cæciliam.

Antonini.

In latere Aventini, via Ardeatina, ab oriente adjacet templum S. Nerei & Achillei, à septentrione S. Priscæ, juxta viam S. Balbinæ, è regione S. Sixti. Tanta mole & artificio structæ, ut etiam docti architecti tales fieri posse negarent, si Spartiano creditur. Videntur earum incredibiles ruinæ, parietinæ ingentes, altissimi fornices, pulcherrimæ columnæ semiobrutæ, maxima peregrinorum marmorum frusta projecta, pavimentum tessellatum albi nigrique coloris, varia & ampla conclavia, & in aliquot locis profunda aqua, ex ductu Appiæ fœdato & obruto fortasse adhuc reliqua.

Varii.

In Aventino, circa Trajani & Decii thermas: has, nescio quo auctore, Syriacas dictas, scribit Albertinus. commemorat eas Victor, & repetit Volaterranus.

Alexandri.

Quæ juxta Neronis fuerunt, & habuerunt adjunctum nemus, auctore Lampridio. Alii Neronis & Alexandri easdem fuisse scribunt, quod alter fecerit, alter restituerit.

Gordiani.

Leguntur duplices. Priores in monte Esquilino, quarum ruinæ jacent prope S. Eusebium, via Prænestina: hæ fuerunt sumptuosissimæ, adeo ut Capitolinus scribat, tales, præter Vrbem, nusquam orbem

terrarum habuisse. Posteriores in campo Martio, quas cum Misitheo extruere voluit: sed morte præventus, non fecit.

Philippi.

In Esquilino, post Titi thermas, inter ortum atque occasum.

Decii.

In Aventino, orientem versus, in quarum ruinis nunc S. Priscæ templum dicitur extructum.

Aureliani.

Trans Tiberim, infra Ianiculum, in ea valle, ubi nunc S. Francisci templum est.

Diocletiani.

In Viminali, quæ bonam montis partem occupant. Earum ruinæ tantæ cernuntur, quantæ maximæ esse possunt, fornices altissimi, columnæ admirabiles, ædificia concamerata amplissima, quorum duo pene integra extant, unum prope S. Susannam, alterum versus vallem Esquilinam, ad quod ex interiore parte per XL gradus ascendimus. Castellum harum thermarum, figuræ mathematicæ, quæ scalenos dicitur, formam habet, pilis quadratis fultum, in prima serie pilæ quindecim, totidem in secunda, in tertia decem, in quarta quinque. Videntur in iisdem thermis ambulationes, xysta, & varia conclavia, ad delectationem facta.

Constantini.

In Quirinalis descensu, septentrionem versus, ex sententia Læti & Marliani. Earum magnæ ruinæ, ædificia quædam quadrata, quædam rotunda, altissimis fornicibus extant: quorum unum per centum fere gradus ascendimus.

CAP. XX.

De locis sepulcrorum, & de insignibus quibusdam sepulcris: item de sepulcrorum ornamentis, ac ratione conditarum urnarum.

IN urbe olim neminem, more Atheniensis populi, sepelire legibus licebat, nisi Vestales, aut Imperatores, qui legibus non tenebantur: aut eos quibus id honoris virtutisque caussa tribuebatur, ut Val. Publicolæ, & P. Posthumio Tuberto contigit, de quibus secundo de Legibus Cicero. C. quoque Fabricius juxta Veliam in foro sepulcrum habuit, de quo Plutarchus: C. Poblicius sub Capitolio, de quo eodem in loco lapis Tiburtinus: Claudia familia sub eodem Capitolio, de qua Suetonius. Servio Sulpitio in campo Esquilino sepulcrum decrevit Cicero, de quo ipse in Philippicis. Reliqui aut privatim in agris suis condebantur: aut in viis, extra portas, tumulos habebant. Earum viarum nomina, & exempla quædam adjungere placuit.

Flaminia.

In hac fuit sepulcrum Paridis, pantomimi Ægyptii, Neronis liberti. Martialis lib. XI.

Quisquis Flaminiam teris viator,
Noli nobile præterire marmor.

Item Glauciæ, liberti Melioris. Idem libr. VI.

Hoc sub marmore Glaucias humatus,
Juncto Flaminiæ jacet sepulcro.

Et de eodem Statius II. Sylv.

—— *Plebs cuncta nefas, & prævia flerunt*
Agmina, Flaminio quæ limite Mulvius agger
Transvehit.

Fit ejuſdem viæ mentio in libello Velii Fidi Lubentii, quem cum Antiquitatis aliquot monumentis edidimus.

Salaria.

In hac ad ſecundum lapidem fuit ſepulcrum magnificentiſſimum Licinii, tonſoris Auguſti, quem Satyrici inſectati ſunt, & Varro hoc Epigrammate, ut eſt apud Cornutum,

Marmoreo tumulo Licinus jacet: at Cato parvo,
Pompeius nullo: credimus eſſe deos?

In eadem fuit Marii ſepulcrum.

Tiburtina.

In hac intra primum lapidem fuit ſepulcrum Pallantis, Claudii Cæſaris liberti, ſplendidum, & arrogantiſſimo titulo: de quo libro ſeptimo & octavo Plinius ad Montanum.

Præneſtina.

In hac ſecundo ab urbe lapide ſepulcrum fuit Q. Attæ, Togatarum ſcriptoris.

Lavicana.

In hac ſepultus Didius Julianus Imp. ut in ejus vita ſcribit Ælius Spartianus.

Campana.

De qua ſupra inſcriptionem ex epigrammatis Romanis poſuimus.

Latina.

In hac à Phyllide nutrice ſepultus Domitianus Imp. & in eandem inferri voluit teſtamento Sempronius Tucidanus. Ex ſepulcro viæ Latinæ hoc epigramma refert Auſonius,

Non nomen, non quo genitus, non unde, quid egi,
Mutus in æternum ſum cinis, oſſa, nihil.
Nec ſum, nec fueram: genitus tamen è nihilo ſum:

Mitte,

Mitte, nec exprobres singula, talis eris.

Appia.

In hac (ut in Parad. scribit Cicero) Calatini, Scipionum, Serviliorum, Metellorum sepulcra visa sunt, item Ennii & Archiæ poëtarum: de hoc idem Cicero, de illo Ovidius. Pomponii Attici, quinto ab urbe lapide: M. Tullii Ciceronis, sexto. Gallieni Imp. nono. In eadem Thessali, medici Neronis, qui in monumento suo se ἰατρονίκην inscripsit, ut ait Plin. lib. XXIX. Idem lib. X, inquit, in hac via sepulcrum fuisse Corvi avis, qui duorum Æthiopum humeris elatus sit, præcedente tibicine, & prælatis coronis omnium generum. Sulpitius Verulanus, & Raphael Volaterranus, memoriæ prodiderunt, vidisse se integrum mulieris cadaver in hac via effossum, oblitum crasso unguento & incorruptum, quod alter suspicatur fuisse Tulliolæ, M. Tullii Ciceronis filiæ: alter certum nomen non addit, sed ex erutis marmoribus vicinis colligit, ante annos plus mille & trecentos fuisse depositum.

Laurentina.

In qua Augustus Cæsar ancillæ suæ, quinque liberos uno partu enixæ, monumentum fieri jussit: Gellius libr. X. In hac, ut recentiores historici scribunt, ante quingentos annos cadaver effossum est, statura ingenti, & ingenti vulnere in medio pectore, quod Pallantis Evandri filii asserunt fuisse. Hoc cum illi historiæ inseruerint, ne hoc quidem in loco piguit referre.

Ostiensis.

De Ostiensi, ut & Cassia, & Numentana, apud scriptores nihil inveni: sed in singulis multæ epitaphiorum inscriptiones effossæ sunt.

Aurelia.

In hac ſepultus Galba Imp. in privato monumento, teſtante Suetonio. In eadem duorum Germanorum militum deſcripſi Epitaphia, Ionii & Heſperi Batavorum, qui Tib. Claudii Cæſaris corpori cuſtodes fuerunt. In hac, ut in Flaminia, Appia, Latina, plurimi loculi & urnæ adhuc videntur.

Dicam nunc de ſepulcris inſignibus illuſtrium virorum intra urbem, & de ornamentis quorundam ſepulcrorum, quæ paſſim per urbem viſuntur: & ut quaſi abſolvam hunc locum, addam etiam pauca de modo condendarum urnarum.

SEPVLCRVM SCIPIONIS Africani.

Sub pinu ænea honorarium: nam Liternenſes hoſpites de vero ſe meritò jactant. Dicitur autem in Vaticano pinus altiſſima ænea fuiſſe erecta Carthaginem verſus: de qua una adhuc nux aliquot pedum altitudine, ante baſilicam S. Petri cernitur, vetuſti operis, & inaurata.

Auguſti Cæſaris.

In Mauſoleo, quod exemplo Cariæ regis extructum eſt, in valle Martia, inter viam Flaminiam, & ripam Tiberis, poſt ædem S. Rochi. Moles rotunda ex immenſis aggeribus, marmore olim Lunenſi incruſtata, cum circumjectis ſilvis, & amplis ambulationibus. Ad latera poſiti erant bini obeliſci. Habuit plura oſtia, & loculorum ſeriem intra aggerem: quorum adhuc veſtigia apparent. Ante molem res geſtæ Auguſti æneis tabulis inciſæ erant; quod ipſe teſtamento mandaverat. A tergo lucus erat cum porticu. Interior murus reticulato opere variatus, & in media area Auguſti tumulus ex niveo marmo-

re

re ferreis cancellis inclusus: in cujus summo simulacrum ipsius æneum. Intra tumulum & murum interiorem consitæ populi. Vt autem Augusti in medio sepulcrum stetit, ita cognatorum & amicorum, cum quibus communem esse illum locum voluit, à lateribus in muro loculi effossi erant. Ovidius ad Liviam:

Vidimus erepta mœrentem stirpe sororis.
Luctus, ut in Druso, publicus ille fuit.
Condidit Agrippam, quo te, Marcelle, sepulcro,
Et cepit generos jam locus ille duos.
Vix, posito Agrippa, tumuli bene janua clausa est:
Perficit officium funeris ecce soror.
Ecce ter ante datis jactura novissima Drusus,
A magno lacrymas Cæsare quartus habet.

Vide de Mausoleo Strabonem libro quinto.

Cestii.

In Pyramide, proxime portam Ostiensem. Est autem Pyramis moles quadrata, quæ, flammæ more, è lato ad sublimitatem acuminando gracilescit: à qua figura nomen traxisse judico. Alii à genere lapide Thebaici, apud Ægyptios, quem *πυῤῥοποίκιλον* vocant Græci, dictam autumant. Stephanus aliam rationem, fabulæ magis, quam vero, similem, attulit, quam omitto.

Hadriani.

In mole ad Tiberim, duos habuit ambitus, & duplicem columnarum ordinem. Primus ambitus quadratus ex solidis lapidibus fuit, interior moles oblonga & præalta ex Pario marmore. Ex hoc duplici ambitu arx nunc est extructa, quæ castrum S. Angeli vocatur. Columnæ, quæ circumpositæ fuerunt, ad S. Petri basilicam ornandam translatæ sunt, & earum loco ad arcis munitionem alius murus circumdatus. Fuit olim commune omnium An-

toninorum monumentum : id quod inſcriptiones ex antiquitate reliquæ teſtantur.

Severi.

Supra Septizonium, inter Palatinum, & Cælium. De ſeptena columnarum ſerie, ex qua aſſurgebat, tres series jam viſuntur; una alteri ſuperimpoſita. Integra ſeries illa eſt, quæ Eurum ſpectat, in cujus prima ſecundaque parte ſuperſunt columnæ octo, in tertia ſex. Intra illas columnas moles ex quadratis lapidibus aſſurgit, quæ in altum, pyramidis aut obeliſci more, magis magiſque contrahitur atque acuitur. Opus ſane mirum & magnificum.

Omitto hoc loco molem pyramidalem, quæ prope Hadriani ſepulcrum fuit : eam enim diruit Alexander ſextus. Item alteram quadratam, ſupra Mauſoleum in via Flaminia, Campum verſus, quam demolitus eſt Paulus Tertius. nam etiamſi conſtet, ſepulcra fuiſſe, tamen quorum fuerint, incertæ & diſſentientes ſunt ſcriptorum opiniones.

In ſepulcris autem, quæ hinc inde per urbem in multis locis inveniuntur, varia rerum ſimulacra ſunt exſculpta. Ludorum curulium, quale eſt ante S. Coſmam & Damianum, in foro Romano. & in S. Joanne Laterano, in quo etiam nocentes objiciuntur beſtiis, ut in alio quodam ante S. Mariam in via lata. Equeſtrium certaminum, ut in S. Maria in ara Cæli, montis Capitolini. Pugnarum, ut in S. Gregorio montis Cælii. Venationum, ut in S. Laurentio in Lucina, campi Martii. Triumphorum, ut ante S. Laurentium in Paniſperna, montis Viminalis: & triumphi Venerei, in S. Ioanne Laterano. Sacrificiorum, ut in S. Maria de Strada, inter Octavii porticum, & Capitolium : & in S. Laurentio extra Eſquilinam. Deorum ludentium, ut Apollinis canentis, & Narciſſi jaculantis diſcum, in domo Auguſtini Maphæi. Satyrorum puellæ dormienti inſultan-

ſultantium, in horto S. Marci. Amorum equitantium, in domo Columnenſium. Deorum marinorum in piſcium caudas deſinentium, & vehentium in eis Nymphas, ut in S. Ioanne, & Paulo, in Cælio, in hortis S. Sabinæ montis Aventini, ante S. Thomam in regione Harenulæ. Plutonis Proſerpinam rapientis, in S. Silveſtro prope arcum Domitiani, & ante S. Mariam in Coſmedim, prope Velabrum. Ventorum quatuor ſimulacra, in ſepulcro domus Cæſiæ. Laborum Herculis, in domo Sabellorum, ſupra Marcelli theatrum. Servilium ſuppliciorum, in quibus alii capite plectuntur, alii brachium ſaxo impoſitum alio ſaxo frangitur, in S. Maria in ara Cæli, & ante ædem S. Stephani de Cacabo, in regione Pineæ. In quibuſdam ſepulcris exſculpta ſunt ædificia, partim januis apertis, quibus dicunt animæ æternitatem ſignificari, cujuſmodi eſt in palatio Triumvirum in Capitolio: partim clauſis, qua interitus ejus una cum corpore notatur. Tale in Transtiberina regione in domo civis cujuſdam cernitur, è regione pontis Fabricii. Hæc è multis retuliſſe ſatis ſit, quæ non ita accipi volo, quaſi unius tantum rei imago aut effigies ſit expreſſa, ſed alia multa quæ oratione depingi in hac brevitate nequeunt, ſpectaculi loco addita. Quod ut intelligatur, duobus exemplis declarabo. In ſepulcro ſacrificantium in S. Maria de Strada: Mulier in bigis, quæ à rhinocerotibus trahuntur, vehitur: ipſis animalibus duo juvenes inſident, & animalia à Faunis naſo ducuntur. Præcedit Thuſcus fidicen, & viri nudi, & mulicrculæ, donec ad aram perveniatur, cui fidicen canens aſtat, & inter cætera ludicra Faunus cornibus cum hirco concurrit. Item in altero apud S. Silveſtrum: Pluto quadrigis vectus, raptam Proſerpinam amplexu tenet, exanimi ſimilem, ſupra quam volitat alatus Cupido, currum præcedit Mercurius alato pileo & caduceo. In altera parte, Ceres bigis invehitur, tra-

ctis à serpentibus, pinea tæda, quam sinistra gestat, investigans amissam filiam. Inter hæc, ab utraque parte comites Proserpinæ flores collectos gestant, veste ultra pubem sublata. A lateribus Hercules est, leonis exuvio indutus, dextra tenens clavam, sinistra anum quandam invadens, cui verbera minitatur.

Faciendorum loculorum & urnarum condendarum non admodum diversa fuit ratio, cum in Urbe, tum in reliqua Italia, atque etiam in Græcia ipsa. Marlianus scribit, antra concamerata fossionibus esse aperta, in campo Esquilino quædam unius testudinis, quædam duplicis concamerationis, ita ut ex superiore in inferiorem descenderetur. Pavimenta interdum tessellata, interdum vermiculata: in parietibus circum circa loculos extitisse, singulos cum binis urnis. Alia quoque fuisse antra plurium parietum modico intervallo distantium, in quibus totidem urnas fuisse contiguas, & exiguo post spatio rursus alias, hisce alias impositas: has pauperum, illas divitum fuisse opinatur. Nos in agro viæ Appiæ in profundum fornicem sub terra descendimus, plenum loculorum inter se dispositorum, ex ruina autem parietum cognosci vere non potuit. Intra Puteolos & Atellam, ad utraque viæ silicibus stratæ latera, plurima sepulcrorum lustravimus monumenta: quorum ædificia partim quadrata sunt, partim rotunda. Inter cætera pulcherrimum est, quod Arcum Cellæ nominant accolæ. Parietes ejus tetragoni, cum laqueari vermiculato: in cujus medio centauri imago puerum vehentis. Loculi ultra sexaginta: medii ampli, fortasse patronorum: laterales contracti, libertorum libertarumque. In loculis urnæ singulæ pluresve dispositæ fuerunt, clausæ exterius tabellis marmoreis, in quibus nomina depositorum, de more fuerunt ascripta. Testatur Cyriacus Anconitanus (cujus scriptas quasdam

charras

chartas evolvimus) se Patris in Achaia, ad ædem S. Andreæ, antrum subterraneum ex integro solidoque lapide vidisse, miro artificio fabricatum, in quod per gradus sedecim descensus fuerit, quodque sub una testudine ad tetragonos parietes habuerit loculos quatuordecim, in quibus singulis binæ aut ternæ urnæ funerales fuerint locatæ; ex quibus testimoniis, non multo diversam Græcorum & Romanorum, ut diximus, urnas conjungendi rationem fuisse, est perspicuum.

CAP. XXI.

De iis, quæ nunc in urbe sunt præcipue visenda.

ROmanæ urbis cadaver, omnibus pene Barbaris lacerantibus, ante oculos hodie jacet: sed gloriæ splendor & nominis claritas, doctis pro ea propugnantibus, extingui nunquam poterit. De eo in superioribus, ex Græcis Latinisque scriptoribus multa studiose collegi: & ne quem prolixitate offenderem, modo quodam retuli. In hoc capite nonnulla etiam alia cognitione digna, quæ à majoribus & præsentibus hominibus ad urbis ornamentum comparata sunt, studiosorum hominum gratia addam. Antiquitatum igitur cupidi habent domum Angeli Colocii, in Campo Martio: Cæsiorum, sub Janiculo: Porciorum, in regione Pineæ: Vallarum, ad circum Flaminium: in primis vero Triumvirum, in Capitolio, & hortos Palatinos, in Vaticano. Literarum amantes, instructas bibliothecas. Pontificias tres, unam clausam, cui adjuncta proxime est altera, item clausa: tertiam certis diebus & horis patentem, & Græcis ac Latinis scriptoribus refertam. Præter has aliæ quoque sunt: apud S. Mariam in ara cæli, apud S. Mariam de populo, apud S. Mariam supra

ſupra Minervam, apud S. Auguſtinum. Tumuli in urbe clarorum virorum, qui ingeniis ſibi decus pepererunt, cum ſuis epitaphiis, ſunt hi:

Blondi Flavii, in ara Cœli, ante introitum templi.

BLONDO FLAVIO FORLIVIENSI, HISTORICO CELEBRI, MVLTORVM PONTT. ROMANORVM SECRETARIO FIDELISS. BLONDI QVINQVE FILII PATRI BENE MERENTI VNANIMES POSVERE. VIXIT AN. LXXV. OBIIT PR. NON. JVNII. ANNO SALVTIS CHRISTIANAE M. CCCC. LXIII. PIO P. M. SIBI NATISQVE FAVENTE.

Nicolai Vallæ, in ipſo templo.

NICOLAO DE VALLE LEG. D. BASILICAE PRINCIPIS APOSTOLORVM CANONICO, LAELIVS IN MEMORIAM DVLCISSIMI FILII POSVIT. HIC IN VITA SVA NVLLI MALEDIXIT, SINE VOLVNTATE PARENTIS NIHIL FECIT. MAGNO ET EXCELLENTI CLARVIT INGENIO. ILIADEM HOMERI ET HESIODVM HEROICO CARMINE IN LATINVM VERTIT. OBIIT PRIMO JVVENTVTIS FLORE, MAX. OMNIVM MOESTICIA. M. CCCC. LXXIII. VI. CAL. OCTOBRIS.

Ibidem Bartholomæi, Petri, Philippi, Andreæ Vallarum. Item Joan. Jacobi Buccabellæ poëtæ, Lud. Grati Margonii mathematici, Seraphini Oductii philoſophi, Manilii Britanorii fatorum præſcii.

Lau-

Laurentii Vallæ, in Sancto Ioanne Laterano.

LAVRENTIO VALLAE HARVM AEDIVM SACRARVM CANONICO, ALPHONSI REGIS ET PONTIFICIS MAXIMI SECRETARIO APOSTOLICOQVE SCRIPTORI. QVI SVA AETATE OMNEIS ELOQVENTIA SVPERAVIT, CATHERINA MATER FILIO PIENTISS. POSVIT. VIXIT ANN. L. OBIIT ANNO DOMINI M. CCCC. LXV. CALENDIS AVGVSTI.

Bessarionis Græci, S. Apostolo, in regione Trivii.

BESSARIO EPISCOPVS TVSCVLANVS, S. R. E. CARD. PATRIARCHA CONSTANTINOPOLITANVS NOBILI GRAECIA ORTVS ORIVNDVSQVE SIBI VIVENS POSVIT. ANNO SALVTIS M. CCCC. LXVI.

Τοῦτ' ἔτι Βησσαρίων ζῶν ἄνυσε σώματι σῆμα,
Πνεῦμα δὲ φεύξεται πρὸς θεὸν ἀθάνατον.

Lascaris Græci, in templo S. Agathæ, sub Viminali.

Λάσκαρις ἀλλοδαπῇ γαίῃ ἐνικάτθετο, γαίῃ
Οὔτι λίην ξείνῃ ὦ ξένε μεμφόμενος.
Εὕρετο μειλιχίην, ἀλλ' ἄχθεται, εἴπερ Ἀχαιοῖς
Οὐδ' ἔτι χοῦν χεύει πατρὶς ἐλευθέριον.

Petri Marsi, in S. Laurentio in Damaso.

QVAE SOLA ELOQVII SVPERABAT GLORIA, ET ILLAM PERDIDIMVS, TECVM VIXIT ET INTERIIT.

Hie-

Hieronymi Aleandri apud S. Chrysogonum, trans Tiberim.

HIERONYMO ALEANDRO MOTTENSI, E COMITIBVS LANDRI IN CARNIA, PETRAE PILOSAE IN ISTRIA ORIVNDO, CARD. BRVNDVSINO: PHIL. ET THEOL. DOCTORI, HEBRAICE, GRAECE, ET LATINE, ALIQVOTQVE ALIARVM LINGVARVM EXOTICARVM ITA EXACTE DOCTO, VT EAS RECTE ET APTE LOQVERETVR AC SCRIBERET, MOX DIVERSIS LEGATIONIBVS PRO SVMMIS PONTT. AD OMNES FERE CHRISTIANOS PRINCIPES, FIDELITER ET DILIGENTER PERFVNCTO, ET IDEO IN TABEM DELAPSO, QVANTI HVMANAM MISERIAM FECERIT, SEQVENTI DISTICHO, DE SE EDITO TESTATVM POSTERIS RELIQVIT.

Κάτθανον οὐκ ἀέκων, ὅτι παύσομαι, ὧν ἐπιμάρτυς
Πολλῶν, ὧνπερ ἰδεῖν ἄλγιον ἦν θανάτου.

ANNO CHRISTI M. D. XLII. AETATIS SVAE LXII. MINVS DIEBVS XIII.

Valerii Cordi, qui sepultus est in S. Maria de anima, regione Parionis.

VALERIO CORDO SIMESVSIO HESSO, EVRICII FILIO, MORIBVS, INGENIO, COMITATE, PRAESTANTISS. DOCTORVM OMNIVM ADMIRA-

RATIONEM MERITO, QVI NATVRAE OBSCVRITATEM ET HERBARVM VIRES ADOLESCENS SENIBVS EXPLICAVIT, CVM EXPLERI CVPIDITATE COGNOSCENDI NON POSSET, PERLVSTRATA GERMANIA, ITALIAM ADIIT, VENETIIS IN HONORE HABITVS, ET ROMAM VIX INGRESSVS, SVBITO MORBO INTER AMICORVM LACRYMAS, NON RECVPERABILI STVDIORVM JACTVRA, OPT. AETATE EXTINGVITVR, ANNO SALVT. M. D. XLIIII. VII. CAL. OCTOB.

INGENIO SVPEREST CORDVS,
MENS IPSA RECEPTA EST
CAELO, QVOD TERRAE EST,
MAXIMA ROMA TENET.

Tumuli Pontificum ænei ſunt, Martini Quinti in S. Joanne Laterano, & Sixti Quarti in S. Petro Vaticano. Marmorei, Sixti Quarti, Piorum Tertii & Secundi, Hadriani Sexti. Sedes pontificiæ ſæpius ſunt mutatæ. Aliquando fuit apud S. Sabinam in Aventino, item apud S. Mariam majorem, in Eſquilino: ſuperioribus annis apud S. Joannem Lateranum, in Cælio: nunc apud S. Petrum in Vaticano. Eſtivam habitationem apud S. Marcum in capite viæ latæ exædificavit Paulus Secundus: in quo loco cellis vinariis impoſita ſunt equorum ſtabula, ſtabulis hortus cum proceris cupreſſis, in horto circumcirca extructæ habitationes. Aliam in Capitolino, ſupra templum S. Mariæ in Aracæli extruxit Paulus Tertius, ad cujus templi introitum, ex montis planicie per CXXXIX gradus aſcenditur, unde de altitudine novi ædificii fieri conjectura poteſt. Poſt ſedes

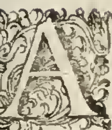
ſedes pontificias nihil admirabilius, laudeque dignius mihi viſum eſt, quam tot per totam Urbem, ut vocantur, xenodochia, non ſolum publica omnium, ut ampliſſimum S. Spiritus, in Campo Vaticano: S. Salvatoris, in Cælio: S. Mariæ de conſolatione, in Velabro: S. Jacobi de Auguſta, in valle Martia: verum etiam propria ſingularum civitatum aut nationum, ut Florentinorum, apud S. Joannem Baptiſtam: Germanorum, apud S. Mariam de anima: Hiſpanorum, apud S. Barbaram: Gallorum, apud S. Ludovicum: Anglorum, apud S. Thomam: Flandrorum, prope turrim Argentinam: Ungarorum, prope S. Petrum: ut alia omittam, in quibus locis infiniti homines gravibus morbis laborantes domeſtici atque externi curantur & aluntur. Cryptæ ſubterraneæ, quæ latebræ & ſepulcra Chriſtianorum fuerunt, ſævientibus in eos tyrannicis principibus, tribus in locis ſunt. Maxima omnium, apud S. Agnetem, extra portam Viminalem: altera, apud S. Sebaſtianum, extra Capenam: poſtrema apud S. Pancratium, extra Aureliam: plena venerationis loca, quorum D. Hieronymus & Prudentius faciunt mentionem. De domibus nobilium, & purpuratorum palatiis nihil dicam: quæ ut ſplendida & ſumptuoſa ſint, tamen cum veteribus ruinis hæc nova magnificentia vix videtur comparanda.

F I N I S.

IN-

INDEX
Rerum & Verborum.

A.

Ccensi, sive rorarii, qui, 67. *horum arma*. 68.
Aci i ordo. 87 *formæ variæ*. 95. *adjuncta*. 98
Aclis. 186
Aditus quid. 203
Adnumium. 404
Ædiles curules quando primum è plebe creati. 2, 3
Ædiles aucti, 27. *eorum officia*. ibid.
Ædiles eburneas habuere sedes. ibid.
Ædiles quo ætatis anno creati. 7
Ædilium nomen, origo, & genera. 25, 26
Æneatores, qui. 101
Ærarium militare. 255
Æstiva quæ. 106
Ætas Senatoria. 9
Agger quid. 118
Agger. 169. *ejus materia*. ibid. *altitudo*. 170
Aggeres evertendi ratio. 192
Agmen duplex. 135
Agonius mons. 404
Ala quæ in legione. 57, 58. *quot & qui in ea equites*. ibid.
Albula olim, qui nunc Tibris. 489
Allocutio imperatoris quid. 98
Alsietina aqua. 499
Almo fluv. 490
Ambitus castrorum quantus. 119
Ambulatio militaris. 140
Amentare quid, & significationes ejus variæ. 187
Amentum. ibid.
Amphitheatrum & ejus synonyma. 195. *forma*. 198. *origo*. 196. *gradus*. 202. *præcinctiones*. 203 *aditus, viæ*. ibid.
Amphitheatra quibus Diis sacra. 196
Amphitheatrum Titi, ejus capacitas, altitudo. 198
Andabatæ qui. 227
L. Annæi Senecæ domus. 463
Annalis lex quando lata. 5. *ea etiam in provinciis*. 9
Annonæ militum. 143
Annonæ vilitas Romæ. 335
Antesignani qui. 90
Antipagmenta quæ vocata. 149
Apollinis Palatini porticus. 476
Aqua quæ in cura Vestalium. 368
Aquæ ductus. 302. *eorum multitudo*. 303. *Catalogus*. 497, & seqq.
Aquæ ductus Claudii. 303
Aquæ religiosæ in Vrbe. 491
Aquarum Curatores. 304
Aquarum ornamenta in Vrbe. 491
Aquila in summo sceptro eburneo. 15
Aquila una in legione. ejus origo, forma, custodia. 90, 91. *quando in terra defigebatur*. 91

C. *Aqui-*

C. Aquilii domus. 485
Aranearum collectio Romæ. 284
Arcuum triumphalium, qui Romæ, descriptio & catalogus. 485, & seqq.
Arena amphitheat. 195
Arenæ varius ornatus. 199
Aries triplex. 173
Arietis finis. 174
Arietis origo & nomen. 173
Arietis remedium. 193
Arma duplicia. 66
Arma versa quid velint. 232
Armilla, sive Phiala. 147
Armisalii. 141
Arquites. 187
Arx Britannica. 244
Ascensum impedientia. 189
Asia quantum tributum Romanis pependerit. 253
Assensus & dissensus signa in allocutione principis. 99
Attici domus. 464
Auctorati qui gladiatores dicti. 223
Auctoramentum & auctoratio, quid. ibid.
Augusti profusio in ludos. 266, 267. *largitiones.* 271, 272
Aventinus mons. 401
Aureis calceis induti Consules. 17
Auri coronarii exactio. 262
Aurum coronarium quid. 261
Auspicialis dies qui appellatus. 18

B.

Balbi divitiæ. 274
Ballista quid, origo ejus, nomen, vis, usus, forma. 176, 177
Ballistarum remedia. 194
Balnea. 296
Balnearum historia. 501
Barritus quid, & ejus origo. 103
Batavi equites & pedites. 242
Batualia, vulgo Battalia, & batuere, *quid.* 220
Bellum Punicum. 322, 323
Beneficiarii. 120
Bestiis objecti in cruce pendentes. 256
Bibliotheca tria significat, ejus origo, & quis primam struxerit. 374
Bibliothecæ Ptolemæi & Cleopatræ. 375, 376. *Græciæ,* ibid. *Pergamena, Romanæ.* 377, 378. 541
Bibliothecæ quare in thermis ponerentur. 379, 380
Bibliothecæ, regiæ propinquæ. 381
Bibliothecæ variorum. 379
Bibliothecarum imagines. 380
Bibliothecarum ornatus. ibid.
Bipennes. 186
Bis die milites sumpserunt cibum. 145
Bitumen in ascendentes effusum. 189
Breves. 44
Buccina. 101
Buccellatum quid, item bis coctus panis. 133
Buccularii qui, & bucculæ. 79
Bustuarii gladiatores. 212
Byzantini imperii opes. 258
Byzantinum vectigal. 259

C.

Caballinus mons, qui alias Quirinalis. 404

Cæsa-

Cæsareæ Cappadociæ frequentia. 283
Cæsaris æs alienum. 270
Cæsaris miranda opera in obsidione oppidi Atvaticorum. 137
Cæsaris dona in Senatores. 270. *in milites.* ibid. *in populum.* 271
Calones quorum proprie fuerint. 134
Calvi oratoris & poëtæ domus. 463
Cameræ. 205
Campi in Vrbe Roma, suis quique nominibus appellati. 433, & seqq.
Campidoctor. 140
Canaliculæ & earum usus. 203, 204
Cancellarius. 35
Candidatus Principis. ibid.
Capitatio quid. 254
Capitolium. 286
Capitolium duplex. ibid.
Capitolii capacitas & altitudo. 288
Capitolii descriptio. 286, 287
Capitolinus mons. 401
Capitum multitudo. 254
Captivi in ludum dati. 222, & seqq.
Caracallæ insania. 279
Caro porcina distributa. 266
Castra duplicia; æstiva, hiberna. 106
Castrorum partes duæ, supera, infera. 107
Castra quomodo metarentur. 136, & seqq.
Castra scutis munita. 121
Castella quid. 169
Catapulta quid, nomen, origo. ea duplex. 175, & seqq.
Catapultarum remedia. 194
Cateiæ descriptio. 186
Catervarii pugiles. 229
Cathedra. 204
Cavea quid. 195
Causæ detrectandæ militiæ tres. 47
Cellæ in ludis. 219
Censio hastaria. 150
Censor è quibus creatus. 9
Censores unde dicti, & quando creati. 39, 40
Censores quot. ibid.
Censorum dignitas & munera. 40, 41
Census à quo institutus. 39
Census plebis Rom. incrementum. 250
Centesimatio. 151
Centones. 193
Centuriæ quot in legione. 55
Centuriones unde creati, & eorum electio. 58, 59
Centurionum locus. 94, 95.
Centurionum triplex ordo, & promotionis ratio. 59, 60
Cervi quid proprie apud Virgilium. 166
Cervi valli, & eorum usus. ibid.
Cetra qui maxime usi. 70, 71
Character regius qui appellaretur. 53
Chrysargyrum. 257
Cibi militares. 145
Ciceronis domus. 463
Cincti qui. 83
Cippi quid. 167
Circenses navales unde exhibiti. 268
Circuitio quid. 129
Circumvallatio quando adhibita. 163. *ejus vallum.* 164
Circus Maximus. 469. *Flaminius.* 470. *Floralium. Intimus. Neronis, Caracallæ. Alex. Severi* 471
Civium Romanorum numerus sub

sub Servio Tullo, sub primis Consulibus, &c. 249, 250
Clamor militaris. 102. & seq.
Classis Misenensis & Ravennas. 243. *alia Forojuliensis: & alia item in Ponto.* 244
Classes fluviatiles ubi. ibid.
Classicum quid. 99
Claudii Imp. liberalitas. 273
Cloacæ à quo structa & cur. 305
Cloacæ in Amphitheatro. 198, 199
Cluere *antiquis purgare.* 459
Cocura seu cocurra. 188
Cœlius mons. 402
Cœliolus. 403
Cœnacula. 285
Cohors prætoria quæ. 56
Cohors quid. ibid.
Cohortes quot in legione. ibid.
Cohortes vigilum, unde institutæ, & quare. 243
Collis hortulorum in urbe. 405
Colonia, ejus auctor & causa & utilitas. 245
Coloniarum numerus. 47. & seqq.
Colossæum, spectaculi locus. 195
Columnæ. 307
Commodi donum. 274
Conquisitores qui. 52
Consul quo ætatis anno creatus. 7, 8, 9
Consules ordinarii & suffecti. 21
Consules quot in anno. 12
Consules unde dicti. 11. *quando & quare creati.* 12. *quamdiu eorum potestas, & quanta.* 12
Consulum insignia. 14
Consulares aliquot ritus. 17
Constantia Romanorum. 322
Contubernii utilitas. 108, 109
Copiæ quid. 240
Copiæ Romanorum provinciales. 241. *Vrbanæ.* ibid. 242. *classicæ.* 243
Copiarum summa. 244
Corbium usus. 193
Cornua in acie quæ, quot, & quibus constabant militibus. 90
Cornua quæ, & eorum materia. 100
Clamoris vis. 103
Corona cingere, *quid.* 156
Corona civica, obsidionalis, muralis, castrensis. 147, 148. *navalis, rostrata.* ibid.
Corona templis dedicata. & Capitolio maxime. 263
Coryci, quid. 188
Crassi divitiæ. 274
Crassi mirabilis fossa. 138
Crassi oratoris domus. 463
Crates quid, & earum usus. 160
Crates in ascendentes. 190
Crebrisurum Ennio quid. 118
Crista, quæ & apex dicta, quid sit in galea. 78, 79.
Crocus ubi sparsus. 207, 208, 468
Crupellarii & crupellares qui. 226
Crucem damnati ipsi ferebant. 345
Crucis causa. 343
Crucis divisio. 339
Crucis infixio. ibid.
Crucis nomina apud Græcos. ibid.
Crucis significatio duplex, & nomina. 338
Crucis supplicium servile. 342
Crux Christi quæ. 341

Crux S. Antonii. 340
Crux ubi usitata. 341
Cultus signorum. 94
Cunei in Theatris, & eorum usus. 204
Cuneus militum. 97
Currus contra ascendentes. 191
Cylindri. ibid.

D.

Decumatio. 151
Decumæ. 251
Decumana porta, quæ, & unde dicta. 119
Decurionum numerus. 63
Decursio in armis. 140. *ejus usus.* ibid.
Deorum dearumque, quorum quarumve templa Romæ fuere, catalogus. 436, usque ad 462
Desertor qui, ejusque pœna. 95
Dictatoris origo, nomen, & quando creatus. 35, 36, 37
Dictatoris potestas, & insignia. 37. *imperium ejus semestre.* 38
Dictator quo anno è plebe creatus. 3
Dictator quomodo creatus. 37
Dictaturæ nomen è republica sublatum. 39
Dies auspicialis. 18
Dies aureus qui dictus. 267
Digitum tollere. 233
Dii, quibus Amphitheatra sacra. 196
Dilectus militum. 43, & seq.
Dilectus duplex. 45
Dilectus externus. 52
Dilectus modus. 45, 46
Dilectus peditum ex ætate. 45. *Equitum.* 48
Dilectus locus. 46
Dilectus sub Principibus. 52, 53
Diludia. 222
Dimacharus. 227
Disciplina militaris quid. 105
Disciplina Vestalium. 365
Discrimen inter virgas & flagellum. 345
Distributio Tesseræ. 126
Divorum templa Romæ, quæ olim gentilium fuere. 436, & seqq.
Dolabra. 163
Dolia cum lapidibus in ascendentes sparsa. 190
Domus privatæ quales. 306, 307
Domuum quorundam clarorum virorum, qua parte Urbis sitæ fuerint, catalogus. 462, & seq.
Dona Iulii Cæsaris. 269
Donationes Augusti. 271
Donorum commoda. 148
Draconarii. 93
Draconis signa quæ, & eorum origo. ibid.
Duces sociorum. 63, 64
Duces strenui. 319
Duces, vel proprii sunt, vel communes. 58
Ducum stipendia. 144
Duplarii qui. ibid.

E.

Editores qui. 211, 213, 214
Editores prætextati. 217, 218
Editoris tribunal. 201
Elogia Senatus. 312
Ennii poëtæ domus. 464
Equestris ætas. 9, 10
Equestris locus in theatris. 205

Equitare quid significet. 48
Equites Romani qui. 312, 313
Equites Romani triplices. 314
Equitum duces. 63. corpus duplex. 48
Equitum dilectus. ibid.
Equitum excubiæ. 125
Equitum locus. 114
Equitum vexilla. 92
Equus publicus quomodo daretur. 49
Ergastula. 53
Ericius militaris. 191
Erogationum genera varia. 263, 264
Essedarii. 227
Esquilinus mons. 403. cur idem Suburanus & Excubinus dictus. 404
Evocati qui. 51
Evocatorum locatio. 112
Exactio Syllæ. 326
Exauctoratio. 154
Excubiæ ante portas. 125
Excubiæ pro Imperatore. ib.
Excubiæ ubi & à quibus agantur. 124, 125
Excusatio vitiorum in Romanis. 332, 333
Excusatio luxus. 334
Excusatio sævitiæ. 333
Exemplum fortitudinis L. Sicinii. item Cass. Scævæ. 318. & aliorum exempla. 318, 319
Exercitia militaria triplicia. 132
Extar quid. 468

F.

FAbri in castris necessarii. 139
Faces. 184
Faces ex qua materia, & in quem usum. 191
Factiones aurigantium in circo. 474
Fœmina & quidem nuda, in arena. 223
Falces murales. 193
Fallaricæ quid. 192
Falsa virtus jactata, morte punita. 151
Familia gladiatorum. 220
Fasces. 14, 15
Fasces per menses utrique Consuli præferebantur. 20
Fasces quot. ibid.
Ferentarii qui. 66
Ferrum rasum in ascendentes sparsum. 189, 190
Fines potentiæ Romanæ. 250
Fiscales gladiatores qui. 228
Fistulæ Amphitheatrales. 207
Flagellatio quando adhibita. 345
Flagellati ante crucem. 344
Flammula quid. 92
Fluviorum Vrbis historia. 489
Fodinarum multitudo. 257
Fœnum Græcum contra adscensum. 190
Fontium ornamenta in Vrbe. 491
Forerius. 136
Forfex, quæ & forceps. 97
Forma Amphitheatri. 198
Forma Prætorii. 109
Fora Vrbis & eorum nomina. 427, & seqq.
Forum Augusti. 295, 429
Forum Græcorum & Romanorum. 293
Forum Iulium. 294
Forum Nervæ & Trajani. 295, 296
Forum in castris ubi. 110
Forum Romanorum. & ejus varia nomina. 294

Fossæ.

Fossa. 117, 118, 167
Fraus Sulpicii Galbæ. 324. 325
Frequentia Romæ. 282, & seqq.
Frumentatio vetus Romæ. 264. *gratuita, quibus & quot daretur.* ibid. 265
Frumenti distributio menstrua. ibid.
Frumentum pedites accipiebant. 144
Frumentum unde coactum. etiam equitibus datum, item sociis. 144, 145
Funda quæ in ballista. 178
Fundæ origo, materies, forma. 182. *eadem missi lapides, glandes. ejus vis.* ibid. *variæ earum species.* 183
Furca. 352
Furca & patibulum. ibid.
Furcæ forma. 353
Furcarum usus contra scalas. 189
Furti pœna. 142
Fustibali origo & fustibalatores. 184
Fustis è vite. 152

G.

Galea ærea. 78
Galea velitum, ex qua materia. 69
Galearum forma. 78
Genera tria plebis Romanæ. 314
Genii templum. 292
Gentes adsciscendi ratio. 248
Gesum sive gæsum. 185
Giostrum quid. 141
Gladiatores sublati. 217
Gladiatores ubi dati. 221
Gladiatorum historia. 212, & seqq.
Gladiatorum locus. 218. *celebritas, & numerus.* 215
Gladiatorum munera. 214. *eaque repressa.* 216
Gladiatorum conditio. 222. *cognomenta.* 228. *vestes & ornamenta.* 229. *præmia.* 235
Gladius ad dextrum latus alligatus ferebatur. ejus longitudo, & forma. 76
Globus in summa hasta in signum ferebatur. 92
Globus militum densus, & testudo in subita oppugnatione. 118
Globus quid. 97
Gnomam quid vocet Suidas. 110
Gradus quid. 202
Gradus lapidei. ibid.
Gula Apicii. 329

H.

Habet, hoc habet, *quande dictum.* 233
Habitus edentium, spectantium munera. 217, 218. *sacrificantium Vestalium.* 368
Haggones. 186
Hallebarda. ibid.
Hasta jaculatoria. 185
Hasta quibus donaretur. 147
Hastæ materia & forma. 69
Hastæ veterum equitum quales erant. quas duplici de causa tremulas & graciles habebant. 85
Hastati qui. 54. 185
Heliogabali perdita profusio in ludos. 267. *vanitas circa araneas.* 284. *luxuria.* 331
Hercules præses Athletarum. 236
Homeri vaticinium. 337

Honorarii ludi. 215
Honoratus & honorarium. 23
Honor duplex, divinus & humanus. 1
Honor Vestalium. 368
Hoplomachi. 226
Hordeum pro tritico in pœnam datum. 152, 219
Hortensii crudelitas. 326. *ejusdem domus.* 463

I.

IAcula duplicia. 184
Iaculum ferratum. 185
Ianiculum. 406
Ignis quoque apud vigiles. 132
Ignis in oppugnantes. 191
Ignis ubi locorum præcipue cultus. 373
Ignominia qualis pœna. 152
Imagines cruci affixæ. 357
Imagines in signis. 92
Imaginarii vel imaginiferi qui. ibid.
Immunes qui. 120
Impendia duplicia. 263
Impendia in milites, in Magistratus, & in populum. ibid.
Impensæ in ludos. 266
Imperatoris locus quare in media acie. 94
Imperator quis. & illius auspicia. 63. *ejus insignia.* ibid.
Impietas L. Pauli. 326
In acie quatuor consideranda. 87
Incrustatio quid. 307
Insignia consulum quare. & unde inventa. 14
Interrex. 43
Iovis ultoris porticus. 476
Itinerarium sonare, quid significet. 136
Iubæ in Galea quid. & earum usus. 79
Iulii Cæsaris profusio in ludos. 267. *largitiones.* 269
Iumentorum usus in castris. 135
Iuramentum Consulis. 19
Ius Imperatoris & legatorum in pœnis. 149
Iustitiæ exempla. 315
Iustitia Romanorum in bello suscipiendo. ibid.
Ius tribunorum in castigando milite. 150

K.

KAlendæ Ianuarii initium Consulatus, Comitatus, & Senatus. 17

L.

LAbarum quid. 93
Lacunaria versatilia. 308
Lacus quid. 304
Lancea & lanceare quid. 185
Lanistæ unde dicti. 219
Laquearii. 227
Laquei. 193
Largitiones Principum Rom. 269
Latifundia Domitii. 275
Laverculum. 44
Laurus in fascibus. 16
Legati qui, & quare instituti. 64. *eorum munus & numerus.* ibid. *genus sub Principibus duplex.* ibid. & 65
Legatorum in acie locus. 94
Legatorum pedatura. 111
Leges quid. 141
Legio unde dicta. & ejus partes. 56, 57

Legiones auctæ sub Augusto. 241
Legionis signum, Aquila. 90
Lex annalis sive annaria, & varia ejus nomina, unde & quando lata. 4, 5
Lex Augusti cibaria. 334
Lex Fannia. ibid.
Lex Licinia. ibid.
Lex Sullæ. ibid.
Libelli pro tessera militari. 127
Libelli gladiatorii. 231
Liberalitas Claudii. 273
Liberi in ludum ducti. 222
Lictores. 14
Lilia quid. 167
Lituus quid, & qui liticen. 99
Locarii qui. 206
Locatio equitum in acie. 89, 90
Locatio signorum. ibid.
Locus crucis. 357
Locus honoratorum in podio. 200, 201
Locus Principis. ibid.
Lorica quid. 80. *ea duplex.* ibid.
Lorica valli, & variæ ejus significationes. 165
Ludi Augusti, Neronis, & Iulii Cæsaris. 266, 267
Ludi gladiatorum unde. 218. *plures in urbe.* ibid.
Ludi in coloniis. 219
Ludorum præfecti quinam. 218, 219
Lupus. 193
Lutetiæ populositas. 283
Luxus Caligulæ. 330
Luxus Cleopatræ. 329
Luxus Romanorum in victu. 327, 328
Luxus vestium, virorum, adolescentum, fœminarum. 231, 232

M.

Machina & machiones, & eorum origo. 155
Machinæ triplices. ibid.
Machinas ligneas oppugnantium evertentia. 191
Magister equitum à dictatore creatur. ejus insignia. 39
Magister unde dictus, & unde Magistratus. 2
Magistratus ordinarius vel extraordinarius, majores vel minores à qualitate. ibid.
Magistratus quando creati è plebe. 3
Magistratui cuique qui anni legitimi. 5, & seq.
Magnitudo suburbiorum Romæ. 281
Magnus sumptus in pisces. 328, 329
Malleoli. 191
Mangana quid. 155
M. Manilii domus. 464
Manipulus. 55
Manubiæ triumphales. 259
Mare in arena. 200
Martialis domus. 465
Materia crucis. 357
Matricula. 44
Medici ludorum. 218
Meridiani qui. 228
Metari & metator quid. 136
Metatura tribunorum. 111
Metalla. 256
Metellæ quid. 190
Militia Romana quid, & ejus partes. 43
Milites circa tribunal. 98
Milites cur in superiore parte castrorum collocarentur. 113

Milites quot in urbe. 284
Militum clamor quando, & quare. 102
Militum ordo. 95
Ministeria qui curent. 123
Ministeria tribunis præstita. 124
Missilia profusa in populum. 267, 268
Missio commoda & ignominiosa. 153
Missio honesta & causaria. ibid.
Missio quid. 234
Mitimaes quid. 251
Modus canendi classicum. 101
Modus capiendi Vestales, & quis primus. 363, 364
Modus crucifigendi. 344
Modus dividendi tesseras. 126
Molares in ascendentes. 190
Montium Romæ historia. 400, & seqq.
Mortui in crucem dati. 356
Mortuis militibus theta præfigebatur. 44
Muli Mariani qui dicti. 134
Multi simul cruci affixi. 343
Mulvius pons. 495
Munus proprie quid. 211
Munerarius & Munerator qui. ibid.
Munera qui dederint. 213, 214
Munifices qui. 120
Munitio castrorum. ibid.
Muri. 178. *quare in sinus ducti.* 180
Muri Carthaginis. ibid.
Murus Hierosolymitanus. ib.
Musculus quid. 161, 162
Museum Alexandrinum. 381
Myrmillones qui. 226

N.

NAni in arena. 22?
Natationis utilitas. 140
Navale prælium in Theatro. 469
Naves in arena. 200
Necati fumo in cruce. 356
Neronis ædes. 308. *Theatrum aureum.* 267. *missilia.* ibid. 268. *profusio.* 273
Nimbus quale vas. 468
Nobiles in ludum ducti. 222, 223
Nomina prætorum. 22
Novus magistratus post exactos reges, è plebe creatus. 3
Nudabantur damnati ante crucem, & clavis ac funibus astringebantur. 346
Numerus balneorum. 290
Numerus meretricum in urbe Roma. 284
Numerus plebis Romæ, divitum, &c. 282. *puerorum, fœminarum, servorum, & peregrinorum.* ibid.
Numidæ desultores quare dicti. 87
Numidæ equites valde erant leves. ibid.
Nymphæa quid & quæ in Vrbe. 504

O.

OBedientiæ militum exemplum. 318
Obliqua acies quæ. 96
Ocrea quid, & ejus usus. 83
Odeum quid. 297, 298, 472. *in Vrbe quot & ubi sita.* ib. *ejus forma.* 474
Oleum in ascendentes effusum. 189

Omnia

Omnia signa cecinerunt initio vigiliarum. 130
Opera M. Vipsanii Agrippæ. 304
Opera civilia. 277
Opera Romanorum temporaria & diurna. ibid.
Opes Romanæ. 251
Opes Imperii Byzantini. 258
Opes Corn. Balbi, Senecæ, Claudii, Belizarii, Lentuli, &c. 275, & seqq.
Oppugnatio subita. 156
Opsonium & opsoniasmus. 143
Optio, optionatus. 63
Orbelas, sive Dimachærus. 227
Orchestra. 205
Ordinarii gladiatores. 229
Ordines in Populo Rom. 310
Ordines equitum. 57
Ordines peditum. 55
Ordinis divisio. 53, 54
Ordo pugnæ. 87
Ordo quid. 55
Ordo Senatorius qui. 313
Origo Amphitheatrorum. 196
Ornamentum & arma gladiatorum. 229
Ornatus varius arenæ. 198, 199
Ostensio armorum. 231
Ostia in caveis. 199
Ovidii domus. 464, 465

P.

P*Æanes Græcorum duo.* 104
Palaria quæ. 141
Palatinus mons in urbe. 400
Palatini qui, & eorum numerus in urbe Roma. 284
Paludamentum quid, ejus forma & color. 65
Panis militaris qualis. 146
Panis gradilis & fiscalis qui dictus. 266
Pantheum. 290
Paramerium quid. 76
Parma quid, & ejus forma. 69
Parmæ materia. 85
Parmularii in arena qui. 236
Patricii olim soli ad magistratum admissi. 3
Pauperes, nec servi, nisi necessitate ad bellum lecti. 45
Pecunia quando in populum sparsa. 18, 19
Pedatura præfectorum sociorum, evocatorum. 112
Pedatura quid. 109
Pedatura variorum. 111, & seqq.
Pegmares qui. 228
Pegmata. 210
Pelta quid, & ejus forma. 70, 71
Pennarum color quotuplex. 79
Peditum stipendia. 143
Perfidia Luculli. 324
Per signa juravere milites. 94
Pestis funestissima Romæ. 284
Phalera. 147
Pharetra. 188
Phiala. 147
Picta tabula gladiatorum, & pompa. 230
Pila apud veteres in signa habebantur. 93
Pilarii qui. 232
Pilei quid. 209
Pilum quid. duorum generum. forma eorum, & magnitudo. 77
Pilus & pilani qui dicti. 54
Pittacia. 44
Pix in ascendentes effusa. item plumbum, ferrum rasum, & arena. 189

Plebs Romana. 314
Plebeii quando ad magistratum admissi. 3
Plebis Rom. incrementa. 250
Plinii junioris domus. 464
Plutei. 161
Pocula qualia. 146
Podium quid. 200
Podii altitudo. 201
Pœna fustuaria. 150. *quales ea punirentur.* ibid. & 151
Pollicem premere, convertere, quid. 234
Pœna Vestalium. 371
Pomœrium quid. & ejus usus. 117
Pondus loricarum. 83
Pons Caligulæ. 278
Pons Trajani in Danubio. 306
Pontes. eorum forma, genera, & usus. 172
Pontium Tiberinorum catalogus. 494
Popanæ, placentæ. 85, 86
Poppæi latifundia. 275
Popularia in Theatro. 205, 206
Populi jus in gladiatores. 234, 235. *ejus crudelitas.* ibid. & seqq.
Populum transferendi ratio. 250
Porcina caro populo distributa. 266
Portæ, in castris quot. 119. *Romæ quot.* 407
Porta Libitinensis in Amphitheatro. 235
Portarum Urbis historia. 407. *earum, quæ hodie non extant, nomina.* 410
Porticuum celebriorum, quæ Romæ, catalogus. 475, & seqq.
Porticus. 205
Porticus in foro. 293
Portorium. 252
Posca vel pusca. 146
Postsignani, qui dicti. 90
Postulaticii gladiatores qui. 229
Potus militis qualis. 146
Præcinctiones quid. 202, 203
Prædam agere non semper licitum. 142
Prædarum divisio. ibid.
Prælusio ante pugnam. 231
Præmia militum duplicia. & quomodo ea data. 146
Præmia literarum. 336, 337
Prætexta & picta toga. 15, 16
Prætextus cur Christus crucifixus. 343
Prætor unde dictus. 22. *quo ætatis anno creatus.* 8
Prætor urbanus & peregrinus. 23
Prætoris nomine qui magistratus dicti olim. 10, 11
Prætores aucti, & eorum insignia. 23, 24. *officia.* ibid. *quando creati, & quare.* 22
Prætoris castra ubi. 242
Prætoriani in novem cohortes divisi. 241
Prætorii historia. 107, & seqq.
Prætorium dimittere quid. 108
Primipilus, qui. ejus dignitas. 61. *officia ejus, & varia nomina.* ibid.
Principes qui. 54
Princeps juventutis, qui. 313
Principia quæ, quare etiam principia sacra habita. 114
Principum & hastatorum locus. 115
Principum profusiones immodicæ

moditæ in ludos. 266, & seqq.
Procestria quæ. 106
Proni qui. 47
Propertii domus. 464
Prorepi qui. 226
Provinciæ Rom. Imperii. 240
Pugiles catervarii. 229
Pugnæ signum tunica Russa. 104
Pugnæ gladiatoriæ locus. 221. *modus, ante, in, & post pugnam.* 230, & seqq.
Pultiphagi vocati Romani, cur. 146

Q.

Querela Senecæ de luxu: 328
Quæstores quando creati. 3. *quot fuerint.* 34, 35. *unde dicti.* ibid.
Quæstor quo ætatis anno creari soleret. 6
Quæstorium. 110
Quæstorum munus. 33, 34. *quando creati. & eorum officia.* 34, 35
Quantum cibi secum tulerint milites. 132
Quatuor ludorum genera. 211
Querquetulanus mons. 402, 404
Quintana quid. 110
Quirinalis mons. 404
Quot annos Romanis fuerit militandum. 45, 47

R.

Ratio ferendi arma. 133, 134
Reditus ex metallis. 256
Refractarii qui. 47
Refractariorum pœna. ibid.
Rei liberabantur ab obvia Vestali. 369
Regiones Urbis quot & quæ. 423, 424
Retiarius quis. & ejus origo, & arma. 225
Rivus Appiæ. 490
Rogæ quid. 143
Roma mundi miraculum, ejusque quantus ornatus. 286. ἑπτάλοφος, & δεκάλοφος. 400
Romæ ἔτυμον. 238. *origo & vicissitudines.* 396. *situs & forma.* 279, 396. *ambitus.* 280, 397. *populositas.* 282. *ædificiorum altitudo.* 285. *gloria.* 397. *interitus à Sibylla prædictus.* 399
Romam urbem qui scriptis suis celebrarint. 394, & seqq.
Romana magnificentia. 279
Romanæ urbis portæ, quot, & quomodo appellentur. 407, & seqq. *Viarum historia.* 412. *regiones quot.* 423. *tribus.* 424. *fora.* 427, & seqq. *Campi.* 433
Romanus miles qualis in opere, in agmine, & in acie. 317, 318
Romani Imperii amplitudo. 239. *provinciæ.* 240
Romani nunquam immunes ab exercitiis armorum. 139. *olim absque stipendio militabant.* 143. *quomodo literas coluerint, doctrinæque eorum origo & progressus.* 336. *unde auxilia scribere solerent.* 250
Romanorum abstinentia & continentia. 321. *modestia.* ibid. *clementia in victos.* 323, 324. *pietas & religio, probitasque.* 320. *virtus & for-*

fortuna. 310. *militum exercitia in armis.* 317
Rorarii qui. 67
Rostra. 297, 298
Rotæ in ascendentes. 190
Rude donati. 235
Rudiarii qui. 236
Rudis quid. & quotuplex. 220
Rumices sparsi in ascendentes. 190

S.

Sabatina aqua Romæ. 499
Sacramentum militiæ. 49
Sagina gladiatoria. 219
Sagittæ hamatæ. 188. *& earum vis.* ibid.
Sagittarum origo. 187, 188
Sagum, sagulum. 65
Sal & legumina militibus data. 145
Salitio equitum. 141
Saltus utilitas. 140
Sambucæ. 159
Samnites. 226
Sarmenticii. 356
Scalarum origo, & earum genera. 158
Scalarum ascensum oppugnantia. 189
Sceptrum eburneum. 15
Scorpio quid. 178
Scriptura & Scripturarius ager. 252
Scutorum materia. 85
Scutum quid, nomen & genus. 72. *magnitudo, materia, ansæ, compages, & margo.* 73, 74
Secures. 186
Secures in fasces iterum relatæ. 17, 18
Secutor qui. & ejus arma. 224
Secutoriani. 236
Secutuleia mulier. 224
Sedendi ordo in Theatris. 205
Sella curulis. 14
Sellarum usus. 85
Semaxii. 356
Senatores Romani quomodo lecti, eorumque majestas. 310, 311. *numerus.* ibid.
Sepulcrorum, quæ Romæ, loca. 511
Sepulcra quorundam insignia. 518, 519
Serra præliari quid. 97
Serra qui fluvius. 489
Sesquiplares. 144
Severi donatio. 274
Sibuna quid. 77
Signa quotuplicia. 90
Signorum locatio. 90. *religio.* 94
Signiferorum electio. 59
Sinuata acies quæ. 96
Socii P. R qui. 50. *eorum dilectus.* ibid. *quomodo habiti.* 51. *eorum divisio.* 57. *locus.* 115
Sociorum præfecti. 51. 63. *ubi locati.* 112
Sparsiones in populum immodicæ. 268
Spectaculorum genera quot. 211
Specuum usus. 199
Spolia. 149
Spoliarium quid. 221
Sportula consularis. 18
Stadium. 473
Stapeda. 84
Stationes agrariæ unde dictæ. 125
Stationes quales milites obierint. ibid.
Statuæ. earum custodia, origo, multitudo, pretium. 298
Status gladiatorum. unde stare·

stare in statu. de statu animi dejicere, deturbare. 233
Stimuli. 168
Stipendium quid. 143. *quotuplex.* ibid.
Strata equorum apud priscos. 84, 85
Stratores qui. 84
Subitarii qui. 46
Sublicius pons Tiberis. 497
Sudes. 184
Sudes quid, & eorum materia, & forma. 118
Suilla salita, id est, laridum, militibus data. 145
Supposititii gladiatores. 227
Suspensionis modus. 353, 354
Sylvæ & luci in ædibus. 308, 309
Symphonia quid. 102
Syracusanum portorium. 253

T.

Tabernacula quæ dicta, & ubi haberentur. 116
Taleæ in ascendentes. 191
Tela duplicia. 182
Templa quot Romæ. 286
Templum pacis, & ejus auctor. 292. *ejusdem ruina.* ibid.
Templum urbis. 291. *& ubi.* ibid.
Templorum gentilium in templa Divorum mutatorum catalogus. 436, & seqq.
Templorum veterum, quæ hodie non extant, & ab recentioribus omissa sunt, catalogus. 453, & seqq.
Tenta quid. 116
Tentorii materia. ibid.
Tessera militaris quæ, ejus materia & signum. 104, 126
Tesserarius. 127
Testes in vigiliis qui. 130
Testudo triplex: ad congestionem fossarum, fossoria, & arietaria. 161
Testudo militaris quid. ea triplex. 156, 157
Testudinis remedia. 188
Theatrum Pompeii. 466. *Marcelli, Statilii Tauri, Tiberii, Titi.* 467
Thermarum magnitudo & ornatus. 296
Thermarum luxus & descriptio. 506
Threces qui, & eorum arma. 225
Thoracomachus qui. 82
Tiberii thesaurus. 273
Tiberis descriptio. 489
Titi Vespasiani arcus. 487
Tirones in ludis. 220
Tolleno quid. 159
Torneamenta quid. 141
Trabea consularis. 16
Trabea equestris. 49
Trabes in Turres. 194
Tragula, tragularius. 186
Trajani pons in Danubio. 306
Transvectio quid. 49
Triarii porrecto sinistro crure sub vexillis considebant. 89
Triarii qui & quot in una legione. 54
Triariorum locus. 115
Triariorum ordo, pilus quare dicatur, & illi pilani. 54
Tribus urbis quot & quæ. 424, & seqq.
Tribuni duplices. 44
Tribuni quo ætatis anno creati. 3, & 7. *quousque manserint.* 33. *toti legioni præfuere.* 62. *eorum nomina, officia, & ornamenta.* ibid. & 63

Tribunorum domus quare nocte dieque aperta. 31
Tribunorum nomen & origo. 29, 30. *quando & quare creati, quo die anni munus caperent, & unde creati.* ibid. *eorum potestas & officium.* 31
Tributum Ægypti. 254. & *Galliæ.* ibid.
Tributum & Tributarii. 252
Triumphus Tarquinii Superbi, Papyrii Cursoris, & P. Scipionis, &c. 259, & seqq:
Tuba in funere. 100
Tuba quid. ejus forma, materia & usus. ibid.
Tuba terminalis quæ. 232
Tubi in Amphitheatro. 207
Tubæ cantus, cujus rei signum. 232
Tusa quid. 92
Turma quid, unde dicta. quot in legione, & quot in ea equites. 57
Turris qualis militum ordo. 97
Turribus oppugnantium opposita remedia. 193
Turres. 166. *earum inventio, usus, & altitudo.* 170, 171
Tympanorum origo & usus. 102

V.

Vallum quid. 118. *circumvallationis.* 164. *exterioris & interioris distantia.* 167, 168
Vallum inter alia onera etiam ferre milites solebant. 133
Valli lorica. 165
Vasarium quid. 109
Vaticanus mons. 405
Vectigal ex mercibus peregrinis. 253
Vectigal meretricum. 258
Vectigalia quotuplicia olim. 251
Vectigalium magnitudo. 253
Vecticularia vita quæ. 162
Vectes, eorum vis, forma, & usus. ibid.
Vela & velarii qui. 208
Velites qui. 54
Velitum locus. 115
Velitum triplex in acie locatio. 89
Venabulum quid. 185
Ventilare quid. 232
Verutum quid. & unde dictum. 185
Vesta quid. 360
Vestales quando desierint. 373
Vestales capiendi modus. 363
Vestalis corrupta quali supplicio afficeretur. 372
Vestalis virgis necata. 371 *viva sepulta.* ibid. & 372
Vestæ cultus & origo apud Romanos. 361
Vestæ templum, à quo conditum, forma ejus rotunda. ibid.
Veterani qui. 44
Vexillatio quid. 92
Vexillum russum quid significet. 104
Via Appia. 300, 419
Via quid. 203
Viæ castrenses quot. 117
Viæ duplices in acie. 88. *earum usus.* ibid.
Viæ Urbanæ. 412, & seqq.
Viæ extra urbem. 414. & seqq.
Vicesimatio. 151
Vigilum cohortes. 242
Vigiliæ nocturnæ. 126
Vigiliarum dispositio. 128

Villæ Romanorum magnificæ. 309
Viminalis mons. 404
Vinea & ejus descriptio. 160
Vinum, panis, & oleum distributa. 265, & seqq.
Virgæ. 47, 152
Virgæ etiam sagittæ dictæ. 188
Virgilii domus. 464
Virgo aquæductus Romæ. 498
Virgines Soli sacræ. 374
Vitis. 152
Virtus bellica Romanorum. 314, 315
Vitellius belluonum gurges. 330
Umbella. 209
Umbo, ejus usus, figura, origo & nomen. 74
Uragi qui. & unde eligerentur. 63
Urbs Leonina quæ dicta, & ejus portæ. 410
Urbis Romæ scriptores. 394, & seqq.
Urbis situs & forma. 279. suburbia. 281. incolarum multitudo. 282. ædificia. 284, 285
Urinarum vectigal institutum à Vespasiano. 257
Utensilia militum qualia. 133
Utilitas ex militia Romana. 43

X.

Xystus & ejus forma. 473
Xystarchus, Xysticus. 474

Z.

Zabarium, item Zaba quid. 83

FINIS.

